

INSTITUTUL
DE
TRACOLOGIE

MUZEUL
JUDEȚEAN
SATU MARE

MUZEUL
ORAȘENESC
CAREI

AL XIII-LEA SIMPOZION DE TRACOLOGIE
CENTENARUL MUZEULUI SĂTMĂREAN

Nr. 8

Septembrie 1990
SATU MARE — CAREI

SYMPOSIA
THRACOLOGICA

Nr. 8

SATU MARE – CAREI
Septembrie 1990

COMITETUL DE REDACȚIE :

Prof.Dr.doc. DUMITRU BERCIU – redactor responsabil

Dr. PETRE ROMAN – redactor responsabil adjunct

ILIE SĂLCEANU – redactor responsabil adjunct

Comșa Alexandru, Lăzin Gheorghe, Némethi Ioan,

Poenaru Vasile – secretari de redacție

S U M A R

CUVÎNT ÎNAINTE – DUMITRU BERCIU .	15
DUMITRU BERCIU	
– Perspective de dezvoltare a tracologiei în următorul deceniu	17
BUJOR DULGĂU, GH. LAZIN	
– 100 de ani de muzeografie pe meleagurile sătmărene	21

R E F E R A T E

NORD-VESTUL ROMÂNIEI DE-A LUNGUL VEACURILOR

NETA IERCOȘAN	
– Considerații asupra neoliticului și a perioadei de tranziție la epoca bronzului în nord-vestul României	30
PETRE ROMAN, IOAN NĚMETI	
– Epoca bronzului în nord-vestul României	34
CAROL KACSÓ	
– Bronzul târziu în nord-vestul României	41
IOAN NĚMETI	
– Problema relațiilor dintre daci și celți în nord-vestul României în lumina izvoarelor arheologice	50
SEVER DUMITRAȘCU	
– Descoperiri dacice din Crișana (sec. II î.e.n. – 106 e.n.)	57
GHEORGHE LAZIN	
– Civilizația dacică în sec. II î.e.n. – I.e.n. în nord-vestul României	62

MIHAI SÂMPETRU	68
– Vestul României în secolele IV–VII e.n.	
GHEORGHE LAZIN, MARIA HEP	
– Așezări și descoperiri din sec. V–IX e.n. în județul Satu Mare	79

REZUMATE ȘI STUDII CIVILIZAȚIILE PRETRACICĂ ȘI TRACICĂ

SABIN ADRIAN LUCA	
– Observații privind faza timpurie a culturii Bodrogheresztúr în România. Așezarea de la Pecica–Forgaci (jud. Arad)	89
EUGEN COMȘA	
– Tipurile de locuințe din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului pe teritoriul României	92
M. BRUDIU	
– Morminte tumulare din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului în nord-estul Moldovei	95
SZÉKELY ZOLTÁN	
– Ritul magico-religios în așezarea culturii Coțofeni de la Turia (jud. Covasna)	95
ȘTEFAN ALEXANDROV	
– Cultura Coțofeni în Bulgaria	96
IVAN PANAIOTOV	
– Date despre cultura mormintelor cu ocră în Bulgaria	98
ALEXANDRA COMȘA	
– Bibliografia referitoare la cercetările antropologice privind comunitățile epocii bronzului din Transilvania, Banat și Crișana	100
CRISTIAN SCHUSTER	
– Considerații privind cultura Tei în lumina săpăturilor de la Mogoșești, jud. Giurgiu	103
MIHAI SIMON, MIRCEA MUNTEANU	
– Despre trei topoare de piatră din epoca bronzului	105
GHEORGHE CALOTOIU	
– Cultura Verbicioara în județul Gorj	107
GH. LAZAROVICI, CALIN BEȘLIU	
– Analize de cupru preistoric aflat în muzeul din Cluj	109

FLORIN GOGĂLTAN

- Probleme ale locuirii din epoca bronzului de la Turteni – Cariera (jud. Cluj) 110

ZOIA KALMAR

- Sincronisme și sinteze Otomani – Witenberg în Transilvania 110

SZÉKELY ZSOLT

- O figurină de lut din cultura Witenberg de la Turia, județul Covasna 111

IOAN ANDRIȚOIU, TIBERIU MARIȘ

- Răspîndirea culturii Otomani în sud-vestul Transilvaniei 114

C. IVANCIUC

- Date privind cultura Suci de Sus în NV dep. Maramureș 116

E.A. BALAGURI

- Procesele cultural-istorice din zona Tisei superioare din a doua jumătate a mileniului II î.e.n. și începutul mileniului I î.e.n., pe baza materialelor expediției transcarpatice a Universității de Stat din Ujgorod (în rusă și română) 118

PETRE DIACONU

- Harpoane de bronz caracteristice culturii Coslogeni 122

MARIAN NEAGU, DAN BASARAB NANU

- Probleme ale tracilor timpurii la Dunărea de Jos 124

VALERIU CAVRUC

- Noi contribuții la problema genezei și atribuirii etnice a culturii Noua 125

SERGIU HAIMOVICI

- Caracteristicile socio-economice ale purtătorilor culturii Noua, reieșite din studiul materialului arheologic 126

NICA MARIN

- Noi date stratigrafice și cronologice în așezările de tip Gîrla Mare și Hallstattian de la Ghidici (jud. Dolj) 127
- Cîteva date despre cetatea hallstattiană timpurie de la Valea Rea (com. Brădești, jud. Dolj) 129

MARIAN GUMĂ, SABINA LUCA, PETRU ROGOZEA

- Necropola plană de incineratie de la Ticvaniul Mare (jud. Caraș Severin) în contextul genezei primei epoci a fierului din sud-vestul României 130

SEBASTIAN MORINTZ

- Probleme privind perioada hallstattiană timpurie în centrul Cîmpiei Române 134

DAN BASARAB NANU

- Forme și ornamente pe ceramica descoperită în așezarea tracică de la Suceveni-Stoborani, județul Galați 135

M. PETRESCU DÎMBOVIȚA

- Problema raporturilor tracilor din spațiul carpato-dunăreano-pontic cu nordul Italiei la sfîrșitul epocii bronzului și în Hallstattul timpuriu 136

VIOREL CĂPITANU

- Depozitul de bronz de la Gioseni, com Tamași, județul Bacău 137

VIORICA ȘOIOM

- Bronzuri aflate în colecțiile muzeelor din județul Harghita 138

OCTAVIAN LIVIU ȘOVANA, EMIL MOSCALU

- Noi materiale aparținînd Hallstattului tracic timpuriu de tip Corlăteni-Chișinău 139

EUGEN D. PĂDUREANU

- Noi descoperiri hallstattiene pe teritoriul județului Arad 141

EMIL MOSCALU

- Noi materiale aparținînd aspectului cultural de tip Ciumbrud din Transilvania secolelor VI-V î.e.n. 142

GETO-DACII

DORU RADOSAV

- Antichitatea dacică în viziunea umanismului în sec. al XVIII-lea din Transilvania 147

IOAN GLODARIU

- Statul dac. Structură și organizare 148

TUDOR ARNĂUT

- Geto-dacii în istoriografia sovietică 149

VASILE VETIȘANU

- Itinerar traco-geto-dacic în civilizația nord-vestului Românesc 150
- Motive filosofice în spiritualitatea geto-dacă 151

ADRIAN PORUCIUC	
– Continuitatea onomasticii traco-dacice, principii și sugestii de abordare	151
NICOLAE URSULESCU, MIHAI VASILESCU	
– Considerații privind semnificația cuvîntului „come-tai”	153
LIVIU FRANGA	
– «Ex invicta gente» (Plinius, EPIST, 8, 4, 2). De la un topos literar la ideologia imperială	154
SILVIA TEODOR	
– Puncte de vedere asupra relațiilor est-vest în lumea geto-dacică	159
ESZTER ISTVÁNOVITS	
– Cîteva date despre perioada presarmatică pe Tisa superioară (engleză, română)	160
V.G. KOTIGORSKO	
– Dacii în zona Tisei Superioare (rusă, română) . .	162
MARIAN GUMĂ	
– Precizări cronologice și culturale asupra unei descoperiri de la sfîrșitul primei și începutul celei de a doua epoci a fierului în sud-vestul României . .	166
ION NICULIȚĂ	
– Cetatea getică de la Butuceni, în lumina noilor descoperiri arheologice	168
PETRE GHEORGHE	
– Mărturii arheologice privind civilizația geto-dacică descoperite la Cernele – Craiova	170
MIHAI IRIMIA	
– Noi mărturii arheologice privind geții din Dobrogea în a doua epocă a fierului.	171
MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU	
– Observații privind materialul amforic descoperit în așezarea greco-indigenă de la Albești (jud. Constanța)	172
RODICA ȚANȚĂU	
– Negustori și mărfuri în Dacia și din Dacia dinaintea cuceririi romane	173
VIOREL CĂPITANU	
– O lucernă romană descoperită în dăva de la Răcățău, județul Bacău	175
VASILE MOGA	
– Depozitul de unelte agricole dacice de la Căpîlna (com. Săsciori, jud. Alba)	176

SILVIU SANIE, ȘEIVA SANIE	
– Inscripții ceramice și lapidare din câteva cetăți și așezări geto-dacice est-carpatice	176
EUGEN IAROSLAVSCHI, EUGEN SĂLĂJEANU	
– Cîteva observații asupra sticlei produse de Sarmisegetusa Regia	177
MARIA COMȘA	
– Motivul „funiei” pe ceramica traco-dacică	177
DANA LIZAC	
– Cîteva considerente asupra sanctuarului mare circular de la Sarmizegetusa	179
SILVIA TEODOR, MIRCEA NICU, STELA ȚAU	
– Rituri și ritualuri de înmormîntare la geți în teritoriul est-carpatic	180
MARIN DINU	
– Morminte și necropole geto-dacice în spațiul est-carpatic	181
VALERIU SÎRBU, ELVIRA CIOCEA, PAUL DAMIAN	
– Înhumări rituale de animale descoperite în așezările geto-dacice de la Căscioarele (jud. Călărași)	182
HOREA POP	
– Observații de topografie arheologică la Șimleu Silvaniei	182
NICOLAE ȘOANCA	
– Cercetări și descoperiri arheologice aparținînd perioadei Latene, pe raza județului Covasna	183
TRAIAN POPA	
– Așezări geto-dace recent cercetate în județul Giurgiu	184
VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA	
– Moneda macedoneană la nordul Dunării de Jos	184
A. NUDELMAN	
– Moneda geto-dacă între Prut și Nistru	185
RADU OCHEȘANU	
– Descoperirea monetară de la Cocoșești, com. Păulești, jud. Prahova	186
GEORGETA MARIA IUGA	
– Descoperiri monetare antice pe teritoriul județului Maramureș	186
GELU FLOREA	
– Piese ale unui atelier de reparat vase de bronz de la Costești aflate în depozitul muzeului de istorie Cluj	187

AUREL RUSTOIU	
– Un tip de brățări dacice mai puțin cunoscut . . .	187
VIOLETA VETURIA BAZARCIUC	
– Descoperiri geto-dacice în județul Vaslui (zona Huși – sec. IV–III î.e.n.)	188
GEORGETA E. SUSI	
– Studiu preliminar al materialului faunistic din cetatea dacică de la Diviai (jud. Caraș Severin) . . .	189

PERIOADA ROMANĂ ȘI ROMANICĂ

IOAN STANCIU	
– Materiale aparținând mileniului I e.n. din zona satelor Berea și Ciumești (jud. Satu Mare)	193
IOAN MITREA	
– Noi date privind civilizația dacilor liberi de la est de Carpați în lumina cercetărilor arheologice din județul Bacău	194
MIRCEA IGNAT	
– Așezările dacilor liberi din nordul Moldovei – structură, dinamică, evoluție	195
MARIUS ALEXIANU	
– Noi descoperiri de amfore cu inscripții și semne în teritoriul dacic liber, est-carpatic (sec. II–III e.n.) .	196
ELENA PETRIȘOR	
– Aspecte legate de cult surprinse în așezarea carpică de la Homîceni, jud. Neamț.	199
VASILE PALADE	
– Goți sau daco-romani? Cultura materială și spirituală de aspect Sîntana de Mureș din punct de vedere etnic	200
BĂRTOK BOTOND	
– Cercetări arheologice în așezarea din secolul IV. e.n. de la Chilieni, municipiul Sf. Gheorghe, județul Covasna	204
VASILE BARBU	
– Cultura Sîntana de Mureș în județul Giurgiu . .	205

ION T. DRAGOMIR	
– Paharele de sticlă romane din necropole de tip Sântana de Mureș – Cerneahov de la Lunca, jud. Galați	206
DAN BOTEZATU, GEORGETA MIU, PETRU CANTEMIR	
– Considerații noi paleobotanice asupra originii și diversificării populațiilor purtătoare a culturii Sântana de Mureș pe teritoriul Moldovei	207
VALERIU SÎRBU	
– Cultul izvoarelor, fântînilor și apelor la daci și daco-romani, reflectat în unele descoperiri arheologice	209
V.H. BAUMANN	
– Autohtoni la gurile Dunării în epoca romană	211
ANDREI OPAIT	
– Unele considerații privind istoria Ibidei	213
RADU ARDEVAN	
– Colegiile în Dacia romană	214
CĂLIN COȘMA	
– Inscricții pe ceramica provincială din Dacia romană	215
CONSTANTIN POP	
– Bronzuri figurate în Dacia romană: pantheon ulpian	216
OVIDIU BOZU	
– Exploatare miniere din epoca romană în Munții Banatului	217
DANA BĂLĂNESCU	
– Cu privire la semnificația monedei romane descoperite în unele așezări și necropole din Banat	219
RUXANDRA MAXIM-ALAIBA	
– Cîteva considerații privind meșteșugul olăritului în așezarea de la gara Banca „Șapte Case”, secolele IV–V e.n., jud. Vaslui	221
ION BARNEA	
– Legăturile daco-romanilor din Transilvania cu imperiul romano-bizantin în secolele V–III	224
CORNELIU BELDIMAN	
– Descoperiri arheologice din sec. VI–VIII e.n. în estul Transilvaniei	228
G. POPILIAN, M. NICA	
– Așezarea prefeudală de la Craiova (Fintina Obdeanu)	231
DAN GH. TEODOR	
– Tradiții geto-dacice în ritul și ritualurile din secolele VI–IX e.n. la est de Carpați	232

VALERIU LAZĂR

- Mărturii arheologice ale continuității poporului roman în spațiul județului Mureș în perioada prefeudală (sec. III-IX) 234

ȘTEFAN OLTEANU

- Reducerea minereului de fier pe teritoriul României pînă în secolul VII e.n. 235

T R A D I Ț I I

STELIAN DUMISTRĂCEL

- Éléments autochtones relatifs aux rapports de parenté en tant que reflets du spécifique de la romanisation des daco-gètes 241

VASILE POENARU

- Elementele de substrat din fondul principal lexical al limbilor română și albaneză: studiu comparativ 244

ADRIANA IONESCU

- l.-e.*(s)kér - „a tăia, a scobi: a zgîria”. Reflexe în limbile română și albaneză 245

ZAMFIRA MIHAIL

- Termeni autohtoni de unelte în perspectivă etnolingvistică comparată 246

AURELIA BĂLAN MIHAILOVICI

- Structuri arhetipale în cultura pămîntului, oglindite în filiația semică a familiei lexicale - moș, moașă, moșie, moși, moșeán/moșteán 247

GEORGETA MORARU

- Elemente de substrat în ocupația agricolă a românilor 251

IOANA ARMĂȘESCU

- Tehnici și sisteme constructive de vechi tradiții, în arhitectura populară românească 253

ANA BĂRCA

- Elemente arhaice în arhitectura rurală din Țara Moșilor (Munții Apuseni) 254

RADU O. MAIER

- Elemente decorative cu substrat geto-dacic în arhitectura populară din nord-vestul României 256

SAVIANA DIAMANDI	
– Din istoricul tracologiei muzicale	262
VASILE TOMESCU	
– Cultura muzicală, aspect caracteristic al spiritualității traco-geților. Legende, realități, ipoteze . .	264
VASILE VASILE	
– Aspecte ale vieții muzicale a traco-dașilor	282
ROMEO GHIRCOIAȘIU	
– Aspecte celtice(?) în cultura muzicală românească	288
ION GHINOIU	
– Călușarii. Strat și substrat mitologic . . .	293
GERMINA COMANICI	
– Elemente de cult solar în conținutul sărbătorii Anului Nou – reflex al moștenirii fondului daco-roman	295
MARIA DUMAN	
– Contribuții la decriptarea unor rituri funerare de substrat	296
EMILIA PAVEL	
– Cingătorile, piese de port popular, moșteniri multimilenare	299
LUCIAN CUCUIET	
– Moșteniri cutuminare vechi ale civilizației tradiționale din Țara Oașului	301
SILVIA BURNAZ	
– Analiza materialului faunistic provenit din fortificația și așezarea „Grădiște” – Hațeg (jud. Hunedoara)	303

CERCETĂRI DE TEREN ISTORIOGRAFIE

VASILICA SANDU	
– Constatări în nordul comunei Tunari privind dinamica așezărilor omenești	307
PETRU ROGOZEA	
– Cercetări arheologice în endocarstul din Banat	308
EMIL PĂUNESCU	
– Destinul tragic al unui tracolog	312

ATTILA LÁSZLÓ

- Troia și arheologia preistorică europeană de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX 313

CORNELIU TĂMAȘ

- Mărturii arhivistice privind descoperiri traco-dace în Oltenia 324

ION HÎNCU, GHEORGHE POSTICĂ

- Cetățile antice și medievale din spațiul pruto-nis-trian 324

★

COMUNICĂRI FĂRĂ REZUMAT

JAN MACHNIK (Cracovia)

- Ergebnisse der neusten Forschungen über die Kultursituation und Chronologie zu Beginn der Bronzezeit in der oberer Wisla und Dniestre.

TIBOR KOVACS (Budapesta)

- Neuere Angaben zur Bronzezeit Nordostungarns und ihren Nachbargebieten

VICTOR SOROCHIN (Chișinău)

- Unele probleme ale complexului cultural Cucuteni - Tripolie

IGOR MAZURA (Chișinău)

- Problema tranziției de la neolitic la epoca bronzului timpuriu în interfluvial Dunărea-Nistru

VALENTIN DERGACEV (Chișinău)

- Centrul metalurgic nord-balcanic și influența lui în stepele nord-pontice în Bronzul târziu

CAȘUBA MAIA (Chișinău)

- Grupul cultural Saharna-Solonceni

ILIE BORZIAC (Chișinău)

- Despre o nouă necropolă de tip Saharna de pe Nistrul mijlociu

ELENA USATAIA (Chișinău)

- Unele aspecte ale ritualului funerar în cultura Saharna - Solonceni

MARC TCACIUC (Chișinău)

- Cultura Poienești - Lukašovka

A. PERJARU (Chişinău)

- Elemente geto-dace în cultura materială a moldovenilor

PETRE GHEORGHE (Gova)

- Continuitatea daco-romană în nord-estul Olteniei

ADINA BERCIO – DRĂGHICEANU (Bucureşti)

- Satul, factor de continuitate daco-romană şi românească

GHEORGHE LAZIN

- Consideraţii privind dacii liberi din epoca romană şi postromană

CUVÎNT ÎNAINTE

Cu numărul 8 al acestei reviste deschidem al doilea deceniu de activitate a Institutului de tracologie și de organizare a simpozioanelor naționale, dovedite a fi importante reuniuni științifice de profil în țara noastră.

De data aceasta ne întâlnim la Satu Mare și Carei. Al XIII-lea simpozion coincide cu sărbătorirea centenarului Muzeului sătmărean ;această coincidență nu a fost întâmplătoare. Am apreciat că muzeul din acest colț al țării noastre a reprezentat totdeauna un focar de cultură, de cercetare și de conservare a vestigiilor istorice din regiune, polarizînd, în același timp, în jurul său toate forțele locale.

În volumul de față se publică o serie de referate privind rezultatele obținute pînă acum în cunoașterea istoriei și civilizația traco-geto-dacă și daco-romană din nord-vestul României. În rest, se publică rezumatele comunicărilor participanților, care subliniază structura interdisciplinară a tracologiei și caracterul național al simpozionului nostru.

Cum desfășurarea lucrărilor simpozionului și tipărirea volumului de față se datoresc autorităților de stat locale, ținem să le aducem și pe această cale cele mai recunoscătoare mulțumiri pentru sprijinul, – atît de generos, – pe care ni l-au acordat.

Prof. dr. doc. DUMITRU BERCIO
Director al Institutului de tracologie

PERSPECTIVE DE DEZVOLTARE A TRACOLOGIEI ÎN URMĂTORUL DECENIU

DUMITRU BERCIU
Directorul Institutului

În încheierea primului deceniu de activitate de la înființarea institutului nostru, s-a prezentat o dare de seamă a ceea ce a putut realiza, schițându-se atunci, foarte sumar, și direcțiile de dezvoltare în al doilea deceniu, care încheie, în același timp, și sec. XX-lea¹. Institutul a contribuit la promovarea și stimularea cercetării tracologice a școlii românești. S-a menționat cu acea ocazie că, în decursul primilor zece ani, s-a accentuat treptat și caracterul de interdisciplinaritate.

Tracologia este o știință complexă. Ea nu înseamnă numai arheologie, cum s-a crezut de către unii, sprijinindu-se pe opera lui Vasile Pârvan — *Getica* și, în realitate, pe concepția acestuia privind lumea tracică și rolul arheologiei în reconstituirea istorică a acesteia.

O atare concepție era deja formulată spre începutul sec. XX-lea de către Ioan Andrieșescu în teza de doctorat „Contribuții

la Dacia înainte de romani” apărută în 1912. El va contura mai precis concepția sa tracicizantă în studiile din ajunul primului război mondial, referitoare la epoca bronzului, publicând și o serie de obiecte de bronz descoperite la sud de Carpați. El se sprijinea pe arheologie și făcea din această știință un obiect de cercetare tracologică. Vasile Pârvan va adânci concepția cu și mai multe date arheologice și va adăuga la cercetarea tracologică aportul adus de izvoarele scrise, multe, puține, cite se găsesc, în legătură cu tracii și cu geto-dacii. Cei doi oameni de știință români care au pus, împreună, temelia școlii arheologice românești moderne se vor sprijini și pe documentarea lingvistică, în principal pe toponimie. Ei au pornit de la lucrarea lui Wilhelm Tomaschek despre vechii tracii, dar au pus accentul — uneori exclusiv —, și pe descoperirile ar-

1) *Thraco-Dacica*, X, 1—2, 1969, p. 5—10.

2) *Thraco-Dacica*, IX, 1—2, 1968,

heologice, și numismatice cu caracter geto-dacic. Pe viitor, va fi necesar ca membrii institutului nostru să reia problema stabilirii precise a vetrei de locuire și dăinuire a geto-dacilor și aria de răspîndire etnică a lor, deoarece în prezent își face loc concepția că prezența unui singur obiect sau numai a citorva, nu înseamnă — în mod necesar, să admitem și prezența fizică, etnică, a unui neam în acel loc. Asemenea descoperiri pot proveni pe calea schimburilor și influențelor reciproce în acea epocă. De pildă, un singur opaiț-cățui aflător întimplător în părțile de răsărit ale Austriei — în Burgenland — pe care l-am văzut înainte de război într-un muzeu din Eisenstadt, nu ne poate convinge atât de ușor că dacii ar fi locuit chiar în acea zonă. Fără îndoială, că avem datoria ca în al doilea deceniu de activitate a institutului care încheie și sec. XX-lea, să studiem problema răspîndirii tracilor și a geto-dacilor, și să întocmim hărțile prezenței reale ale acestora, pentru a evita orice critică.

În vederea elaborării unei lucrări monografice privind aria de răspîndire a neamurilor traco-geto-dace, vom apela și la colaborarea colegilor specialiști în același domeniu din țările vecine. !

Pentru decada ce s-a deschis acum, ne propunem ca prin cadrele științifice ale institutului să se treacă la elaborarea unei sinteze referitoare la istoria și civilizația tracilor și geto-dacilor, ca ramură nordică a acestora și cea mai importantă. Lucrarea este concepută ca o operă colectivă, în spiritul interdisciplinarității. Evident, pentru perioadele mai îndepărtate, arheologia va avea cea mai mare pondere. Pe măsură ce ne a-

propiem de vremurile protoistorice, cu apariția primelor izvoare scrise, ne vin în ajutor datele oferite de cercetarea lingvistică. În anumite condiții, rezultatele cercetării lingvistice concordă cu acelea ale arheologiei. De aici decurge necesitatea păstrării unei permanente legături de colaborare între cele două științe. De altfel, se știe că lingvistica a stat la baza tracologiei, la formarea căreia a fost încă de la început, arheologia adăugîndu-se ulterior, ca obiect de cercetare tracologică. Vasile Pârvan, în studiul său din 1906 privind administrarea provinciei Dacia, apărut în „Convorbiri literare”, formula necesitatea unui efort interdisciplinar în cunoașterea începuturilor noastre ca popor, și el enumera atunci arheologia, istoria, lingvistica, epigrafia și etnografia, la care vin să se adauge și alte discipline de investigație a tracologiei, printre care și arheomuzicologia, căreia i s-au repartizat recent, în planul institutului, unele probleme corespunzătoare, de tracologie.

Specialiștii actuali din domeniul lingvisticii vor trebui ca, în deceniul următor, să formeze tineri bine pregătiți în cercetarea lingvistică tracologică. O atenție deosebită trebuie acordată specializării în albanistică, în limbile balto-slave și în lingvistica indoeuropeană. O preocupare de seamă privește — desigur — limbile balcanice și substratul traco-iliric. Se impune, de asemenea, un repertoriu complet cu materialul lingvistic rămas de la traco-geto-daci. Întrucît pentru limbile balcanice s-au făcut dicționare bilingve, cu excepția albanezei, secția noastră de lingvistică propune un dicționar româno—albanez și albanezo—român. Se simte nevoia și a unui studiu temeinic descrip-

tiv și istoric privind limba română și cea albaneză, pentru a se determina moștenirea lingvistică traco-ilirică în toate compartimentele lingvisticii. În lingvistica noastră lipsesc unele instrumente de lucru absolut indispensabile lămuririi problemelor de tracologie. Se amintește aici, de către coordonatorul secției lingvistice, necesitatea întocmirii unei bibliografii analitice care să cuprindă, în mod cronologic, toate rezultatele cercetărilor specialiștilor români, dar și ale celor din alte țări din Balcani (Bulgaria, Albania).

Pentru cunoașterea rezultatelor obținute în domeniul tracologiei de școală românească, se propune organizarea la facultățile de profil ale Universității din București, a unor cursuri speciale de tracologie, cu participarea arheologilor, lingviștilor, paleoantropologilor, etnologilor, istoricilor, muzicologilor etc. Aceste cursuri ar putea atrage și interesul studenților și în general al tineretului și marelui public. În felul acesta se răspunde și sarcinii de a populariza rezultatele cercetărilor tracologice de la noi.

Nu se pierde din vedere nici preocuparea lingviștilor noștri de a studia temeinic fondul lexical și gramatical, de origine traco-dacă din dialectele românești sud-dunărene. Ne gândim și la trimiterea de bursieri în țările din Balcani și la reînființarea institutului român de la Saranda, creat în ajunul începerii celui de al doilea război mondial.

Prin lucrările propuse mai sus și activitatea științifică a membrilor secției lingvistice și a membrilor colaboratori, se va realiza baza serioasă a cercetării rădăcinilor lexicale, a inventarului de foneme și a structurilor fonologice ale limbii trace, și prin aceasta se vor

putea determina mai precis datele lingvistice de substrat ale limbii române.

Cercetarea etnologică românească va aduce și ea aportul său, — tot atât de important ca și a celorlalte științe —, la obținerea datelor necesare ca să ne facem o imagine cât mai clară asupra moștenirilor tractice și daco-romane, păstrate în ființa și spiritualitatea poporului român.

Pentru popularizarea științifică a rezultatelor cercetării interdisciplinare de tracologie, se vor organiza, în continuare, simpozioane de tracologie, care s-au dovedit a fi importante manifestări științifice, care au contribuit în mare măsură la cunoașterea trecutului nostru milenar și la dezvoltarea sentimentului patriotic al tineretului nostru de prețuire a tezaurului rămas de la înaintași. Pe această linie de gândire se situează și prețuirea obiectivă a realizărilor cercetării tracologice și istoriografice din trecut, în țara noastră. Nu se va pierde din vedere că cel dintîi care a formulat concepția tracizantă în istoriografia și arheologia românească a fost Ioan Andrieșescu, primul profesor de preistorie din România.

Pentru a spori și lărgi cercetarea tracologică în noul deceniu care abia a început, vom colabora cu specialiștii din țările vecine și în special cu cei de la Chișinău și Cernăuți, cu care vom găsi, poate, o formă organizatorică — cea mai potrivită — unei munci comune. Se va păstra vechea colaborare cu colegii bulgari, îndeosebi cu membrii Institutului de tracologie din Sofia, ca să putem avea la îndemînă, în obiectivul cercetării, întreaga vatră tracică danubiano-carpato-nord-est balcanică.

Cele două reviste ale institutului: **Thraco—Dacia** și **Symposia Thracologica**, ne îndreptătesc încă de pe acum a întrezări perspective frumoase în punerea în circuitul intern și internațional a tuturor cercetărilor tracologice.

Institutul încearcă să unească într-un front puternic, bine sudat, pe oamenii de știință preocupați de problemele tracologice, avînd un scop unic: acela de a cunoaște cît mai temeinic și multilateral toate aspectele vieții istorice ale lumii tracilor, geto-dacilor și daco-romanilor, fără a neglija rolul substratului în etnogeneza și spiritua-litatea poporului român și a celorlalte popoare venite mai tîrziu în aceste țări ale Europei sud-estice. Convergența științelor componente ale tracologiei ajută, desigur, la o atare cercetare interdisciplinară, care trebuie mereu dezvoltată și perfecționată. Structura însăși a profilului institutului, cu cele patru secții ale sale, cere să aplicăm consecvent un asemenea mod de cercetare. În ultima vreme s-a acordat o atenție crescîndă cunoașterii substratului traco-geto-dac, și aceasta rămîne și în continuare o preocupare constantă a conducerii institutului. Se are în vedere — de asemenea — problema indo-

europenă și procesul constituirii blocului tracic al epocii bronzului din Dacia străveche și din restul Europei sud-estice.

Prin aportul tuturor științelor din domeniul tracologiei, se va putea ajunge la sesizarea mai clară decît în trecut a formării neamurilor trace, și la închegarea fondului lingvistic indoeuropean. Atît cît întrezărim prin documentarea arheologică și paleontologică actuală, putem spune că procesul de indoeuropenizare s-a petrecut în aceste părți ale Europei pe fondul local final — eneolitic și de tranziție spre epoca bronzului. Consider interesant să amintesc că specialiștii paleontologi, studiînd un grup de schelete din perioada de tranziție, au sesizat la ele caractere protoindoeuropene. Pe de altă parte, se știe că în perioada de tranziție și în prima perioadă a epocii bronzului, pătrund în spațiul carpato—danubian populații cu totul deosebite în ceea ce privește tipul antropologic și cultura lor materială, care accentuează structura eterogenă a epocii și grăbește frămîntarea ce va duce la cristalizarea simbului indoeuropean și — pe urmă tracic în părțile acestea ale noastre.

iulie 1990 —

Bujor Dulgău – Gh. Lazin

Primele încercări și preocupări de organizare a unor colecții muzeale, constând din piese arheologice și istorice, datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și aparțin unor profesori și elevi ai Gimnaziului reformat din Satu Mare. În toamna anului 1890 acest gimnaziu este ridicat la rangul de liceu, având 8 clase. În același an, din inițiativa municipalității și a unor intelectuali se pun bazele unei societăți culturale „Cercul Kőlcsey”, împlinindu-se o sută de ani de la nașterea poetului și esteticianului Kőlcsey Ferenc (n. la 8 august 1790 în localitatea Săuca, județul Satu Mare). De la constituire, această societate va fi găzduită în trei săli situate la parterul Liceului reformat.

Scopul societății — potrivit statutului elaborat în noiembrie 1891 — viza emanciparea spirituală, promovarea literaturii, a artelor și științelor. Primul președinte al cercului a fost în persoană baronul Vécsey Iosif. De la bun început a funcționat cu trei secții: literară, socială și muzeală. Secția muzeală era alcătuită din 6 membri, având ca președinte pe ofițerul Kiss Gedeon. Sarcina principală a secției era de a se ocupa de sporișirea patrimoniului istoric și bibliofil, de a ține evidența obiectelor și cărților achiziționate, de a prezenta anual rapoarte în acest sens pentru adunările generale proprii și pentru Muzeul Național de Istorie. Prin donații succesive se ajunge ca numărul obiectelor inventariate, potrivit

raportului prezentat în adunarea generală din 2 ianuarie 1900, să fie de 612. Creșterea vertiginoasă a numărului de obiecte păstrate determină, deja în anul 1902, membrii cercului să întreprindă demersuri pe lângă primăria orașului și Episcopia romano-catolică Satu Mare în vederea obținerii unui spațiu corespunzător amenajării unui muzeu public.

În adunarea generală ținută la 26 februarie 1910, când a fost prezentată darea de seamă pe anul 1909, secția era alcătuită deja dintr-un număr de 9 membri. Potrivit datelor statistice prezentate cu această ocazie, patrimoniul muzeului număra 4.088 de cărți, 3.910 obiecte de arheologie și antichități, 71 piese de etnografie, 164 piese de artă și 533 piese de științe naturale.

În anii următori și în condițiile primului război mondial ponderea și numărul donațiilor a scăzut simțitor. Totuși, raportul întocmit la 24 mai 1918 consemna ca fiind inventariate 5.354 de cărți, 3.889 de antichități, 81 obiecte de etnografie, 205 de artă și 539 de științe naturale.

În paralel, începînd cu anul 1898, odată cu constituirea Despărțămîntului Sătmăr—Ugocea al „Astrei”, se inițiază o vastă acțiune de colecționare a pieselor etnografice (țesături, port popular, obiecte casnice țărănești), organizîndu-se, la finele secolului al XX-lea, mai multe expoziții temporare.

În anul 1905 a luat ființă muzeul municipal Satu Mare, care

cuprindea piese reprezentative de arheologie și istorie. După 1918, prin strădaniile și munca plină de entuziasm a eminentului cărturar Pop Dariu (1887—1963), revizor școlar al județului Satu Mare, s-au pus bazele unui nou muzeu municipal cuprinzând colecții de istorie, etnografie și carte veche românească. Acest muzeu își avea sediul în clădirea cunoscută sub denumirea de „Casa albă”.

Din inițiativa primarului municipiului Satu Mare, Augustin Ferentiu, se organizează la Satu Mare, între 1—19 decembrie 1925, o expoziție etnografică de amploare amenajată în sălile de sedințe ale consiliului. Au fost prezentate sute de exponate din zona Oaș, Șomcuta Mare, Seini, Baia Mare și Halmeu. Obiectele expuse au fost adunate cu deosebită râvnă de Popp Aurel, Andrei Litteczky, prof. Aurel Coza, prof. Alexandru Sarkadi, prof. Iosif Schneider, fiind ajutați de inspectorul școlar Pop Ștefan din Șomcuta Mare și Ștefan Fabian, ajutor de notar din Negrești.

Succesul deosebit al expoziției de la Satu Mare îl îndemnă pe prof. Aurel Popp, în memoriul adresat la 8 ianuarie 1926 primarului municipiului, să propună amenajarea unui muzeu etnografic aparte, alcătuit din obiecte provenite din cele 200 de sate ale județului. Anexează și un proiect de amenajare a acestui muzeu, cuprinzând materiale referitoare la teritoriul județului, satele acestuia, străzile din mediul rural, oamenii, portul, ocupațiile, alimentația, obiceiurile, casele, curțile, grădinile, cîmpia, pădurea, biserica, școala și cimitirul. Coordonarea lucrărilor de amenajare se făcea de către Biroul muzeului etnografic, înființat în cadrul Pri-

măriei municipiului, după cum reiese dintr-un document datat din 9 februarie 1927. În fruntea acestui birou era numit G. Tordai.

În cadrul acestui muzeu trebuia inclus, potrivit proiectului întocmit de Popp Aurel, și muzeul „Kolosey”. Prin anii 1939—1940 existau în municipiul nostru două muzee: Muzeul Prefecturii județului Satu Mare, după cum rezultă dintr-un studiu documentar privind realizările județului Satu Mare în perioada interbelică.

După anul 1944, se fac noi demersuri și eforturi de organizare a instituției muzeale, colecțiile existente fiind amenajate în „Casa cu ceas electric” din P-ța Libertății, avînd ca director pe profesorul Ligeti László.

În cursul anului 1958, autoritățile locale îl însărcinează pe Aurel Popp cu amenajarea Muzeului raional și orașenesc. În acest scop, pictorul va efectua o călătorie de documentare la muzeele din Cluj, Alba Iulia, Aiud, Sibiu și Tîrgu Mureș. Proiectul de amenajare e întocmit la 6 mai 1958. În observațiile formulate pe marginea acestui proiect, Popp Aurel avea să menționeze: „În muzeul nostru va trebui subliniat că românii din județ și îndeosebi locuitorii din zona Oașului sînt descendenții celei mai vechi și civilizate populații autohtone de pe teritoriul României — dacii”.

În anul 1958, muzeul primește clădirea din P-ța Libertății nr. 21, una din cele mai reprezentative monumente de arhitectură din municipiu, construcție realizată în stil baroc și neogotic. Clădirea situată în Piața Libertății, nr. 21, are o planimetrie în forma literei „L” de fapt, ea este compusă din două corpuri de clădiri diferite atît ca stil arhitectonic, cît și ca perioade

de construcție. Pe locul respectiv, se afla înainte un edificiu mai vechi, cu etaj și portal de intrare încadrat de un cerc, ce aparținea cetății Satu Mare. Baronul Vecsey va cumpăra în anul 1798 clădirea respectivă, care este realizată în stil baroc și din care se mai păstrează un corp cu un coridor deschis și arcade circulare, fiind socotită azi cea mai veche clădire din oraș. Anul 1842, marchează ridicarea unui corp de clădire în stil neogotic cu parter și etaj, executat după planurile constructorului-arhitect Szláncsi Daniel. După restaurările ce au avut loc între anii 1957—1958, consemnăm alte lucrări de restaurare și conservare din anul 1982, menite să ducă la consolidarea acestui valoros edificiu arhitectural. În momentul de față, imobilul situat în Piața Libertății adăpostește secția de artă a Muzeului județean.

Peisajul muzeistic sătmărean va cunoaște în anul 1985 îmbogățirea zestre sale edilitare. Ne referim aici la atribuirea ca sediu al Muzeului județean a imobilului situat în bulevardul Republicii nr. 21, de fapt cunoscut sub denumirea de Palatul județean. Lucrările de construcție au fost încheiate în anul 1936, clădirea a fost realizată după planurile și indicațiile arhitectului G.P. Liteanu. Arhitectura acestei clădiri este realizată în maniera școlii românești de arhitectură specifică deceniului al patrulea al secolului nostru. Se remarcă, la acest edificiu cu două nivele, linia dreaptă ce aliernează cu arcurile semicirculare ale ferestrelor clădirii care articulează cele două fațade (de pe B-dul Republicii și Calea Traian). Monumentalitatea clădirii este accentuată de un număr de cinci coloane ar dorsate fațadei principale. Edi-

fiul, care a servit în perioada interbelică ca sediu al Prefecturii județului, iar mai apoi al organului județean de stat, a fost spus cu începere din 1986 unor ample lucrări de reparații capitale, care au vizat atât exteriorul, dar mai ales spațiile interioare; în acest sens menționăm faptul că interiorul și-a recăpătat aspectul său incipient.

Muzeul de pe cursul superior al Someșului devine, începînd cu anul 1968, muzeu județean, cu secții de arheologie-istorie, enografie și artă. Clădirea din P-ța Libertății 21, adăpostește secția de artă, cu un bogat patrimoniu; ea a fost inaugurată și ca secție în anul 1969, fiind apoi extinsă și reamenajată în anul 1984. Colecția de artă își are începuturile la sfîrșitul secolului trecut. Din patrimoniul ei menționăm realizări plastice ale Școlii austriece din secolul al XVIII-lea, ale Școlii românești din secolul al XIX-lea, ale Școlii maghiare de pictură din secolul XIX, ale Școlii băimărene de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru. Se remarcă creațiile artistului Aurel Popp, nume de rezonanță în arta plastică românească din prima jumătate a secolului nostru, cele ale maestrului emerit al artei Paul Erdős, cele ale pictorilor locali: Ion Țințaș, Andrei Litteczky, Aurel Haiduc, Toth Gyula, precum și ale artiștilor plastici contemporani din Satu Mare sau din județ. La această sumară prezentare a secției de artă, adăugăm că la loc de frunte se află creațiile maestrilor artei românești contemporane: Dumitru Ghiță, Henri Catargi, Alexandru Ciucurencu, Ion Jarlea, Aurel Ciupe, Ion Pacea, Ion Gheorghiu, Ion Irimescu, Vida Gheza și alții. La rîndurile dedicate secției de artă, se impune menționarea unei piese de im-

portanță artistică și documentară de valoare excepțională, o schiță „Car cu boi“, aparținând ilustrului pictor Nicolae Grigorescu, intrată în patrimoniul muzeului în anul 1977; precum și pictura „Casă la Plăiești“ aparținând aceluiași artist.

Palatul județean, Bulevardul Republicii 21, adăpostește secțiile de arheologie-istorie și etnografie. Patrimoniul acestor secții depășește cifra de 100.000 de piese dintre care o bună parte de valoare deosebită, unele chiar unice. Colecția de arheologie se remarcă prin măturile arheologice aparținând epocii paleolitice (paleoliticul mijlociu și superior, culturile: musterian, aurignacian și gravettian). De o valoare istorico-documentară sînt apoi figurile antropomorfice (14 la număr) provenind din zona Codru, localitatea Homorodu de Sus. Din epoca neolitică au fost efectuate următoarele descoperiri care relevă fragmente autentice ale istoriei comunităților umane din această perioadă în această parte a țării. Epoca bronzului, de fapt formarea și dezvoltarea civilizației tracice, este bine reprezentată prin multiple descoperiri, atât așezări, cît și doborîtoare, aceste vestigii aparțin culturilor Suci de Sus și Otomani. Se remarcă aici marea așezare de la Culciu Mare, depozitele de bronzuri de la: Domănești, Veliș, Batarci, Apa, sau descoperirile izolate de la Satu Mare, Livada, Sanislău, etc. Civilizația fierului, cu ambele ei perioade: Hallstatt și Latène, prin numeroasele ei descoperiri: așezări, tezaure monetare, necropole, dovedește intensă locuire a zonei de către daco-geți, alături de care în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. se vor așeza celții (menționăm aici o piesă-unicat: coiful de la Ciur-

mesti). Cele mai numeroase descoperiri din epoca fierului au fost efectuate prin cercetările sistematice de la: Ciumești, Berea, Pișcolt, Dindești, Carei, Lazuri, Acîș, Andrid. Pentru perioada de maximă dezvoltare și înflorire a civilizației dacice, menționăm mai ales descoperirile de la Lazuri și Acîș. Dacii liberi (sec. II—III e.n.) sînt foarte bine reprezentați; în acest sens o puternică dovadă o constituie descoperirile de la: Medieșu Aurit (locuințe, 13 cuptoare pentru ars vase), Satu Mare (cuptoare pentru ceramică), tezaurul de 876 monede romane de argint (sec. I—III e.n.) de la Ghiriș, etc. obiectele descoperite fie prin cercetări, fie izolat, care se înscriu cronologic perioadei mileniului I al erei noastre, reprezintă concludente mărturii privind continuitatea daco-romanilor, iar mai apoi a românilor în zonă. Măturile arheologice ale epocii feudale, documentele de epocă păstrate, toate la un loc dovedesc continuitatea și perenitatea unei străvechi civilizații, dezvoltarea social-economică a orașului și comitatului Satu Mare în epoca medievală. Nu lipsesc măturile privind strînsele legături existente în evul mediu între cele trei țări românești (de exemplu, prezența a numeroși domni și voievozi din Moldova și Țara Românească pe meleagurile sătămărene). Epoca modernă este ilustrată printr-o serie de materiale care aduc precizări de mare valoare referitoare la evenimentele marcante ale secolului trecut, lupta necurmată dusă de poporul nostru pentru realizarea unei societăți umane, pentru realizarea marii Uniri — 1 Decembrie 1918. Perioada de după Marea Unire, își găsește reflecția în colecțiile de documente și ziare ale vremii, care fac

dovada unei intense activități economico-sociale, politice și culturale, a luptei duse pentru menținerea independenței și suveranității, a integrității teritoriale, împotriva dictatului de la Viena, pentru eliberarea de sub dominația fascisto-horthystă.

Secția de etnografie, colecțiile sale, constind din: ceramică, textile, elemente de arhitectură țărănească, mobilier de interior, port popular, instalații tehnice, icoane pe lemn, etc., oferă o imagine complexă a celor trei zone etnografice de interes din județ: Țara Oașului, Zona Codru și Cîmpia Someșană. Se remarcă din bogata colecție a secției de etnografie exponatele ce vizează renumita ceramică de Vama (Oaș), portul popular din Oaș și Codru, lăzile de zestre, o serie de elemente arhitecturale din lemn etc.

La aniversarea centenarului său, Muzeul județean Satu Mare se prezintă cu rezultate apreciabile, ca și o instituție de cultură care pe lângă păstrarea, restaurarea, conservarea și îmbogățirea patrimoniului istoric și artistic al meleagurilor de pe Someș, are valențe și funcții de cercetare și cultural-educative. Rețeaua muzeistică sătmăreană este diversă, în acest sens un loc însemnat îl ocupă unitățile muzeale de la Carei, Negrești-Oaș, Tășnad, casele memoriale de la Apa și Ady Endre, gospodăria țărănească specifică zonei Codru de la Chilia (com. Ilomoroadă), gospodăria din zona etnografică Someș de la Pomi, muzeul etnografic (de fapt un punct muzeistic) de la Scărișoara (com. Pișcolt), precum și rezervațiile arheologice de la Mediesu Aurit și Lazuri.

Muzeul orășenesc Carei, înființat în anul 1958, situat pe Bulevardul 25 Octombrie, nr. 1, pe lângă preocupările permanente legate de cercetarea și

valorificarea patrimoniului arheologico-istoric al zonei, are o bogată secție și în același timp colecție de științele naturii, care cuprinde materiale din flora și fauna zonei Carei, cu rarități din avifauna Cîmpiei Eriului și a fostei mlaștini Ecceada. Adăugînd că muzeul careian se află situat într-un castel a cărei construcție datează din anul 1482. Mai întîi o casă din piatră, la 1592 se construiește cetatea, iar apoi, între 1972—1795, este edificat castelul în stil baroc tîrziu (cu refaceri ulterioare, ultima, în fond care se păstrează și astăzi, datează din anul 1894), în jurul căruia se întinde cea mai reprezentativă rezervație de floră din județul Satu Mare — Parcul dendrologic, ale cărei începuturi se situează la sfîrșitul secolului al XVII-lea (suprafața: 10,3 ha, cu 267 specii lemnoase exotice și indigene, cu multe rarități dendrologice).

Muzeul Țării Oașului din Negrești-Oaș a fost înființat în anul 1972 și cuprinde exponate de etnografie specifice (în imobilul situat în strada Victoriei, nr. 97), precum și Rezervația de arhitectură populară în aer liber, amplasată pe malul Turului (un număr de cinci gospodării țărănești, precum și o biserică de lemn provenind din localitatea Lechința, datînd din secolul al XVII-lea).

Expoziția de bază se remarcă prin piese reprezentative ale ceramicii de Vama, unelte de lemn la munca cîmpului, unelte folosite la meșteșugurile casnice (pive, teascuri, vîrtelnițe, războaie de țesut), mobilier de interior (lavițe, lăzi de zestre, mese, scaune), textile populare, din care se detașează costumele de mire și mireasă, care se definesc prin măiestria cusăturilor și prin varietatea lor cromatică inconfundabilă.

Muzeul oraşenesc Tâşnad, re-organizat între anii 1977—1978, îşi are sediul în imobilul situat în strada Lăcrămioarelor, nr. 34. Colecţia acestei instituţii, precum şi exponatele sale, sînt adăpostite într-un edificiu, monument de arhitectură (curia Degenfeld, sec. XIX) şi reflectă evoluţia istorică şi etnografică a zonei piemontane Codru, din sud-vestul judeţului Satu Mare. Vestigiile arheologice, descoperite prin săpături sau întâmplător, alături în perimetrul oraşului cît şi în împrejurimi, redau evoluţia societăţii omenestii de aici, începînd încă din epoca neolitică.

De valoare deosebită sînt apoi materialele privitoare la locul şi rolul breslelor meşteşugăreşti existente la Tâşnad în perioada medievală şi de început a celei moderne. Epoca secolului al XIX-lea marchează, ca de altminteri în întreaga Transilvanie, şi în zonă, întărirea luptei românilor pentru emancipare şi unitate naţională, ori în acest sens, Tâşnadul şi împrejurimile sale se situează la loc de frunte prin oamenii şi faptele sale.

Partea dedicată etnografiei are ca idee centrală ilustrarea celor mai frecvente ocupaţii ale localnicilor: agricultura, cultura plantelor, păstoritul, etc. Colecţia de ceramică şi textile, completează imaginea unui mic, dar cochet muzeu — Muzeul oraşenesc Tâşnad.

Casa memorială Ady Endre datează din anul 1957 (din acelaşi an, denumirea satului, Mecenţiu, primeşte numele de Ady Endre). În anul 1977, cu prilejul comemorării a 100 de ani de la naşterea poetului, casa memorială, a unuia dintre cei mai de seamă poeţi ai literaturii maghiare şi un reprezentant de frunte al liricii europene de

la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi primele două decenii ale secolului al XX-lea, a fost refăcută nu numai ca edificiu (în fond două case) ci şi ca expoziţie. Cele două case, ridicate în stilul ţărănesc specific zonei etnografice a văii Eriului, adăpostesc mobilier din perioada copilăriei lui Ady Endre, materiale originale şi fotodocumentare din viaţa şi creaţia poetului. Menţionăm că între cele două case se află bustul poetului ridicat în anul 1977, operă a sculptorului Iosif Fekete.

Casa memorială dr. Vasile Lucaciu se află situată în centrul localităţii Apa. Ea a fost inaugurată în anul 1979. Casa în care s-a născut omul politic Vasile Lucaciu (1852—1922), militant de seamă pentru libertatea şi unitatea naţională a românilor din Transilvania, este o construcţie specifică arhitecturii ţărăneşti din valea Someşului, cu 3 (trei) încăperi, pridvor deschis şi acoperiş din paie. În cadrul ei sînt expuse mobilierul vechi, autentic, piese legate de interiorul etnografic specific zonei, acte, documente, cărţi, fotografii care vorbesc despre activitatea prodigioasă a marelui tribun, al cărui ţel în agitaţia sa viaţă se identifică la unison cu lupta românilor pentru libertate şi dreptate, pentru realizarea Unirii. La un loc, exponatele Casei memoriale dr. Vasile Lucaciu (în 1989, în curte a fost aşezat bustul luptătorului), oferă vizitatorului un prilej de pios omagiu şi adîncă cunoaştere a uneia dintre personalităţile pentru care iubirea de ţară i-a fost ţel suprem.

La cele două gospodării ţărăneşti: Chilia şi Pomi, precum şi punctului muzeistic de la Scărişoara, reţelei muzeistice sîtmărene i se adaugă două obiective de interes major, respectiv re-

zervațiile arheologice „în situ” din localitățile Medieșu Aurit și Lazuri, unde în urma cercetărilor arheologice au fost descoperite adevărate ateliere pentru ars vase aparținând dacilor liberi (sec. II—IV e.n.). Cuptoarele dacice de la Medieșu Aurit și Lazuri, după dezvelirea lor au fost conservate și protejate în interiorul unor construcții speciale, amenajate astfel încît pot fi vizitate și, în același timp, oferă vizitatorilor, publicului larg, o imagine veridică cu privire la civilizația și istoria dacilor liberi din nord-vestul României.

Activitatea instituției muzeale sătmărene privind depistarea, conservarea și protejarea patrimoniuului arheologic-istoric, etnografic, artistic, de științele naturii este în chip fericit completat de valorificarea științifică a descoperirilor, a documentelor din diferite perioade. Înainte de prezentarea succintă a publicațiilor editate, de Muzeul județean, adăugăm suprafața în metri pătrați de care dispun la ora actuală unitățile rețelei muzeale sătmărene.

Muzeul județean Satu Mare: 2.344 m², Muzeul orășenesc Carei 1.318 m²; Muzeul Țării Oasului (imobilul din strada Victoriei, și Rezervația de arhitectură populară): 2.842 m² și Muzeul orășenesc Tășnad cu o suprafață de 205 m².

Rezultatele cercetărilor, din toate domeniile de activitate, ale muzeului sătmărean, au fost și sînt concretizate în numeroase studii și articole publicate atît în țară cît și în străinătate. Evident, cele mai multe studii au văzut lumina tiparului în publicația editată de muzeul județean „Satu Mare — Studii și Comunicări”, sau în publicații independente sub egida aceleiași instituții. Menționăm mai

jos lista publicațiilor, începînd cu revista „Satu Mare — Studii și comunicări”.

„Satu Mare — Studii și comunicări” (arheologie-istorie-etnografie — științele naturii — muzeografie), vol. I, Oradea, 1969; vol. II, Satu Mare, 1972; vol. III, Oradea, 1975; vol. IV, Oradea 1980; vol. V—VI, 1981—1982; vol. VII—VIII, Oradea, 1986—1987. În afara lucrărilor întocmite de specialiștii muzeului, în paginile revistei se regăsesc numeroși colăboratori cu vastă experiență de la diferite muzee din țară, sau din cadrul Institutelor și Universităților de la Cluj-Napoca, București, Iași.

Aminteam mai sus că în afara materialelor cuprinse în revista „Satu Mare — Studii și comunicări” (vol. IX—X, se află sub tipar), au apărut publicații de caracter independent. Lista lor este următoarea:

— Sever Dumitrascu — **Tiberiu Bader, Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I)**, Oradea, 1967, 54, p. + XXII planșe.

— Tiberiu Bader, **Descoperiri monetare în Cîmpia Sătmăreană**, Baia Mare, 1967, 15 p.

— Viorica Bîlt Ursu, **Domni și voievozi români pe meleagurile sătmărene**, Baia Mare, 1969, 8 p. + 6 fig.

— **Muzeul județean Satu Mare** (ghid), Oradea, 1975.

— Iudita Erdős, **Aurel Popp** (1979—1960 catalog), Oradea, 1979.

— Tiberiu Bader — Gheorghe Lazin, **Mărturii arheologice din județul Satu Mare**, Satu Mare, 1980, 30 p. + 53 fig.

— **Tezaure monetare din județul Satu Mare**, Oradea, 1968.

— **Muzeul orășenesc Carei**, Oradea, 1980.

— Elena Bărnuțiu, **Cartea veche românească din sec. XVIII în județul Satu Mare**, Catalog de expoziție, Satu Mare, 1980.

— Adalbert Szilagyi, Ion Țințaș, Satu Mare, 1980.

— Lucian Cucuiet, **Porțile de șură din zona Codru**, Oradea, 1982.

★

Rîndurile de mai sus, cu tot caracterul sumar al lor, au încercat schițarea activității de cercetare, de îmbogățire și conservare a patrimoniului desfășurată de instituția muzeală sătmăreană aflată acum în pragul aniversării centenarului existenței sale, activitatea menită să ducă la o cunoaștere veridică a frământatei istorii a acestor locuri, a comorilor ei artistice și a frumuseților etnografice; specialiștii ei obligîndu-se să ridice la cote valorice superioare eforturile înaintașilor, pentru că așa cum s-a consemnat, istoria rămîne „magistra vitae”.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

— **Arhivele Statului Satu Mare**, Colecția de documente a Muzeului județean Satu Mare.

— **Idem**, fond **Prefectura județului Satu Mare**.

— **Idem**, fond **Popp S. Aurel**.

— Borowszky, Samu. Szatmár Németi, Budapesta, f.a.

— Radosav Doru, **Satu Mare, Ghid de oraș**, Editura Sport-Turism, București, 1984.

— Ștefănescu Aristide, **Ghidul muzeelor**, Editura Sport-Turism, București, 1984.

— **Județul Satu Mare, Monografie**, în col. Județele patriei, Editura Sport-Turism, București, 1980.

NORD-VESTUL ROMÂNIEI DE-A LUNGUL VEACURILOR

CONSIDERAȚII ASUPRA ENEOLITICULUI ȘI A PERIOADEI DE TRANZIȚIE LA EPOCA BRONZULUI ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

Neja Iercoșan

Epoca eneolitică sau a cuprului și perioada de tranziție la epoca bronzului reprezintă o etapă istorică relativ frământată și complexă datorită atât fenomenelor economice și sociale noi, generate de apariția și dezvoltarea metalurgiei aramei, cât și a influențelor etno-culturale sudice și mai ales răsăritene. În locul marilor comunități specifice neoliticului mijlociu și târziu, se produce o fragmentare culturală și zonală care duce la apariția unor noi cercuri și orizonturi culturale, accentuându-se astfel și mai mult complexitatea fenomenelor din perioadele în discuție.

În acest context, încercăm schițarea citorva probleme specifice epocii, din nord-vestul României, și cu deosebire din județul Satu Mare. Menționăm că nu toate aspectele legate de geneza și evoluția eneoliticului și a perioadei de tranziție la epoca bronzului au putut fi sesizate și elucidate multumitor, datorită lipsei cercetărilor sistematice din zonă cât și a publicării sporadice și fragmentare a materialelor descoperite cu ani în urmă. Cu puține excepții, majoritatea informațiilor privind aceste perioade, de pe teritoriul județului Satu Mare, provin din descoperiri incidentale, cercetări de teren ori din săpături ce vizau alte epoci.

Cercetările arheologice din ultimele două decenii în nord-vestul României, inclusiv în județul Satu Mare, au adus noi contribuții la cunoașterea evo-

luției comunităților eneolitice. Prin noțiunea de eneolitic, ne referim, în această zonă la culturile Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, în dezvoltarea cărora au putut fi sesizate aici, mai ales tipologic, cîte două faze de evoluție — iar pentru perioada de tranziție la epoca bronzului, orizontul Cernavodă III — Boleráz, sesizat nu de mult de I. Némethi în trei puncte din jurul Careiului, precum și culturile Baden și Coțofeni — acestea constituind de fapt substratul cultural al bronzului tracic din nord-vestul României.

Cultura Tiszapolgár, fiind considerată de unii cercetători, a treia fază a marelui complex cultural Tisa, acoperă un spațiu larg cuprinzînd Cîmpia Tisei, zone din Slovacia estică, din Jugoslavia, Banatul, Crișana, o mare parte a Transilvaniei și nord-vestul României, cu excepția Maramureșului. Consensul unanim al cercetătorilor cu privire la originea, dezvoltarea și răspîndirea acestei culturi, ca rezultat al unui proces evolutiv și îndelungat, din fondul local al neoliticului târziu a fost confirmat de descoperirile de la Suplacu de Barcău (BH), Zăuan (SJ) și Iclod (CJ). În județul Satu Mare, I. Némethi remarcă faptul că în șase cazuri din jurul Careiului (Supuru de Jos, Căpleni, Cămin, Carei — „Bobald“ I, II și VIII) lingă descoperirile datînd din faza târzie a grupului Pișcolt și din neoliticul târziu, dar în nici un caz suprapunîndu-le, se găsesc

mici aşezări Tiszapolgár. Aceiaşi succesiune cronologică se remarcă şi în aşezarea de la Apa, dar mai ales în cea de la Dumbrava (SM), unde în două secţiuni din zone diferite (S I/1987 şi S IV/1989) a putut fi surprinsă stratigrafic evoluţia: Tisa II (Herpály) — Tiszapolgár.

Numărul relativ mare de descoperiri aparţinând culturii Tiszapolgár în nord-vestul României (între Crişul Repede şi Munţii Oaşului) — în total de 63 — (23 în Bihor, 14 în Sălaj, 1 în Maramureş şi 25 în Satu Mare), şi mai ales concentrarea majorităţii acestora între Barcău şi Crasna, ne îndreptăţesc să presupunem că această zonă constituie o regiune de geneză a culturii.

Aşezările Tiszapolgár sînt amplasate în zonele de cîmpie şi de deal, în general pe terasele joase ale cursurilor de apă, sînt deschise şi nefortificate, au dimensiuni mici şi un strat de cultură subţire — ce reflectă locuire de scurtă durată specifice stilului de viaţă păstoresc. Locuinţele sînt adîncite în pămînt, dar există şi locuinţe mari de suprafaţă, cu platforme de lut ars (Suplacu de Barcău).

Lipsesc, deocamdată, din această zonă necropolele, observaţiile asupra ritului funerar din această perioadă provenind din descoperirea a două morminte la Şimian şi Santăul Mic (BH), precum şi din alte descoperiri întîmplătoare.

Probleme ale evoluţiei şi cronologiei culturii în această zonă au putut fi sesizate numai pe baza analizei materialului ceramic. Astfel, pe lângă descoperirile deja din jurul Careiului, aşezarea de la Tiream, după aspectul tisoid al pastei precum şi a lipsei diferenţierilor tipologice faţă de grupurile anterioa-

re pare să reprezinte o fază timpurie a culturii, ca de altfel şi aşezările de la Iclod, Zăuan, Suplacu de Barcău şi Dumbrava. În această fază pasta vaselor este roşiatică, cărămizie sau gălbuie, lipurile ceramice se continuă din perioadele anterioare şi apar ornamentele plastice pecifice (proeminenţele — „cioc de pasăre“, perforate parţial sau total).

Într-o a doua etapă, pasta este de culoare cenuşie sau brună, bine netezită şi lustruită, iar ca forme predomină cupele cu picior înalt sau scund, cu perforaţii rotunde sau ovale. Tot acum apare decorul prin imprimare. Din această fază datează descoperirile mai vechi de la Valea lui Mihai (BH) şi cele recente de la Carei — „Cozard“ şi Dumbrava (SM).

Din păcate, lipsa cercetărilor sistematice nu permite observaţii mai relevante în evidenţierea fazelor evolutive ale culturii Tiszapolgár în această zonă, ceramica rămînînd argumentul principal în cronologie. Ornamentaţia este în general rigidă şi săracă, constînd din ornamente plastice — proeminenţe — cioc — dispuse pe mai multe rînduri pe corpul vaselor, ce par o indica o fază mai timpurie şi impresiunile de formă rotundă dispuse grupat în motive geometrice (triunghiuri şi romburi), care apar într-o fază tîrzie — motivistică ce se dezvoltă mai departe în cultura Bodroghkeresztúr. Se remarcă, în acelaşi timp, o tipologie unitară a ceramicii, principalele forme fiind: paharele, străchinile şi castronele, vasele borcan şi cupele cu picior perforat — aceste forme regăsiindu-se pe întregul areal al culturii Tiszapolgár.

În privinţa uneltelor, comunităţile Tiszapolgár continuă

prelucrarea pietrei. Pe lângă uneltele cunoscute din neoliticul mijlociu și târziu acum apar topoarele de luptă din piatră șlefuită, descoperite în 8 localități din nord-vestul României (două exemplare la Dumbrava), din păcate fără context arheologic și observații sigure. Ca o caracteristică a descoperirilor din această zonă se remarcă și prelucrarea și folosirea, în continuare, a microlitelor din silex și mai ales din obsidiană, fenomen ce se continuă și în perioadele următoare, până în epoca bronzului timpuriu.

Prelucrarea aramei este o realitate binecunoscută în această regiune. Cercetătorul Gh. Lazarovici remarcă în mod deosebit numeroasele variante ale topoarelor de aramă de tipurile: Jászladány cu variantele: Šincaj (Tarcea), Orșova (Cubulcut), Petrești (Tarcea și Săcuieni), Tîrnăveni (Supuru de Jos și Zăuan) — tip Iara (la Oradea și Săcuieni), tip Mezökereesztes (la Tarcea), tip Halic (Oradea), tip Szekely și Nádudvár (la Săcuieni și Sălacea). Completînd seria acestor semnificative descoperiri cu alte 19 din Sălaj și 11 din Bihor precum și cu cele de la Pir, Livada, Carei și Satu Mare, se poate întregi imaginea despre intensitatea cuprului în nord-vestul României.

Cultura Bodrogkeresztur a luat naștere pe un fond local Tiszapolgár, la care se adaugă influențe sud-est europene și elemente culturale din interiorul arcului carpatic și din vest. Cercetătorul M. Rusu consideră această cultură ca ultima fază (a IV-a) a culturii Tisa. Purttătorii culturii Bodrogkeresztur trăiesc în comunități mici care-și schimbă mereu locul, instabilitatea accentuîndu-se în comparație cu perioada anterioară.

De remarcat raritatea așezărilor acestei culturi, cercetătorul P. Palay explicînd fenomenul prin caracterul preponderent păstoresc al vieții economice a comunităților.

Majoritatea materialelor arheologice din această zonă, aparținînd culturii Bodrogkeresztur provin din descoperiri incidentale și se leagă, în general, de obiecte de aramă și de aur. În ultimul timp, I. Némethi a pus în circuitul științific o serie de descoperiri din jurul Careiului care alături de necropola de la Ciumești III completează seria de descoperiri specifice acestei culturi. Astfel au fost cercetate parțial cinci așezări: două la Căpleni, punctele „A” și „H” și cîte una la Carei — „Stația de epurare”, Cămin, „Podul Crasnei” și Vezendiu. Faptul indică o intensitate de locuire cu totul deosebită, necunoscută în întregul areal al culturii, precum și două descoperiri funerare izolate: la Cămin „Malul Crasnei” și Hotoan, precum și o necropolă plană de înhumatie, din care au fost dezvelite 9 morminte în poziție chirchită, conținînd un bogat inventar funerar la Cămin „Podul Crasnei”.

Formele ceramice sînt: „oala de lapte”, vasul-borcan, „ghiveci de flori”, cupa cu picior înalt și perforat, vasul globular cu gît cilindric — decorate cu ornamente plastice (tortii și butoni) și cu motive textile, linii incizate și alveole mici — găsite alături în așezări cît și necropole și care constituie tipuri specifice culturii Bodrogkeresztur.

Analizînd materialele din zona Careiului, se pot evidenția două etape, sesizabile mai mult tipologic, în evoluția acestei culturi. Dintr-o etapă timpurie datează așezarea de la Cămin „Podul Crasnei” și necropolele de la Cămin și Ciumești III, deși

aceste descoperiri nu se leagă direct de elemente tirzii Tiszapolgár, iar din faza finală datenă așezarea de la Carei — „Stația de epurare”. Menționăm că în aceeași micro-zonă au fost identificate în apropiere numeroase așezări Tiszapolgár, dar în nici unul din cazuri acestea nu sînt suprapuse de așezări Bodrogkeresztúr.

Obiectele din piatră sînt reprezentate mai ales prin vîrfuri de săgeți din obsidiană, lame și cuțite din silex și au fost găsite în morminte. Prelucrarea aramei atinge o maximă dezvoltare în această cultură, iar obiectele din aur, deși rare, sînt bine reprezentate în nord-vestul României prin descoperirile de la Moigrad, Oradea și Cămin.

Trecerea de la eneolitic la perioada de tranziție și la epoca bronzului se realizează printr-un vast proces de unificare, în care un rol deosebit îl are orizontul Cernavodă III — Boleráz. Pe baza materialelor descoperite în jurul Careiului de I. Némethi, trecerea de la cele mai tirzii descoperiri eneolitice din zonă — materialele post Bodrogkeresztúr de tip Hunyadhalom, cunoscute la Carei: „Stația de epurare” și cele mai timpurii materiale Baden (faza B) de la Ciumești IV b, Berea XIII și Vășad „Lutărie” se face prin descoperirile de tip Cernavodă III — Boleráz de la Cămin „Malul Crasnei”, Cămin „Podul Crasnei” și Carei — „Drumul Căminului”.

Documentarea perioadei Baden A, prin descoperirile de tip Cernavodă III — Boleráz din jurul Careiului, completează informațiile privind evoluția și cronologia culturii Baden în România, modificînd și teza după care regiunile joase de cîmpie coțofenizate mai întîi în faza

din nord-vestul țării ar fi fost Coțofeni I) și apoi badenizate. Contactul dintre triburile Baden și Coțofeni, vecine, contemporane și avînd același substrat cultural și același proces de geneză are loc începînd cu faza a doua (Baden B sfîrșit — Coțofeni I c) în zona de interferență cîmpie—piemont (Urmăș, Cehăluț, Sălăcea), ori de-a lungul cursurilor de apă: Criș, Barcău, Eriu, Crasna și Someș, cu precădere în zona inferioară (Oradea, Moftinu Mic, Ghilvaci).

Cultura Baden — cultură central europeană — este bine cunoscută și reprezentată în nord-vestul României prin 27 de puncte arheologice descoperite în 21 de localități. Așezările sînt situate în zonele de cîmpie joasă, pe terenurile aflate în apropierea apelor și pe dunele de nisip ale Cîmpiei Nirului. Sînt așezări mici, nefortificate și au durată scurtă. Datele despre locuințe sînt sărare în zonă (Valea lui Mihai, Sanislău III) fiind folosite colibe, locuințe de suprafață, de mici dimensiuni, cu vetre de foc și cu gropi menajere în apropiere. Nu au fost descoperite necropole sau morminte.

Cele mai timpurii descoperiri Baden „clasic” din zonă datează de la sfîrșitul fazei B, la Berea XIII, Ciumești IV b și Vășad „Lutărie”. Din perioada mijlocie (Baden C) datează cele mai multe descoperiri, mai reprezentative fiind: Berea I a—b, Carei, Cehăluț, Ciumești III, Moftinu Mic, Sanislău III și Sălăcea, iar etapa tirzie cuprinde descoperirile de la Valea lui Mihai, Voievozi și mai ales Piscoit.

Din ultima fază de evoluție a culturii Coțofeni (III) din această zonă sînt descoperirile de la Oradea „Salca” (așezare) și

Medieșu Aurit (morminte de incinerare).

Culturile Baden și Coțofeni vor contribui fie și indirect la

aparitia primelor manifestări ale bronzului timpuriu în N-V României.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

1. T. Bader, **Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei**, 1978.

2. Idem, **Apulum**, 11, 1973, p. 703—708.

3. S. Demitrescu, **Satu Mare, St. Com.**, 1, 1969, p. 41—46.

4. **Ibidem**, 2, 1972, p. 53—62.

5. D. Igeat, **Crisia**, 5, 1975, p. 9—10.

6. **Ibidem**, 12, 1982, p. 19—28.

7. C. Kaesó, **Satu Mare St. Com.**, 1, 1969, p. 49—56.

8. N. Kalicz, **Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien**, 1963.

9. I.B. Kutzián, **The Copper Age Cemetery Tiszapolgár — Basatanya**, 1963.

10. Idem, **The Early Cooper Age in the Carpathian Basin**, 1972.

11. Gh. Lazarovici, **Tibiscus**, 4, 1975, p. 9—31.

12. Idem, **ActaMN**, 20, 1983, p. 3—31.

13. E. Lakó, **ActaMP**, 3, 1979, p. 41—48.

14. I. Némethi, **Satu Mare St. Com.**, 7—8, 1986—1987, p. 15—61.

15. Idem, **ActaMP**, 12, 1988, p. 121—145.

16. P. Roman, **Dacia**, 15, 1971, p. 31—170.

17. Idem, **Cultura Coțofeni**, 1976.

18. Idem, **SCIVA**, 32, 1981, 1, p. 21—42.

19. P.I. Roman — I. Némethi, **Cultura Baden în România**, 1978.

20. **Repertoriul monumentelor din județul Bihor**, 1974.

21. N. Vlassa, **Neoliticul Transilvaniei**, 1976.

EPOCA BRONZULUI ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

Petre Roman — Ioan Némethi

Fondul perioadei de tranziție — cu puternice rădăcini în eneoliticul local — este constituit, în întreaga zonă de vest a țării, de întrepătrunderea a două mari complexe: Baden și Coțofeni (Roman, Némethi 1978). În paralel, evoluția lor se desfășoară pînă la începutul fazei Coțofeni III (după III a ?) cînd e-

nistența culturii Baden pare să înceteze.

Ce anume a provocat acest apus? Încă de la sfîrșitul fazei Coțofeni I, triburile acestei culturi pierd, în favoarea celor Glină și Schnekkenberg, întinse teritorii ale arealului lor răsăritean. Tot atunci, la limita sudică a teritoriului badenoid începe să

se cristalizazează un nou stil: cel Kostolac.

În cursul fazei Coțofeni II și Baden târzie, presiunea din est și sud a crescut făcând ca aria celor două tipuri de civilizații să se restrângă.

În complexe Baden târzie, din Slovacia răsăriteană (Hájek 1961, 65), estul Ungariei și nord-vestul României sînt semnalate vase întregi și fragmentare ornamente prin impresiuni de șnur. O altă realitate, demnă de analiză, este descoperirea de către I. Emödi, a unor complexe cu ceramici așezate în unele peșteri (Igrîța și Izbîndiș) din Bihor să formeze oare astfel de descoperiri un orizont cronologic și o „uniune” culturală — împreună cu cele ale grupului Jigodin din estul Transilvaniei și cu ale purtătorilor mormintelor tumulare est-slovace — care să fie răspunzătoare, parțial sau decisiv de oprirea evoluției culturii Baden?

Nu este de fel exclus ca, după o primă etapă a fazei Coțofeni III, partea de nord a Transilvaniei (cu penetrări pe Someș și Crișul Repede) să fi fost afectată de același fenomen etnocultural.

Dacă avem în vedere relația Domony (Ungaria: Kalicz 1968, 391) ca și constatările de la Domony (Ungaria: Kalicz 1968, pl. 4/1, 2, 8) este de admis că procesul de constituire, pe fondul Baden, a grupului Makó a început în cursul fazei Coțofeni III, evoluția sa continuînd și după încetarea culturii Coțofeni, în paralel cu Vinkovci — Somogyvár și ultima fază (IV) a culturii Glina.

În estul României cristalizarea primelor culturi ale epocii bronzului se face, așadar, mai târziu decît în Muntenia Centrală și estul Transilvaniei și ele sînt de atribuit grupelor Ma-

kó și Roșia.

Descoperirile de tip Makó apar îndeosebi în zonele de joasă altitudine (Cîmpia Carei: Pișcolt, Valea lui Mihai, Berea; Cîmpia Aradului: Zimandul Nou, Periam) iar cele de tip Roșia în ținuturi montane.

Purtătorii culturii Makó practică, și în nord-vestul României, incinerarea. Astfel, la Pișcolt (Némethi 1979) urnele, cu sau fără capac, unui grup de șapte morminte, cu oase calcinate, se aflundă sau secționază stratul așezării Baden târzie. Un mormînt de incinerare Makó cunoaștem și de la Valea lui Mihai (Roșia 1928 — 32).

Spre deosebire de perioada anterioară, mobilitatea comunităților pare a se fi accentuat, astfel încît doar complexe „curate” asemenea celui de la Pișcolt dovedesc existența, în succesiunea culturală a zonei, a unei (sau unor) etape de tip Makó.

În paralel cu Makó, purtătorii grupului cultura Roșia (Roman, 1977; idem 1984; Emödi, 1985; Halasi, Gábor 1985; Roman, Némethi 1986) practicau înhumarea — mai curînd depunerea cadavrelor în peșteri și caverne. În inventarul acestora (compus din vase dar și podobe sau unelte) sînt și elemente (câni cu toartă și urechiușe pe umăr) întîlnite, deopotrivă, în complexe Makó din Ungaria și Slovacia (dar și acolo în asociere cu morminte „străine” de înhumare), ca și în descoperiri Coțofeni târzie, Vucedol târzie, Jigodin, Vinkovci-Somogyvár și morminte-cistă din nordul Munteniei Centrale. Se adaugă tipuri de castroane și oale cu torți tubulare sub margine, caracteristice printre descoperirile Makó, pe care le reîntîlnim și în unele complexe ale grupului Roșia (peștera Călățea) sau în peștera Igrița, în aceasta din

urmă în asociere cu materiale care-și găsesc bune analogii la Lelicești în estul Transilvaniei. Rezultă, din aceste constatări, că procesul de constituire a unor manifestări culturale specifice epocii bronzului are loc, în vestul țării, într-o perioadă când comunitățile Coțofeni (din faza a III-a) continuau să evolueze în interiorul Transilvaniei (pe Mureș și la sud de riu, în partea estică a munților Apuseni) și o parte a Olteniei, în timp ce la est se manifesta — deosebit de dinamic — frontul Jigodin — Schneckenberg B — Glina (faza III), iar la sud cel Kostolac final — Vucedol.

Ulterior, din Cimpia Careiului ne sînt cunoscute și bogate resturi atribuite, inițial, grupului Nyrseg (Kacsó 1972) iar mai apoi „culturii Nir“ (Baden, 1978, 20). Prezența unor elemente de caracter Vucedol — Zók (chiar dacă ele aparțin unei perioade post-vucedoliene) într-o zonă îndepărtată de aria clasică a acestei culturi se datorează, după toate probabilitățile, deplasării spre nord a unor comunități de acest tip, determinată de presiunea la care au fost supuse de către purtătorii mormintelor lamna tirzii și ai complexului Glina — Schneckenberg aflați în mișcare spre vest și sud-vest.

Desoperirile din nord-vestul țării, cuprinse în noțiunile de „Nyrseg“, „Nir“, provin din așezări sau morminte de incinerare și constă din ceramică ornamentală în patru moduri (Roman, 1984, 269): 1. prin incizie, 2. prin scrijelituri, 3. prin impresiuni de formă triunghiulară, 4. prin imprimări textile. În complexe închise asocierea celor patru categorii ceramice este însă diferită. Astfel, categoria a 4-a (cu impresiuni textile) nu apare niciodată împreună

cu 1 și 3. Categoriile 1—2 și mai puțin 3 au fost integrate fazei Berea a culturii Nir, iar categoria 3, asociată cu 2, fazei Sanislău a aceleiași culturi (Bader 1978, 30; 1982, 29; fig. 3—4 pentru faza I și fig. 5—6 pentru faza II).

O analiză atentă a descoperirilor „culturii Nir“ ne arată următoarele:

Fragmente ceramice cu ornamente excizate și încrustate ca alb au ieșit la iveală pe teritoriul comunei Sanislău (de care aparțin și satele Berea și Ciurmești) și, recent, la Moftinu Mic (descoperire I. Némethi). Cu mici excepții (Bader, 1978, pl. IV/1, 2, 4—10; căci restul, *op. cit.*, pl. V—VI, prezintă un material amestecat, chiar din mai multe culturi: Nir, Baden, bronz clasic; vezi, spre exemplu, *op. cit.*, pl. V), cele mai multe sînt culese în urma unor cercetări de suprafață (Kacsó 1972, fig. 1—4). Cu toate acestea, ele par a ilustra două etape tipologice: într-o primă etapă (pe care o numim Nir I a) avem de-a face cu ornamente excizate de autentică tradiție Vucedol, etapă individualizată mai ales prin desoperiri de pe teritoriul Ungariei (de tipul celor de la Tiszavasvári — Páptelekhát; Karlicz, 1968, pl. XVIII/1—3, 6—14; XIX; Pászab-Hordozódűlő: *op. cit.*, pl. XXI, XXII/1—6 ș.a.m.d.) și a doua (Nir I b) cînd ornamentul excizat se combină cu impresiuni triunghiulare excizate în lungul unei linii incizate, tendință ce anunță trecerea la ornamentarea specifică, ulterior, numai fazei Sanislău a culturii Nir. În acest fel, o derijare a olăriei fazei Sanislău din acea a fazei Berea nu în timpină nici o dificultate și nici nu presupune o perioadă îndelungată de timp. Nu același lucru se poate spune despre

o derivare a etapei I a culturii Nir din descoperirile de tip Makó de la Pişcolt, considerate de Bader (1982, 27) drept o „Voroder Frühphase der Nir — Kultur”. Etapa I a culturii corespunde, după toate probabilitățile, noțiunii de „cultura Nyírség” a lui N. Kalicz (1984, 109 și urm.) și ea pare să reprezinte o secvență scurtă care în zona Tisei va fi înlocuită de comunități purtătoare ale ceramicii din categoria 4 (cu ornamente extile) în timp ce, 100 km mai spre est, evoluția fostelor comunități ale etapei va continua, prin etapa Ib, în faza II a culturii Nir cu specifica ceramică a categoriei 3. Dacă dăm credit descrierii lui C. Kacsó (1972, 40—41), după care nivelul mai vechi de la Otomani — Celătuia conține ceramică striată și cu impresiuni textile (categoria 4) în timp ce următorul are ceramică de tip Sanislău (categoria 3) și ținem seama și de prezența ceramicii cu impresiuni textile din niveluri Otomani propriu-zise, suprapuse celor de tip Sanislău, rezultă existența mai multor orizonturi cronologice în evoluția ceramicii cu impresiuni textile. În regiunea de care ne ocupăm, primul orizont ar fi de scurtă durată și fără urmări importante în configurația etno-culturală a zonei, intercalându-se între etapele Nir Ib și Nir II. Al doilea ar apare după încheierea evoluției culturii Nir și anume ca o componentă a culturii Otomani.

Faza Sanislău a culturii Nir este documentată prin numeroase materiale provenite atât din așezări cât și din morminte. Cel mai caracteristic document a fost aflat la Pişcolt, unde I. Némethi a dezgolit mai multe gropi (Roman și Némethi, 1986, 198 și urm.) în care ceramica

categoriei 3 se asocia cu cea a dinc sau superficial striată. Expresiva motivistică ornamentată de pe urcioarele, cestile, amforele sau vasele de provizii aflate în complexe închise în așezarea de la Pişcolt, reflectă perioada clasică a fazei a II-a a culturii Nir (pe care o vom numi Nir II a), în timp ce aceea din cimitirul de la Ciunești poate fi atribuită unei etape ulterioare (II b). Observația poate fi susținută și de constatarea a două niveluri de locuire la Carei—Bobald. Stratigrafic, aceste materiale s-au aflat într-un strat bogat în humus, cu resturi de la locuințe de suprafață, tranșant deosebit de stratul superior, cu multă consistență (multă cenuse), care aparține culturii Otomani propriu-zise.

În legătură cu faza a II-a a culturii Nir trebuie discutate și mormintele cimitirului de incinerare de la Ciunești (Ordentlich, Kacsó, 1970, 49 și urm.) și cele izolate de la Sanislău și Foeni (Némethi, 1969, 63—64; pl. XVI/2; XVII/1, 2, 4, 5), Sălacea — Dealul Vida (Ordentlich și Kacsó, 1970, nota 8), Săcuieni (Bader, 1978, 39, pl. XXXII/11). Prin rit și inventar (cu excepția poate a celui de la Foeni), aceste morminte formează o unitate culturală care nu poate fi ruptă de faza a II-a a culturii Nir. Cu toate acestea, ele au fost atribuite fazei Otomani I (Ordentlich și Kacsó, 1970, 60 și urm.; Bader, 1978, 23—24, 39, unde oscilează între Nir și Otomani I pentru ca, în final, să se oprească la Otomani I: Bader 1982, 33). Confuzia rezultă din faptul că, cel puțin în locuri verificate de noi — cum este cel de la Carei—Bobald — așezări tipice Nir II, în care inventarul mormintelor susmenționate își găsește perfecte analogii sunt atribuite fazei I

a culturii Otomani. Dar în această situație, care este deosebirea între Nir II și Otomani I? Sînt toate așezările atribuite fazei Otomani I identice între ele? Nivelurile inferioare de la Săcuieni — Cetatea Boului, după descrierea lui Bader (1978, 36—37), nu diferă de acelea din așezarea de la Carei — Bobald de tip Nir II. După analogiile care au fost indicate pentru inventarul cimitirului de la Ciurmești în nivelurile inferioare de la Otomani — Cetățuie și Sălacea — Dealul Vida (Ordentlich și Kacsó, 1970, 60, 62) ar rezulta că și acestea din urmă sînt tot de caracter Nir II. Unele detalii trebuie însă luate în considerație: la Otomani — Cetățuie, nivelul inferior ar conține ceramică striată și cu impresiuni textile — ultima nespecifică culturii Nir, cultură prezentă însă în nivelul următor (Kacsó 1972, 40—41). La Sălacea — Dealul Vida în nivelul inferior (V) apar vase cu scrijelituri pe tot corpul (Ordentlich 1970, 88) iar la nivelul următor (IV) vase ornate cu striuri în benzi, spirale false pe fundul ceștilor, fructiere cu picior gol ornate cu motive în formă de frunză. Nu

se scapă din vedere nici existența unor vase de factură sau tradiție Nir II, păstrate în muzeul orădean, descoperite la Sălacea, dar despre care nu avem alte informații. Rezultă deci că nu toate așezările de tip „Otomani I” sînt identice între ele și că unele, cele de tip Nir II, nu au nici o legătură cu adevărata cultură Otomani care le suprapune stratigrafic, are un conținut alt, și un rit de înmormîntare diferite.

Nivelul IV de la Sălacea pare să se asemene în conținut cu materialele dintr-un complex închis aflat la Andrid (cca 5 km mai spre nord) unde, pe un fond derivat din Nir II (deci un Nir III?), se observă influențe Otomani timpurii. Cu alte cuvinte, constatăm nu numai prezența, la un moment post Nir II, a unor elemente etno-culturale (cu morminte de înhumăție) Otomani care vin dinspre sud, ci și asimilarea culturală a unor foste comunități Nir.

Evoluția culturii Nir se desfășoară în paralel cu cea a culturii Nagyrév, partea ei finală, de tip Andrid, atingînd și orizontul Tószeg B.

Odată cu apariția și extinderea culturii Otomani, se produce unificarea culturală a regiunilor din vestul țării, cuprinse între Mureș și Tisa superioară.

Fenomenul Otomani pătrunde în nord-vestul țării cu elemente specifice: înhumăție (ca rit deosebit de incinerăția anterioară) și cultură materială diferite. Faptul nu exclude, ci implică asimilarea sau transformarea unora dintre comunități-

le anterioare de tip Roșia sau Nir.

Din păcate, conținutul și periodizarea culturii Otomani au fost sursa unor repetabile confuzii, pe care le punctăm în cele de mai jos: Pe baza materialelor scoase la iveală prin sondajele lui M. Roska la Otomani, I. Nestor (1933, p. 89—92) a introdus în literatură noțiunea de cultura Otomani. La scurt timp însă, termenul de Füzesabony (Tompa 1937, Mozsolics, 1952,

p. 57—60) se substituia unei părți a noțiunii lui Nestor. I. Ordentlich (1963, 1970, 1973) a extins limitele noțiunii pe toată durata epocii bronzului, incluzând în ea un adevărat conglomerat de materiale. I. Banner și I. Bóna (1974), în replică, au permutat termenul de Otomani peste ceea ce I. Ordentlich introdusese în a sa fază I (care, cum am văzut mai sus, reprezintă, de fapt, cultura Nir) atribuind restul grupelor „Gyulavarsand” și „Füzesabony”. În acest fel, noțiunea, creata de I. Nestor și încetățenită în literatura românească de specialitate, dispărea.

Cercezarile noastre, efectuate la Carei — Bobald în anii 1986—89, ne-au pus la dispoziție date stratigrafice și un bogat material pentru analiză. Așezarea — tell de la Bobald, al cărui strat de cultură atinge 2,20—2,50 m, are la bază un strat Nir II suprapus de un altul aparținând culturii Otomani. Așezarea a fost separată de marginea terasei printr-un șanț, sapat în perioada Nir II. Se repetă, în privința fortificării, situația de la Căpleni — Cetate unde locuirea Otomani nu este documentată.

Stratul Otomani de la Bobald are în jumătatea inferioară resturi incendiate sau ruinate ale unor locuințe de suprafață, succesive, de mari dimensiuni, cu podină din lut, acoperiș din stuf, vetre de foc în interior. Jumătatea superioară a stratului Otomani conține o mare cantitate de cenușă și vetre de foc fără podină de lut în jur. Rezultă o involuție în domeniul construcțiilor sau un început de instabilitate. Avem, deci, de a face cu o accentuată stabilitate a comunităților — începută încă în perioada Nir II — parcursul perioadei clasice a culturii

Otomani și cu o tendință de instabilitate în perioada târzie a așezării.

În locuințele de la baza stratului Otomani au fost descoperite mari cantități de seminte carbonizate, rișnițe primitive, oase de animale (bovine, ovicaprine, cabaline, canine, porcine, cervidee, mistreț etc.) și o cantitate impresionantă de ceramică, de uz comun și din categoria fină, de culoare neagră sau cenușie și, prin ardere secundară, cărămizie sau roșiatică.

În inventarul ceramic sînt de reținut: străchini cu ornamente spiraliforme (centrul spiralei fiind o proeminență în jurul căreia se realiza, prin adîncire, o spirală); cești cu o toartă suprainălțată, cu ornamente spiralice sau ogivale realizate din șanțulețe late; vase cu gît cilindric, margine lătită, corp bombat și fund strîngulat (de tradiție Nir II), cu ornamente incizate; oale pentru transportul și păstratul lichidelor (gît cilindric, corp alungit, torțile pentru șnur sub marginea vasului; carpace. Ceramica din această jumătate (inferioară) a stratului Otomani reflectă un meșteșug bine însușit, cu o oarecare stîngăcie la început, în ductul liniilor ornamentale.

Olăria din partea superioară a stratului de cultură Otomani reflectă, prin forme și ornamente, o tendință spre elemente specifice fazei târzii („III” în literatura de specialitate) a culturii. Ceștile cu gît cilindric, înalt, corpul cu tendință de turtire, torți în bandă ce depășesc ușor marginea vasului, sînt ornamentate prin caneluri orizontale pe gît și oblice — fațetate — pe corp. Alte cești, căni, amfore, prezintă proeminente mărginite de șanțuri semilunare sau sînt înconjurată de motive stelare. Apar și străchini cu mar-

ginea curbată spre interior, vase cilindrice etc. Printre motivele ornamentale trapează cele triunghiulare umplute cu puncte sau cele — rare — sub forma dinților de lup, excizați.

Pe lângă specificul local, materialul scos la iveală indică interferențe regionale. Astfel, cele din nivelurile inferioare conțin elemente, clare, Hatvan și Wietenberg. În schimb, cele superioare oferă materiale cu analogii la Boinești (Suciu timpuriu: Baden, 1979) și în complexe „Füzesabany“.

Ne lipsesc însă indicațiile de tip Su iu clasic: deci așezarea de la Bobald este mai veche decât apariția ceramicii excizate a culturii Suciu.

Încercînd să judecăm poziția și valoarea descoperirilor de la Bobald pentru ansamblul evoluției culturale din nord-vestul țării, putem să imaginăm următoarea schiță cultural-istorică:

După o perioadă Nir II — Nagyrév final — poate și Rosia se produce expansiunea comunităților Otomani.

În parte — acolo unde este însoțită de înhumatii — expansiunea a fost etno-culturală (căci este invadată o arie cu incineratie), parțial doar culturală (acolo unde ritul incineratiei se menține).

Faza I, de început, a culturii Otomani pare să fie documentată, numai în partea sudică a ariei sale (la Socodor, nivele in-

ferioare de la Vârsand), în timp ce, la nord, evoluau comunități care se manifestau asemenea celei de la Andrid.

Extinderea ariei Otomani s-a făcut, cu forme deja clasice, în detrimentul grupelor Nir, Nagyrév și, ulterior, Hatvan.

Comunitățile Otomani pătrund în medii diferite și în proporții diferite astfel încît ele provoacă evacuarea sau stăpînirea unor teritorii pînă în Slovacia răsăriteană.

Mai mult sau mai puțin uniformă ca formă de exprimare, cultura materială din zonele afectate de fenomenul Otomani începe destul de curînd să se diferențieze zonal (în funcție de fondul peste care se suprapune) astfel încît deja în perioada încă „clasică“ („faza III“) a ei se constată individualizări sau chiar „desprinderi“ cum este cazul în aria nordică (unde apare etapa timpurie Suciu), nord-vestică (unde se cristalizează Füzesabony = Otomani + Hatvan — ultima ca grund) sau estică (unde se întrepătrunde cu Wietenberg).

Diferențierea se va accentua și mai mult în perioada următoare, cînd intervine și presiunea Hügelgräber. Pentru faza „Otomani IV“ se folosesc deja noțiuni care desemnează culturi noi, chiar dacă ele sînt născute pe un fond sau cu o substanțială contribuție Otomani. Aceste probleme sînt tratate însă în referatul următor, întocmit de Carol Kaesó.

ABREVIERI — BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Bader 1978 — T. Bader, *Epoaca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București.

Bader 1979 — T. Bader, *Prähist. Zeitschrift*, 54., p. 3—31.

Bader 1982 — T. Bader, *Sym-*

posie Thracica „A“, Xanthi, p. 17—29.

Bánnér, Bóna, 1974 — J. Bánnér, I. Bóna, **Mittelbronzezeitliche Tellsiedlung bei Békés**, Budapest.

Emödi 1935 — I. Emödi, *Thrace—Dacia*, 6, p. 123—144.

Hájek 1961 — L. Hájek, *Kommission für das Aeneolithikum und ältere Bronzezeit*, Nitra 1956, Bratislava, p. 59—76.

Halasi, Emödi — Halasi Gábor, *Emödi Ioan*, SCIVA, 36, 3, p. 232—234.

Kacsó 1972 — C. Kacsó, SCIV, 23, 1, p. 31—41.

Kalicz 1963 — N. Kalicz, **Die Frühbronzezeit in Nordost — Ungarn**, Budapest.

Kalicz 1984 — N. Kalicz, *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Belgrad, p. 93—123.

Mezsolics 1952 — A. Mezsolics, *Acta Arch Hung*, 2, p. 57—60.

Németi 1979 — I. Németi, SCIVA, 30, 4, p. 527—535.

Nestor 1973 — I. Nestor, 22. Bericht RGK, p. 89—92, pl. 11.

Ordentlich 1963 — I. Ordentlich, *Dacia*, N.S., 7, p. 115—138.

Ordentlich 1970 — I. Ordentlich, *Dacia*, N.S., 14, p. 83—97.

Ordentlich 1973 — I. Ordentlich, **Cercetările arheologice de la Otomani și Sălacea și locul lor în contextul culturii Otomani**, disertație, Iași.

Ordentlich, Kacsó 1970 — I. Ordentlich, C. Kacsó SCIV, 21, 1, p. 49—62.

Roman 1977 — P. Roman, *MittArchInst*, 2, Budapest, p. 157—169.

Roman 1984 — P. Roman, SCIVA, 25, 3, p. 266—274.

Roman, Némethi 1978 — Petre Roman, Ioan Némethi, **Cultura Baden în România**, București.

Roman, Némethi 1986 — P. Roman, Ioan Némethi, SCIVA, 37, 3, p. 198—232.

Roman, Némethi 1989 — Petre Roman, Ioan Némethi, *Prachistorica XV—XVI*, Praga, p. 243—248.

Roska 1928—32 — M. Roska, *AISC*, I, Cluj, p. 73—80.

Tompa 1937 — F. Tompa, 24—25. Bericht R.G.K.

Vladar 1966 — J. Vladar, *Slovenska Archeologia*, 14, 2, p. 245—336.

BRONZUL TÎRZIU ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

Carol Kacsó

Cercetarea epocii bronzului din nord-vestul României a fost dominată pînă la o dată destul de recentă de concepția potrivit căreia cultura Otomani a ocupat întregul parcurs evolutiv al

epocii, sfîrșitul acesteia fiind marcat de dispariția amintitei culturi, etapa următoare de dezvoltare semnificînd o treaptă fenomenologic nouă, pentru desemnarea și individualizarea

căreia se impunea folosirea unei denumiri distincte, și anume epoca hallstattiană sau perioada primei vîrste a fierului.

Datele pe care le avem în prezent la dispoziție indică însă faptul că pe o parte nici în nord-vestul țării cultura Otomani nu depășește ca durată perioada Bronzului mijlociu, pe de altă parte că și aici, ca și în alte zone ale Bazinului carpatic, între așa-numitele faze Bronz C—D și Hallstatt A și chiar începuturile fazei Hallstatt B nu pot fi stabilite linii de cezură clare, ele aparținînd de fapt aceleiași etape de evoluție, pe care o numim Bronzul timpuriu.

Deocamdată nu pot fi precizate cu certitudine cauzele care au determinat sfîrșitul culturii Otomani. Sigur este însă că în teritoriile transilvănene locuite de purtătorii acestei culturi au luat naștere două grupuri culturale distincte, care au păstrat o serie de caracteristici ale fondului local, dar au integrat în același timp și elemente venite din direcții diferite.

Unul din aspectele posterioare culturii Otomani a fost sesizat în spațiul străbătut de râurile Crasna, Eriu și Barcău. Descoperirile ce-i aparțin au fost desemnate ca aparținînd fazei Otomani IV (Bader, 1978, p. 62). Întrucît această noțiune a fost folosită în accepțiuni diferite deja de alți autori, dar mai ales datorită faptului că componenta Otomani este doar una din cele ce caracterizează noul aspect, în timp ce elementele de discontinuitate sînt acum mult mai accentuate decît în etapele anterioare, pentru denumirea aspectului se impune folosirea unui termen nou: grupul **Cehăluț**.

Descoperirile în parte asemănătoare din Ungaria de nord-est au fost reunite sub numele de grupul **Hajdubagos**. Extin-

derea acestei denumiri la comunitățile transilvănene o considerăm improprie, deoarece o parte dintre ele, în cadrul aceluiași coordonat de evoluție culturală, depășește durata de existență a comunităților din teritoriile învecinate vestice.

Descoperirile Cehăluț au apărut la Acis, Andrid, Bervenii, Cehăluț, Ciumești, Crasna, Doș, Foieni, Pișcolt, Roșiori, Suplacu de Barcău, Valea lui Mihai, Zăuan etc. Cercetări de mai mare amploare nu au fost efectuate decît în cîteva dintre stațiunile amintite, rezultate aproape complete fiind publicate doar de la Pișcolt (Németi, 1978), în timp ce de la Suplacu de Barcău n-au fost puse în circulație decît rezultatele parțiale ale primelor campanii de săpături (Ignat, 1984).

Chiar în condițiile în care cercetarea și mai ales publicarea rezultatelor se află într-un stadiu relativ incipient, elementele caracteristice ale grupului Cehăluț apar deja destul de clar reliefate. Este astfel de remarcat că, alături de componenta Otomani, în elaborarea repertoriului de forme ceramice și motive ornamentale, o contribuție importantă a revenit culturilor mormintelor tumulare și Suciu de Sus. Este de presupus, judecînd după descoperirile de metal din zonă, dar și după unele descoperiri izolate de ceramică, că o influență destul de puternică asupra comunităților Cehăluț a fost exercitată de populația Piliny.

Evoluția grupului Cehăluț acoperă etapele de început ale Bronzului timpuriu. Cu titlu de ipoteză împărtășim această evoluție în două faze: Cehăluț I (= Hajdubagos) și Cehăluț II, această din urmă caracteristică doar pentru teritoriile transilvănene, în teritoriile nord-est ungare făcîndu-și apariția cultura Berkesz. Foarte probabil,

fazei Cehăluț II îi aparțin așezările de pe cursurile superioare ale râurilor Crasna și Barcău. Materialele apărute la Supleacu de Barcău indică oricum existența așezării de aici și în perioada sincronă cu prima fază a necropolei de la Lăpuș.

Cel de al doilea aspect posterior culturii Otomani — **grupul Igrîța** — se plasează la sud de teritoriul pe care-l tratăm în referatul de față. Il descriem, totuși, pe scurt, datorită importanței sale și pentru zona de nord-vest a României, mai ales ca mijlocitor al unor elemente sudice.

Descoperirile Igrîța au apărut în peșterile din jurul localităților Aștileu, Șuncuius și Vadu Crișului: Călățele, Devența, Igrîța, Izbîndiș, Mirșid, Ungurului, într-o nișă de stîncă în apropiere de Vadu Crișului, în așezările de la Biharia, Cociuba Mare, Deva, Oradea, Simeria, Șuncuius etc. La acestea se adaugă depozitul de vase de la Debrețin și depunerile din galleria principală a Peșterii Cioclovina, eventual și cele provenite din descoperirile mai vechi de la Arad-Gai și peștera Piatra Roșie din apropiere de Sînlăuca.

Procesul de formare a grupului nu poate fi încă în amănunte precizat. Descoperirile de care dispunem ne indică existența deja a unui grup unitar pe deplin format, cu particularități proprii. În cadrul ceramicii se remarcă totuși caracteristici de proveniență diferită. Alături de cele ce provin din fondul Otomani, mai importante sînt elementele de origine sudică, provenite din aria culturii Cruceni-Belegis, eventual chiar din aria culturii Gîrla Mare. În afară de acestea se remarcă și unele influențe tumulare, Piliny și Suciu de Sus.

În repertoriul de motive ornamentale ale grupului Igrîța

sînt prezente cîteva ce vor fi caracteristice într-o etapă ulterioară și ceramicii de tip Gáva. Este vorba de proeminențele înconjurate de caneluri, proeminențele goale în interior, uneori duble, canelurile în formă de ghirlandă, motivele în formă de stea lustruite de pe partea interioară a fundurilor de ceașcă și castronaș. În timp ce primele pot fi considerate ca o continuare a tradițiilor locale, celelalte au o origine sudică. Răspîndirea lor înspre nord-vest a avut loc evident prin intermediul grupului Igrîța. Este încă de menționat că o bună parte a ceramicii Igrîța are culoarea neagră în exterior, roșie sau gălbuie în interior. Acest procedeu de ardere a ceramicii, de altfel caracteristic și altor culturi contemporane (Berkesz, Piliny) a fost, de asemenea, preluat în etapele mai recente de evoluție. !

În spațiul vest, nord-vest transilvănean sînt prezente în perioada sincronă cu grupurile Cehăluț și Igrîța mai multe depozite de bronzuri cu caracteristici comune, dintre care cea mai importantă este aceea a predominanței în compoziția lor a obiectelor de podoabă și în primul rînd a pandativelor. Depozitele de tip Arpășel (Arpășel, Balc, Bicaci, Cehăluț I, Chereușa, Ciocaia, Cizer, Crișana II, Cubulcut, Giurtelecu Șimleului, Guruslău, Minișu de Sus, Mișca, Otomani, Oradea IV, Răbăgani, Sinnicolau de Munte, Sinnicolau Român, Șuncuius, Tăut, „Transilvania de vest”, dar și Cioclovina, Debrețin—Făncsika, Giula, eventual și Malej Hores, Nyirlugos, Poșaga de Sus) conțin atîrnături, pandantive în formă de clepsidră, pandantive conice ajurate, pandantive semilunare ajurate cu tija perforată, falere, butoni, plăci de centură, apărătoare de braț etc., multe produse originale ale atelierelor meta-

lurgice plasate mai ales în vestul Transilvaniei, care se vor răspîndi în etapele următoare pe spații vaste, făcînd o îndelungată „carieră“.

Legătura directă dintre depozitele de tip Arpășel și grupul Igrița este certificată de prezența numeroaselor piese de bronz analoage celor din depozite în peșterile aflate în valea Crișului Repede.

Un număr relativ mare de depozite de acest tip a apărut și în aria circumscripă de descoperiri grupului Cehăluț. Acest fapt poate constitui un argument pentru atribuirea unei părți a depozitelor de tip Arpășel și populației Cehăluț, deși bronzurile descoperite pînă în prezent în stațiunile ce-i aparțin sînt diferite de cele ce compun de regulă depozitele menționate.

Din analiza tipologică-cronologică a pieselor din depozitele de tip Arpășel rezultă o perioadă relativ îndelungată de producere și folosire a lor. În raport cu sistemul cronologic central european ea corespunde fazelor Reinecke Bronz D — Müller — Karpe Ha A-1. Apare destul de evident că depozitele de acest tip, ca de altfel și altele din Bazinul carpatic, nu aparțin unor orizonturi cu limite restrînse, ci unei etape cronologice mai largi, ele fiind depuse succesiv, foarte probabil în cadrul unor ceremonii religioase, și nu îngropate simultan, în urma unui pericol extern, ce ar fi amenințat pe spații întinse comunitățile. Ordinea de depunere în timp a depozitelor, în lipsa unor piese cu o durată de folosință mai restrînsă, nu poate fi stabilită cu siguranță. Fără îndoială, însă, unele din depozitele plasate în aria Igrița au ajuns în pămînt de abia în faza Hallstatt A, ceea ce înseamnă implicit că o parte a comunităților Igrița s-a men-

ținut și pe un anumit parcurs al acestei faze.

În aria de răspîndire a grupului Cehăluț au apărut și alte depozite (Carei, Căpleni I, Căuaș I—IV, Cehăluț II, Cherechiu, Curtuișeni, Tîngușor, Valea lui Mihai I—II), care, cu toată contemporaneitatea măcar parțială cu depozitele de tip Arpășel, se deosebesc clar de acestea. Cu excepția celui de al doilea depozit de la Valea lui Mihai, a cărui compoziție este identică cu cea a depozitelor din teritoriul culturii Noua, toate celelalte aparțin tipului Uriu-Opâlvi. Prezența lor în aria grupului Cehăluț poate fi explicată fie prin contactele strînse dintre populația acestui grup și cele ale culturilor Berkesz și Suciul de Sus, respectiv a grupului Lăpuș, iar prin intermediul acestora din urmă și cu cea a culturii Noua, fie prin faptul că la un moment dat o parte a teritoriului grupului Cehăluț a fost integrată în aria culturilor Berkesz sau Suciul de Sus. O rezolvare satisfăcătoare a acestei probleme va fi obținută numai prin realizarea unor cercetări de mai mare amploare, care vor evidenția desigur mai exact granițele ariilor de răspîndire ale diferitelor aspecte culturale, eventual și posibilele modificări pe perioade mai restrînse de timp.

Existența unor influențe reciproce între aspectele menționate este însă deja de pe acum dovedită. În acest sens trebuie amintite numeroasele piese de origine vest-transilvăneană ce sînt incluse în compoziția unor depozite de tip Uriu-Opâlvi, dar și prezența unor piese Uriu în depozitele de tip Arpășel, ca și a unor depozite în aria Igrița, cum sînt cele de la Aleșd I și Salonta, ce conțin numai piese de acest fel.

La nord, nord-est și nord-vest de comunitățile grupului

Cehăluț erau prezente la începuturile Bronzului târziu comunitățile culturii Suciului de Sus. Această cultură, mai intens cercetată de abia în ultimul timp, își are începuturile încă în a doua parte a Bronzului mijlociu. Stațiunile, deocamdată nu prea numeroase, ce pot fi atribuite primei faze a culturii sînt plasate în trei subunități geografice învecinate: Cîmpia Someșană, Depresiunea Oașului și Depresiunea Maramureșului. Aceste subunități reprezintă foarte probabil teritoriul de formare a culturii Suciului de Sus și aria sa de extindere în prima fază de evoluție, de unde se răspîndește apoi treptat, ocupînd spații întinse din nordul și nord-vestul Transilvaniei, dar și din Ungaria de nord-est, Slovacia orientală și Ucraina Transcarpatică.

În timp ce în prima fază a culturii Suciului de Sus decorul predominant pe ceramică fină este incizia, în cea de a doua fază categoria de ceramică menționată este decorată în marea sa majoritate în tehnica exciziei, uneori combinată cu tehnica inciziei. Deocamdată această deosebire în tehnica de ornamentare a ceramicii reprezintă singurul criteriu important, care face posibilă stabilirea a două faze în evoluția culturii. Probabil că în momentul în care cercetările, dar și publicarea rezultatelor obținute se vor intensifica, criteriului arătat li se vor alătura și altele, astfel că caracteristicile culturii vor fi mai pregnant evidențiate în evoluția lor în timp.

Dintre așezările Suciului de Sus din nordul României cea mai profund investigată este cea de la Culciu Mare — **Sub grădini**. În cadrul acestei așezări au fost dezvelite numeroase locuințe de suprafață, precum și un număr mare de gropi și a fost descoperit

o cantitate impresionantă de ceramică, dar și câteva obiecte de metal. Din păcate, din descoperirile de aici n-au fost publicate pînă în prezent decît materiale ceramice selecționate din complexe diferite și nici o piesă de metal, astfel că însemnătatea așezării în stabilirea poziției cronologice a culturii și mai ales a datei de sfîrșit a acesteia rămîne deocamdată doar teoretică.

Dintre celelalte așezări Suciului de Sus mai intens cercetate în perimetrul transilvănean al ariei sale de răspîndire semnalăm aici pe cele de la Vad, Oarța de Jos și Oarța de Sus, cu rezultate de asemenea prețioase pentru cunoașterea celei de a doua faze de evoluție a culturii, care sînt însă și ele doar parțial comunicate. Spre deosebire de așezarea de la Culciu Mare, aceste stațiuni fie că n-au furnizat piese de metal, fie că bronzurile descoperite sînt puțin semnificative în privința datărilor. În schimb, așezarea de la Oarța de Sus — **Oul Făgetului** — a oferit posibilitatea unor observații stratigrafice de mare însemnătate. Astfel, au fost surprinse aici trei straturi distincte de locuire din epoca bronzului, dintre care cel inferior aparține fazei Suciului de Sus II, cel mijlociu fazei Lăpuș I, iar cel superior fazei Lăpuș II. Apare aici evident faptul, relevat deja pe baza studierii comparative a descoperirilor din necropole, că faza a doua a culturii Suciului de Sus precede evoluția grupului Lăpuș.

În privința încadrării cronologice a fazei Suciului de Sus II și mai ales a stabilirii sfîrșitului acesteia, datele de care dispunem sînt într-o oarecare măsură contradictorii. În prima fază a necropolei tumulare de la Lăpuș, care reprezintă și prima fază a grupului Lăpuș, au apărut mai multe piese de metal,

dintre care cele mai semnificative sînt topoarele cu disc și spin de tip B-3, varianta Lăpuș și inelele de aur de tip Sărasău, care indică că datarea sa nu poate fi mai recentă decît perioada corespunzătoare cu depozitele timpurii de tip Uriu-Opályi. Din așezarea de la Culciu Mare au fost, de asemenea, recuperate piese de bronz ce își găsesc corespondențe în astfel de depozite. Există și alte descoperiri ce prezintă asocieri de ceramică Suciuc cu bronzuri de tip Uriu-Opályi. În această situație pot fi presupuse două alternative: a. Unele dintre comunitățile Suciuc de Sus tirzii, plasate mai ales în centrul ariei de răspîndire a culturii, cum este și cea de la Culciu Mare, se mențin pe aceleași coordonate de evoluție într-o perioadă în care în alte zone ale acestei arii se petrec deja transformări substanțiale în dezvoltarea culturală (această alternativă admite deci un sincronism Berkesz—Suciuc de Sus II — Lăpuș I). b. Piesele de bronz aparute în așezări, în condițiile în care metalurgia bronzului a cunoscut o evoluție neîntreruptă de la Bronzul mijlociu la Bronzul tirziu, certificată și de evoluția tipologică a unora dintre bronzuri, cum sînt topoarele cu disc și topoarele cu mînerul prelungit în dreptul cefii, nu reprezintă elemente de datare certă, ele putînd aparține oricărui moment cronologic dintr-o perioadă mai largă de timp (acceptînd această posibilitate, descoperirile Suciuc cu bronzuri de tip Uriu-Opályi se pot încadra și într-o secvență anterioară necropolei de la Lăpuș sau, și mai transanț, faza Suciuc de Sus II poate fi înscrisă în întregime într-o perioadă anterioară grupului Lăpuș).

Fie că faza a doua a culturii Suciuc de Sus se menține și pe un anumit parcurs al celei de

a doua etape a Bronzului tirziu, fie că ea își încetează existența la începutul acestei etape, este sigur că în diverse zone ale vastei sale arii de răspîndire are loc o schimbare treptată în viața materială și spirituală a comunităților, a cărei consecință finală a fost modificarea structurii a evoluției culturale. Această schimbare își are în principal cauza în dezvoltarea internă, dar ea se desfășoară în condițiile unor prefaceri spațiale mai întinse. Modificările în domeniul producției ceramice par să-și aibă începuturile în zona dintre Mureș și Dunăre, de unde influențele se răsfrîng cu o intensitate diferențiată înspre alte zone ale Bazinului Carpatic, dar și în afara acestuia. Mai importante însă decît aceste modificări, sînt cele din domeniul mineritului și metalurgiei, sub impulsuri venite foarte probabil din zone egee-anatoliană, care duc la o creștere substanțială a numărului și varietăților pieselor de bronz și aur.

Existența unor importante resurse de minereuri neferoase în nordul Transilvaniei a fost factorul determinant ce a permis acestei zone, de altfel destul de intens locuită deja și în perioada anterioară, să aibă un primat economic față de teritoriile învecinate și să exercite prin comunitățile de aici o puternică influență și asupra unor spații mai îndepărtate.

Populația grupului Lăpuș este fără îndoială populația locală ce a intrat într-o etapă superioară de evoluție. Nu este deci de loc surprinzător faptul că, mai ales în prima fază a grupului, caracteristicile etapei anterioare, de factură Suciuc de Sus, se manifestă cu o mare pregnanță. Aceste caracteristici se evidențiază atît în tipurile de vase folosite, cît și în tehnicile de ornamentare și motivele de-

corative uzitate. Alături însă de tipurile ceramice cu o îndelungată tradiție, apar încă în prima fază tipuri noi, dintre care cel mai important este vasul de mari dimensiuni, cu gît înalt și corp pîntecos, pe care sînt plasate patru proeminențe hipertrofiate. Se pare că originea acestui tip se află în Banat — cel puțin din această zonă cunoaștem exemplarele cele mai timpurii, de unde se răspîndește pe vaste teritorii, în cadrul a mai multor aspecte culturale. În ceea ce privește vasele grupului Lăpuș, acestea se deosebesc de altele nu numai prin anumite caracteristici de formă, dar și prin decorul excizat-incizat, de origine Suci, cît și prin proeminențele hipertrofiate dispuse în cruce, care reprezintă, de asemenea, o certă descendență Suci. Tocmai prezența acestui tip de vas la Lăpuș a determinat pe unii cercetători să încadreze necropola de aici printre monumentele culturii Gáva. Faptul însă că la Lăpuș astfel de vase apar cel puțin cu o etapă mai repede decît pot fi datate cele mai timpurii vase Gáva, face, pe lîngă multe altele considerente, inoportună o astfel de atribuire. Din contră, tocmai primatul cronologic al vaselor de la Lăpuș ne determină să presupunem că apariția tipului în mediul Gáva se datorează influențelor recepționate din partea grupului Lăpuș.

Deocamdată, prezența certă a grupului Lăpuș și Suci de Sus — **Troian**, monumentul funerar de la Libotin, așezările de la Lăpuș, Suci de Sus — **Peșes** și **Groșii Tîblesului**) și în Depresiunea Sălajului (necropola tumulară de la Bicăz, așezările de la Oarța de Sus — **Oul Făgetului** și Oarța de Jos). Aria de răspîndire a grupului a fost, desigur, mult mai mare, caracterul relativ incipient al cercetărilor nu ne permit însă atribuirea cu

siguranță și a altor monumente acestui grup. Presupunem însă că în teritoriul ce a aparținut anterior purtătorilor culturii Suci de Sus, în primul rînd Depresiunea Maramureșului și, probabil, Depresiunea Năsăudului, poate și Cîmpia Someșană.

Grupului Lăpuș trebuie atribuită și o bună parte a depozitelor de bronzuri de tip Uriu-Opályi și a tezaurelor de aur de tip Sarasáu. Piesele conducătoare ale depozitelor de tip Uriu-Opályi sînt topoarele cu disc și spin de tip B-3 și B-4, celturile cu plisc cu secțiunea rectangulară, brățările ornamentate cu secțiune rotundă și verigile de picior. Numărul depozitelor de acest tip este foarte mare, numai în Depresiunea Maramureșului au apărut peste 25 de astfel de depozite. Deosebit de intensă metalurgia bronzului din nordul, nord-vestul Transilvaniei este probată și de numeroasele descoperiri izolate de piese de bronz, dintre care unele reprezintă cu siguranță așa-numitele „depozite de o singură piesă”. Prelucrarea aurului a cunoscut și ea acum un moment de apogeu. Cel mai mare tezaur de aur găsit în această parte a țării este cel de la Sarasáu, cu un număr foarte mare de piese (discuri spiralice, brățări, inele, perle), ce au cîntărit mai multe kilograme.

Foarte probabil, depozitele de bronzuri și tezaurele de aur n-au fost îngropate nici aici simultan, ci succesiv, într-un interval mai mare de timp. În mod sigur, o parte dintre ele au ajuns în pămînt doar în perioada de existență a celei de a doua fază a grupului Lăpuș.

Raportat la cronologia central-europeană, faza Lăpuș II poate fi datată în faza Reinecke Bronz D (sfîrșit) — Müller-Karpe Ha A-1. Elementele definitorii ale acestei faze au

fost sesizate cel mai bine tot în cadrul necropolei de la Lăpuș. Datele de aici sînt însă confirmate și de alte descoperiri (Lihotin, Suciu de Sus, Bicăz, Oarta de Sus). Pe lângă schimbările în ritualul de înmormîntare, care semnifică modificări în concepția religioasă, se constată o serie de schimbări, mai ales în domeniul ceramicii. Astfel, se mențin numai cîteva dintre formele tradiționale — vasul-vatră, covata etc., ornamentul excizat-incizat dispărește treptat, făcînd locul ornamentului canelat, care apare fie pe forme de vas neîntîlnite în prima fază, fie pe tipuri și variante tipologic evaluate în comparație cu cele din faza anterioară. Dintre acestea din urmă cele mai semnificative rămîn tot vasele de mari dimensiuni, cu gît înalt și corp pîntecos. Așa cum apar ele în faza Lăpuș II pot fi considerate aproape similare celor din aria culturii Gáva. Acest fapt nu înseamnă însă că faza Lăpuș II trebuie considerată ca fiind un fenomen integrat în cultura Gáva. Dintre formele specifice acestei culturi lipsesc de la Lăpuș vasele bitronconice, vasele etajate, străchinile cu buza trasă înspre interior, străchinile cu buza lobată, străchinile cu buza răsucită în formă de turban, ceștile late cu toarta supraînălțată, căniile cu gîtul relativ înalt și corpul bombat, vasele cu piciorul gol, vasele tronconice, vasele cu gura lobată. Dintre ornamentele caracteristice Gáva, neîntîlnite pe ceramica Lăpuș II, sînt de menționat inciziile în val, briurile reliefate și motivele lustruite în formă de stea. În ansamblu, se poate afirma că deosebirile dintre ceramica Gáva și cea a grupului Lăpuș sînt mai accentuate decît apropierea (Kácsó, 1981). Totuși, trebuie remarcat că în ceramica Lăpuș II se resimt

influențe Gáva, cum este decorul de caneluri late, care nu are o tradiție locală, și arderea specifică, neagră în exterior, roșie, gălbuie sau cenușie în interior, de asemenea, lipsită de antecedente locale. Influențarea a fost, firește, reciprocă, în cadrul repertoriului de forme ceramice Gáva apărînd cîteva, printre care și vasul cu gît înalt și corp pîntecos, de origine Lăpuș.

Și fazei Lăpuș II îi aparțin numeroase depozite de bronzuri, și anume cele tîrzii de tip Uriu-Opályi și cele timpurii de tip Suseni și Uioara. Dintre acestea din urmă menționăm aici doar cele două depozite de la Bicăz, care au fost descoperite la o distanță de 40 m unul de altul, în apropiere de necropola tumulară, la o depărtare mică fiind și amintita așezare de la Oarta de Sus — **Oul Făgetului**. Cele două depozite, deși aparțin unui tip comun, făcînd parte din așa-numitele „depozite-turnătorie”, se diferențiază ușor ca dată, depozitul Bicăz I înscrinduse într-un moment cronologic ceva mai timpuriu. Diferența în timp între aceste depozite, care nu putea fi totuși mare de vîrstă unei generații, și apartenența lor la o populație extrem de numeroasă, după cum o dovedesc impunătoarele construcții tumulare și extinsa așezare, ce a depășit oricum ca durată de evoluție momentul în care se datează primul depozit, ne determină să considerăm că depozitele n-au fost ascunse în vremuri tulburi, ci depuse în cadrul unui ceremonial religios. Ele se află deci în relație nemijlocită cu necropola și nu cu așezarea contemporană cu aceasta.

În timp ce grupul Lăpuș, ce a ocupat în principal teritoriile de nord ale Transilvaniei, reprezintă o etapă finală a unei îndelungate evoluții, ce s-a desfășurat mai ales pe baze locale,

de care s-au grefat și o serie de influențe venite din direcții diferite, nașterea culturii Gáva este rezultatul unui proces de sinteză culturală, la care au participat grupuri de populații înrudite, totuși deosebite. Alături de populația locală Beckesz, la rîndul ei formată pe baze Suciu, la această sinteză au contribuit și grupurile Cehăluț, Igrita și Lăpuș. Cercetările recente din zona Careiului (Németi, 1990) indică faptul că și o parte din teritoriul de nord-vest al României a fost integrat în spațiul de geneză a culturii. Ea s-a produs, se pare, la o dată sincronă cu începuturile fazei Lăpuș II.

O anumită perioadă de timp, care înseamnă de fapt faza a treia a Bronzului tîrziu, cele două aspecte culturale — Lăpuș și Gáva — evoluează în paralel în teritorii învecinate, avînd și multe trăsături comune.

Pentru stabilirea datei de sfîrșit a grupului Lăpuș nu dispunem decît de informațiile furnizate de descoperirile din necropoia de la Lăpuș. Pe baza acestora, sfîrșitul grupului Lăpuș poate fi datat aproximativ pe la mijlocul fazei Ha A, pe care-l considerăm și ca finalul fazei Bronz tîrziu II din nord-vestul României. Fenomenele ce au determinat încetarea evoluției grupului Lăpuș nu pot fi nici ele clar definite. Descoperirile ulterioare grupului Lăpuș sînt puține. Această situație își are cauza în parte în numărul încă redus de cercetări arheologice sistematice în zonă, dar ea redă cu siguranță și o realitate istorică, în sensul că nordul Transilvaniei este acum mult mai puțin populat decît în perioadele anterioare. Această depopulare parțială își poate avea cauza în pierderea importanței economice a zonei, fie datorită cererii mai scăzute

de metale neferoase, fie, mai probabil, datorită epuizării resurselor de minereuri exploatabile cu tehnologia acelor vremuri.

În cea de a patra fază a bronzului tîrziu, întreg nord-vestul României, inclusiv teritoriul ce a aparținut anterior grupului Lăpuș, se pare că a fost ocupat de purtătorii culturii Gáva. Deplasarea Gáva, respectiv mărirea substanțială a ariei sale de răspîndire, trebuie înțeleasă și ca o mișcare efectivă de populație, dar și ca o răspîndire a unor tehnologii în confecționarea ceramicii și a pieselor de metal, dar și a unor elemente mai greu sesizabile din domeniul vieții spirituale, acestea fiind preluate de grupuri de populații înrudite, aflate într-un studiu de dezvoltare identic sau apropiat. În acest fel se petrece uniformizarea culturală pe spații întinse, care duce în cele din urmă la forme superioare de organizare socială și, probabil, politică.

Lipsa aproape completă de descoperiri în perioada ulterioară celei sincrone cu faza Müller-Karpe Ha B-1, atît în ceea ce privește așezările și necropolele, cît și depozitele de bronzuri, ne împiedică să schițăm măcar procesul istoric petrecut în nord-vestul României în vremea ce corespunde cu așa-numitul „orizont prescitic“, respectiv secolului VIII și prima jumătate a secolului VII î.e.n. Oricum însă, judecînd după realitățile din regiunile învecinate, această perioadă o putem considera deja ca aparținînd unei alte etape de evoluție, în care elementele determinante ale vieții materiale și spirituale se deosebesc deja în mod esențial de cele ce au fost caracteristice pentru epoca bronzului.

Bader T., *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei* (București, 1973).
Chidioșan N., *Depozitul de bronzuri de la Mișca*, SCIVA 20, 1977, p. 55—79.

Chidioșan N. și Emödi I., *Grupul cultural Igrîța de la sfîrșitul epocii bronzului*, Crisia 12, 1982, p. 61—86.
Dumitrascu S. și Emödi I., *Materiale arheologice de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharea*, Acta Mus. Por. 4, 1930, p. 47—55.

Emödi I., *Necropola de la sfîrșitul epocii bronzului din peștera de la Igrîța*, SCIVA 31, 1980, p. 229—273.

Horedt K., *Așezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetul Marmăției* (Baia Mare, 1966).

Horedt K., *Problemele epocii bronzului din perioada bronzului evoluat din Transilvania*, St. și comunicări Sibiu 13, 1967, p. 137—156.

Ignat D., *Așezarea de la sfîrșitul epocii bronzului de la Suplacu de Barcău*, Crisia 14, 1984, p. 9—26.

Kacsó C., *Necropola tumulară de*

la Lăpuș, Teză de doctorat (Cluj, 1981).

Kacsó C., *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie des Suciu de Sus Kultur*, Dacia N.S. 31, 1987, p. 51—75.

Laszló A., *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu*, SCIV 24, 1973, p. 573—609.

Németi I., *Descoperiri de la sfîrșitul epocii bronzului din jurul Careiului*, SCIVA 29, 1978, p. 99—122.

Németi I., *Contribuții la cunoașterea sfîrșitului epocii bronzului din nord-vestul României*, SCIVA 41, 1990 (sub tipar).

Petrescu-Dimbovița M., *Depozitele de bronzuri din România* (București, 1977).

Rusu M., *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului*, Teză de doctorat (Iași, 1972).

Vulpe A., *Einige Bemerkungen über die mittlere und die späte Bronzezeit im Norden Rumäniens*, Dacia N.S. 19, 1975, p. 69—76.

PROBLEMA RELAȚIILOR DINTRE TRACI ȘI CELȚI IN NORD-VESTUL ROMÂNIEI ÎN LUMINA IZVOARELOR ARHEOLOGICE

IOAN NEMETI

Izvorul istoric principal narativ pentru perioada secolelor VI—IV î.e.n. (Ha. D) îl constituie „Istoriile” lui Herodot¹. O parte din informațiile sale, Herodot le-a preluat de la He-

cataios din Milet (Periplus²), mai ales cele referitoare la barzinul Dunării. „Eu am izbutit să aflu știri numai despre locuitorii de pe malul celălalt al Istrului, numiți sigyni, care

poartă haine medice". Apollonios din Rhodos vorbind despre sigyni spune că sînt „scîți amestecați cu traci”⁵. După Herodot, unii cercetători (I. Harnatt)⁶, au localizat pe negustorii sigyni — o populație de origine iraniană — în Cîmpia Tisei, fiind identificați ipotetic cu purtătorii culturii Vekerzug⁷, din Hallstatt-ul tîrziu. Căi de rasă tarpan descoperiți în necropola de la Szentcs-Vekerzug⁸, au fost identificați, tot ipotetic, cu caii pârșoi ai sigynilor⁷. Localizarea sigynilor în Cîmpia Tisei și identificarea lor cu purtătorii culturii Vekerzug, pe baza cunoștințelor actuale, a rămas numai o ipoteză de lucru.

M. Părdueț presupunea penetrația în Cîmpia Tisei a unei populații din zona de silvo-stepă, de la partea dreaptă a Niprului, prin Carpații nord-estici. Data imigrației acestei populații M. Părdueț o stabilește în jurul anilor 570/550 î.e.n.⁸.

Alex. Vulpe consideră că purtătorii culturii Vekerzug, împreună cu grupul înhumat din Transilvania (Grupul Ciurbrad), descoperirile din zonele extracarpătice și din sudul Dunării formează un cerc cultural unitar, „cercul agatîrșii”⁹.

M. Dusek acceptă identificarea grupului înhumat din Transilvania cu agatîrșii dar populația care a creat cultura vekerzug o consideră ca trăsătură nordică, adăugîndu-i un val de populație sud-tracică, care aduce cu ea, în Cîmpia Tisei și în sudul Slovaciei, ceramica lucrată cu roata olăritului¹⁰.

M.I. Artamanov consideră pe agatîrși și pe sigyni ca iranieni, care s-au amestecat și au fost asimilați de populații-

le autohtone din Transilvania și din Cîmpia Tisei¹¹.

Nu avem posibilitatea să enumerăm toate părerile enunțate în legătură cu sigyni din literatura de specialitate, atît de vastă¹². Toate părerile se bazează pe aceste izvoare scrise atît de lacunare, pe analiza lingvistică a hidronomiei bazinului carpato-danubian și pe descoperirile arheologice. În ultimele decenii, descoperirile arheologice s-au îmbogățit substanțial și ne-au furnizat noi date și informații privind cultura materială și spirituală a populației din aria de răspîndire a culturii Vekerzug, care cuprindea o vastă zonă: Slovacia de Sud, Cîmpia Tisei și nord-vestul României¹³. Din aria de răspîndire a culturii Vekerzug se cunosc 215 descoperiri (la nivelul cunoștințelor din anul 1985) din care 196 sînt descoperiri funerare, iar 20 sînt legate de descoperiri izolate și de așezări¹⁴. Numărul descoperirilor este azi ceva mai mare, fiind intensificată munca de cercetare în direcția depistării așezărilor, dar au fost cercetate și noi necropole cu un număr mare de morminte¹⁵.

La nivelul cunoștințelor de azi, din nord-vestul țării noastre se cunosc următoarele descoperiri datate în Hallstatt-ul tîrziu:

A. Necropole și morminte izolate

1. Curtiușeni „Dîmbul Ars”; 2. Ghenci — „Movila Spînzurătorii”; 3. Livada de Bihor; 4. Oradea — Salca; 5. Sanislău — „Nisipărie”; 6. Carei — „Aterierele vechi ale FIUT-ului”.

B. Așezări:

6a — Carei — Cozard; 2a — Ghenci — „Lutărie”; 10 — Cămin — „Mațul Crasnei”; 11 — Moftinu Mic — „Pe deal”.

C. Descoperiri izolate:

7. — Săcuieni; 8. — Valea lui Mihai; 9. — Salonta.

În total sînt menționate 13 descoperiri încadrate în cultura Vekerzug, grupul Sanislău—Nir¹⁶ (după I. Nemeti); Alsó — Telekes — Sanislău¹⁷ (după Jan Chochorowsky); Nyírség — Kustanovics¹⁸ (după M. Párduez).

Purtătorii culturii Vekerzug, implicit și grupul Sanislău — Nir, au creat o cultură materială înaintată, care mai ales în etapa sa evoluată (Ha.D₂) avea unele trăsături noi, care indicau o dezvoltare spre a doua epocă a fierului. Această perioadă (mijlocul sec. V — mijlocul sec. IV. î.e.n.) corespunde cronologic cu etapa Latène A din Europa Centrală. Individualizarea grupului Sanislău—Nir în cadrul culturii Vekerzug se justifică prin faptul că aici predomină ritul de incinerare în urnă, în necropola plană, iar inventarul metalic este mai săracăcios, lipsesc obiectele cu caracter răsăritean.

Ceramica lucrată la roată, descoperită în aria de răspîndire a culturii Vekerzug este, din punct de vedere cantitativ, mai mare; 25,6% ca în descoperirile din zonele care au intrat sub influența coloniilor grecești de pe țărmul Mării Negre sau ale negustorilor greci care au vehiculat ceramica din categoria fină sau de uz casnic. În nord-vestul României, ceramica lucrată la roată este de 20—30% din numărul total al vaselor întregi sau ale fragmentelor ceramice recoltate¹⁹. Același frecvență a ceramicii lucrate la roată în necropole și așezări (Sanislău—Nisipărie; Cămin — Maiul Crasnei; Ghenci — Lutărie) ne îndreptățește să presupunem că ea este confecțio-

nată în această zonă și nu reprezintă o marfă de import din lumea grecească sau sud-tracică. Formele de bază sînt lucrate după prototipuri tradiționale, hallstattiene locale și nu după formele grecești. Ceramica cenușie-gălbuie lucrată la roată se concentrează în zona Tisa — cursul inferior al Muresului și Crișuri, de unde se difuzează spre periferia ariei de răspîndire a culturii Vekerzug²⁰.

Grupul Sanislău — Nir din nord-vestul României prin ritul tradițional al incinerății în urnă — moștenit și urmărit din Ha. A—B, documentat în cultura Gáva la Sanislău III²¹, menținîndu-se pînă în Ha. D (prin mormintele de incinerare în urnă de la Ciurmești — Grajduri — Ha. C) — cu o cultură materială mult legată de fondul hallstattian autohton, fără elemente caracteristice răsăritene, poate fi considerat ca o creație a unei populații autohtone traco-dacice.

În privința expansiunii cetăților spre răsăritul Europei²², conducerea gălilor tradiția o atribuie lui Sigovesus, iar după legenda istorică, păstrată de Titus Livius cetăți sînt menționate la Pădurea Hercinică²³. Pompeius Trogus (informația păstrată prin Iustinus, XXIV, 4) relatează că gălilor conduși de Sigovesus, călăuziți de zborul păsărilor au pătruns în ținuturile ilirice, făcînd mari distrugerii în rîndul populației înfrînte în calea lor și s-au stabilit apoi în Pannonia. Despre cetăți din Adriatica autorii antici (Strabon și Arrianos) menționează că în anul 335 î.e.n. au trimis o solie la Alexandru Macedon²⁴.

În legătură cu informațiile scrise, descoperirile arheologice din bazinul carpato-danu-

bian pot avea un aport substanțial. Cele mai vechi descoperiri celtice (Lt.B) date din prima jumătate a sec. IV î.e.n. din Pannonia²⁵ confirmă relatările lui Pompeius Trogus (Menföcsanak, Győr, Ordód—Babod, Sopron—Bécsi-domb, Kisköszeg, Hatvanbódog, Rezi, Keszthely etc.)

Purtătorii culturii Vekerzug din Cîmpia Tisei își continuă similitudele lor fără întrerupere pînă la ultimul sfert al sec. IV, chiar și ulterior. Cele mai timpurii descoperiri de caracter Latène celtic din estul Cîmpiei Tisei (zona Tisa — Mureș — Jișuri sînt date în a doua jumătate a sec. IV. î.e.n. de la Gyoma și Körösszegapáti²⁶. Aceste descoperiri, pe baza cronologiei relative, se încadrează la finele Lt.B și confirmă relatările lui Strabon și Arrianos privind solia celtică trimisă la Alexandru Macedon în anul 335 î.e.n.

În ceea ce privește problema celților din nord-vestul României, sesizarea momentului pătrunderii lor și evoluția Latène-ului din această parte a Daciei, chiar dacă știrile istorice nu dau referiri directe, cele privind, în general, baziul carpato-danubian pot fi coroborate cu descoperirile arheologice. Momentul pătrunderii celților în nord-vestul țării noastre este marcat prin primul orizont al necropolei de la Pișcolt — Nisipărie, care ne indică sfîrșitul subfazei B₁ a Latène-ului timpuriu²⁷.

După pătrunderea grupurilor celtice în nord-vestul României și instalarea lor pe o fișie îngustă, între noii veniți și cei din grupul Sanislău—Nir începe o conviețuire, o cohabitare care se transformă într-o simbioză, oglindindu-se, neîndo-

iehnice, în descoperirile arheologice:

A Necropole și morminte izolate

1. Ciumești — Grajduri; 2. Curtuiuşeni — Dîmbul Ars; 3. Dindești — Vatra satului; 3a. Dindești — Pășune; 4. Diosig — Ierul Strîmt; 5. Derșida — Dealul temetoului; 6. Foieni — Podul Sînpaul; 7. 7. Moftinu Mic — Pescărie A; 8. Pișcolt — Nisipărie; 8a. Pișcolt — Parcel nr. 2; 9. Sanislău — La capelă; 10. Săcuieu — Căramidărie; 11. Tărian — Dîmbul lui Ciordaș; 12 — Valea lui Mihai — Ferma Gorove; 13. Zăuani — Vatra satului.

B. Așezări

14. Andrid — Grajduri; 15. Berea — La soci; 15a. Berea — Cetatea iepurelui; 16. Berveni — Rîtul caprei; 17. Cămin — Malul Crasnei; 18. Căpleni — Malul Crasnei; 19. Carei Bobald I, IV, IX; 19a. Carei — Rîtul poștei; 1a Ciumești — Bostănărie; 3b. Dindești — Observator; 20. Ghencei — Drumul spre Sîmniclăuș; 8b. Pișcolt — Lutărie; 8c. Pișcolt — Gardovani; 21. Pir — Varganci; 22. Bișaria; 6a. Foieni — Malul pîrului Sînpaul; 6b. Foieni — Curtea grajdurilor C.A.P.; 23. Urziceni — Vada; 23a. Urziceni — Malul pîrului „Fabricii de hîrtie”; 24. Tiream — „Via veche” 12a. Valea lui Mihai — Grădina lui Crișan; 25. Vășad — Valea Ganașului.

C. Descoperiri izolate

26. Oradea — Salca; 27. Hoțolan — Vatra satului; 28. Corod; 29. Homorodul de Sus; 30. Dumbrava — Gara C.F.R.; 31. Sălacea; 32. Ghirișu de Criș; 33. Sîntandrei; 34. Simian; 35. Șilindru; 36. Otomani; 37. Sîniob; 38. Tarcea; 39. Horea — Vatra satului.

În total, din 39 de localități sînt semnalate 52 de descoperi-

rii de caracter Latène timpuriu și mijlociu. Din cele 13 descoperiri funerare șapte aparțin unor necropole cercetate sistematic, integral sau parțial (Pișcolt — Nisipărie cu 195 de morminte), restul provin din morminte izolate. În urma cercetărilor de teren au fost semnalate 24 de descoperiri care în mod sigur aparțin unor așezări. Dintre ele însă au fost cercetate parțial doar cele de la Ciumești — Bostânatie; Berea — La soci; Carei — Bobald IV; Andrid — Grajduri; Bervenii — Rîtul caprei; Cămin — Malul Crasnei.

Cohabitarea populației hallstattiene timpurii cu grupurile celtice așezate în nord-vestul României, curînd după mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., dă o notă caracteristică evoluției Latène-ului din acest spațiu geografic.

Ritul funerar

În general, necropolele sînt bifurcate cu o varietate de ritualuri: Morminte de înhumare cu scheletul întins pe spate; rit funerar specific pentru celții din Europa centrală. Mormint de incinerare în groapă cu osemintele umane calcinate împrăștiate în groapă sau așezate în mai multe grămjoare; Morminte de incinerare în urnă.

Mormintele în poziție chirurgicală, precum și mormintele de incinerare în groapă sînt ritualuri funerare caracteristice, des întîlnite în Ha. D din Cîmpia Tisei²⁸. Ritul de incinerare în urnă este specific în primul rînd pentru grupul Sarmatian — Nir.

Structura așezărilor

În Latène-ul timpuriu și mijlociu așezările se grupează pe malul rîurilor, al mlăștinilor, cu precădere în zonele de șes. În teritoriile de-

lungase pătrund numai de-a lungul rîurilor. Aceste așezări au un caracter rural și oglîndesc ocupația principală a populației agricultură și creșterea animalelor. Din această perioadă a Latène-ului din nord-vestul țării noastre nu se cunosc așezări întărite, fortificate de tipul „opidum”.

Atît așezările cit și necropolele au o cultură materială unitară, care oglîndesc prezența comună a populației băstinașă și a noilor veniți și așezați în această zonă. Ceramica de tradiție hallstattiană lucrată cu mîna se menține morfologic aproape neschimbată în Latène-ul timpuriu și mijlociu. Ceramica lucrată cu roata olarului avînd la bază fondul hallstattian și ceramica de tip Latène central-european s-a îmbogățit cu noi forme (cești, căni, vase bitronconice). Ceramica lucrată cu mîna și cu roata olarului aparține aceleiași comunități. Cele două categorii de vase apar atît în necropole cit și în așezări. Ceramica lucrată cu mîna este mai numeroasă în așezări avînd aici o funcție și destinație specifică de bucătărie, de a găstri provizii, creuzete etc.

În zona Careiului se concentrează un număr mare de descoperiri din Latène-ul timpuriu și mijlociu, fiind cunoscut din această microzonă și un mormînt de căpetenie celtică de la Ciumești²⁹. Tot din această zonă au fost semnalate și cîteva obiecte de origine greco-elenistică (fragment de amforă ștampilată; zăbală de tip „grecesc”; mărgelă din sticlă cu mască umană și monedă grecească — tetradrachma emisă la Pergam, care indică probabil o mișcare de populație dinspre sud, poate un val celtic reîntors din expediția organizată în Peninsula Bal-

canică în anul 277 î.e.n.³².

În tot parcursul Latène-ului timpuriu și mijlociu cultura materială este unitară. O schimbare calitativă se constată odată cu încetarea bruscă a necropolelor celto-indigene pe la sfârșitul Latène-ului mijlociu—începutul Latène-ului târziu (sfârșitul sec. II — începutul sec. I î.e.n.) când se generalizează și se uniformizează cultura materială getodacică, specifică pentru faza sa clasică, cum arată descoperirile de la Lazuri și Acăț din valea Someșului și a Crasnei, cu legături directe spre zona intercarpatică.

Geograful antic Ptolemeu, în lucrările sale localizează în regiunea de nord-vest a Daciei pe anarți³⁴. V. Parvan, după Caesar³⁵ și Ptolemeu vorbește de anarții din părțile Sălmarului³⁶. Despre această populație eterogenă s-a discutat relativ puțin în literatura de specialitate, fiind considerată ca un mozaic de populații formate din celto-daci. Deocam-

dată, numai ipotetic, puteam considera că purtătorii culturii materiale de tip Latène din regiunea Tisei de nord (celți și cei din grupul Sanislău — Nir) ar fi aparținut anarților. Strabon³⁷ nu pomeneste nimic despre anarți, deși tratează pe larg celelalte neamuri celtice (boii și lauriscii). Poate această populație eterogenă, cunoscută sub numele de anarți, va fi menționată numai începând cu campaniile lui Caesar împotriva galilor, care cunoaște mai bine realitatea istorică și situația demografică din ținuturile marcate prin Pădurea Hercinică și apoi localizată de Ptolemeu în nord-vestul Daciei.

Coroborarea datelor arheologice cu cele din izvoarele scrise, alfel de lacunare, ne permit să cunoaștem mai temeinic evoluția Latène-ului din nord-vestul României, să avem o imagine istorică mai clară privind realitățile etnice din această perioadă.

Note

1. Herodot, **Istoriei**, vol. I și II, 1961, 1964 (Traducerea, notițele istorice și notele de Adelinea Piatkowski — cărțile I, III, VII, VIII; Felicia Vanț-Stef — cărțile II, IV, V, VI, IX).

2. Herodot V, 9.

3. Appollonios din Rhodos, **Argonautica**, IV, 320.

4. H. Hrnatta, **AnTan**, 13, 1966, p. 107—116.

5. Ian Chochorowski, **Acta ArchCar**, XXIII, 1984, p. 102—109.

6. M. Părdueț, **Acta Arch Hung**, 6, 1955, fig. 2/1.

7. Herodot, V, 9.

8. M. Părdueț, **An Tan**, 15, 1968, p. 137; Idem, **Acta Arch Hung**, 25, 1973, p. 27.

9. Alex. Vulpe, **Necropola hallstattiană de la Ferigile**, București, 1967; Idem, **MemAnt**, 2, 1980, p. 203—212; Alex. Vulpe, E. Popescu, **Dacia, N.S.**, 16, 1972, p. 75—111; Alex. Vulpe, **Dacia, N.S.**, 21, 1977, p. 81—111; Idem, **Dacia, N.S.**, 25, 1981, p. 334—404;

E. Popescu, Alex. Vulpe, **Dacia**, N.S., 26, 1982, p. 77—114; Alex. Vulpe, **Thraco-Dacia**, V, 1—2, 1984, p. 36—60.

10. M. Dusek, **ArchMold**, II—III, 1964, p. 273—294; Idem, **SA**, 22, 1974, p. 351—434; Idem, **Die Thraker im Karpatenbecken**, Amsterdam, 1978.

11. M.I. Artamanov, **Kimmeri i sklii**, Leningrad, 1974.

12. V. Vasiliev, **Sciții găziriși pe teritoriul României**, Cluj — Napoca, 1980, p. 134—140; Idem, **ActaMN**, 19, 1982, p. 261—266; G. Marinescu, **Dacia**, N.S., 28, 1—2, 1984, p. 47—83; G. Vékony, în **Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországon**, Debretin, 1986, p. 69—78.

13. Jan Chochorowski, **PZ**, 60, 1935, 2, pl. 3; 5; Idem, **Die Vekerzug-Kultur**, Krakow, 1985, p. 28, harta nr. 1.

14. Ibidem, harta nr. 6.

15. M. Galántha, **CAH**, 1981, 129—146; Idem, **Hallstatt kolloquium** Veszprém, 1984, MittArchInst. 3, p. 69—74; E. Mirossayová, **ArchRohz**, 31, 1979, p. 121—143; Idem **SA**, 28, 2, 1980, p. 383—394; Idem, **Thraco-Dacia**, III, 1982, p. 25—30; I. Némethi, **ActaMP**, VII, 1984, p. 129—146.

16. I. Némethi, **StCom Satu Mare**, II, 1972, p. 141; Idem, **Dacia**, N.S., 26, 1982, fig. 4, p. 130; Idem, **ActaMP**, VIII, 1984, p. 129—140; Idem, **StCom Satu Mare**, VII—VIII (1986—1987), fig. 20.

17. Jan Chochorowski, **op. cit.**, 1985, p. 153.

18. M. Párducz, **AnTan**, 15, 1968, p. 147.

19. I. Némethi, **ActaMP**, VIII, 1984, fig. 9.

20. Idem, **StCom Satu Mare**, VII—VIII (1986—1987), p. 114;

Idem, **SCIVA**, 39, 1988, 2, p. 91.

21. Idem, **StCom Satu Mare**, V—VI (1981—1982), p. 45—54;

Idem, **SCIVA**, 39, 1988, 2, p. 110.

22. Henri Hubert, **Celtii și civilizația celtică**, București, 1983, p. 290—291; D. Berciu, **Lumea celtilor**, București, 1970, p. 67—69.

23. T. Livius, V, 34.

24. Strabon, VII, 3, 8; Arrianos, **Anabasis**, I, 3, 1—2; 4, 6—8.

25. Corpus of Celtic finds in Hungary, Transdanubia, I, Budapest, 1987.

26. B. Máraz, **ArchÉrt**, 104, 1975, o, p. 55; M.I. Nepper, **BME**, I, 1976, p. 7—32; B. Máraz, **JPMÉ**, 1982, p. 98.

27. I. Némethi, **ActaMP**, X, 1986, p. 71; Idem, **Thraco-Dacia**, IX, 1—2, 1988, p. 49—73.

28. Jan Chochorowski, **op. cit.**, 1985, p. 136—152.

29. I. Némethi, **Dacia**, N.S., 26, 1982, p. 115—117.

30. Idem, **SCIVA**, 39, 1989, p. 199.

31. M. Rusu, O. Bandula, **Mormintul unei căpetenii celtice de la Ciumești**, Baia Mare, 1970; M. Rusu, **BerRGK**, 50, 1969, p. 268—300; I. Némethi, **Dacia**, N.S., 19, 1978, p. 243—245.

32. I. Némethi, **ActaMP**, X, 1986, 76—77.

33. Gh. Lazin, **St Com Satu Mare**, V—VI (1981—1982), p. 69—75.

34. Ptolemeus, III, 8, 3.

35. Caesar, **De bello gallico**, VI, 25.

36. V. Pârvan, **Getica**, București, 1982, p. 147 — 148.

37. Strabon, **Geographica**, Budapest, 1977.

În monumentală operă **Getica**, V. Pârvan sintetizase nu numai întreaga sumă a datelor istorice despre daci, ci, pentru prima dată, coroborându-le, și descoperirile arheologice. Astfel apar, ca de peste tot din Dacia, în **Getica** sa și tezaurele de monede și podoabe dacice, într-o expunere istorică coerentă, și descoperirile dacice din Crișana. Ele se cumulasera pe întinsul a aproape două secole anterioare și se păstrau, unele, în muzeele din Viena, Budapesta sau București, altele, în muzeele și colecțiile publice sau particulare din Arad, Oradea, Satu Mare. Existau și unele studii sau rapoarte asupra acestor descoperiri întimplătoare, însă o expunere expresă asupra lor n-a existat până la V. Pârvan.

Alte două reluări, îmbogățiri și adînciri și a istoriei dacilor din Crișana, atîtea cît le-a permis spațiul și subiectul, s-au mai făcut în cele două, mai noi, sinteze cunoscute, cea a lui I. Nestor publicată în Germania și cea a lui C. Daicoviciu, cu specială stăruire asupra istoriei Transilvaniei în antichitate. N-a existat însă, pînă după al doilea război mondial, nici o cercetare sistematică sau o săpătură expresă consacrată unei așezări dacice în Crișana, exceptînd, desigur, săpăturile de la Pecica sau Oradea-Salca, și altele, dedicate altor epoci (mai ales epocii bronzului) și care au prilejuit și salvarea unor vestigii dacice. La Satu Mare, de pildă, pînă la descoperirea Medieșului Aurit, nu exista nici o descoperire dacică — cu excepția, bineînțeles — a unor tezaure monetare sau de podoabe de

argint. Așa se explică de ce — în anul 1964, pînă cînd am descoperit și în urma informațiilor lui I. Todincă — așezarea dacică de la Medieșu Aurit, colegul T. Báder, cu sinceritate și înțelepciune, ne-a cerut să-i adăcem material dacic din Munții Orăștiei, pentru a ilustra acest areal de civilizație la Tène și în Muzeul din Satu Mare.

Organizarea mai temeinică a cercetărilor arheologice — după al doilea război mondial — cînd iau ființă Institutele de arheologie (respectiv istorie și arheologie) din București, Iași și Cluj și Muzeele județene din Arad, Oradea, Satu Mare și Muzeul orășenesc Carei sau colecția arheologică din Săcuieni (care își are unele începuturi într-o colecție particulară de la Valea lui Mihai), cercetarea, fără a fi excepțională, aduce în circuitul istoric al României și al Europei, a lumii savante interesate în cunoașterea antichităților dacice, primele rezultate concrete obținute pe teren în urma cercetărilor arheologice sistematice sau a revalorificării unor descoperiri mai vechi.

Primele cercetări și săpături în teren sînt făcute de cercetătorii științifici Dr. **Mircea Rusu** (în zona Arad, Oradea, Carei). Dr. **Ioan II. Crișan** (în zona Arad și Carei) de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj și de Dr. **Vlad Zirra** (în zona Carei) de la Institutul de Arheologie din București.

Acestor cercetători li se alătură, cu vremea, o pleiadă de cercetători mai tineri, muzeografi, **Egon Dörner**, **Mircea Barbu** și **Mircea Zdroba** la Arad,

Dr. **Ivan Ordentlich**, Dr. **Nicolae Chidioșan**, Dr. **Sever Dumitrașcu** și **T. L. Roșu** la Oradea, Dr. **Némethi János** la Carei, Dr. **Tiberiu Băder**, **Gheorghe Lazin** la Satu Mare și **Vasile Lucăcel** și **Al. V. Matei** de la Zalău. Dintre aceștia trebuie specificat că **Mireca Zdroba** venea de la Muzeul din Baia Mare, cu preocupări în domeniul feudalismului timpuriu, Dr. **Ivan Ordentlich** și Dr. **Nicolae Chidioșan** de la Oradea s-au specializat cu precădere în domeniul epocii bronzului, **T. L. Roșu**, profesor de liceu, cu contribuții notabile, a ramas mereu, în special, cu preocupări didactice, Dr. **Tiberiu Băder** s-a specializat tot în epoca bronzului din nord-vestul României, Dr. **Némethi János** cu preocupări constante asupra Hallstattului și La Tène-ului din zona Carei, iar **Al. V. Matei** stăruind asupra cercetărilor de epocă romană, se ocupă, prin natura lucrurilor, mai ales, de vestigiile romane din arealul **Porolissum**.

Un aport substanțial în studiul monetelor dacice de argint au adus Prof. **Eugen Chirilă** de la Cluj, Dr. **Constantin Preda** de la București și **Alexandru Sășianu** de la Oradea, acesta din urmă cu preocupări recente și evidente asupra vaselor liturgice medievale din județul Bihor.

Rezultatele cercetărilor și săpăturilor arheologice din teren au făcut posibilă valorificarea acestora în articole, studii, monografii, care înscriu în dacologia românească și europeană o **primă bibliografie** asupra civilizației și culturii dacice din Crișana în sec. II î.e.n. — 196 e.n. Amintim aici întinsa monografie asupra descoperirilor de la **Pecica** de **I. H. Crișan**, cea dedicată săpăturilor de la **Marca** de **S. Dumitrașcu** și **V. Lucăcel**, cuprinderea descoperirilor de podoabe de argint în studiile

de sinteză ale lui **Dorin Popescu**, a celor monetare în sinteza lui **Constantin Preda** sau a olăriei în sinteza respectivă a lui **I. H. Crișan**.

Muzeele din **Arad**, **Oradea** și **Satu Mare** și-au îmbogățit, în același timp, colecțiile cu un patrimoniu de vestigii asupra civilizației și culturii geto-dacice: **ceramică unelte**, **podoabe**, **monete**, în urma efectuării unor săpături sistematice la **Pecica**, **Zerindul Mic**, **Berindia**, **Clit**, **Vă-rădia** și **Săvirșin**, județul Arad; **Girișul de Criș** — **Pietroasa**, **Tășad**, **Săcălășău Nou**, județul Bihor; **Marca**, **Șimleul Silvaniei**, județul Sălaj și **Acis**, județul Satu Mare.

Științific, rezultatele, fără a fi încheiate, ci doar așezate pe un făgaș concret, sînt, în genere, și succint următoarele:

a. **Stratigrafic**, din punct de vedere al cronologiei generale, pe bază de stratigrafie verticală mai ales pe temeuri de stratigrafie orizontală se cunosc azi **principalele trăsături ale civilizației și culturii dacice din Crișana**, din sec. II î.e.n. — II e.n. Nuanțele și deci posibilitățile de a opera și mai strins vor trebui să le aducă și cercetările viitoare, pentru a putea încadra unele materiale arheologice directoare într-o **succesiune și cadență** strînsă pe întinsul a cel mult **un sfert de secol**. Menționăm că nu se cunosc concret începuturile acestei evoluții în dialog cu lumea celtică, vecină, din vest, și chiar, cu pregnanță, sfîrșitul produs **brutal**, deci evident și tranșant, de cucerirea Daciei și încorporarea părții sale centrale la Imperiul roman.

b. **Tipologic** cunoaștem formula formelor uneltelor și mai ales a **olăriei** dacice din aceste secole, ca peste tot în Dacia, dar, ca peste tot în Dacia, **se pare**, că în Crișana nu cunoaștem încă suficient originea tuturor pie-

selor cu care operăm și de aici și o oarecare labilitate în a le stabili evoluția. „Conservatismul” unor forme, mai ales de vase, împiedică, pe de o parte, stabilirea unor **cadențe tipologice**, dar ne oferă, pe de altă parte, elemente **mai ferme** pentru înțelegerea evoluției în ansamblu a societății dacice.

c. **Stilistic** se cunosc și se mai adaugă mereu, **noi modele**, folosite de meșteșugarii daci pentru a-și împodobi ceramica și desigur și alte unelte și ustensile, cu excepția dureroasă, dar definitivă, a dispariției pieselor de lemn și fibre textile. De la acest capitol, mai puțin, credem noi, studii, va trebui să așteptăm noi **stocări de informații**, în vederea stabilirii unei cronologii mai strinse a ceramicii și în domeniul studierii elementelor cu **viață lungă** în istoria atelierelor dacice de lucrat ceramică și a originalității produselor unui meșteșug ce cere o **aparte îndeminare** și nu poate fi practicat de meșteri peregrini sau voiajori. Fără a fi un meșteșug numai sătesc, olăritul e un meșteșug adânc înrădăcinat în viața comunităților din lumea țărilor, cetăților și satelor dacice. Un argument al primei lor e „repartizarea” de către romani a **scavilor daci** în atelierele de ceramică, lucru remarcabil stabilit de un studiu mai vechi al prof. Bodor András și de cercetările recente ale arheologilor bulgari la **Hotnița, Butovo și Pavlikeni**, sate din jurul orașului Tîrnovo, locuite de daci și în care s-au descoperit impresionate ateliere de olărie unde alături de vasele standardizate ale lumii romane, s-au descoperit — **transparentă concretă** — vase dacice, inclusiv cești și vase borcan dacice, lucrate cu mîna.

d. **Chorologic** descoperirile din teren — așezări, cetățuie, cetăți, alte monumente, impun două

constatări de nuanță diferită, dar aflate în interdependență:

1. Toate descoperirile concrete — și așezările din teren nu pot fi puse sub nici un motiv la îndoială, decît dacă ne situăm în afara științei — ne arată o pînză de descoperiri și în Dacia vestică și nord-vestică, anulînd aparenta „insularitate” a descoperirilor de pe **Tisa și Dunărea mijlocie** puse în valoare de arheologii maghiari **M. Párducz** și **Zs. Visi** și din Slovacia studiate de arheologii slovaci **A. Tocik** și **B. Benadik** și, toate, într-un studiu sintetic, publicat pe baze bibliografice, de arheologul american de origine maghiară **St. Foltiny**.

2. Geografic și geomorfologic bineînțeles, Crișana are, de la est spre vest, o dispunere în amfiteatru — **munți** (Munții Apuseni), **pieмонт**, **cîmpie** (cîmpie înaltă, inclusiv cîmpia joasă a Tisei), fiind brăzdată între Mureș la sud și Someș la nord, de cursurile rîurilor: **Crișul Alb, Crișul Negru, Crișul Repede, Barcău** și Crasna. Azi descoperirile arheologice concrete din teren ne permit să afirmăm locuirea întregului acest spațiu și avem astfel:

A. **Așezări de cîmpie (țiguri, sate, cătune)**: 1. Arad — **Mică-laca** (1), pe Mureș; 2. **Zerindul Mic** (2), jud. Arad, pe **Crișul Negru**; 3. **Girișul de Criș — Pietroasa** (3), jud. Bihor, pe **Crișul Repede**; 4. **Acîș** (4), jud. Satu Mare, pe Crasna și 5. **Pecica** (5), jud. Arad — așezare mare de tip oppidan (un țig, centru de producție, desfacere, centru social și politic al dacilor din zona de cîmpie a Mureșului inferior).

B. **Așezări din pieмонт (oppida, țiguri, cetăți, cetățuie)**: 1. **Văradia de Mureș** (6), județul Arad; 2. **Săvirșin** (7), jud. Arad, ambele pe Mureș; 3. **Berindia** (8), jud. Arad, pe Valea Crișului Alb; 4. **Tășad** (9), județul Bihor, în zona vestică piemontă-

na a Munților Pădurea Craiului; 5. **Oradea — Dealul Viilor** (10), pe Crișul Repede; 6. **Marca** (11), jud. Sălaj, pe Barcău; 7. **Șimleul Silvaniei** (12), jud. Sălaj, pe Crasna.

C. **Așezări din zona montană (cetăți, cetățui):** 1. **Clit** (13), jud. Arad, în masivul Moma-Codru, în arealul vârfului Pleș; 2. **Săcălăsău Nou** (14), jud. Bihor, în Munții Plopișului, în bazinul hidrografic al râului Bistra, afluent al Barcăului; 3. **Tusa** (15), jud. Sălaj, în masivul Moma-Codru.

Clasificarea noastră nu e, în nici un caz, rigidă. Ea ne implică să gândim, în primul rând noi, mai nuanțat, deci mai istoric, viața istorică a comunităților din vestul și nord-vestul Munților Apuseni, din Crișana.

„Clasificarea geografică—geomorfologică, adică chorologică” a așezărilor din Crișana înseamnă, poate, trei gânduri pentru cercetările viitoare:

— Cercetarea arheologică sistematică a unei așezări de cîmpie (sat) și a cimitirului acesteia, inclusiv „lămurirea” originii „gropilor insolite” care apare în epoca romană (**Oradea — Salca, Biharea, Sinnicolau Român**) în sensul unor cimitire de tip Moigrad—Măgură sau cu alte rosturi.

— Similitudinea aparentă sau istorie-reală între șirul de oppida — **Pecica, Berindia, Tășad, Oradea — Dealul Viilor, Marca, Șimleul Silvaniei**, cu descoperirile din zona pericarpatică din Moldova: **Poiana, Moinești, Racătău, Brad**. Așezări cărora le explicam rosturi militare (16), în cazul Crișanei, rosturi care le rămîn, dar la care adăugăm și rosturi mai articulate economic și social și în istoria dacilor din vest, ca **centre de producție**. Ne-o indică descoperirile publicate de la Pecica, Berindia, cele din zona Săcălăsău Nou — Derna și Șimleu Silvaniei, la care adăugăm

Tășadul. Cercetarea quasi-intregului material arheologic de la Tășad — unde alături de prelucrarea argintului și fierului, ni se impune, pe bază de material concret (lut frământat, unelte de olar, ceramică în număr și diversitate impresionantă) și un **atelier de olărie dacică** preromană. Sint fapte ce implică o schimbare de optică în judecarea acestor realități arheologice.

Se pare că se reliefează în zona vestică, nord-vestică a Apusenilor, un șir de **tîrguri** (oppida) cu rosturi productive și comerciale, ca **etipe de drum**, pe o cale comercială ce pornea din sud și continua spre nord, la limita dintre cîmpie și munte — **Pecica, Berindia, Tășad, Oradea — Dealul Viilor, Marca, Șimleul Silvaniei — Porolissum**. La limita dintre munte la est și cîmpie la vest, între comunitățile dacice de la munte și de la șes, între comunitățile dacice și cele celtice din vest, pe un drum ce pornea, poate de la Marea Adriatică și ducea în Dacia, în cazul nostru în Munții Apuseni.

Va fi de imperioasă necesitate studierea cetății impresionante de la Tusa (cetățuia de la Săcălăsău Nou a fost complet distrusă de căutătorii de comori, noi abia am găsit 1—2 m.p. nederanjați, ne-șpați pînă la stîncă!) și stabilirea rosturilor sale în istoria dacilor de pe **intrîndul Someș — Crasna — Barcău**.

Desigur, e o schiță pe care cercetările viitoare o vor completa nebănuit. Cercetările și săpăturile din cele patru ultime decenii au făcut însă un început a cărui concretitudine nu mai poate fi, de nimenea, escamotată.

1. M. Barbu, A. Mureșan, **Noi descoperiri dacice de la Arad — Micălaca**, în *Ziridava*, XV—XVI, 1987, p. 43—54.
2. S. Dumitrașcu, N. Chidioșan, **Așezarea dacică de la Zerindul Mic, comuna Zerind (județul Arad)**, în *Crisia*, VII, Oradea, 1977, p. 65—77.
3. S. Dumitrașcu, L. Mărghitan, **Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României din sec. III î.e.n. — II e.n.**, în *Sargetia*, VIII, Deva, 1971, p. 45—57.
4. Informații amabile din partea colegului Gh. Lazin, căruia îi mulțumim și pe această cale.
5. I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978.
6. M. Barbu, M. Zdroba, **Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș**, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 21—40.
7. M. Barbu, **Așezarea dacică de la Săvirșin**, în *Ziridava*, XII, Arad, 1980, p. 101—116; *idem*, *ibidem*, în *Ziridava*, XIV, Arad, 1982, p. 49—66.
8. S. Dumitrașcu, I. Ordentlich, **Săpăturile arheologice de la Berindia**, în *Crisia*, III, Oradea, 1973, p. 47—97.
9. N. Chidioșan, **Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1978 în satul Tășad, comuna Drăgești**, în *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 85—89.
10. T. L. Roșu, **Așezarea dacică din Dealul Viilor de la Oradea**, în *Crisia*, II, 1972, p. 115—121.
11. S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, **Cetatea dacică de la Marca**, Cluj, 1974.
12. S. Dumitrașcu, I. Căbuz, **Descoperiri arheologice de la Șimleul Silvaniei**, în *Lucrări Științifice*, Oradea, 1971, p. 28—38.
13. S. Dumitrașcu, **Dácke hradiško v Clite**, în *Vychodoslovensky Pravek*, 2, Kosice, 1971, p. 31—49.
14. S. Dumitrașcu, **Așezări fortificate și cetățui dacice în partea de vest a Munților Apuseni**, în *Crisia*, II, Oradea, 1972, p. 136—138.
15. S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, **Cetatea dacică de la Marca**, Cluj, 1974, p. 30.
16. S. Dumitrașcu, **Dacian fortifications in Crișana**, în *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 259—264.

GIL. LAZIN

Fără să fie foarte strict delimitat geografic, considerăm că nord-vestul României reprezintă totuși o microzonă geografică bine determinată. Acest spațiu geografic în care urmează să prezentăm aspectele majore ale civilizației dacice din secolele II î.e.n. (mai exact a doua jumătate a acestui secol) și secolul I e.n., corespunde în cea mai mare parte teritoriului actual al județului Satu Mare, excepție făcând partea de sud (județul Bihor, un fragment al văii Eriului). Spațiul geografic în discuție este limitat la nord de Munții Oașului și de granița dintre România și U.R.S.S.; spre est de culmile înalte ale Munților Oașului (peste 600 m), de ramificațiile vestice ale Munților Gutii (peste 800 m), de Culmea Codrului (cota maximă 575 m); la sud-est de Dealurile Sălajului (între 150—300 m și Colinele Eriului (100—190 m); la sud-vest de canalele Eriului și Barcăului; spre vest de frontiera dintre România și Republica Ungaria.

Geomorfologic, zonei îi este caracteristică omogenitatea reliefului, ca forme predomină cîmpiile și luncile și într-o măsură mai mică dealurile și munții. Sub acest aspect se pot deosebi trei mari unități: Cîmpia Someșului, Munții și Depresiunea Oaș, Dealurile Codrului (Munții Făgetului), Tășnadului și Eriului. Menționăm că în sensul larg folosit de unii specialiști, Cîmpia Someșului (V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*, București, 1969), reprezintă o unitate geografică mai mare, și anume sectorul nord-estic a Cîmpiei

Tisei și care are în componență următoarele subunități fizico-geografice: Cîmpia Sătmar-reană, Cîmpia Ecedului, Cîmpia Crasnei, Cîmpia Careiului, Cîmpia Nirului și Cîmpia Eriului. Unitate geografică întinsă, Cîmpia Someșului este cuprinsă între masivul vulcanic al Oașului (spre nord-est), Dealurile și Culmea Codrului (Munții Făget), spre est, iar spre sud și sud-vest de Dealurile Sălajului și zona de contact dintre Eriu și Barcău. Această cîmpie cuprinde două categorii de unități sub raportul altitudinii: Cîmpii înalte și joase.

După prezentarea în ordine alfabetică a localităților cu descoperiri, așezări, tezaure monetare, monede izolate, care se încadrează în perioada cuprinsă în a doua jumătate a secolului II î.e.n. și pînă la cucerirea romană, urmează câteva considerații de ordin istorico-arheologic care vizează habitatul dacic din faza sa maximă de dezvoltare din zona de nord-vest a României.

DESCOPERIRI DACICE DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

Referirile din prezentul catalog, cuprind în ordine alfabetică localitățile din județele Bihor și Satu Mare, care se integrează zonei în discuție. Precizăm că au fost incluse numai descoperirile aparținînd ultimei faze de dezvoltare a epocii Latene. Prescurtări pentru județe: Bihor = BI; Satu Mare = SM.

1. ACIȘ (SM)

În partea de sud-est a localității, pe malul stîng al râului Crasna, au fost executate cercetări arheologice într-o așeza-

ne deschisă cu un bogat material ceramic lucrat la roată și cu mîna (Gh. Lazin, în **Satu Mare — St. Com.**, V—VI, 1981—1982, p. 69—71).

2. ANDRID (SM)

Tezaur de monede de tip Medieșu Aurit, număr de monede neprecizat, anul descoperirii: 1893 (Ö. Gohl, **NK**, II, 1903, p. 59, 83; Idem, **NK**, XIV, 1915, p. 14; K. Pink, **Die Münzprägung der Ostkelten...** Budapest, 1939, p. 136; B. Mitrea, în **ED**, X, 1945, p. 31; I. Winkler, în **Num Sbornik**, V, 1958, p. 25; T. Bader, **Tezaure monetare...**, Oradea, 1963, p. 131; C. Preda, **Monedele...** p. 290; Al. Sășianu, **Monedă antică...** p. 88).

3. APA (SM)

Pe un platou din centrul localității, partea de hotar „Herbeneaga”, a fost descoperită prin cercetări de teren o așezare deschisă (Gh. Lazin — A. Cionca, în **Satu Mare — St. Com.**, VII—VIII, 1986—1987, p. 88).

4. ADY ENDRE (SM)

În colecția Muzeului orășenesc Carei, se păstrează mai multe fragmente de vase (inv. 2151—2152), descoperite în localitate, lucrate cu roata și la mîna (Gh. Lazin, în **Satu Mare — St. Com.**, VII—VIII, 1986—1987, p. 88—91, și nota 10).

5. BIXAD (SM)

Aureus emis de Nero (P. Mușeșan, în **AMET**, VIII, 1976, p. 1991, nota 60; Al. Sășianu, **Monedă antică...** p. 96).

6. BLAJA (SM)

Denar emis de Domițian, descoperit în locul denumit „La Rezel”, este de tip RIC, II, p. 174, nr. 173 (Roma),anii 92—93 (cf. Gh. Lazin — Ioan Popescu, în **Satu Mare — St. Com.**, VII—VIII, 1986—1987, p. 95).

7. BOGDAND (SM)

Punctul „Movilă”, așezare descoperită în anul 1977. Materialele se află în colecția Muzeului orășenesc Carei (Gh. Lazin, în **Satu Mare — St. Com.**, VII —

VIII, 1986—1987, p. 72).

8. CADEA (BI)

Cu prilejul unor lucrări agricole, în anul 1941, a fost descoperit incidental un tezaur de monede romane republicane compus din 191 denari (prima emisiune: 229—217 î.e.n., ultima emisiune: 42 î.e.n.), în cadrul celor 191 de piese se află și 21 monede de imitație. Din tezaur au mai făcut parte și obiecte de podoabă: 2 fibule cu disc, o brățară și un lanț ornamental (Al. Sășianu, **Monedă antică...** p. 97—99, cu bibliografia).

9. COROD (SM)

Așezare situată în partea de sud a localității în zonele de hotar „Boroș” și „Keresteș”, anul descoperirii: 1979 (Gh. Lazin, în **Satu Mare — St. Com.**, VII — VIII, 1986—1987, p. 71—72).

10. CHEȘEREU (BI)

Din localitate provin trei monede romane republicane de argint, dintre care una de imitație. Condițiile descoperirii sînt incerte (E. Chirilă și colab., în **Acta MN**, VIII, 1971, p. 568, nr. 1—3; **Moneda antică...** p. 102, nr. 31).

11. DIOSIG (BI)

Tezaur de monede romane republicane, compus din 65 de piese (I. Winkler, **Sachtzfunde römischer**) în **JNG**, 17, 1967, p. 145, nr. 51; I. Glodariu, **Relații comerciale...** p. 282, nr. 114).

12. GALOȘPETREU (BI)

Denar emis de Octavianus Augustus (Z. Szekely, în **SCN**, I, 1957, p. 472; Al. Sășianu, **Moneda antică...** p. 126, nr. 126).

13. GHENCI (SM)

Între locul numit „Lutârie” și „Ritul Târîteior”, la nord-est de Ghenci, înspre localitatea Sîmciulăuș a fost descoperită o așezare cu două niveluri de locuire. Primul, aparține sec. I î.e.n. — sec. II e.n.; Muzeul orășenesc Carei, inv. 3936—3945 (Gh. Lazin, în **Satu Mare — St. Com.**, VII—VIII, 1986—1987, p. 91—92).

14. LAZURI (SM)

Cercetările arheologice efectuate între anii 1977—1978, și 1985, în partea de hotar „Lubitog”, zonă situată la 2 km nord-vest de centrul comunei în perimetrul I.A.S. Satu Mare — Ferma Lazuri, la 300 m în dreapta șoselei Lazuri — Peleş, au dus la descoperirea unei așezări dacice. Au fost surprinse și dezvelite două gropi în formă de pîlnie așezată cu gura în jos, cu pereții ușor rotunjiți și albiați, la bază, precum și o locuință de tip bordei (1986). Dintre materialele, în afara ceramicii lucrate cu mîna și la roată (inclusiv ceramică pictată în stil geometric) se remarcă o monedă de argint din prima jumătate a sec. I î.e.n., fragmente dintr-o plăcuță de argint, precum și un vîrf de săgeată din fier (Gh. Lăzin, în **Mărturii arheologice din județul Satu Mare**, Satu Mare, 1980, p. 13—14; Al. Sășianu, **Moneda Antică** . . . , 132, nr. 69; Gh. Lăzin, în **Satu Mare — St. Com.**, V—VI, 1981—1982, p. 74—75; S. Dumitrașcu, în **Satu Mare — St. Com.**, p. 62; Idem, în prezentul volum).

15. LELEI (SM)

Punctul „Bagjos”, așezare datată în sec. I î.e.n. — I e.n., cercetări de teren: 1977; materialele se află în colecția Muzeului orașenesc Carei (vezi Gh. Lăzin, în **Satu Mare — St. Com.**, V—VI, 1981—1982, p. 77—78, și nota 27).

16. MEDIEȘU AURIT (SM)

Tezaur de monede din argint descoperit în anul 1903, în localitate, compus din 107 piese. Monedele au în componere piese cu nominalul mai mic decît al tetradrahmelor, și în același timp au dat și denumirea tipului „Medieșu Aurit”. Ascunse într-un vas, monedele au fost găsite cu prilejul unor lucrări agricole în partea de est a comunei. Datarea acestui tip monetar corespunde celei de-a doua jumătăți a sec. III î.e.n. și este specific zo-

nei de nord și nord-vest a Transilvaniei (asupra acestei descoperiri, cît și a problemelor de ordin etnic și politic, pe care le ridică, există o bogată bibliografie, indicăm doar: Ö. Göhl în **Numk**, II, 193; I. Winkler, în **Tezaur monedare** . . . , p. 5—17; C. Preda, **Monedele**, p. 289—294; S. Dumitrașcu, Al. Sășianu, în **Crisia**, VII, 1977, p. 9 și urm.; Al. Sășianu, **Moneda antică** . . . , p. 19—22, 133—134, nr. 76).

17. ODOREU (SM)

Cercetările arheologice, de fapt un mic sondaj, efectuate în anul 1987 în localitate la 900 m spre est de stația CFR, au dus la descoperirea urmelor a două așezări, nivelul superior se încadrează în perioada sec. I î.e.n. — I e.n. (cercetări pentru această epocă, Gh. Lăzin, **Materiulul în Colecția Muzeului județean Satu Mare**).

18. ORBAU (SM)

În anul 1988, s-a descoperit întîmplător o monedă de argint din epoca Romei republicane (Grueber, I, p. 260, nr. 1942, Roma, anul 88 î.e.n.; Crawford, I, 1974, p. 340, nr. 340/I, Roma, anul 90 î.e.n.).

19. SANISLĂU (SM)

Se semnalează descoperirea unei monede de argint emisă de Vespasian (Gh. Lăzin, în **Satu Mare — St. Com.**, I, 1969, p. 113, nr. 15; I. Goldariu, în **Acta MN**, VIII, 1971, p. 83, nr. 260; Idem, **Relații comerciale** . . . , p. 291, nr. 260; Al. Sășianu, **Moneda antică** . . . , p. 152, nr. 194).

20 a. SATU MARE (SM)

Tezaur de denari romani republicani, descoperit în anul 1875. Nu se fac alte precizări (I. Winkler, în **JNG**, 17, 1967, p. 158, m. 132; Al. Sășianu, **Moneda antică** . . . , p. 153, nr. 106 (II)).

b. SATU MARE (SM)

La Cabinetul Numismatic din Budapesta, a fost înregistrat în luna iunie 1980 un tezaur compus din 150 de piese (151 reprezentînd denari romani republi-

cani, 7 imitații după același tip de monete, precum și un denar emis în timpul lui Alexander Severus). Piesa cea mai veche a fost emisă între anii 196—173 î.e.n., în cea mai recentă (excepție denarul imperial), în anul 40 î.e.n. (cf. I. Hampel, *ArchErt*, XIV, 1880, p. 232; I. Winkler, în *Tezaure monetare...*, p. 19—36).

c. SATU MARE (SM)

Monedă de tip „Medieșu Aurit”, descoperită în județ (C. Preda, *Monedele* . . ., p. 291, nr. 10; Al. Sășianu, *Moneda antică*, p. 154, nr. 107/III).

21. SACUIENI (BI)

Din localitate provin patru monede, respectiv o tetradrahmă din Thasos, și trei monede imperiale din sec. I e.n., emise de Vitellius (a. 69 e.n.), Domițian (a. 84 e.n.), și Nerva, emis în anul 97 e.n. (E. Chirilă și colab., în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 561, nr. 4—5; I. Goldariu, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 76, nr. 132; Al. Sășianu, *Moneda antică* . . ., p. 155, nr. 109/II—V).

22. SÎNICOLAU DE MUNTE (BI)

Drahmă din Dyrrhachium, Alkaios Lysippon, tip. Maier, 284; Ceka, 36 (Al. Sășianu, *Moneda antică* . . ., p. 159, nr. 113/I).

23. TARCEA (BI)

Așezare deschisă, situată în Valea Eriului, pe baza ceramicii se datează în sec. I î. e.n. — I e.n. (S. Dumitrașcu, *Dacian fortifications in Crișana*, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 263).

24. TIREAM (SM)

Din zona „Dealul Viilor”, provin fragmente de vase ce se încadrează în sec. I î.e.n. — I e.n. (Gh. Lazin, în *Satu Mare—StCom*, V—VI, 1981—1982, p.78).

25. VAȘAD (BI)

Întimplător cu prilejul unor lucrări de împădurire, s-a găsit în anul 1910 un tezaur compus din 68 de piese, dintre care 67 denari romani republicani, emiși începând cu sfârșitul sec. III î.e.n. și până în anul 46 î.e.n., precum o drahmă din Dyrrhachium de

tip Maier, 364, respectiv Ceka, 260 (cf. Al. Sășianu, *Moneda antică* . . ., p. 180—183, nr. 144).

26. VETIȘ (SM)

Drahmă din Dyrrhachium (E. Chirilă — V. Lucăcel, în *ActaMP*, III, 1979, p. 138, Al. Sășianu, *Moneda antică* . . ., p. 183, nr. 183, nr. 145; Gh. Lazin, în *Satu Mare — StCom*, V—VI, 1981 — 1982, p. 80, nr. 8).

După cum rezultă din catalogul descoperirilor, până în prezent, în zona geografică menționată apar un număr de 29 de descoperiri, respectiv în cadrul a 26 de localități. Repartiția lor este următoarea:

- a) 11 așezări
- b) 2 tezaure de tip Medieșu Aurit
- c) 5 tezaure de monede romane republicane (numai într-un singur, descoperirea de la Cadea, jud. Bihor, alături de monede apar și obiecte de podoabă)
- d) 1 monedă de tip Medieșu Aurit (descoperire izolată, proveniență — județul Satu Mare)
- e) 4 monede romane republicane
- f) 1 monedă thasiană
- g) 2 monede din Dyrrhachium
- h) 1 monedă celtică de tip Simmering
- i) 6 monede romane imperiale emise în secolul I e.n.

Revenind la așezări, din punctul de vedere al situației lor geografice facem de la început precizarea că ele se află plasate pe văile riurilor sau adăpostite de masive deluroase (aici se încadrează descoperirile de la Bogdand și Lelei, ambele în județul Satu Mare). Adăugăm apoi că lipsesc deocamdată așezările fortificate, precum și faptul nu lipsit de importanță judecând prin prisma concluziilor istorico-arheologice că, cu excepția așezărilor de la Acîș și Lazuri celelalte sînt cunoscute doar prin cercetări de teren.

Cît privește tezaurele monetare, precum și descoperirile izolate, se remarcă faptul nu lipsit de interes că sub acest aspect zona de nord-vest a țării se integrează pe deplin fenomenului circulației monedei de pe întreg cuprinsul Daciei din ultimele două secole și jumătate care preced cucerirea romană, excepție o constituie însă cele două tezaure de tip *Mediesul Aurit* (*Andrid* și *Medieșu Aurit*), emisiuni monetare specifice nord-vestului Daciei. Asupra etnicului acestora au fost emise mai multe ipoteze, fiind considerate ca emisiuni locale atribuite costobocilor, dacilor, sau o emisiune daco-celtică, rolul principal revenind factorului autohton.

Referitor la celelalte emisiuni se constată pentru această zonă, fapt remarcant mai demult, raritatea monedelor insulei *Thasos* pentru nord-vestul Daciei, iar în zona în discuție și a celor de tip *Dyrrhachium*. Nu același lucru se poate însă afirma cu privire la denarul roman republican sau la imitațiile după acest tip, care începînd cu ultimele decenii ale secolului II î.e.n. acaparează piața Daciei.

Moneda celtică descoperită la *Lazuri*, este a doua de acest tip din țară, prezența ei poate fi explicată fie ca ajunsă aici pe calea schimbului, fie adusă de către unul dintre ostașii lui *Burebista* participant la campania împotriva celților boi și taurisci. *Moneda* romană din secolul I e.n., cantitativ redusă, relevă slăbirea relațiilor comerciale ale Daciei cu lumea romană în a doua jumătate a sec. I e.n. (frecvente ciocniri cu romanii, așezarea iazigilor în cîmpia dintre *Dunărea mijlocie* și *Tisa*, care a dus la o blocare a vechilor căi comerciale).

Încheind aceste sumare considerații asupra descoperirilor monetare, găsite în zona geografică

menționată se impune constatarea că într-un singur caz, în cadrul tezaurului de la *Cadea* (județul *Bihor*), tezaur compus din 191 denari romani republicani, dintre care 21 imitații, 2 fibule cu disc, 1 brățară, 1 lanț ornamental, apar două categorii de piese, respectiv monede împreună cu podoabe. Se remarcă apoi și faptul că descoperirile monetare, sau cele mixte, compuse din monede și podoabe din a doua jumătate a secolului II î.e.n. și secolul I e.n., se înmulțesc simțitor înspre sud, sud-vest și sud-est de spațiul geografic în discuție. Explicația rezultă din dispunerea și concentrarea tezaurilor monetare, mai ales republicane (uneori monede și podoabe) în jurul unor mari centre: așezări și fortificații dacice, bine reprezentate în zona dintre *Barcău* și *Crișul Alb*, sau în zona *Depresiunii Silvaniei* (bazinul *Crasnei* și *Barcăului*, în acest sens: *S. Dumitrașcu*, în *Crisia*, II, 1972, p. 121—144; *N. Chidioșan*, *Al. Sășianu*, *N. Beladan*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 27—50; *Al. Sășianu*, *Moneda antică...*, p. 28 și urm.).

Cît privește materialul concret descoperit prin săpături arheologice sistematice, el nu permite deocamdată concluzii ample, aceste cercetări sînt doar la început. *Ceramica* descoperită în cele două așezări *Lazuri* și *Acîș* (ambele în județul *Satu Mare*), cu toate că săpăturile efectuate aici sînt reduse, prin maniera de lucru, formă și ornamentație, arată unitatea culturii materiale dacice din perioada sa maximă de dezvoltare, și totodată perpetuarea unor forme specifice *Hallstattului* final, precum și împrumuturi străine. În acest din urmă caz este vorba de ceramica pictată în manieră *tirzie* *Latène* apărută în localitatea *Lazuri*, precum și prezența ceramicii grafitate, sau cu grafit în pastă. Din această ultimă categorie,

apar și forme alogene: situlae și terine (numai fragmente), care se explică prin contactul și conviețuirea cu celții, a împrumuturilor culturale existente între daci și celți în perioada secolelor anterioare.

În studierea vestigiilor dacice din perioada de sfârșit a secolului II î.e.n., și pînă la cucerirea romană, pentru zona în discuție, pentru surprinderea elementelor esențiale ale civilizației dacice din această parte a țării, de un real folos sînt cercetările și studiile publicate de Mircea Rusu, Ion Horațiu Crișan, Vlad Zirra, Ioan Nămeti, Sever Dumitrașcu, Alexandru Sășianu, care, în cea mai mare parte și-au îndreptat atenția spre studierea perioadelor de sfârșit a primei epoci a fierului și pînă la finele Latène-ului C. S.a reușit astfel surprinderea cît mai exactă, din punct de vedere cronologic a pătrunderii celților pe teritoriul țării noastre, a elementelor de cultură specifice acestora în momentul așezării lor, a realităților socio-demografice existente (cercul nord-tracic, Szentes-Vekerzug, mai ales a grupului Sanislău-Nir), ale influențelor reciproce între cele două grupuri de populații, precum și a asimilării noilor veniți de către autohtoni.]

Mai recente studii și cercetări, se alătură celor mai vechi, care s-au ocupat (V. Pârvan, I. Nestor, D. Popescu, C. Daicoviciu), mai ales de analiza izvoarelor literare, precum și a descoperirilor de tezaure monetare și poadoabe de argint.

Cît privește problema localizării în zonă a unui trib dacic, izvoarele istorice, dar nici desco-

peririle arheologice, nu sînt în măsură să aducă precizări de esență. Astfel, Vasile Pârvan (*Getica*, p. 249, harta II), vorbește de anarții din părțile Sătmăruului, preluînd informația lui Ptolemeu (III, 83), însă perioada cronologică nu corespunde, iar pe de altă parte cercetările de pînă acum arată că anarții reprezintă un mozaic de populații (daci, celți, la care, fără a avea certitudini, nu se exclud purtătorii culturii nord-tracice, a grupului Sanislău-Nir, pe care celții i-au găsit la venire).

Începînd cu mijlocul secolului II î.e.n., dar mai ales spre sfârșitul acestuia, din punct de vedere politic și militar, celții cunosc represiunea, fapt ce se explică pe de o parte prin efectul presiunii romanilor dinspre sud, precum și a neamurilor germanice (cimbrii și teutonii) dinspre nord, la care se adaugă pentru zona în discuție, ca de altminteri pentru un areal mai vast (vestul și nord-vestul Daciei), creșterea puterii dacilor în timpul lui Burebista, iar campania dintre 60 — 59 î.e.n., va duce la înlăturarea celților din zona Someș — Tisa — Dunărea mijlocie.

Dacă izvoarele istorice care fac referiri atît la comunități sau triburi dacice în zona de nord-vest a Daciei, precum și la localizarea Dacidavei, sînt neclare, în schimb întinderea statului condus de Burebista reiese clar, spre vest și nord-vest pînă la Dunărea de mijloc și Morava (Strabo, VII, 3, 11), ceea ce înseamnă că extremitatea de nord-vest a țării, a făcut parte din regatul dac al lui Burebista.

Retragerea aureliană a creat o situație nouă sub aspect politic și militar prin replierea pe Dunăre la 271 e.n. Fosta provincie romană, Dacia, a intrat, cu sau fără acordul Imperiului, mai întâi sub dominația dacilor carpi și apoi a goților în secolul IV.

Imperiul Roman, recucerind ținuturi de pe malul stîng al Dunării, a reușit să aducă la ascultare în veacul al IV-lea pe goți și pe sarmați, atît în afara cît și în interiorul fostei provincii Dacia. Iar datorită inițiativei decisive a lui Constantin cel Mare, la colonizările masive de carpi în sudul Dunării făcute de predecesorii lui, s-au adăugat altele, de sarmați, aduși tot de la nord de fluviu. Noua situație de stabilitate durează pînă la 376—378, cînd, sub loviturile hunilor, federații goți sînt aruncați peste fluviu, în Imperiu, iar stăpînirea lor, tîrîlă de romani și germani din din 378, cu efecte devastatoare pentru statul roman, va slăbi forța acestuia în fața pericolului apărut la fruntariile Imperiului. Hunii, noii stăpînitori ai spațiului nord-dunărean de la Dunăre cu fosta provincie romană și teritoriile limitrofe, se manifestă de la început ca un factor politico-militar independent și antagonic față de Imperiu, pînă la prăbușirea de la Nedăo (454 e.n.). În acest răstimp (377—454 e.n.) în Transilvania și spre vest pînă la Tisa și la sud de Carpați se stabilesc alte neamuri germanice,

asociate hunilor prin forța armelor, distribuite în teritoriu conform intereselor acestora.

După înfringerea decisivă cauzată hunilor la Nedăo, populațiile răscolite își dispută și redistribuie moștenirea teritorială hunică în funcție de aportul la înfringerea acestora și de forța lor militară. Beneficiarii imediați ai acestei noi situații sînt gepizii, care, pînă la 567 e.n., sînt recunoscuți de Imperiul Roman de Răsărit ca stăpînitori sub egida sa în Dacia Veche, în condițiile în care statul roman de răsărit restabilise însuși controlul său deplin pe malul stîng, operațiune dusă la bun sfîrșit de către Iustinian. Gepizii au fost înlăturați la rîndul lor la 567 e.n. de către avari, ce reușesc să-și mențină stăpînirea ca și hunii, adică independent de Imperiu și acționînd împotriva lui și-n vremea lui Heraclius. Khaganatul va dura încă multă vreme după prăbușirea liniei Dunării (614 e.n.), deși slăbit, pînă la începutul secolului al IX-lea cînd a fost zdrobit de franci.

Successiunea neîntreruptă de populații migratoare ce domină din punct de vedere militar și politic în spațiul geografic al fostei provincii Dacia cît și în afara limitelor ei, a creat o „perdea” ce a acoperit în izvoarele istorice realitățile etnoculturale băstinașe și locale, situație ce a putut fi deslușită arheologic abia în vremea, din urmă pe baza unui mai mare volum de informații acumulate

prin săpături. Persistența populațiilor daco-romane din Transilvania, din cununa munților, cît și a celei daco-romane și sarmatice din cîmpie, din Bănal, Crișana și Maramureș, răzbate totuși din izvoarele literare ale epocii privind evenimentele de după 271 e.n., pe parcursul veacurilor IV—VII e.n., perioadă ce ne reține în primul rînd atenția.

Tabloul istoric din teritoriile amintite, completat substanțial în urma investigațiilor arheologice intense desfășurate în ultimele patru decenii, a dus, prin evidențierea și coroborarea datelor, la o mai bună cunoaștere a evoluției societății locale care și-a urmat cursul — în ciuda succedării diferitelor stăpîniri alogene — și în prima etapă a procesului de etnogeneză.

Pînă acum, în explicarea acestui fenomen ce a avut ca rezultat final, după desfășurarea celei de-a doua etape a etnogenezei (secolele VII—IX), apariția pe scena istoriei, în veacul al IX-lea, a poporului neolatin răsăritean — poporul român, s-a pus accentul în ceea ce privește părțile de peste munți, aproape numai asupra elementului autohton dac romanizat, local. În anii din urmă, cercelători de autoritate, au relevat, pe drept cuvînt, în temeiul descoperirilor arheologice concludente și aportul dacilor liberi — carpi, ce s-au instalat în Transilvania pe teritoriul fostei provincii după retragerea autorităților și armatei din vremea împăratului Aurelian (sau chiar puțin după mijlocul secolului al III-lea, după cum înclină să admită istoricii, care, pe baza izvoarelor literare, socotesc că pierderea, măcar a unei părți din provincia romană Dacia, a avut loc sub Gallienus).

Lista așezărilor și necropolelor autohtone din **corona montium** a Daciei romane, de caracter daco-roman **sătesc**, dateate din secolele II—III e.n. a crescut simțitor, ca și a altor vestigii, de altfel, dacice, din castre și din așezările civile romane. În ultimii ani s-a reușit și identificarea și separarea unor așezări rurale din secolele IV—VI e.n. din Transilvania cu trăsături specifice daco-romane, de aspect provincial, în care nu s-au constatat elemente culturale caracteristice, gotice, de tip Sântana de Mureș, din veacul al IV-lea sau aparținînd altor neamuri germanice prezente în spațiul transilvan sau în Cîmpia de Vest, în secolele V sau VI, de caracter ostrogotic sau gepidic, de pildă. Pentru Transilvania intramontană sînt semnificative în acest sens descoperirile de la Obreja, Sighișoara („Dealul Viilor”), Bratei și Tașa. Pentru prezența carpilor, ca element de împropiatare a etniei băstinașe, sînt edificatoare descoperirile de la Bezid, Mediaș, Sebeș, Cristian, Merești, ce se datază nu mai devreme de jumătatea a doua a secolului III e.n. În Banat înțilnim același tablou al continuității populației autohtone atît în perioada existenței provinciei romane Dacia, cît și în cea următoare, de după retragerea (Tibiscum, Hodoni, Timișoara — Cioreni, etc.).

La nord de Mureș, în Crișana, care nu a făcut parte din provincia Dacia, s-a constatat o mare densitate de locuire dacică dovedită prin așezări și necropole de incinerare din secolele II—III e.n. (Sântana, Cicir, Moroda, Șiria, Cuiș, în Cîmpia Aradului, și mai la nord, la Oradea — Salca, Gîrșul de Criș, Sîntion, Rohani și Cociuba, iar în zona Satu Ma-

re, la Berea, Ciumești și Medieșu Aurit), cu ceramică specifică alături de alte elemente caracteristice de cultură materială. Și în perioada următoare, în secolul IV e.n. se constată arheologic prezența autohtonă daco-romană în Cîmpia Aradului la Arad — Ceala, Horia, Arad — Grădiște, Arad — Teba, Covăsinț, Cuvin, Siciău, Șiria, Zimandul-Nou, Simboteni, Arad — Bujac, Grăniceri, Năbad, Pădureni, Socodor. Situația arheologică este asemănătoare și la nord, în bazinul Crișurilor, unde se constată așezări succesive ce demonstrează o continuitate de viață daco-romană și în secolele IV—VI e.n. și din perioada următoare a secolelor VII—IX e.n., de formare a limbii și poporului român, continuând în epoca medievală.

De remarcat că în așezarea din secolul VI e.n. de la Biharea (Grădina C.A.P. — Baraj), de pildă, formele ceramice caracteristice sînt de tradiție autohtonă, alături la vasele lucrate la roată cit și la cele modelate cu mina, lipsind ceramica stampată caracteristică gepizilor, ca și vasul în formă de pară, de asemenea specific culturii gepide, ce se întâlnește frecvent la Morești în aceeași vreme (secolul VI e.n.).

De altfel, la Biharea (Grădina C.A.P. — Baraj) se constată arheologic o succesiune de locuire a populației locale neîntreruptă, din secolul IV pînă în secolul X și în veacurile următoare. Ceramica din secolele VIII—X e.n. descoperită în locuințe are trăsăturile caracteristice ale ceramicii locale din orizontul Biharea — Călățelea (jud. Bihor) — Crăciunești (jud. Hunedoara), din Munții Apuseni.

La est de Tisa, în Cîmpia

Vestică, în Banat și Crișana, se constată o pătrundere masivă a sarmaților, documentată prin necropole, grupări de morminte și mai ales înmormintări izolate, toate de înhumatie, care cronologic, revin în proporție de cca. două treimi perioadei de după 271 e.n., iar cam o treime înainte de această dată. În Banatul românesc, din cea de-a doua perioadă (de după 271 e.n. menționăm descoperirile sarmatice de la Zădăreni I, Zădăreni II, Sânpetru German I, Sânpetru II, Cenei, Dumbrăvița, Timișoara — Căramidărie, Moșnița, Bărateaz, Checea, Hodoni, Beșenova Veche, Tomnatic, Lovrin, Satchinez, Cerneteaz, Săcălazi, Șag, Ciacova, Deta, iar pentru perioada timpurie, a secolelor II—III e.n. (înainte de 271 e.n.) pe cele de la Beba Vche, Cherstur, Sânnicolaul Mare, Vizejdia, și Timișoara — Freidorf. În Crișana numărul descoperirilor sarmatice din perioada timpurie, dinainte de 271 e.n., este ceva mai mare (din care, notăm din nord, Carei și Săcuieni, apoi Vârșand, Simand, Nădlac, Semlac, Pecica, Arad), iar de după această dată la Cherechiu, Șeitin, Arad, Dorobanți, Tărian, Iarmata Neagră, Peregul Mic, etc.

În necropola de la Simand, cu datare din secolele II—III e.n., ce arată o pătrundere sarmatică în Crișana înainte de retragerea romană din Dacia, se observă o puternică influență dacică asupra sarmaților, ceea ce implică coabitarea lor în cîmpie, fapt remarcat și în necropola de la Jannossallás din Ungaria.

Harta descoperirilor arheologice din Ungaria (din Cîmpia Tisei se concentrează cu precădere între 50 e.n.—271 e.n. între Dunăre și Tisa și pe Criș)

ajungînd spre nord pînă la coltul Tisei (după 180 e.n. ele se înmulțesc brusc, fenomen pus pe seama apariției unui nou val sarmatic, roxolanic).

Și în perioada dintre 270—375 e.n. descoperirile sarmatice din Ungaria acoperă Tisa pe ambele maluri ca și mai înainte de la coltul nordic al riului în aval pînă la Mureș la confluența cu Tisa, inclusiv în zona Crișului.

Pentru Iugoslavia, harta descoperirilor sarmatice din Banat și Backa înregistra la un moment dat mai mult de 120 de puncte, o mare densitate observînduse în Banatul de Sud.

Cartarea cuprinde însă o perioadă mai îndelungată, mergînd pînă la apariția avarilor, la 567 e.n. De remarcă că în zona dintre Dunăre și Sava, de la sud, nu sînt vestigii sarmatice, ci doar ostrogote, hunice și gepidice, care sînt foarte rare în Backa și Banat.

În cadrul culturii gepidice este prezentă o componentă sarmată constînd din ceramică și podoabe (fibule, brățări, pandative, mărele, etc.) prezentă pînă în secolul VII. Vestigiile de caracter slav lipsesc cu desăvîrsire în Iugoslavia — în Banat și Backa — înainte de secolul VII e.n., situație ce concordă cu cea din România Crișana, Maramureș și Banat) unde, de asemenea, nu s-au consemnat așezări sau necropole slave înainte de veacul al VII-lea, cu excepția colțului de sud-est al Transilvaniei, unde în secolul VI există și o populație slavă alături de cea locală, romanică.

Izvoarele istorice atestă, în regiunea mlăștinoasă a Banatului istoric, în cîmpie, o populație locală sedentară ce locuia în sate sub stăpînirea hunilor la 448 e.n., cînd o ambasadă

a romanilor din Răsărit, din care făcea parte și retorul Priscus din Panion, a străbătut aceeași regiune, mergînd în solie la Attila.

Priscus relatează că acei locuitori se hrăneau cu mei și beau mied, *inédos*, în limba locului. Confruntînd harta arheologică a descoperirilor sarmatice cu relatarea amintită și ținînd seamă de aspectul indoeuropean iranian al termenului amintit, se poate afirma că populația locală menționată de Priscus era sarmatică. De altfel, sarmații sînt amintiți după prăbușirea imperiului hunic (454 e.n.). Ei se manifestă în zonă ca o forță etnică independentă, luptînd pentru realizarea unor interese proprii, la Singidunum în 471 e.n. pierd în favoarea lui Teodorich) l-au avut în frunte pe regele lor Babai, care însă a fost ucis cu acest prilej. Puțin mai tîrziu, la 488 e.n., sarmații, ca aliați ai gepizilor, încearcă să împiedice trecerea goților răsăriteni ai lui Teodorich spre Italia, în apropiere de Sirmium. Mai tîrziu, relatînd desfășurarea ostilităților dintre romanii răsăriteni și avari, din zona mlăștinoasă a Banatului, Teofilact Simocata și Theophanes Confessor, nu menționează sarmați (luptele s-au dat în anul 601 e.n.) în zonă, deși amintesc relativ frecvent de gepizi. Reținem cel puțin trei situații distincte: în 593 e.n., un gepid creștin este folosit de generalul roman drept călăuză într-o expediție în Muntenia; în al doilea caz, se consemnează existența a trei sate gepide (unde va peste Tisa în apropiere de Banatul istoric de vest) în apropierea locului unde s-a dat bătălia din 601 dintre romano-bizantini și avari; în fine, în al treilea caz, se relatează numărul de prizonieri luați de ro-

mano-bizantină pe neamuri, specificându-se avari, slavi și gepizi, sarmații nefiind menționați, deși două mii de captivi sînt arătați ca „alți barbari”. Theophanes mai amintește de gepizi în legătură cu evenimentele din anul 625.

Se pare că, de la censemnaarea respectivă din 488 e.n. sarmații din cîmpiile Banatului, Crișurilor, Barcăului și Someșului, își pierd treptat identitatea etnică, asimilînduse populației romanice, ceea ce presupune că erau creștini, ca și gepizii. Acest proces se încheiease pînă la începutul secolului VII cînd slavii se revarsă peste Dunăre, pătrunzînd a-dînc și stabilindu-se în Imperiul de Răsărit, după ce ating peste tot linia Dunării de Jos, ca o populație ce se mișcă acum în masă, căutînd noi ținuturi de așezare.

Romanizarea populației autohtone daco-romane și daco-carpice se încheiasă la mijlocul secolului V, sarmații din Cîmpia Tisei și a Crișurilor fiind în aceeași vecinătate nemijlocită cu populația băstinașă din Banat și Crișana, însă, de astă dată, cu vorbitori de limbă latină.

Ritmul romanizării sarmaților ce decurgea lent din secolul II e.n. a fost grăbit de la jumătatea secolului V, cînd bilingvismul sarmaților capătă extindere ca urmare a presiunii zilnice exercitate de coabitarea și contactele cu populația romanică de la est. În cazul sarmaților din regiunile amintite romanizarea s-a încheiat cu un secol și jumătate mai tîrziu decît în cazul dacilor și dacilor carpi, la limita secolelor VI—VII. Singura populație creștină „barbară” din Banat, Crișana și Transilvania ce se menține ca etnie pînă la venirea

slavilor, este cea gepidă, atestată încă și în secolul VI prin așezări și necropole cercetate arheologic, din secolele V și VI (Valea lui Mihai, Oradea, Socodor, Morești, Noșlac) și chiar în prima jumătate a secolului VII (Banat, Unirea). Se poate admite, date fiind îndelungata conviețuire cu localnicii, romanici și sarmați romanizați (deveniți ei înșiși romanici din secolul V pînă în prima jumătate a secolului VII), nivelul de civilizație asemănător și spiritualitatea creștină, comună, că gepizii au fost asimilați de către populația romanică în cea de-a doua etapă a procesului de etnogeneză a poporului român, în secolul al VII-lea. În secolul VIII cultura lor materială specifică nu mai poate fi decelată (de fapt din a doua jumătate a secolului VII), iar în izvoare nu mai sînt amintiți ca neam. De slavi îi despărțea nu numai nivelul culturii materiale și necunoașterea reciprocă și în genere, stadiul de dezvoltare, ci și credința păgînă a acestora. Este drept că în lexicul limbii române nu s-au putut găsi termeni de origine germanică veche care ar fi putut să fie atribuiți gepizilor, dar acesta nu constituie un argument decisiv în sensul neasimilării lor.

În privința moștenirii sarmatice, dimpotrivă, există un plus de argumente, în afară de cele de ordin istoric și arheologic, ce pot fi puse în balanță, în sensul romanizării lor tîrzii. Este vorba de argumente din domeniile toponimiei și etnografiei, în primul rînd. Încă de mult s-a remarcat că denumirea munților Zărandului nu și-a găsit o explicație etimologică decît prin cuvîntul **zëronđ**, din limba alanică a osetinilor din Caucaz, ce înseamnă „vechi”,

bătrîn", termen care în limba română de azi nu are nici un înțeles și care, în consecință, trebuie considerat ca sarmatic de origine, ceea ce presupune prezența, într-o perioadă, înainte de secolul VII și a unei populații sarmatice la nord și la sud de Munții Zarandului în valea Crișului Alb și respectiv a Mureșului și la vest de vârful Highiş, în cîmpia Aradului.

Dacă recurgem la argumentul etnografic, la portul popular țărănesc, unde rolul tradiției este covârșitor, observăm că portul din Banat, Crișana și Țara Oașului, în general din cîmpie, se deosebeste de cel din interiorul lanțului muntos, dintre Carpații Estici, Carpații Meridionali și Munții Apuseni cu centrul în Cîmpia Ardealului. În cîmpiile Banatului, Crișurilor, Bercăului, Someșului și în depresiunea Oașului în special (cu o anumită extindere în Maramureș) există două elemente de port principale caracteristice, în portul bărbătesc, pastoral la origine, și anume pantalonii largi, numiți **gaci** în Oaș, pentru care, în Crișana și Banat, în terminologia etnografică curentă și în graiul locuitorilor se folosește termenul izmene, și o sarică scurtă mițoasă, numită **gubă**. Aceste elemente de port sînt și la populația maghiară actuală din cîmpie sub denumiri apropiate sau aproape identice: **gatyá**, respectiv **guba**, termeni ce nu pot fi explicați prin moștenirea fino-ugrică a limbii maghiare, după cum dovedesc cercetările lingvistice cele mai recente, și pentru care indică o origine slavă sîrbo-croată (**gatyá**) sau onomatopeică (**guba**).

Oricum, vechimea lor în maghiară nu poate fi căutată înainte de secolul X, de unde rezultă că sînt termeni de împrumut începînd cu această da-

tă. Se poate obiecta că pierderea termenilor proprii, neași, să zicem, nu presupune existența **gubei** și **gacilor** ca elemente de port la păstorii maghiari și înainte de venirea lor în Pannonia, ci doar pierderea (ne referim la Transilvania, termenilor fino ugrici proprii și înlocuirea lor cu alții străini. Dar nici în limbile fino ugrice uralo-siberiene nu pot fi constatați.

Dacă ne întoarcem la Tacitus (**Germania**) găsim un pasaj semnificativ în care se compară ȧșmîntul germanilor, strîns lipit de corp, cu cel al sarmaților și pașilor, înfioat. Apropierea de costumul pașilor nu a fost făcută întimplător de Tacit, deoarece descoperirea de relieuri sculpturale în Orient, cu reprezentări de bărbați pașii ce poartă pantaloni lungi și largi, confirmă relatarea istoricului roman. Portul cămășii cu mîneci largi și al pantalonilor foarte largi s-a păstrat pînă azi la țărani români în zonele amintite de la populația sarmată, în ciuda amestecului cu populația romanică în procesul de etnogeneză, ca o notă distinctivă. Și portul popular al țărăncelor române prezintă o notă aparte în Banatul de cîmpie și șesul Crișanei, precum și în Oaș. Atît rochia, cît mai cu seamă gîteala capului și a gîtului (cu zgărdane de mărgele multicolore din pastă de sticlă, aplicate pe țesătură de pînză prin cusătură) se deosebesc de aspectele etnografice din zonele montane și intramontane, de la Munții Apuseni la Carpații Estici.

În cele trei curburî carpatice și în Cîmpia Ardealului ce le unește (și pe versanții estici și sudici ai Carpaților, în Moldova, respectiv Muntenia și Oltenia) în portul țărănesc bărbătesc se

purtau obișnuit pantalonii lungi, cioareci, făcuți „pe picior” sau lungi și strînși, ȋtari, mai ales în Moldova.

În reprezentările de pe Columna Traiană ale dacilor, precum și din cele statuare (dacomat, statuie păstrată în Muzeul Lateran) ca și din relatările lui Ovidius de la Tomis (**Tristia**) cu privire la portul geților, ne dăm seama că portul pantalonilor „largi” (**brăca**), formînd crețuri longitudinale și strînși mai sus de glezne în obiele legate cu nojitele opincilor, rar se mai întîlnește la români, fiind în cea mai mare parte înlocuit (și în Ardeal) cu cel al cioarecilor, pantalon purtați „pe picior” așa cum se poate vedea clar la dacii „moldoveni” înfățișați pe reliefulurile Trofeului de la Adamclisi. S-ar putea să se fi impus pînă la urmă în port aspectul regional dacic, cel carpatic, în urma expansiunii acestora și peste munți, o dată cu retragerea romană din a doua jumătate a secolului III e.n., spre vest pînă la Munții Apuseni, inclusiv. Portul dacic al cămășii despicate în părți, ca și cel al pantalonilor largi (**brăca**) se mai păstră totuși în unele locuri la țărânii români pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, asemănător cu al dacilor de pe Columnă.

Românii vestici, din Banat, și Crișana, se individualizează nu numai prin portul lor popular cu trăsături specifice ci și prin graiul bănățean (sau graiurile bănățean și crișan) ce formează, alături de celelalte două graiuri românești, muntean și moldovean, domeniul carpato-dunărean al limbii române. Graiurile românești vestice, îndeosebi cel crișan, ocupă astăzi o arie restrînsă, în comparație cu cel muntean și moldovean, care dețin și Tran-

silvania și Maramureșul.

Odinioară, aria lor, în special a celui crișan, ajungea pînă la Tisa, dar s-a diminuat în urma asimilării. Caracteristica celor două graiuri românești de vest este păstrarea în lexic și structură, a unor trăsături arhaice proprii, specifice limbii latine, spre deosebire de graiurile muntean și moldovean, ceea ce a dus la concluzia, confirmată și de izvoarele istorice, și descoperirile arheologice, a vechimii și statorniciei populației românești în aceleași locuri în care trăiește și azi, ca urmașă a populației autohtone daco-romane contopită cu cea antică sarmatică. O dovadă că românii locuiau pînă către Tisa este consemnarea în documente pe teritoriul actual al comitatului Ilajdú-Bihar în evul mediu a unor sate cu nume de sfinți din calendarul ortodox, bizantin, ceea ce se confirmă și prin săpăturile arheologice efectuate în zonă la Andaháza care au dezvelit planul unei biserici de rit răsăritean care exista probabil deja la începutul secolului XII. Se admite de către cercetători, istorici și arheologi, care s-au ocupat de această problemă, că satele pomenite în acte în secolul XIII existau cu cel puțin o sută sau două sute de ani înainte, ceea ce ne duce la secolele X—XI e.n.

Hidronimia majoră din Banat și Crișana este, după cum se știe, de străveche origine dacă, fiind repetat consemnată în timp și în epoca romană tîrzie, de către Priscus din Panion la jumătatea secolului V, de către Iordanes la jumătatea secolului VI, de către geograful Anonim din Ravenna în secolul VII și în evul mediu timpuriu de către Constantin Porfirogenetul, la jumătatea secolului X. Aceste denumiri s-au păstrat pî-

nă azi în gura poporului român. Ceea ce ar fi putut constitui, prin el însuși, un argument suficient pentru dăinuirea populației băstinașe în aceste locuri, din antichitate până azi (Timiș, Mureș, Criș, Tisa, etc.).

Aspectul fonetic al denumirilor de riuri consemnate de către Constantin Porfirogenetul, deși redat în greacă, este cam același cu cel existent și în ziua de azi la români și se deosebește de aceleași denumiri transmise din antichitatea tirzie și consemnate de Priscus, Iordanes, și Anonimul din Ravenna, în secolele V, VI, respectiv VII. Ceea ce înseamnă că împăratul Constantin Porfirogenetul a avut la dispoziție o sursă de informare de **după secolul VII** și evident anterioară anilor 948—952 e.n. când s'ar redactat lucrarea **De administrando imperio**, deci dinainte de secolul X, care a înregistrat aceste denumiri la fața locului de la vorbitori de limbă română din Banat sau Crișana. Mai verosimil pare ca acest lucru să se fi întâmplat în secolul IX decît în secolul VIII, deoarece după căderea Khaganatului (804 e.n.) și înainte de ocuparea Moraviei Mari de către unguri (906 e.n.) legăturile comerciale și culturale dintre Imperiul Bizantin și Marele Stat Morav au fost intense.

Deoarece aspectul fonetic românesc actual al acestor hidronime (și al altora de pe teritoriul românesc nord și sud-dunărean (Olt, Prut, Oltina), existent și în evul mediu, nu s'ar explica prin legitățile transformării fonetice din latină în româna comună, s'a considerat, de către unii lingviști, că aceste denumiri de ape au fost transmise populației românești de către slavi (sau de către unguri în cazul celor din Banat, Cri-

șana, și în unele cazuri din Transilvania). Împrumutul prin filieră maghiară al hidronimelor menționate de Porfirogenet se exclude, deoarece este știut că triburile maghiare se instalaseră în zona de cîmpie străbătută de aceste riuri în prima jumătate a secolului X, deci doar cu circa jumătate de veac înainte de redactarea lucrării amintite la Constantinopol. Deci, apare evident că maghiarii au luat aceste denumiri de ape curgătoare de la populația locală, împrumutul invers fiind imposibil.

Rămîne în discuție deci doar împrumutul prin filieră slavă, la români, ceea ce ar însemna că slavii, ca populație nou venită le-ar fi împrumutat în secolul VII e.n. cînd s'au instalat în Transilvania, Banat și Crișana de la „vechile populații locale”. Ceea ce naște în mod firesc întrebarea: care erau aceste **vechi populații locale** în ținuturile străbătute de aceste ape, în secolul VII? Dacii, ca etnie și sarmații, de asemenea, nu mai existau, de la jumătatea secolului V, respectiv de la sfîrșitul secolului VI e.n. Se romanizaseră sau au fost romanizate prin însușirea limbii latine, respectiv romanice.

În afară de populația romanică care era foarte numeroasă, rămîn prezente în zonă doar gepizii, la venirea slavilor la începutul secolului VII, ca populație ce încă nu și pierduse identitatea etnică, dar care, aproape cert, era **bilingvă** la acea dată. Ei nu erau vechea populație locală și la rîndul lor au preluat aceste denumiri de riuri de la vechii locuitori romanici și sarmați în secolul V, locuitori care la venirea slavilor erau lingvistic romanici cu toții și sînt atestați în aceste locuri arheologic și etnografic și prin

hidronimie, după cum am văzut, fără întrerupere. Și apoi, înșiși gepizii au fost asimilați de către populația romanică în secolul VII, deoarece ulterior acestei date, în secolul VIII elementele culturii lor materiale specifice nu se mai constată arheologic și nici etnia lor nu mai este menționată în izvoarele literare ale vremii pentru veacul al VIII-lea.

Și în felul acesta, ajungem tot la punctul de plecare, la populația locală veche, autohtonă, care în secolul IX era de acum românească, care a transmis slavilor în secolul VII și informatorului anonim al curții bizantine în secolul al IX-lea aceste denumiri, utilizate de Porfirogenet la jumătatea secolului X.

Pentru ca populația locală romanică să fi pierdut uzul denumirilor de ape curgătoare amintite, după ce le-a „predat” slavilor, trebuia să fi părăsit regiunea în secolul VII, curând după venirea slavilor și să se fi întors pînă în secolul X în aceleași locuri ca să le reia, modificate fonetic (adică în secolul IX). Or, nu există nici un fel de dovadă a migrării populației locale autohtone, a lipsei acesteia în intervalul amintit și a revenirii ei la data amintită. Singura explicație a transformării fonetice (a, i o, o, u și s) s-a găsit, și a fost argumentată mai pe larg în ultimul timp, în evoluția internă a limbii de la latină la româna comună sub acțiunea substratului daco-moesic.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Ovidius, *Tristia*, ed. S.G. Owen, Oxford, 1889 (IV, el. VI, 47 și V, el. VII, 49).

2. Tacitus, *Germania*, ed. Wilhelm Reeb, Leipzig — Berlin, 1930.

3. Iordanes, *Romana et Getica*, ed. Theodor Mommsen, Berlin, 1882.

4. Theophylact Simocatta, *Historiae*, ed. Carol de Boor, Leipzig, 1887.

4. bis — Theophanes Confessor, *Cronografia*, I, ed. Carol de Boor, Leipzig, 1883.

5. *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970.

6. Balogh István, *Adatok az Alföld Középkori régészetéhez*, *Archaeologiai Értesítő*, 80, 1953, 1—2, p. 141—150.

7. Bănățeanu Tancred, *Portul popular din Regiunea Maramu-*

reș: zonele Oaș, Maramureș, Lăpuș, I, Baia Mare, 1965.

8. Bârză Ligia, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V* (Cîmîțirul nr. 1 de la Bratei) București, 1973.

9. Bejan Adrian, *Așezarea de secolele III—IV e.n. de la Hordeni—Pustă, jud. Timiș*, *Materiale și Cercetări Arheologice*, XIV, Tulcea, 1980, p. 366—372.

10. Bonea Doina, *Cercetări arheologice în așezarea civilă de la Tibiscum — edificiul VII*, *Banatrica*, 7, 1983, p. 203—223.

11. Benkő Loránd, Kiss Lajos, Papp László, *A magyar nyelv történeti — etimológiai szótára — (A—Gy.)* Budapest, 1967.

12. Bichir Gheorghe, *Les Sarmates sur le territoire de la Rou-*

- manie, Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Pré-historiques et Protohistoriques. I. (Rapports généraux). Beograd, 1971.
13. Bichir Gheorghe, **Cultura Carpică**, București, 1973.
14. Bichir Gheorghe, **Continuitatea în Dacia după retragerea romană. Așezarea din secolele III—IV de la Stolniceni — Rimnicu Vilcea (Buridava romană)**, Thraco-Dacia, IX, 1988, 1—2, p. 101—117.
15. Chidiosan N., **Contribuții la cunoașterea cimitirului sarmatic de la Simand**, Revista Muzeelor 1965 (număr special), p. 443.
16. Crișan I.I., **Continuitatea dacică în Câmpia Aradului**, Apulum, VII, 1968, 1, p. 241—260. Nestor G.I., eded G?—neolelv.
17. Daicoviciu Constantin — Nestor I., „Die menschliche Gesellschaft an der unteren Donau in Vor- und Nachrömischer Zeit, (extras, „Rapports du XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 1960, p. 117—142.
18. Diaconu Gheorghe, **Tirgușor. Necropola din secolele III—IV e.n.**, București, 1965.
19. Dimitrievic Danica, **O etničnim problemima Vojvodine u vreme doseljenja Slovena**, Symposion Sarajevo, 1969, p. 85—94.
20. Dörner Egon, **Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean**, Arad, 1968.
21. Dörner Egon, **Dacii și Sarmatii din secolele II—III e.n. în Vestul României**, Apulum, IX, 1971, p. 681—692.
22. Dumitrașcu Sever — Bader Tiberiu, **Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Satu Mare**, 1967.
23. Dumitrașcu Sever, **Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în secolele II—IV e.n.**, I, Lucrări științifice, 2, Oradea, 1968, p. 239—256.
24. Dumitrașcu Sever, **Săpăturile arheologice de la Biharea**, Materiale și Cercetări Arheologice, XIV, Tulcea, 1980, p. 137—145.
25. Dumitrașcu Sever, **Săpăturile arheologice de la Biharea**, Materiale și Cercetări arheologice, XVI, 1982, Vaslui, București, 1986, p. 194—201.
26. Dunăre Nicolae, **Specificul etnografic al Câmpiei Ardealului**, Sibiu, 1956.
27. Dunăre Nicolae, **Portul popular din Bihor**, București, 1957.
28. Dunăre Nicolae, **Civilizația tradițională românească în Curbura Carpatică Nordică**, București, 1984.
29. Florescu Bobu Florea, **Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani**, ed. II-a, București, 1961, p. 571—642.
30. Gamillscheg Ernst, **Über die Herkunft der Rumänen**, (Sonderabdruck aus dem „Jahrbuch der Preuss Akademie der Wissenschaften zu Berlin“, 1940, Berlin 1940.
31. Gudea N. — I. Moșiu, **Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană**, Banatica, 7, 1983, p. 151—202.
32. Horedt Kurt, **Gepizii — Avarii, Istoria României, I**, București, 1960, p. 704—722.
33. Horedt Kurt, **Zur Geschichte der frühen Gepiden im Karpatenbecken**, Apulum, IX, 1971, p. 705—712.
34. Horedt Kurt, **Morești, I**, București, 1979, p. 72—206.
35. Horedt Kurt, **Siebenbürgen in spätrömischer Zeit**, București, 1982.
36. Kollautz Arnulf, **Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriege gegen die Byzantiner**, Studjine Zvesti, 16, Nitra, 1968, p. 135—164.

37. Lákó György — Rédei Karoly, **A magyar szókészlet Finnugor elemei**, I, A — 6 V, Budapest, 1967.

38. Macrea D., **Probleme ale structurii și evoluției Limbii Române**, București, 1982.

39. Macrea M., **Dacii liberi în epoca romană**, Apulum, VII, 1963, I, p. 180—187.

40. Mesterházy Karoly, **Bizánci Keresztény nyomok Berettyóújfalui határában**, *Archaeologiai Értesítő*, 96, 1969, I, p. 91—98.

41. Nestor Ion, **Sarmații — Goții — Hunii**, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 671—704.

42. Nogaret Marc, **Le relief parthe de Finik**, *Syria*, 61, 1984, 3—4, p. 257—266.

43. Párducz M., **Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns**, I—III, Budapest, 1943—1950.

44. Párducz M., **Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert**, *Acta Archaeologica Hungarica*, 7, 1956, 1—4, p. 139—182.

45. Petrescu Paul, **Costumul popular românesc din Transilvania și Banat**, București, 1959.

46. Petrovici Emil, **Transilvania, vală lingvistică a românismului nord-dunărean**, „*Transilvania*”, 72, 1941, 2, p. 102—106.

47. Petrovici Emil, **Graiul românesc de pe Crișuri și Someș** (extras din „*Transilvania*”, 72, 1941, 8, p. 1—8).

48. Petrovici Emil, **Continuitatea daco-romană și Slavii**, „*Transilvania*”, 73, 1942, 11, p. 864—873.

49. Petrovici Emil, **La population de la Transylvanie au XIe siècle** (extras din „*Revue de Transylvanie*”, X, Bucarest, 1944, p. 5—32).

50. Petrovici Emil, **Istoria poporului român oglindită în toponimie**, București, 1964.

51. Poghire Cicerone, **Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine**, (extras din „*Revue Roumaine de Linguistique*”, XII, 1967, 1, p. 19—36).

52. Poghire Cicerone, **Philologica et Linguistica. Ausgewählte Aufsätze** (1953—1983), Bochum, 1983.

53. Protase D., **Observații asupra așezărilor rurale din Dacia Romană și postromană (sec. II—VI) până la venirea slavilor**, *Banatica*, I, 1971, p. 93—105.

54. Protase D., **Autohtonii în Dacia, I, (Dacia Romană)**, București, 1980.

55. Protase D., **Așezarea autohtonă din sec. V—VI c.n. de la Țaga (jud. Cluj)**, *Symposia Thracologica*, IV, Oradea, 1986, p. 119—120.

56. Popescu Dorin, **Das gepidische Gräberfeld von Morești**, *Dacia, N.S.*, 18, 1974, p. 189—238.

57. Rosetti Al., **Istoria limbii române, I, De la origini până la începutul secolului al XVII-lea**, ediție definitivă, București, 1986.

58. Russu Mircea, **Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI—X)**, *Apulum*, IX, 1971, p. 713—730.

59. Székely Z., **Contribuții la cultura slavă în sec. VII—VIII în sud-estul Transilvaniei**, *SCIV*, 13, 1962, I, p. 47—58.

60. Székely Zoltán, **Slavii și populația băstinașă în sud-estul Transilvaniei**, *Aluta*, 1971, p. 129—139.

61. Szendrei János, **A magyar viselet történeti fejlődése**, Budapest, 1905.

62. Zaharia Eugenia, **Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII** (Cimitirul nr. 2 de la Beatei), București, 1977.

AȘEZĂRI ȘI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN SECOLELE V-IX e.n. ÎN JUDEȚUL SATU MARE

GIL. LAZIN — MARIA IEP

Asupra perioadei în discuție, cu excepția unor cercetări arheologice și a unor studii de mică dimensiune, informația existentă la momentul actual este redusă¹, urmărind însă însemnările de mai jos, se degaja o constatare limpede, și anume, că rezultatele privind perioada în discuție, se datorează mai degrabă intensității diferite a cercetărilor arheologice, precum și a investigațiilor de teren și mai puțin din motivul lipsei acestor vestigii, precum și al unui caracter permanent al preocupărilor în această direcție.

În completarea studiului privind vestul României în secolele V-VII², precum și a descoperirilor din zona Carei (sec. IV-IX³, adăugăm și reluăm descoperiri mai vechi și mai noi, înmănunchiate sub forma unui repertoriu alfabetic al localităților de unde provin, sau au fost descoperite prin cercetări sistematice, antichități din această epocă.

1. Acîș (com. Acîș)

Din zona denumită „Ritul lui Vereș”, mai stîng Crasna, lângă moara din localitate, prin cercetări de teren au fost descoperite fragmente ceramice de culoare negricioasă lucrate cu roata, ornamentate cu benzi de linii în val, care se datează în sec. VIII-IX⁴.

2. Andrid (com. Andrid)

În anul 1968, a fost descoperit întîmplător un mormînt de înhumatie, avînd ca inventar, un vas de culoare cenușie lu-

crat la roată, ornamentat cu motive lustruite în partea superioară, un cercei de argint de formă poliedrică (partea terminală), precum și un fragment dintr-o perlă de chihlimbar⁵, datează a doua jumătate a sec. V.

3. Berea (com. Sanislău)

Din perimetrul localității, provin atît din cercetări sistematice, cît și pereghoze, materiale specifice sec. V-VI, cît și sec. VIII-IX. Cea mai mare parte a acestora se află în colecția Muzeului județan Satu Mare, alta în Muzeul județan Maramureș (Baia Mare), precum și în Muzeul Carei⁶.

4. Baba Novac (com. Ardud)

Cu prilejul unor lucrări de îmbunătățiri funciare efectuate în anul 1978, alături de materiale ceramice specifice epocii bronzului, au apărut și cîteva fragmente specifice secolelor VII-IX⁷.

5. Carei

În zona „Kozard”, a fost descoperită o așezare cu două nivele de locuire, din nivelul întîii, au apărut fragmente de vase cu striuri și benzi simple, databile în sec. VIII-IX⁸.

6. Cămin (com. Berveni)

În partea de est a localității, la 2 km. lângă podul de peste Crasna, pe partea stîngă a râului, au fost găsite în 1969 mai multe fragmente de vase ornamentate cu linii simple și în val, databile în sec. VIII-IX⁹.

7. Căpleni (com. Căpleni)

Din zona cantonului C.F.R.,

provin fragmente de vase, dintre care o parte se pot data în sec. IX¹⁰.

8. Căuaș (com. Căuaș)

În literatura de specialitate este menționată o limbă de curea atârătoare, lucrată prin turnare, specifică sec. VIII și începutul celui următor¹¹.

9. Crișeni (com. Craidorolt)

În toamna anului 1976 pe malul stîng al Crasnei, la 400 m nord-est de școala din localitate a fost identificată o așezare din sec. VIII—IX¹².

10. Culciu Mare (com. Culciu)

Cercetările efectuate de I. Glodariu în zona denumită „Boghilaz”, au dus la descoperirea în anul 1967 a unui bordei cu cuptor. Pe baza materialelor ceramice tipice, se încadrează în sec. VIII—IX¹³.

11. Culciu Mic (com. Culciu)

În campania de săpături din anul 1973 într-o așezare aparținînd epocii bronzului, cultura Suciu de Sus, „la Grajduri”, au fost descoperite și fragmente de vase din perioada de sfîrșit a mileniului I. Se remarcă un vas întreg de culoare roșie-cărămizie cu linii paralele, incizate pe umăr. Datare: sec. IX și eventual începutul celui următor¹⁴.

12. Cig (oraș Tășnad)

Solidus de la Valentinian III (425—455), de tip Cohen², VIII/19, a fost găsit în curtea școlii din localitate. Piesa a fost emisă la Roma. În exsurgă literel COMOB¹⁵.

13. Ciumești (com. Sanislău)

Cu prilejul cercetărilor în cunoscutul cimitir celtic din localitate au fost surprinse urme de locuire din a doua jumătate a mileniului I¹⁶.

14. Dinăcești (com. Andrid)

a) În zona fermei C.A.P. situată pe o insulă din Valea Eriului s-a descoperit întîmplător un mormînt de inhumație. Din

descoperire au fost recuperate un număr de cinci vase lucrate cu roata și la mînă, precum și o fusaiolă din calcar. Datare: sfîrșitul sec. IV și începutul celui următor¹⁷.

b) În anul 1969, punctul „Latura brașilor” (cimitirul nou românesc), a fost găsit un mormînt de inhumație, ce avea ca inventar funerar următoarele piese: un fragment de sabie din fier, o cataramă turnată din bronz și o limbă de curea atârătoare. Datare: sec. VII începutul secolului IX¹⁸.

c) Întîmplător, în perimetrul localității s-a găsit o cală mică lucrată cu mîna, de culoare negricioasă fiind ornamentată în partea superioară cu un motiv de linii în val încadrate de linii paralele. Datare: sec. VII—VIII¹⁹.

d) În vara anului 1966 în localitate, cu ocazia unor lucrări edilitare, în punctul „Grădina lui Negreanu”, a fost găsit un mormînt de inhumație, ca inventar avînd a fibulă de argint ruptă, o altă intactă, o cataramă din argint, o oglindă de metal, un număr de opt mărgele, un vas de culoare cenușie, precum și un obiect mic de fier. Cele mai importante piese sînt fibulele de formă semidiscoidală, care se aseamănă cu tipul Kosino și se datează în a doua jumătate a secolului V²⁰.

15. Dorolj (municipiul Satu Mare)

Cercetările de teren din mai 1975, efectuate în partea de est a localității, zona I.A.S. — Canal au dus la descoperirea mai multor fragmente ceramice cu linii în val și simple. Ceramica este de culoare cărămizie și negricioasă²¹, datare: sec. VIII—IX.

16. **Foeni** (com. Foeni)

În anul 1972 pe o ridicătură de nisip înspre pîriul Berea au fost surprinse cîteva bordeie, ușor de sesizat prin culoarea lor închisă. În afara fragmentelor de vase ce se pot încadra în secolele VIII—IX, s-au mai descoperit și două fusaiole de lut, fragmentare²².

17. **Ghenci** (com. Căuas)

a) În același orizont cultural ca și mormîntul cu fibula de tip Kosino de la Dindești, se încadrează și mormîntul descoperit în localitate în anul 1966, ca învenîr s-a recuperat un pahar de sticlă, deteriorat, un sacramasax cu teaca sa. Pe baza analogiilor mormîntul de înhumatie de la Ghenci, se datează în a doua jumătate a secolului V²³.

b) La locul „Dîmbul Acastău-lui”, s-au descoperit întîmplător (probabil un cimitir) fragmente de vase din sec. VII—VIII²⁴.

c) Din vatra satului, mai provin tot din descoperiri întîmplătoare fragmente de vase de culoare cenușie-închisă, cu nisip și pietricole în pastă²⁵, din sec. VI—VII.

18. **Irina** (com. Andrid)

În colecția veche a Muzeului din Carei se află un vas-borcan de culoare cărămizie, decorat pînă mai jos de mijloc cu linii în val, intercalate de linii simple, paralele, din localitate mai provine un fragment de cuțit, precum și un vîrf de săgeată romboidală. Nu există certitudini că aceste piese ar fi fost descoperite împreună. Datate sec. VIII—IV²⁶, este vorba probabil de un complex funerar. 1

19. **Lazuri** (com. Lazuri)

a) În două părți distincte din hotarul localității, au fost

descoperite prin cercetări sistematice, așezări care se încadrează în a doua jumătate a mileniului I. Astfel, la „Lubitog”, cercetările au dus la descoperirea în anul 1977 și 1978 (loc situat lângă Complexul I.A.S., la 300 m în dreapta Lazuri-Peles), a unei locuințe de tip bordei, cu vase întregi și fragmente din sec. VI—VII (S.I., 1977); precum și urme de locuire din sec. VIII—IX (S. II—III, 1978).

b) Din punctul denumit de localnici „Ritul lui Bela”, săpăturile din anul 1979 (situat la 500, m spre nord-est de localitate) au dus la dezvelirea unei locuințe de tip bordei, prevăzută cu o vatră circulară din lut ars, fățuită (diam. 0,95 m), un bogat inventar ceramic, precum și un fier de plug și un cercel de bronz realizat prin turnare, care se încadrează în seria cerceilor de tip bizantin, cu partea inferioară semilunară și cu pandativ în formă de stea²⁷.

20. **Livada** (com. Livada)

În zona „Togul lui Pechy”, situată la intersecția șoselei Satu Mare — Halmeu, în partea dreaptă (spre Livada), lucrările agricole (1975) au distrus o așezare din sec. VIII—IX. Numărul locuințelor, toate de suprafață se cifrează la 20—25²⁸.

21. **Pir** (com. Pir)

Din hotarul localității, din zona denumită de către localnici „Movila cea mare”, provin mai multe fragmente de vase lucrate la roată, cu nisip în pastă, culoarea lor este negricioasă. Cît despre vîrfurile de lance din fier, ce provin din aceeași localitate (col. Muzeului orașenesc Carei), lipsa contextului de descoperire face imposibilă încadrarea sa cronologică. Fragmentele ce-

ramice se încadrează în sec. VIII—IX²⁹.

22. Pișcolt (com. Pișcolt)

a) Odată cu cercetarea sistematică a necropolei de epocă Latene, au fost descoperite câteva morminte (M.18, 21, 81, 83, 84, 87 și 197) care prin inventarul lor aparțin celei de-a doua jumătăți a mileniului I. Cele șapte morminte, în ceea ce privește ritul, se împart în: a) morminte de incinerare în urnă (M. 21); b) morminte de incinerare în groapă (M. 18, 81, 83, 84, 87, 197). Ca inventar, aproape toate au un mobilier sărăcăcios, cu excepția a două amnare și a unei cataramă din fier cu cîrlig; reține atenția urna din M.21. Datarea lor este asigurată pentru secolul VII³⁰. Descoperirile, topografic, au fost făcute în zona „Nisipărie”.

b) Din perimetrul localității, zona „Lutărie”, săpăturile de salvare au dus la descoperirea urmelor unei așezări din secolele IV—V. Materialele descoperite fortuit sau în gropi menajere cercetate sistematic constau din ceramică și câteva obiecte din fier. Analogiile aduse în sprijinul datării, marchează a doua jumătate a secolului IV și începutul secolului V³¹.

23. Rădulești (com. Craidoroș)

În luna aprilie 1979 în localitate, cu prilejul unor cercetări de teren, în grădina localnicei Turcăș Floare, au fost găsite fragmente de vase de culoare cărămizie și negricioasă, ornamentate cu linii simple și benzi de linii în val. Se pot data în sec. VIII—IX³².

24. Sanislău (com. Sanislău)

a) La școala generală din localitate se păstrează o cană lucrată la roată, de culoare cenușie, formă arcuită, nu are fund inelar (probabil că pro-

vine dintr-o descoperire funerară). Lipsesc alte amănunte. Datare: sfîrșitul secolului IV, dar mai degrabă aparține orizontului din secolul al V-lea, destul de bine reprezentat în zona Carei.

b) În iulie 1987, N. Iercoșan³³, a dezvelit o locuință (deranjată de construcții rutiere în stînga drumului Sanișlău—Horea). Ceramica, atît cît s-a păstrat aparține secolelor VI—VII și VIII—IX, deci două nivele distincte, cel puțin în actuala fază a cercetărilor.

25. Satu Mare

La sfîrșitul secolului trecut în col. Muzeului Național din Budapesta a ajuns o fibulă de bronz de tip cicada³⁴, a cărei circulație și datare corespunde în general, între anii 400—500, cu perpetuări și în perioada următoare³⁵.

26. Săcășeni (com. Săcășeni)

Cercetările arheologice efectuate în anul 1973 în localitatea Săcășeni, partea de hotar „Fîntîna Ciobanului”, situată la nord-vest de comună, la poalele unei coline au dus la surprinderea și dezvelirea unei locuințe puțin adîncită în pămînt (vatra ei se situează la 0,75 m de suprafața actuală a solului). Ceramica lucrată cu mîna și la roată, materialele de lut și piatră au permis încadrarea ei în secolele VIII—IX³⁶, cu anume rezerve, o datare mai timpurie, începînd cu secolul al VII-lea³⁷.

27. Tătărești (com. Viile Satu Mare)

În anul 1973, cercetările de teren efectuate pe o colină joasă denumită „Dealul tătărilor”, situată la 1,5 km spre sud-est de localitate, înspre Viile Satu Mare, au dus la descoperirea unor fragmente de

vase de culoare cărămizie și negricioasă, lucrate cu roata ornamentate cu linii în val. Menționăm că s-a găsit și o greutate, întreagă, de la războiul de țesut. Incadrarea generală corespunde secolelor VI—VII³⁰.

28. Tircam (com. Tiream)

Incidental s-a găsit în perimetru localității partea superioară a unui vas de tip borcan, lucrat cu mîna, de culoare cenușie-negricioasă, a cărui datare corespunde secolelor VI—VII³¹.

29. Turulung-Vii com. Turulung)

Cercetările efectuate în toamna anului 1975, în localitate, pe terasa a doua a râului Tur au dus la descoperirea unei locuiri corespunzătoare ultimelor secole ale mileniului I. Materialele descoperite provin de la oalele de tip borcan, precum și de la tăvițe. Ornamentarea este bogată, ea constă din striuri, benzi de linii simetrice și în val, uneori combinate; culoarea vaselor, lucrate atît cu mîna cît și la roată este cărămizie și negricioasă. Prezența unor vase grosiere cu cioburi pisate sau calcar în pastă, implică o datare mai largă, între sfîrșitul secolului VII și pînă în secolul IX⁴⁰.

30. Unimăt (com. Acîș)

Cercetările arheologice din stațiunea „Dîlboci“, situată între gara C.F.R. și localitatea efectuate în anul 1969, au dus la descoperirea unor urme de locuire din mai multe epoci. Se remarcă și fragmente de vase lucrate la roată de culoare neagră sau negricioasă cu ornamente din striuri ondulate, benzi de linii simple sau în val. Materialele sînt dateate în intervalul sec. VII—X⁴¹.

31. Vama (com Vama)

Din zona denumită „Rusnicea“, provin cîteva fragmente de vase lucrate cu roata și cu mîna, ornamentate cu linii în val. Datarea lor (ele se află în col. Gh. Haiduc din localitate), se înscrie în limitele secolele VIII—IX.

32. Vîile Satu Mare (com. Vîile Satu Mare)

Cercetările din primăvara anului 1982, în zona de pășune din Dealul Mare la sud-est de comună), lîngă cantonul Homorodu de Sus, au permis adunarea mai multor fragmente de vase tipice sec. VIII—IX; nu excludem începuturile așezării încă la sfîrșitul secolului VI⁴².

* *
*

După cum reiese din repertoriul prezentat mai sus, descoperirile arheologice aparținînd secolelor V—IX, de pe cuprinsul actual al județului Satu Mare, se află situate într-un număr de 32 de localități, însumînd un total de 42 puncte topografice. Regrupînd pe criteriu cronologic, aceste urme de locuire se repartizează astfel:

a) Așezări și descoperiri din secolele V—VII, în 12 localități, respectiv 13 puncte.

b) Așezări și descoperiri din secolele VIII—IX, în 26 localități, respectiv 29 de puncte.

Diferența dintre numărul diferit al localităților repartizate celor două perioade cronologice și numărul lor total, rezultă din aceea că în mai multe localități cu descoperiri din perioada sec. V—IX, se află urme de locuire atît din sec. V—VII, cît și VIII—IX.

Remarcăm faptul că excep-
tînd descoperirea monetară
de la Cig (oraș Tășnad), piesă
din sec. V, solidus de la Va-
lentinian al III-lea, lipsesc
pentru întreaga perioadă des-
coperirile monetare, la fel, cu
excepția obiectelor de podoa-
bă din mormintele izolate de
la Andrid, Dindești, precum și
a piesei izolate (fibula de tip
cicadă) de la Satu Mare, sau
a cercelului de tip bizantin din
așezarea de la Lazuri, aceș-
tea lipsesc.

Se mai impun cîteva constata-
tări:

a) Aproape toate așezările
și descoperirile, mai puțin cele
de la Săcășeni, Tătărești,
Turulung-Vii, Vama, Viile Sa-
tu Mare, situate în zone pre-
montane, se plasează în zona
de cîmpie, în apropierea cursu-
rilor de apă.

b) Așezările, în totalitate sînt
deschise, lipsind deocamdată
elementele de fortificație sau
fortificațiile.

c) Monumentele funerare sînt
extrem de rare, constînd din

descoperiri izolate, mai puțin
mica necropolă din secolul al
VII-lea de la Pișcolt „Nisipărie”.

d) Elementul principal de
inventar al așezărilor este re-
prezentat în cea mai mare par-
te de ceramică; aceasta prin
tehnologia sa, forme și orna-
mentație merge pînă la iden-
titate cu descoperirile similare
dintr-o zonă imediat învecina-
tă, cea de vest a României, ca
de altfel de pe întregul teri-
toriu al țării, în special pentru
ultimele secole ale mileniului
I, deci o factură unitară co-
mună.

e) Cercetarea perioadei se-
colele V—IX, la nivelul ju-
dețului Satu Mare se află a-
bînd la începuturi, doar în cîte-
va așezări au fost făcute să-
pături sistematice, mai mult
cu un caracter de sondaj, însă
numărul relativ mare al des-
coperirilor, implică atența lor
cercetare, ceea ce ne permite
deopotrivă nuanțări, atît sub
aspect cronologic, mai ales sub
raport etnic.

— NOTE —

1. În acest sens, în ordinea
cronologică a studiilor apă-
rute, vezi: I. Nemeti, în *ActaMN*,
IV, 1967, p. 499—507; K. Ho-
redt, în *Studijsné Zvesti AUSA*,
16, 1968, p. 117—117; I. Nemeti
Satu Mare — StCom, I, 1969, p.
12—124; M. Comșa, *Unele da-
te privind regiunile din nord-
vestul României în secolele V
—IX*, în *Centenarul muzeal
Orădean*, Oradea, 1972, p. 209
—213; Gh. Lazin, *Cercetări ar-
heologice în sudul județului*

Satu Mare (zona Tășnad) I,
în *Satu Mare — StCom*, III,
1975, p. 61 și urm.; Tiberiu
Bader, *Contribuții la cunoaș-
terea istoriei orașului Satu
Mare, Descoperiri arheologi-
ce*, (I), în *Satu Mare — St.
Com*, III, 1975, p. 19 și urm.;
S. Dumitrașcu, *Ceramica ro-
mânească descoperită în Cri-
șana (sec. VIII—XI)*, în *Cri-
șana*, VIII, 1978, p. 51 și urm.;
Gh. Lazin, *Două piese din me-
tal din sec. VIII—IX descoperi-*

rite în localitatea Lazuri — jud. Satu Mare, în Satu Mare — StCom, V—VI, 1981—1982, p. 137—142; K. Horedt, *Siebenbürgen in Spätromischer Zeit*, Editura Kriterion, București, 1982, p. 128; I. Nămeti, Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (Satu Mare), în SCIVA, 2, 1983, p. 134 și urm. În vol. de față: Mihai Sâmpetru, *Vestul României în secolele IV—VII*, Ioan Stanciu, *Materiale aparținând mileniului I e.n. din zona satelor Berea și Ciumești (jud. Satu Mare)*.

2. M. Sâmpetru, art. cit.; vezi și S. Dumitrașcu, în *Crisia*, VIII, p. 51 și urm.

3. I. Nămeti în SCIVA, 2, 1983, p. 134—150.

4. Cercetări de teren, noiembrie 1977. Material în col. Muzeului județean Satu Mare.

5. I. Nămeti, în SCIVA, 2, 1983, p. 134, fig. 1/1—3.

6. Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României, Ciumești (I)*, Baia Mare, 1967, p. 3—7; I. Stanciu, în ActaMN, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 553; Idem, în prezenul volum, *Materiale aparținând mileniului I e.n. din zona satelor Berea și Ciumești (jud. Satu Mare)*.

7. Colecția Muzeului județean Satu Mare.

8. S. Dumitrașcu, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 62.

9. Idem, p. 61—62; Informații suplimentare I. Nămeti.

10. Materiale în col. Muzeului Orășenesc Carei, Informații I. Nămeti.

11. F.I. Fetzer, *ArchÉrt*, 17, 1897, p. 437, Horedt, în *Studijné Zvesti AÜSAV*, 16, 1968, p. 116—117; M. Comșa, în *Centenar muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 211.

12. Materiale în col. Muzeului județean Satu Mare, Cer-

cetări Gh. Lazin.

13. Dacia, N.S., XII, 1968, p. 433, nr. 83. Informații I. Glodariu. O parte a materialelor în Muzeul județean Maramureș, iar alta în Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

14. T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 124, nr. 32.

15. Eugen Chirilă și colab., în *Apulum*, IX, 1971, p. 171; Alexandru Sășianu, *Moneda antică în nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 103, nr. 36.

16. Vezi bibliografia indicată la nr. 6.

17. I. Nămeti, în SCIVA, 2, 1983, p. 135—136, f.1-2.

18. Idem, p. 136—137, fig. 3.

19. Informații prof. Ioan Cearnău, Școala generală Andrid, îi mulțumim și aici.

20. I. Nămeti, în ActaMN, IV, 1967, p. 500—504.

21. Materialele se află în col. Muzeului județean Satu Mare.

22. Informații I. Nămeti. Material în col. Muzeului Orășenesc Carei.

23. I. Nămeti, în ActaMN, IV, 1967, 505—507; Idem, în Satu Mare — St. Com, I, 1969, p. 12—123.

24. S. Dumitrașcu, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 67.

25. Materiale în col. Muzeului Orășenesc Carei. Informații I. Nămeti.

26. S. Dumitrașcu, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 68, I. Nămeti în SCIVA, 2, 1983, p. 139, fig. 8 /4, 7—8.

27. Gh. Lazin, în Satu Mare — StCom, V—VI, 1981—1982, p. 137—142, cu bibliografia de la notele 1—2.

28. Cf. informații, în Dacia, N.S., XX, 1976, p. 279.

29. S. Dumitrașcu, în **Crisia**, VIII, 1978, p. 64. Informații de detaliu I. Némethi.

30. Idem, **Crisia**, VIII, 1978, p. 73—74; I. Némethi, în **SCIVA**, 2, 1983, p. 139—140.

31. Cf. I. Némethi, în **SCIVA**, 2, 1983, p. 142—143.

32. Cercetări Gh. Lazin. Materiale în col. Muzeului județean Satu Mare.

33. Materiale în col. Muzeului Orășenesc Carei. Informații N. Iercoșan.

34. J. Hampel, în **AchÉrt**, XVII, 1897, p. 278; T. Bader, în **Satu Mare — StCom**, III, 1975, p. 43—44.

35. Pentru problemele legate de acest tip de piesă a se consulta în special: B. Brentjes, **Zur Typologie, Datierung und Ableitung der Zykaden fibeln**, în **Wiss. Zeitsch. Univ., Halle**, Wiettenberg, 3, 1954, p. 901; J. Werner, **Zykaden aus dem fränkischen Fraungrab im Köl-**

ner Dom, în **Germania**, 1963, p. 392—395.

36. Gh. Lazin, **Cercetări arheologice în sudul județului Satu Mare (zona Tășnad)**, I, în **Satu Mare — StCom**, III, 1975, p. 67—74.

37. S. Dumitrașcu, în **Crisia**, VIII, 1978, p. 65.

38. Cercetări de teren Gh. Lazin, materiale în colecția Muzeului județean Satu Mare.

39. Informații I. Némethi (Muzeul Orășenesc Carei, inventar 3593).

40. **Dacia**, N.S., XX, 1976, p. 283, S. Dumitrașcu, în **Crisia**, VII, 1978, p. 283.

41. S. Dumitrașcu, în **Satu Mare — St Com**, p. 45, se oprește la o datare în sec. VII—VIII, iar în **Crisia**, VIII, 1979, p. 66—67, propune o cronologie pentru secolele IX—X.

42. Cercetări Gh. Lazin, materiale în colecția Muzeului județean Satu Mare.

CIVILIZAȚIILE PRETRACICĂ ȘI TRACICĂ

OBSERVAȚII PRIVIND FAZA TIMPURIE A CULTURII BODROGKERESZTŰR ÎN ROMÂNIA AȘEZAREA DE LA PECICA — FORGACI (jud. ARAD)

Sabin Adrian LUCA

Cercetările arheologice efectuate de noi în județul Arad în anul 1989 au dus, între altele, la sondarea unei stațiuni cunoscută din 1985. Aceasta se pare că a fost fortificată, cu un șanț circular cu diametrul de aproximativ 60 de metri.

Sondajul de control stratigrafic a relevat existența a două nivele de locuire, unitare, aparținând culturii Bodrogkeresztúr.

NIVELUL II, cel mai vechi, este definit de un material arheologic ce păstrează încă asemănări evidente cu materiale Tiszapolgár, alături de materiale deja tipice pentru cultura mai sus menționată. Un rol deosebit în geneza culturii Bodrogkeresztúr avîndu-l cultura Sălcuța, materialele acesteia sînt prezente în număr mare în acest nivel de locuire.

Materialul ceramic este deosebit de bogat ornamentat cu incizii, care sînt, de cele mai multe ori, încrustate cu o substanță albă. Unele fragmente — se pare că cele mai vechi după poziția lor stratigrafică — sînt ornamentate cu triunghiuri hașurate dispuse în ghirlande sub buza vasului. Remarcăm apariția picturii crude cu alb. Motivele pictate sînt geometrice, ungiulare, intersectate. Altă caracteristică a acestui nivel este apariția oalelor de lapte foarte bogat ornamentate. Se adaugă, prin frecvență mare, cupele cu picior înalt, uneori neperforat; stră-

chinile, castroanele și oalele.

Unelte sînt reprezentate de un topor de piatră șlefuită, perforat și un fragment de greutate de lut.

Deși în acest nivel nu s-au găsit nici locuințe, nici alte complexe, presupunem existența locuințelor de suprafață deoarece în strat există bucăți de chirpic cu urme de nuiel, pe care le credem răsfirate cu ocazia dărîmării acestora.

NIVELUL I, mai nou, păstrează, în mare, aceleași caracteristici cu cel din nivelul II.

Apar în continuare, elemente sălcuțene pe lângă cele tipice culturii Bodrogkeresztúr. Un capac de vas, după noi, poate fi legat de un orizont Troia I. Observația cea mai importantă este aceea că în acest nivel, chiar dacă materialul Bodrogkeresztúr evoluează, nu există nici un element ce poate fi legat de fenomenul toartelor pastilate.

Din punctul de vedere al ornamentării materialul păstrează aproximativ aceleași caracteristici cu cel din nivelul II. Formele au o evoluție minimă, ceramica este în continuare încrustată și, uneori, pictată cu o pastă albă, spațiile dintre cîmpurile incizate sînt în continuare lustruite. Apariție nouă este pictura cu roșu, după ardere și un vas foarte interesant ornamentat cu pliseuri „în căpriori” și pictură sub formă de triunhuri pline în spațiile neornamentate prin lustruire.

Foarte interesantă este o descoperire din domeniul plasticii, care pare a reprezenta un fragment dintr-o „horă“, precum cele din cultura Cucuteni.

Uneltele din piatră lustruită

sînt identice cu cele din nivele mai vechi. Se diversifică, calitativ și cantitativ, uneltele din piatră cioplită, cele mai multe fiind din obsidiană.

★

★

★

Caracteristicile stațiunii de la Pecica — **Forgaci** ne fac, și aici avem în vedere și aserțiunea mai veche a regretatului Nicolae Vlăssă, să afirmăm că la Mureșul inferior se dezvoltă un grup timpuriu al culturii Bodrogkeresztur. Propunem ca acesta să se numească „**grupa Forgaci**“. Elementele definitorii ale acestei grupe sînt:

— menținerea unor puternice influențe Tiszapolgár în forme-

le și mai puțin în ornamentele fazei I a grupului;

— apariția unei puternice componente sălcuțe, cu rol în geneza grupe și a culturii;

— ornamentația, în special cea incizată, este foarte bogată și încrustată cu alb;

— încă din nivelul cel mai vechi, apare pictura cu alb, în tehnica după ardere;

— deosebita unitate a materialului arheologic.

★

★

★

Stațiunea de la Pecica — **Forgaci** ridică deosebite probleme de cronologie și încadrare culturală. Judecînd contextul cultural al acestor descoperiri sîntem obligați, în primul rînd, să judecăm poziția culturală și cronologică a culturii Bodrogkeresztur în cadrul marelui complex eneolitic de tip Tisa. Analiza, făcută pe ultimele descoperiri din Banat ne face să afirmăm că această ultimă fază a complexului cultural mai sus numit nu poate fi decît a treia fază a sa.

Observăm apoi deosebitele contacte surprinse în ultimii ani între cultura Tiszapolgár și Sălcuța. Toate acestea, coroborate cu observațiile din Peștera Hoților de la Herculane, precum și descoperirile de la Ilidia — **Funii**, Sîmpetrul German, unele elemente de la Slatina Timișului, Tîrgu Mureș și Reci, ne duc cu gîndul la un orizont timpuriu al culturii Bodrogkeresztur, sesizat și la Deva—Ciungăi. Toate aceste elemente se regăsesc la Pecica — **Forgaci**, în special în nivelul II, aici apă-

rînd și alte elemente tipice doar pentru acest tip de descoperiri. Deocamdată.

Pentru că a venit vorba despre această fază foarte timpurie, nu putem să evităm discuția despre cimitirul de la Decea Mureșului care, prin ritualul de înmormîntare, pare a deține elemente vestice foarte timpurii.

Studiind toate aceste materiale constatăm că descoperirile de tip „grupa Forgaci” reflectă cel mai bine atît geneza, cît și evoluția fazelor timpurii ale culturii Bodrogkeresztúr.

Revenim cu mențiunea făcută și mai sus că între descoperirile de aici nu există elemente clare ce ar putea fi încadrate în faza contaminată cu toate pastilate. Faza toartelor pastilate este atestată chiar pe teritoriul

localității Pecica, la aproximativ 10 km în linie dreaptă de descoperirile noastre.

În concluzie, propunem pentru dezvoltarea cronologică și culturală a descoperirilor de tip Bodrogkeresztúr trei faze de evoluție: primele două faze cuprinzînd descoperiri de tip „grupa Forgaci” — cel puțin pentru zona Mureșului inferior, — iar a treia și ultima fază să cuprindă descoperirile din orizontul Herculane — Peștera Hoților II—III — toate pastilate — Huniadyhalom — Sălcuta IV — Cheile Turzii. În contextul descoperirilor acestui orizont există încă elemente Bodrogkeresztúr sesizate, în primul rînd, tot în zona Mureșului inferior, la Pecica — Șanțul Mare și Curtici.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Béla 1899
Pósta, *Archaeologiai Értesítő*, XIX, 1899, 18—28
- Berciu 1961
Dumitru, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, București, 1961.
- Dumitrescu 1954
Vladimir, *Hăbășești — monografie arheologică*, București, 1954.
- 1972
Actes du II e congrès international des études du sud-est européen (Athena, 7—13 mai 1970).
- 1981
Memoria antiquitatis, VI—VIII, (1974—1976), 23—36.
- 1983
— Al. Bolomey — Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983.
- Deshayes 1970
Jean, *Zbornik narodnog muzeja u Beogradu*, tom VI, 1970 (extras).

- 1973
Bulletin de Correspondance Helléniques, XCVII — 1973, II, Chroniques et rapports.
- Dörner 1970
Materiale, IX, 1970, 445—467.
- Floca 1950
SCIV, 1, 2, 1950, 220—225.
- Garasanin 1973
Preistoria Serbiei, I—II, Beograd, 1973.
- Gumă — Petrowsky 1979
Tibiscus, V, 1979, 97—115.
- Kutzián 1958
Acta Archaeologica Scientiarum Hungariae, 9 (1958), 155—190.
- 1963
The Cooper Age cemetery of Tiszapolgár—Basatanya, Budapest, 1963.
- 1972
The Early Cooper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin, Budapest, 1972.

Lazarovici	1976	1986
Istrazivanja, 5, 1976, 77—90.		
	1979	
Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, 1979.		
	1981	
Banatica, VI, 1981, 35—41.		
	1982	
— Ion Munteanu, Studii și comunicări Caransebeș, IV, 1982, 121—135.		
	1983	
Acta Musei Napocensis, XX, 1983, 3—20.		
	1985	
Banatica, VIII, 1985, 83—90.		
Makkay	1976	
Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, 26 (1976), 251—300.		
Patay	1961	
Reg. Füzetek, 10, 1961.		
	1973	
Symposium über die entstehung und chronologie der Badener Kultur, Bratislava 1973. 353—365.		
	1979	
Folia Archaeologica, XXX, 1979.		
Gomolava. Simpoziujum, Ruma, Novi-Sad, 1986, 151—153.		
Paul	1969	
Studii și comunicări Brukental, 14, 1969, 31—81.		
Pavúk-Siska	1971	
J. S., Slovenska archeologia, XIX, 2, 1971, 319—364.		
Roman	1971	
Dacia NS, XV, 1971, 31—169.		
	1973	
Banatica, II, 1973, 57—77.		
	1978	
SCIVA, 29, 2, 1978.		
	1980	
Acta Hargitensia, I, 1980, 13—23.		
Rusu	1971	
Banatica, I, 1971, 77—82.		
Székely	1964	
SCIV, 1, XV, 1964, 121—126.		
Vlassa	1964	
SCIV, 3, XV, 1964.		
	1976	
Neoliticul Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1976, 56—72.		

★

★

★

TIPURILE DE LOCUINȚE DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE DE LA EPOCA ENEOLITICĂ LA EPOCA BRONZULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Eugen Comșa

În cursul perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului, perioadă istorică relativ frământată, în diferite culturi și în diverse zone geografice, se constată o variabilitate a tipurilor de locuințe.

Datele principale le vom prezenta în lucrare, în ordine cro-

nologică, pe culturi și pe zone

În arealul culturii Horodiștea, din partea de nord-est a Moldovei, în așezarea eponimă, în stratul din faza mai veche (Horodiștea II), s-au dezvelit resturile a două locuințe dintre care una fusese cu pereți din pări, împletitură de nuiele și lipitură de lut amestecat cu

paie, iar podeaua o avea formată din dale de piatră, de calcare.

Din faza următoare a culturii, numită Erbicești, în așezarea cu același nume, cu două niveluri (datând din aceeași fază), în fiecare din ele, este documentat un alt tip de locuință. În nivelul inferior s-a descoperit groapa unui bordei, iar în cel superior au fost dezvelite resturile unei colibe de suprafață.

În cadrul arealului culturii Foltești, din sudul Moldovei, în așezarea de la Stoicani (punctul „Dealul de pe Rîpă”) au fost cercetate două gropi de bordei. Primul a avut groapa de formă ovală (de 5x3 m). Al doilea a fost studiat amănunțit. Groapa sa era aproximativ rectangulară (de 6xcca. 3 m și ad. de 0,60 m), cu laturile lungi pe direcția nord-est. Pe latura scurtă de sud avea un gîrlîci, care a servit drept intrare. Pe două laturi s-au delimitat „banchete” (una de 0,20 m lățime și 0,30 m înălțime și alta de 0,15 m lățime și 0,20 înălțime). În groapă s-au mai găsit bucăți din fețușla unei vetre și mai multe pietre de rîu.

În stratul corespunzător din așezarea de la Foltești s-au găsit mari cantități de cenușă, precum și bucăți de lipitură arsă cu urme de trestii, ceea ce a permis să se presupună că în acea așezare au existat colibe de suprafață, construite din lemn și din lipitură de lut. Cu toate acestea, ținîndu-se seama de cele trei gropi mai mari, din cuprinsul așezării respective, nu este exclusă existența bordeielor.

Comunitățile culturii Cernavodă II, din sud-estul țării, au clădit și ele locuințe de suprafață, unele de dimensiuni mari, cum este de exemplu cea de la Cernavodă, din sectorul B.

În așzările culturii Cernavodă III, înșirate mai ales de-a lungul Dunării, sînt documentate tot locuințe de suprafață construite din pari, împletitură de nuiele sau de trestii și lipitură de lut (amestecat cu paie), cu podină de lut bătătorit, precum și cu vatră fețuită.

Același tip de locuință l-au avut și comunitățile aspectului celei din sud-estul Olteniei, strîns înrudit cu cultura Cernavodă III.

Este normal ca în cuprinsul vastului areal al culturii Coțofeni, cuprinzînd: Oltenia, Banatul, Transilvania și Crișana să existe o anumită diferențiere în privința tipurilor de locuințe, în funcție de mediul natural și mai ales ținîndu-se seama de contactele cu comunitățile altor culturi.

În general, membrii comunităților Coțofeni au clădit și au trăit în următoarele tipuri de locuințe: bordeie, colibe, locuințe de suprafață (construite solid). Sînt documentate și urme de locuințe în peșteri.

Pentru exemplificare, amintim o groapă de bordei de la Basarabi-Calafat, cu formă rotundă sau ovală, cu diametrul de 4 m, cu urme de lipitură pe malurile gropii și pe podină. Lîngă malul de est avea o vatră (cu diam. de 1,50 m) făcută pe un postament, înalt de 0,20 m față de podină.

Un alt bordei cu groapă de formă ovală (cu adîncimea de 0,60 m) cu malurile puțin albiarte, a fost cercetat la Oarța, în nordul arealului culturii Coțofeni.

Pe Ostrovul Corbului, în punctul „Botul Cliuciului”, au fost delimitate în cadrul stratului Coțofeni mai multe niveluri de construcție, cu urme din locuințe de suprafață, între care și una de mari dimensiuni.

Locuire destul de intensă a purtătorilor culturii Coțofeni se constată și în unele peșteri (ca de exemplu la Băile Herculane).

În ținuturile periferice din sud-vestul țării sînt documentate unele elemente de tip Vučedol. Astfel, în așezarea de pe „Humca”, de pe insula de lângă Moldova Veche, s-a delimitat un strat de cultură cu materiale caracteristice culturii Vucedol, cu trei mari perioade de construcție. În primele două niveluri s-au descoperit resturile unor locuințe de suprafață, dezvelite parțial.

Purtătorii culturii Baden, documentați în unele puncte din vestul țării, au folosit și ei două tipuri de locuințe.

La Girișu de Criș a fost cercetată o groapă de bordei, cu diametrul de circa 4,5 m, avînd în umplutură și unele bucăți de lipitură arsă.

Un alt tip, anume cel al locuințelor de suprafață, este documentat în așezarea comunității Baden de la Valea lui Mihai, unde au fost cercetate trei locuințe de suprafață, prevăzute cu vetre de foc, rotunde. Una din acele locuințe a avut două încăperi.

Din analiza datelor prezentate, rezultă că membrii comunităților din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului, de pe teritoriul României, au construit și trăit, de regulă, în următoarele tipuri de locuințe: bordeie, colibe, locuințe de suprafață.

În ceea ce privește bordeiele, după părerea noastră, ele nu au

fost locuințe specifice pentru acele populații. De fiecare dată cînd au fost menționate, resturile lor se aflau la baza depunerilor arheologice, ceea ce ne face să presupunem că, în realitate, au servit drept locuințe provizorii, făcute atunci cînd o comunitate se stabilea într-un loc nou, pînă la construirea locuințelor propriuzise, care erau de suprafață. Acestea erau construite în sistem paianță, deci din pari, împletitură de nuiele sau de trestii și lipitură de lut amestecat cu paie. Acoperișul acelor locuințe era în două ape și podina, de regulă, era făcută din pămînt bătătorit. Numai în două areale culturale, podina a fost altfel făcută. În așezarea de la Horodiștea, aparținînd culturii cu așelăși nume, s-a găsit o locuință cu podea făcută din leșpezi de calcar.

Colibele credem că pot fi legate mai ales de unele comunități care se ocupau cu creșterea vitelor, deci aveau o stabilitate, cel puțin în unele zone (de deal și de munte), mai redusă.

Din datele prezentate, corelate în mai multe cazuri cu tipurile de așezare ale populațiilor respective, rezultă că purtătorii culturilor analizate erau sedentari.

În aceeași perioadă, precum se știe, pe teritoriul țării noastre, în special în ținuturile din est și sud, sînt documentate o serie de comunități nomade și seminomade, caracterizate prin mormintele cu ocră roșu.

MORMINTE TUMULARE DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI ÎN SUD-ESTUL MOLDOVEI

M. BRUDIU

Cercetările arheologice au înregistrat pe teritoriul județului Galați un număr de aproape 400 de movile de pământ. Cîteva dintre acestea au fost cercetate sistematic, iar rezultatele au arătat că multe movile cu morminte specifice, după rit, ritual și inventar aparțin perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului.

Cel mai vechi mormînt aparținînd acestei perioade este specific culturii Usatovo-Foltești, avînd un vas pictat de tradiție cucuteniană și un altul specific culturii Cernavodă II. Scheletul era în poziție chircită.

Urmează o altă serie de morminte de tip Iamnaia, avînd gropile de formă dreptunghiulară, cu diferite sisteme de construcții de lemn, iar scheletele aflate în

decubit dorsal, cu mîinile întinse pe lingă corp și genunchii ridicați. Inventarul acestora este în general sărac.

O etapă tîrzie a acestui grup de înmormîntări este marcată de morminte cu inventar specific epocii bronzului, dar ritul funerar continuă să rămînă de tip Iamnaia.

Descoperirile din județul Galați aparținînd acestei perioade sînt prezentate în contextul chrologic al unei mari densități de tumuli din Cîmpia Covurlui, precum și a descoperirilor din spațiile învecinate: zonele de la est de Prut, Dobrogea, Cîmpia Română și Bulgaria.

RITUAL MAGICO-RELIGIOS ÎN AȘEZAREA CULTURII COȚOFENI LA TURIA (jud. Covasna)

SZÉKELY ZOLTÁN

Cultura Coțofeni este cunoscută în sud-estul Transilvaniei numai din descoperiri întâmplătoare și sporadic din cîteva săpături efectuate în așezările de la Reci² și Malnaș Băi,³ care nu au furnizat date suficiente pentru a stabili etapele ei de dezvoltare în această parte a Transilvaniei. Descoperirea unei așezări a culturii Coțofeni, din prima etapă de dezvoltare, la Turia a făcut posibilă cunoașterea aspectului și a elementelor caracteristi-

ce ale acestei culturi pe aceste meleaguri.

În așezare, Cultura Coțofeni a fost reprezentată prin unelte de piatră și material ceramic bogat, multe vase întregi cu forme și ornamente variate și caracteristice pentru această cultură. În afară de acestea, a mai fost descoperită și o groapă săpată pentru un ritual magico-religios, care formează subiectul lucrării de față.

În așezarea de la Turia sînt atestate culturile Coțofeni, Schneckenberg, Wietenberg și cultura geto-dacică din secolul IV î.e.n.

În stratul de cultură Coțofeni, în groapă săpată în sol viu au fost așezate următoarele obiecte: un vas cu două torți; o strachină și patru bucăți de metacarpe de animal dintre care unul a acoperit una dintre torțile vasului; două străchini, iar al patrulea a fost așezat în apropierea lor. Oasele aparțin speciei de *Bos taurus* și sînt patru metacarpe; două din partea dreapta și două din

partea stîngă a corpului și provin de la două exemplare masculine.⁴

Așezarea vaselor și a oaselor de animale în groapă arată o manifestare rituală cu caracter magico-religios. Astfel de manifestări magico-religioase sînt cunoscute din neolitic⁵. Din epoca bronzului, implicit din cultura Coțofeni, deocamdată nu sînt atestate⁶, dar o vatră de lut cu statuete din Cultura Wietenberg, descoperită la Cernat, dovedește persistența acestor manifestări și în epoca bronzului.

Résumé

Dans une établissement de la Culture Coțofeni à Turia on a constaté dans une poche fossée un rit magique-religieux avec un

inventaire, qui contiennent les pièces suivantes: un vase avec deux anses, un pot et quatre métacarpes de *Bos Taurus*.

Note

1. Roman, P., I. **Cultura Coțofeni**, Biblioteca de Arheologie, XXV, București, 1976, 79—86.

2. **Ibidem**, 84.

3. Lăszlo, A. **Șantierul arheologic Malnș Băi, jud. Covasna, în Materiale și Cercetări Arheologice**, Tulcea, 1960, 124—26.

4. Udrescu, M., **Șt. Materialul osteologic din groapa rituală de**

la Turia de Jos (jud. Covasna), date zooarheologice, sub tipar în Aluta, 1987—89.

5. Comșa, E. **Neoliticul pe teritoriul Românicii**, Biblioteca de Arheologie, XLVIII, București, 1987, 148—149; Gimbutas, M., **Civilizație și cultură**, Ed. Mer. București, 1989, 116.

6. Roman, P.I. **op. cit.** 31—33.

CULTURA COȚOFENI ÎN BULGARIA

Ștefan ALEXANDROV
(Sofia)

În istoricul cercetării asupra culturii Coțofeni la sud de Dunăre, deosebim trei mari etape.

În prima, pînă la al doilea război mondial, materialele descoperite au fost reduse, nu pro-

vin din săpături organizate și au fost încadrate în epoca neolitică. Într-o a doua etapă (de la al II-lea război mondial până la mijlocul anilor 70) s-au efectuat săpături în așezări și cimitire (mai ales tumulare), remarcându-se asemănările cu materialele culturii Coțofeni de la nord de Dunăre. În ultima etapă (de la mijlocul anilor 70 până în zilele noastre) s-au putut preciza aria de răspândire, tipurile de așezări și locuințe, inventarul ceramic. Pentru teritoriul Bulgariei este folosită denumirea de Măgura—Coțofeni, iar în curs de precizare sint poziția cronologică și relațiile cu manifestările culturale învecinate.

După datele pe care le avem la dispoziție, cultura Coțofeni ocupă teritoriul Bulgariei de nord-vest, la est până la Osam, iar la sud — până la Balcani. Astăzi, sînt cunoscute aproape 30 de localități ale culturii cu următoarele tipuri de așezări: pe înălțimi, pe terase joase neindustrializate, în peșteri. Nu avem date despre fortificarea lor. Locuințele sînt dreptunghiulare de dimensiuni mijlocii, cu pereți din pari împlețiți cu nulele și lipiți cu pămînt, în interior au cuptoare dreptunghiulare, cu boltă.

Ritualul principal de înmormîntare este incinerarea, singurul mormînt de inhumatie, atribuit culturii, fiind discutabil. Mormintele tumulare din Bulgaria de nord-vest reflectă procesul de interacțiune dintre cultura Coțofeni și cultura mormintelor cu ocră, fiind cel mai bine documentat de tumulul de la Tărnava.

Ceramica este făcută din lut amestecat cu pietricele sau scoică. Printre forme, deosebim:

— străchini tronconice sau semisfere, cu buză îngroșată în interior, cu picior și toartă mică, verticală în bandă;

— străchini tronconice sau semisferice cu fund drept, cu buză rotunjită, teșită drept sau oblic, sau îngroșată în interior. Ultimele au numeroase variante, uneori — și torți tubulare sub margine;

— străchini cu corp semisferic și margine curbată spre interior, acoperite cu slip roșu, uneori avînd și torți tubulare sub margine;

— castroane cu buză teșită drept sau oblic, cu buză rotunjită sau îngroșată în interior;

— cești cu o toartă supraînălțată;

— pahare cu corp semisferic, gît înalt și conic;

— căni cu buza oblică, de diferite dimensiuni;

— vase — askos;

— vase de dimensiuni mijlocii: cu corp oval, gît înalt și conic; cu corp oval, gît înalt și cilindric, uneori avînd torți de agățat; cu corp oval, gît înalt și conic, avînd un picior — de tip Tărnava — Măceșu de Jos; cu corp tronconic, gît înalt și conic;

— vase mari de provizii.

Pentru ornamentare se folosesc următoarele tehnici: incizii adînci, incizii superficiale, creștături, „boabe de linte”, benzi în relief, puncte, împunsături succesive, șnur. Tipice pentru cultura noastră sînt primele cinci procedee. Ornamentarea ocupă spațiul cel mai vizibil, prezentînd următoarele motive principale: triunghiuri hașurate, benzi hașurate, linii incizate, „schelet de pește”, „ramuri de brad” etc.

Periodizarea culturii este facilitată de cercetările românești. Așezările de la Sadovec și Kozloduj se referă la prima fază a culturii care, în Bulgaria, după părerea noastră, este reprezentată de complexul Orlea—Sadovec. Celelalte așezări și morminte se referă la fazele II—III ale culturii.

În cursul ultimelor faze sînt foarte strînse legăturile cu grupul Kostolac de la Dunărea de Mijloc și cu varianta sa sudică (din Bulgaria de Sud-Vest și Iugoslavia de Sud-Est), vizibile, mai ales, în existența formelor și motivelor ornamentale comune. În aceste faze, au loc și contactele cu purtătorii mormintelor cu ocră, care se reflectă în mormintele tumulare din partea nord-vestică a Bulgariei.

Originea culturii pe teritoriul Bulgariei este discutabilă și nu poate fi rezolvată înainte de lămurirea fazei I, ca și a etapelor anterioare acesteia (sincrone cu Sălcuța IV — Herculane — Cheile Turzii și Cernavodă III — Boleráz). Nici sfîrșitul culturii nu

este clar. Avînd în vedere situația din Oltenia de Sud, putem presupune ori apariția în viitor a unor descoperiri aparținînd culturii Glina tirzie, ori continuarea culturii Coțofeni pînă în etapa sincronă cu straturile superioare de la Tunacite (etapă documentată în Bulgaria de Nord-Vest prin descoperirile de la Devetaki, Lovec, Zgalevo, Sadovec etc.).

Din punct de vedere cronologic, fazele II—III sînt contemporane cu Ezero VIII—IV (etapă Mihalic), Dikili Tash III B (Bronz timpuriu II), Sitagroi Va la sud de Balcani și cu culturile Kostolac și Vucedol de la Dunărea de Mijloc.

DATE NOI DESPRE CULTURA MORMINTELOR CU OCRĂ ÎN BULGARIA

Ivan Panaiotov (Sofia)

În Bulgaria, cultura mormintelor cu ocră este reprezentată de 21 cimitire tumulare și movile izolate, cercetate în întregime sau parțial. Douăsprezece se găsesc în nord-estul Bulgariei (Tzarevbrod, Madara, Kalugheritza și Kiulevca — reg. Sumen; Placidol I și II, Zeglartzi — Orleak, Por. Gesanovo, Smolnitza, Kavarna, Sabla — reg. Tolbuhin), una — în Bulgaria Centrală de Nord (Goran — Slatina — reg. Lovec), trei — în Bulgaria de Nord-Vest (Târnava, Kneza, Hărletz — reg. Vratza), cinci — în Bulgaria de Sud (Troianovo, Kovaceco, Goliaman De-

telina, Malka Detelina, Ovcharitza — reg. Sliven). Toate acestea sînt unite printr-un sistem de elemente care își găsesc analogii în regiunile de la nord de Dunăre, în stepele nord-pontice și teritoriul dintre Nistru și Nipru.

Complexele funerare se află pe înălțimi sau în cîmpie, căutîndu-se poziția care să facă movilele vizibile. Gruparea movilelor variază de la 4—5 pînă la 5—20, grupurile sau rîndurile fiind situate de la cîteva zeci de metri pînă la 0,5—1 km unele de altele.

În tumulii cercetați, raportul dintre cei formați din mai multe movile avînd pînă la 10 și mai multe morminte și cei constituiți dintr-o simplă construcție este (după socotile preliminare) de 3 la 1. În movilele succesive în afara gropilor mormintelor se mai găsesc cromlehuri, vetre, sculpturi antropomorfe în piatră.

Mormintul principal, cu puține excepții, este săpat în stratul antic, deasupra lui făcîndu-se prima movilă. Cu aceasta începe ciclul de facere a tumulului cu mai multe movile succesive. Mormintele secundare sînt săpate în mantalele deja existente și uneori ating s.u. pătrund în solul antic. De obicei acestea au movile proprii.

Mormintul principal se află în apropierea centrului geometric al movilei, iar cele secundare — la distanțe mai mari de centru cu o tendință spre arhizare în cerc, pe anumite sectoare.

Forma gropilor diferă. Cele dreptunghiulare sînt cu sau fără prag. Mai rar se găsesc și gropi ovale. Predomină acoperirea cu birne de lemn dispuse longitudinal sau transversal. Reținem, de asemenea, combinații de lemn cu pietre sau numai placă de piatră.

Orientarea scheletelor secundare depinde de poziția față de centrul movilei. În anumite cazuri se observă, atît mormintele principale, cît și la cele secundare, o tendință spre o orientare unitară (Placidol I, Goran—Slatina, Târnava).

Sînt documentate următoarele poziții, principale, ale înhumăției: pe spate, cu picioarele chircite; în poziție chircită jumătate spre stînga sau spre

dreapta, în poziție chircită stînga sau dreapta; întins pe spate. Se observă o tendință spre chircire accentuată la mormintele mai tîrzii. Spre deosebire de regiunile nord-pon-tice, în Bulgaria incinerăția se întilnește mai des în cimitirele mormintelor cu ocrul.

Ocrul este documentat pretutindeni; la majoritatea mormintelor apare mai ales pe craniu, oase, labele picioarelor, la palme și pe pămîntul de lîngă ele. Predomină ocrul roșu, dar se găsește și cel violet sau galben.

În majoritatea cazurilor, incinerarul funerar lipsește sau este sărac. Mai bogate sînt cimitirele îndepărate de regiunile stepice ale Bulgariei de nord-est, indică cele din vest și sud, din arealul culturilor Magura — Coțofeni și Ezero (Târnava, Goran — Slatina, Goliama Detelina).

Majoritatea elementelor mai sus menționate sînt comune pentru mormintele cu ocrul din regiunea Dunării, Nistrului și parțial — a Niprului. O tendință de regionalizare rezultă din folosirea ceramicii locale (Târnava, Goliama Detelina), din numărul mormintelor de înhumăție în movile, din numărul mormintelor de incinerăție și al construcțiilor mai complicate, din planificarea mormintelor și orientarea lor etc. Aceste deosebiri indică constituirea unei variante dunărene a culturii mormintelor cu ocrul, care varianta este cea mai apropiată de aceea de pe Nistru.

La sud de Dunăre, în aria de răspîndire a culturii mormintelor cu ocrul deosebim trei regiuni în care interacțiunile între purtătorii ei și cei ai culturii locale din perioada

timpurie a epocii bronzului au intensități diferite. În Bulgaria de nord-est (în arealul ceramicii Ezerovo II — Cernavodă II) cultura mormintelor cu ocră este reprezentată de multe cimitire tumulare, mai ales în zona de stepă. Aici predomină practicile de înmormintare, comune pentru toată unitatea istorico-culturală a mormintelor cu ocră. La vest — în arealul culturii Măgura — Coșofeni — aceste interacțiuni sînt mai puternice și duc la apariția biritualismului într-un singur tumul sau cimitir, la complicarea construcțiilor funerare, la un inventar relativ mai diferit și bogat (Târnavă, Goram — Slatina). La sud de Balcani, în arealul culturii Ezerovo, se observă, tot așa, interacțiuni active cu un rezultat asemănător (Goliamă Detelina).

Cimitirul tumular de la Dolno Sahrane din arealul culturii Ezerovo arată alte tendin-

țe. Acolo, sistemul de elemente caracteristice pentru cultura mormintelor cu ocră este distrus. Se păstrează numai tumulul, dar mormintele sînt fără gropi și nu există mormînt principal săpat în solul antic. Este prezentată numai poziția chirchită semilaterală, nu există ocră. Ceramica își găsește analogii în cultura Măgura — Coșofeni, Ezerovo și epoca bronzului timpuriu din Anatolia. Această presupune transformarea și dezintegrarea culturii în discuție.

Trebuie să remarcăm că participarea culturii mormintelor cu ocră la procesul dezvoltării culturale în Balcani este vizibilă arheologic, mai ales în riturile funerare, ceea ce are explicația sa în caracterul deosebit al culturii. Interacțiunile culturale discutate constituie o parte importantă din problematica indoeuropeană.

BIBLIOGRAFIA REFERITOARE LA CERCETĂRILE ANTROPOLOGICE PRIVIND COMUNITĂȚILE EPOCII BRONZULUI DIN TRANSILVANIA, BANAT ȘI CRȘANA

Alexandra Comșa

Cercetările arheologice efectuate în aceste ținuturi au dus la descoperirea unei serii de morminte aparținînd diferitelor culturi din timpul epocii bronzului.

S-a constatat că o parte din culturile reprezentate în provinciile amintite au practicat ritul inhumăției și în acest

caz, asupra scheletelor descoperite se pot face studii antropologice. În decursul timpului, în cadrul unor culturi s-a schimbat ritul funerar, trecîndu-se de la inhumăție la incinerăție. În astfel de situații, cercetarea antropologică este sumară.

La începutul epocii bronzului, în sud-estul Transilvaniei este atestată cultura Glină — Schneckenberg. În acea zonă, în ultimele decenii au fost descoperite la Hălchiu, Ghimbav, Codlea, ca și în alte localități, o serie de morminte de inhumatie, caracterizate prin cutii din lespezi de piatră, în care se aflau osemintele mai multor indivizi. Mai frecvent erau câte doi sau trei, așezați în poziție chircită, pe o parte. De obicei, înhumarea era concomitentă, dar, în cazul când avea loc succesiv, osemintele predecesorilor erau deplasate către marginile cutiei. Subliniem că mormintele descrise datează dintr-o fază târzie a culturii Glină — Schneckenberg. Din păcate, aceste schelete nu au fost studiate din punct de vedere antropologic.

În aceeași zonă, sînt documentate și unele complexe arheologice aparținînd culturilor Monteoru și Tei. Pînă în prezent s-au descoperit morminte aparținînd unor astfel de așezări. Se poate presupune că populația purtătoare a culturii Monteoru pătrunsă în sud-estul Transilvaniei, prezenta trăsături mediteraneice dominante, ca și comunitățile din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei.

Acoperind un teritoriu vast din Transilvania, cultura Wietenberg se caracterizează prin practicarea ritului incineratiei (în urne), începînd încă din fazele timpurii și continuînd pînă la sfîrșitul culturii. Au fost descoperite morminte izolate, dar și necropole. Una dintre ele se află lângă Ocna Sibiului, iar alta lângă orașul Bistrița.

Prin acest rit, ea se deosebește de culturile învecinate,

asemănîndu-se mai degrabă cu cele din zona Dunării mijlocii.

Din aceeași categorie fac parte și culturile: Cruceni reprezentată la Cruceni și Bobda) și Suci de Sus.

Deoarece este vorba de ritul incineratiei, nu au putut fi efectuate studii antropologice pe resturile scheletice descoperite în urne.

O altă cultură, din aceeași perioadă, este Periam — Pecica, al cărei areal ocupă zona cursului inferior al Mureșului. În țara noastră, a fost descoperită o necropolă la Beba Veche, mormintele fiind de inhumatie, în poziție chircită, pe o parte. Menționăm că, din fazele mai târzii s-au găsit și unele morminte de incineratie din cultura Periam — Pecica.

În Crișana, în epoca bronzului s-a desfășurat evoluția culturii Otomani. Ritul de înmormîntare este cunoscut printr-o serie de necropole, unele pe teritoriul ungăr, cum sînt cele de la Megyaszo și Hernadkak și pe cel al Slovaciei, ca de exemplu cea de la Sreda pe Bodrog.

Din țara noastră, pînă în prezent au fost cercetate două grupuri de morminte: cele de la Pir și de la Sălacea.

Seria scheletelor descoperite la Pir este alcătuită din 31 de morminte, din care 30 de inhumatie în poziție chircită, pe o parte și unul de incineratie (în urnă).

În urma studiului antropologic efectuat de prof. Olga Necrasov și colaboratorii săi, pe 8 schelete, au rezultat următoarele:

Indivizii prezintă o statură cu variabilitate destul de mare, dar majoritatea se încadrează în talia mijlocie și sînt gracili.

Caracteristică acestei serii este existența a 2 dolicoocrani moderați, 2 mezocrani și 3 brahicrani. Masivul facial este mezen apropiat de limita cu leptenul, de aspect gracil, cu orbite hypsiconche, cu indice nazal foarte variabil.

Prof. O. Necrasov ajunge la concluzia că această mică serie de schelete este compusă din mediteranoizi pe cale de brahicefalizare, amestecați cu forme alpine.

Un alt complex funerar, aparținând culturii Otomani, este cel de la Sălacea, unde au fost descoperite mai multe morminte, dintre care unul de incinerare, din faza de început a culturii și, în diferite puncte ale așezării, 7 schelete din raza a două și anume: 1 copil, 1 bărbat, 3 femei și 2 fără precizarea sexului.

În urma analizei antropologice făcute de D. Nicolăescu-Plopșor și W. Wolski, s-a concluzionat că mormintele de la Sălacea ar putea reflecta un proces complex de brahicefalizare a unui fond de populație alpinomediteranoid și a unor elemente balcanice.

Arealele culturii Noua, de la sfârșitul epocii bronzului, cuprind: atît Moldova, cît și o parte din Transilvania.

Ritul de înmormintare predominant a fost înhumatia.

Pînă în prezent, în Transilvania se cunosc necropolele de la Noua, Morești, Cluj, Teiuș, Alba Iulia și altele. De menționat că mormintele de incinerare sînt mai rare.

Din studiile antropologice efectuate de I.G. Russu și colaboratorii săi, rezultă că la purtătorii culturii Noua din Transilvania se accentuează procesul de brahicefalizare. Me-

dia seriei de crani de la Cluj este mezocrană (78, 64).

Predomină indivizii brahicrani (inclusiv cei trei hiperbrahicrani) față de dolicoocrani și mezocrani.

Concluzia la care s-a ajuns este că fondul de populație era format dintr-un metisaj între mediteranoizi și alpini.

Spre deosebire de seriile din Moldova, aparținînd culturii Noua unde brahicranii alpini sînt extrem de rari, în Transilvania apar mai frecvent, la fel ca și mediteranoizii.

Se cuvine remarcat faptul că, sînt cîteva culturi documentate atît în regiunile extracarpătice, cît și în cele intracarpătice, fiind vorba deci de comunități înrudite, de același tip din punct de vedere antropologic. Așa sînt culturile Glina — Schneckenberg, și Tei, pătrunse din nord-estul Munteniei în sud-estul Transilvaniei și Monteoru, care a putut ajunge în Ardeal și din sudul Moldovei, iar către sfîrșitul epocii bronzului se constată răspîndirea pe un teritoriu vast, în Transilvania și Moldova a purtătorilor culturii Noua.

Urmărind studiile antropologice realizate în Transilvania pentru fiecare cultură în parte, se poate observa că în epoca bronzului, caracteristică este prezența unui fond de populație de tip mediteranoid, cu tendință accentuată de brahicefalizare și manifestînd unele influențe alpine.

Acestea ar fi datele cele mai importante pe care le-am găsit în diferitele surse bibliografice consultate.

Caramelea V.V., Nicolăescu-Plopșor D., Maximilian C.: **Contribuții paleodemografice la studiul unor comunități tribale din epoca bronzului de pe teritoriul României**, în *Probl. de Antrop.* VII, Ed. Academiei R.P.R., 1963, p. 243—261.

Necrasov O. **Considerații asupra populațiilor din vîrsta pietrei și de la începutul vîrstei metalelor de pe teritoriul R.P.R.**, în *Omăgiu acad. C. Daicoviciu*, Buc., 1960, p. 415—429.

Necrasov O. et Cristescu M.: **Étude anthropologique des squelettes de l'âge du bronze, découvertes à Pir (Baia Mare), appartenant à la culture Otomani**, în *Analele științifice ale Univ. „Al.I. Cuza” din Iași*, serie nouă, sect. II. științe naturale, VI, 1960, fasc. I, p. 39—47.

Necrasov O.: **Kizuceniiu antropologhiceskogo sostava vascocinoci ciasi R.N.R.**, în *Trudi Moskovskogo Obscestva ispitateliei prirodi*, 1964, XIV, p. 270—283.

Necrasov O., Russu I.G., Cristescu M.: **Date noi asupra structurii antropologice a triburilor culturii Otomani (Vîrsta Bronzului)** în *S.C. Antr.*, 1966, 3, 1, p. 7—16.

Necrasov O.: **Le processus de brachycéphalisation dans les populations de Roumanie à partir du Néolithique et jusqu'à nos jours**, în *Bevölkerungsbologie*, 1974, Stuttgart, p. 512—524.

Necrasov O.: **L'anthropologie de l'aire thrace** în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie (lingvistique, ethnologie, anthropologie)*, Buc. 1980, p. 423—443.

Necrasov O., Cristescu M.: **Sur la structure anthropologique de quelques populations qui vécurent sur le territoire roumain à l'Age du Bronze** în *Thraco-Dacia*, V, 1984, 1—2, p. 28—35.

Russu I.G., Șerban M., Motiuc I., Farcas T.: **Date antropometrice asupra populației vechi (epoca tîrzie a bronzului) din regiunea Cluj**, în *Morfol. norm. și patol.*, 1958, 1, p. 51—60.

CONSIDERAȚII PRIVIND CULTURA TEI ÎN LUMINA SĂPĂTURILOR DE LA MOGOȘEȘTI, JUD. GIURGIU

Cristian Schuster

Săpăturile de salvare pe traseul a ceea ce urma să fie canalul Dunăre — București pe râul Argeș au continuat și în anul 1989, interesante descoperiri adăugînduse astfel celor

lor din anii anteriori¹.

Și de data aceasta a fost cercetate mai multe așezări din epoca bronzului, dintre care, în mod deosebit, se remarcă cea de la Mogoșești.

Această, ca de altfel toate aşezările din epoca respectivă, era amplasată pe malul drept, mult mai înalt, al Argeşului. Faţă de sălaşele Tei de la Mironesti² şi Adunaţii Copăceni, punctul Dăneasca, cea săpă-tă în ultima campanie arheologică, ocupă o poziţie deosebit de propice habitatului, fiind apărată natural din 3 părţi de maluri abrupte, greu accesibile. Latura de patra se pare că (dacă şanţul identificat aparţine epocii bronzului şi nu culturii Basarabi, ipotезă ce urmează a primi răspuns în campania din anul curent) a fost fortificată artificial.

Aşezarea de la Mogoşeşti aparţine Tei-ului clasic, adică fazei a II-a, fapt ilustrat atât de ceramica bogată cantitativ şi calitativ, cât şi de celelalte materiale arheologice (unelte şi podoabe din os, corn, piatră şi metale. Imensa majoritate a pieselor de interes arheologic au fost recuperate dintr-o locuinţă săpată parţial. Locuinţa avea dimensiuni impresionante, cele două laturi identificate de noi până în prezent având lungimea de 7 m, respectiv 5 m. Peretii s-au prăbuşit spre interior, lucru atestat de poziţia chirpicilor cu urme de nuiiele şi pari. Sub chirpici, pe întreaga suprafaţă cercetată a locuinţei, se întindea un strat gros de cenuşă (0,75 m), rezultat, probabil, din prăbuşirea acoperişului, dar şi din alte depuneri de resturi de material lemnos. În acest strat de cenuşă şi la baza locuinţei au fost găsite peste 100 de vase întregi şi întregibile, cele mai multe fiind ceşti şi vase miniaturale, unelte şi podoabe din lut (fusaiole, greutăţi, linguri, mărgelile), corn (săpăligi), os (sule, împungătoare,, străpungătoare,

ace), piatră şi metal.

Referindu-ne la acestea din urmă, trebuie remarcat că la Mogoşeşti au fost descoperite relativ multe astfel de piese, contrazicându-se în acest fel afirmaţia privind puţinătatea obiectelor din bronz din aşezările Tei³. Dacă în întreaga cultură Tei au fost recuperate 4 ace de cusut din bronz⁴, în aşezarea de pe Argeş s-au găsit 3. De asemenea, au fost descoperite o dalţiţă, un pumnal, mărgelile tubulare, un inel realizat din partea de jos a unui ac de tip Hülsenkopf şi un cuţit confecţionat prin turnare în tipare monovalve şi apoi finisat prin ciocănire.

Pe ambele feţe ale lamei, sub nervura cu secţiune triunghiulară a fost gravat fin un decor interesant. Acest tip de cuţit decorat este unic până în prezent în aria culturii Tei. Piese gravate de acest fel apar pe teritoriul României mai târziu; o eventuală apropiere în ceea ce priveşte decorul exempl-ului de la Mogoşeşti se poate face cu cuţitul de la Varias, din Hallstattul A⁵.

Alături de aceste piese din bronz a fost scos la iveală un cercel de argint realizat dintr-o sîrmă simplă, avind capetele lăţite prin batere. Capetele au fost găurite pentru prindere.

În ceea ce priveşte ceramica, ea se împarte după compoziţia pastei în trei categorii: a) grosieră; b) semifină; c) fină. Din prima categorie fac parte vasele de dimensiuni mari şi mijlocii (vase în formă de „sac”, vase-borcan, oale bombate cu două torţi, castroane, străchini), ele reprezentînd cca. 60% din întregul lot de ceramică. Formele vaselor categoriilor b şi c sînt străchini-

le, paharele, bolurile, ceștile și vasele miniaturale.

Vasele ceramicii grosiere urmează tradiția pieselor din prima fază a culturii Tei, dar, prin forme și decor (briul simplu sau cu alveole, buza crescută sau alveolată, apucăturile în formă de mosor „neperforat”, Besenstrichverzierung și, într-un singur caz, găuri butoni, realizate din exterior spre interior), se pot stabili a-

propieri de ceramica culturii Giina III, în specii cu faza a III-a, Govora Sat — Runcuri.

Ornamentica ceramicii fine și deseori și a celei semifine, este realizată prin împunsături fine, foarte apropiate. Principalele motive decorative, încrustate cu alb, sînt liniile în bandă, zigzagurile, șirurile de „S”-uri, romburile, cîrligele spiralice, triumfiurile etc.

NOTE

1. Vasile Barbu, *Symposia Thracologica*, Piatra Neamț, 6, 1988, p. 173; idem, *Symposia Thracologica*, Tulcea, 7, 1989, p. 379—380; Cristian Schuster, *Symposia Thracologica*, Tulcea, 7, 1989, p. 236—237.

2. *Ibidem*, p. 237.

3. Valeriu Leahu, *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 223—241.

4. Idem, *Cultura Tei*, Bucu-

rești, f.a., pl. IV/2, 6; idem *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 228.

5. M. Petrescu — Dîmbovița, *Depozite de bronzuri din România*, București, 1977, pl. 293/9.

6. Cristian Schuster, *op. cit.*, p. 236 și descoperirile din anul 1989 de la Vîrlaam, com. Adunații — Copăceni, jud. Giurgiu.

DESPRE TREI TOPOARE DE PIATRĂ DIN EPOCA BRONZULUI

Mihai Simon
Mircea Munteanu

Piesele luate în discuție provin din cercetări de suprafață, (efectuate de Vasile Oprea, Răzvan Filip și Ion Munteanu) pe teritoriul județului Călărași. Prima piesă, de evidentă factură răsăriteană, se poate lega de orizontul mormintelor tu-

mulare de la Gurbănești, funcția ei fiind, probabil, de însemn distinctiv, sceptru. Locul descoperirii: cariera de piatră de lângă Gurbănești. Cea de-a doua piesă se încadrează în seria topoarelor de la Borodino. Materialul din ca-

re este confecționat, forma elegantă, finisarea îngrijită și lipsa urmelor de utilizare ne fac să credem că ne aflăm în fața unui sceptru în formă de topor. Locul descoperirii: malul Borcei, în dreptul satului Pietroiu, comuna Borcea. Ultima piesă prezentată are bune analogii în zona caucaziană unde se datează, larg, în milenii III—II î.e.n. (un topor de cupru).

Lucrări importante privind tipologia, cronologia și limbaul utilizat în studiul topoarelor de piatră au fost realizate (în țara noastră) de către Dumitru Berciu, Petre Roman, Eugen Comșa, Vladimir Dumitrescu și Alexandru Vulpe. Considerăm că teritoriul României, a reprezentat în epoca bronzului o zonă de „triple confinium”, influențele culturale egeeană, caucaziană (prin intermediul spațiului nord-pontic) și nord-europeană cunoscând un fenomen de întrepătrundere și suprapunere parțială.

În acest context, cronologia utilizabilă credem că este următoarea: pentru arealul sudic, cronologia utilizabilă credem că este următoarea: pentru arealul sudic, momentul apariției topoarelor cu ceafa cilindrică și profilul curbat este cel post-Glina III — Schneckenberg sau ante Tei (cronologia enunțată de Alexandru Vulpe), iar pentru arealul nordic al țării, momentul apariției topoarelor de piatră cu profil curbat fiind contemporan cu Glina III — Schneckenberg (Răcăciuni, Budacul de Sus). Singurul element ce ne împiedică, deocamdată, să ge-

neralizăm coborîrea datei apariției topoarelor de piatră cu profilul curbat pe teritoriul întregii țări fiind lipsa descoperirilor de acest gen în condiții stratigrafice clare. (Cu riscurile inerente ce decurg din această stare de fapt).

În ceea ce privește semnificația topoarelor de piatră, considerăm că ele au îndeplinit trei funcții (doar topoarele de luptă): 1. simple arme, 2. însemne ale puterii (sceptre), 3. elemente de cult. Considerăm că topoarele de piatră au înlocuit și fizic și în planul construcțiilor mentale spada de mai tirziu, fiind simbolul: a) „omului de arme”, luptătorului, membrului tribului cu drepturi depline, b) al comandantului (conducătorului cetei de războinici), c) al șefului (regelui) în timp de pace.

Pe plan religios explicațiile sînt mai complexe și adesea subiective, opinia noastră fiind că inițial toporul avea un rol practic în timpul ceremoniilor: sacrificarea jertfelor. Timpul, tradiționalismul preoților, complicarea elementelor de cult, precum și al ceremonialului religios au făcut ca în final toporul de piatră, în special cel bipen, să capete sensuri religioase accentuate (vezi lumea egeeană).

*

Topoarele pe care le prezentăm sînt diferite tipologic și cronologic. Analogiile pe care le avem pentru piesele noastre pot fi găsite în arealul nord-pontic și caucazian, cu mențiunea că piesele din tezaurul de la Borodino se leagă și de descoperirile de la Troia (depozitul „L”).

Cercetările arheologice de la Viersani — Jupînești au dus la descoperirea mii multor locuințe și vetre de foc aparținând culturii Verbicioara.

Ceramica descoperită la Viersani — Jupînești aparține unor vase lucrate cu mîna. În funcție de tehnica de lucru, care depinde de mărimea vaselor, de grosimea pereților ori de scopul utilizării lor, acestea pot fi clasate în mai multe categorii.

În prima categorie sînt cuprinse fragmentele unor vase de dimensiuni mari și mijlocii cu pereții relativ groși, lucrate dintr-o pastă ce conține în amestec lut, mult nisip și pietriș sfărîmat, cioburi pisate și paiete de mică. În a doua categorie se grupează fragmentele unor recipiente de dimensiuni mijlocii lucrate cu aceeași degresanți, dar dozați într-o proporție sensibil redusă, cu lutul curat care este într-o proporție mai mare. O altă categorie cuprinde vasele lucrate dintr-o pastă fină, cu lutul foarte bine curățat de impurități. Arderea vaselor se dovedește a fi bine realizată, acest fapt fiind caracteristic acestei ultime categorii ceramice. Aceste fragmente de recipiente mici și mijlocii din pastă cu nisip amestecat cu paiete de mică, erau arse în mediu cu oxigen eliminat, astfel vasele realizate fiind din pastă fină căpătau o culoare neagră.

În ceea ce privește decorul, în realizarea ornamentelor prin combinarea diferitelor moti-

ve, olarii s-au raportat la forma și dimensiunile vasului. În cazul ceramicii de tip Verbicioara IV de la Viersani — Jupînești avem de-a face cu dispunerea decorului în exterior, iar în puține cazuri decorarea realizîndu-se sub buza sau în jurul fundului vasului; de regulă gruparea ornamenticii fiind făcută în metope sau frize late, pe întreg pîntecul ceștilor, cănilor sau castroanelor.

Materiul ceramic este în stare fragmentară. Străchinile au corpul întins și arcuit, umărul spre interior și buza uneori profilată în afară. Vase de tipul urnei tronconice cu corpul puțin arcuit convex, cu una sau două torți trase din buză sau prinse de aceasta. În seria cănilor cu o toartă s-au descoperit recipiente cu gura oblică și pîntecul arcuit, dar mai puțin profilat. În ceea ce privește ceștile cu o toartă, variantele descoperite sînt relativ numeroase: cu corpul cilindric și gura dreaptă sau oblică, iar toarta este trasă din buză sau prinsă de corp.

Ornamentarea ceramicii s-a realizat prin aplicațiuni plastice, pe lîngă briuri (simple, alveolate sau crestate, singulare sau duble), iar pe torți se întîlnesc des proeminențe și creste. Principalele motive folosite de olari în decorarea vaselor sînt realizate prin incizie sau împunsături succesive. Acestea sînt: linii orizontale, drepte, în bandă, zig-zaguri dispuse în benzi

orizontale multiple, fie avînd o poziție verticală (zig-zaguri fulger), fascicule grupate în metope sau frize, motive în formă de S realizate simplu, dublu și dispuse în șir sau în lanț cu capetele îmbrucate, cercuri cu cîmpul hașurat ori dispuse concentric, triunghiuri dispuse în șir orizontal cu vîrfurile în sus, romburi așezate izolat în șiruri orizontale sau verticale, bandă hașurată în rețea, triunghiuri hașurate, motive meandrice.

Relevăm faptul că o parte a toartelor de dimensiuni mici, aparținînd cestilor prezintă proeminențe organice sub formă de buton sau creastă, acestea fiind înconjurate în unele cazuri de un cerc reliefat prin incizie. Pe unele toarte au fost descoperite mici dreptunghiuri hașurate în bandă, imediat sub proeminența de pe toartă.

Categoria ceramicii de factură grosieră este deosebit de bogată din punct de vedere cantitativ. Vasele sînt lucrate în majoritate dintr-o pastă cu pietricele. Forma cel mai des întîlnită aparține vasului borcan cu pereții groși, avînd sub bază un briu în relief crestat sau alveolar, iar pe suprafața pîntecului fiind dispuse ornamentele realizate prin incizie cu măturica.

În stațiunea arheologică de la Viersani — Jupînești au fost descoperite cîteva fragmente ceramice aparținînd unor vase de formă tronconică cu buza ușor evazată care prezintă caneluri dispuse vertical. În ca-

zul unui fragment decorul acestuia constă în încadrarea canelurilor de către semicercuri egale ca o completare a ornamenticii recipientului.

Amintim, de asemenea, descoperirea în bordeiul din S1 a unui suport de frigare de formă trapezoidală, cu dimensiunile de 23x14 cm cu urme puternice de arsură. În imediata lui apropiere a fost dezvelită o vatră, iar pe aceasta era așezat un fragment de topor de piatră șlefuită, cu dimensiunile de 8x6 cm. În locuința de suprafață cercetată în secțiunea S2 a fost descoperit un topor ciocan de formă circulară (se păstrează jumătate) bine șlefuit cu un tub de înmănușare. În aceeași locuință a mai fost descoperită și o secure de piatră, alături de cîteva lamele de silix și fusaiole.

Analogii la ceramica descoperită la Viersani — Jupînești (jud. Gorj) avem în cadrul descoperirilor de la Vlădești — Vilcea, la Govora, la Fărcașul de Sus, Verbicioara și Copăcelu. Ceramica descoperită și cercetată de noi se încadrează în cadrul epocii bronzului, cultura Verbicioara, faza IV (aspectul Govora după Hänsel) datorită asemănărilor deosebite cu materialul ceramic descoperit la Govora. Cercetările arheologice viitoare vor fi în măsură să aducă noi precizări referitoare la descoperirile arheologice de la Viersani — Jupînești.

Gh. Lazarovici
Călin Beșliu

În urma analizării unor loturi de obiecte din cupru, din colecția muzeului clujean, a rezultat existența unor variate grupări legate de compoziția chimică, de tipul și forma obiectelor și de matricea geologică. Analizele au permis detasarea clară a unor tehnologii folosite în obținerea, prelucrarea și alierea cuprului preistoric.

Din analiza compoziției rezultă că una dintre dălți (L22) se separă prin toate elementele de celelalte și mai ales prin procentul ridicat de stibiu. Bănuim că scopul acestui gen de aliaj era acela de a mări duritatea pieselor. Piesa de la Ariușd se diferențiază prin proporția ridicată de arsen, precum și prin raportul aur—argint. Amestecul cu arsen ridică, de asemenea, duritatea pieselor. În acest fel s-au putut delimita clase cu alte grupe de piese considerate a fi de cupru; în realitate ele formează aliaje al căror conținut scăzut de elemente nu a permis precizarea clară a lor prin metodele clasice.

Din aceste analize se desprinde ideea că o serie de piese ce formează cupru—arsenic, cupru cu stibiu sau bismut fac trecerea spre adevăratele aliaje ce definesc mai apoi

bronzul și contribuie la nașterea tehnologiilor epocii bronzului, probleme aflate încă, în unele privințe, la începutul cunoașterii lor.

Toate topoarele plate sau dălțile socotite a fi din cupru se dovedesc a fi cupru—arsenic sau alte aliaje. Mai toate topoarele plate fac parte din clusteri diferiți, ceea ce demonstrează existența unor tehnologii diferite, atât în obținerea metalului, cât și în prelucrarea lui. Analizele și studiile viitoare vor trebui tocmai să definească aceste tehnologii de reducere, „coacere”, batere etc.

Un loc aparte între piese îl are pumnalul de cupru de la Ariușd, cu valori foarte mari ale arseniului — de peste 10.000 ppm —, valori apropiate de cele ale topoarelor plate de la Dragu, Hoghiz, unul din zona Dejului (L14—16), urmate de picsele de la Cheile Aiudului (Brillenspirale). Reținem și cele mai mari valori ale argintului la această piesă. Deocamdată această piesă este dintre cele mai timpurii.

Pentru concluzii mai ample este necesară analiza tuturor obiectelor de cupru, a zgurilor, cât și a zăcămintelor din vecinătatea așezărilor sau descoperirilor cu obiecte de cupru.

PROBLEME ALE LOCUirii DIN EPOCA BRONZULUI DE LA TURENI – CARIERA (JUD. CLUJ)

Florin Gogâltan

Cercetările etnoarheologice întreprinse în zona Munților Pe-trindului, de un colectiv condus de dr. Gh. Lazarovici, a dus la conturarea unor aspecte interesante ale habitatului preistoric din această regiune. /

Descoperirile din zona Cheilor Turului au confirmat unele realități consemnate și de etnografia: existența unor locuiri secundare, sezoniere, legate de anumite activități productive ale unei comunități (cules, pescuit, vînat, etc.); stîni; locuiri temporare etc. În acest context săpăturile efectuate în punctul „Carieră”, aflat la intrarea în Cheile Turului ridică unele probleme.

Cercetările arheologice au dus la identificarea a peste 20 de gropi, aliniate oarecum paralel pe o pantă ce coboară ușor spre versanții abrupti ai Cheilor Turului. Aceste gropi au dimensiuni cuprinse între 0,70 cm și 2 m, adîncimea lor fiind proporțională cu lățimea. Cele mai des întîlnite forme de gropi sînt cele trapezoidale. În afara acestor complexe nu a fost documentată existența unui nivel de locuire.

Nu toate gropile au conținut material ceramic, unele fiind foarte bogate (pînă la 30 de fragmente din vase diferite), altele total lipsite de urme ar-

heologice. Pe fundul unei gropi s-a aflat scheletul unui copil, în-humat chircoit pe partea stîngă și orientat cu capul spre sud. Într-o altă groapă, un tipar din gresie pentru turnat brice din bronz, s-a găsit alături de cîteva fragmente ceramice.

Materialul ceramic aparține culturii Wietenberg, formele și ornamentele demonstrînd existența fazei a III-a de dezvoltare a acestei culturi. Din materialul tipic analizat 23,14" îl reprezintă ceramica grosieră, 51,23" cea semifină și 25,61" cea fină.

Funcționalitatea acestor gropi este destul de greu de stabilit. Lipsa unor așezări în imediata apropiere ca și aspectul lor general (compoziția pămîntului, materialul etc.) fac ca acestea să nu fie simple gropi menajere. De asemenea, ar fi puțin probabil ca ele să aparțină unei stîni, greu identificabile, de altfel, iar cantitatea mare de ceramică fină, tiparul pentru turnat piese metalice nu reprezintă obiecte caracteristice unor activități pastorale comune.

Asemănarea cu alte complexe din cadrul culturii Wietenberg (Fîntînele, Dersida etc.) al căror caracter deosebit, ritual, apare astăzi ca neîndoielnic, poate orienta spre această direcție discuția noastră. /

SINCRONISME ȘI SINTEZE OTOMANI—WITENBERG ÎN TRANSILVANIA

ZOIA KALMAR

Lucrarea prezintă sintezele Otomani-Wietenberg din interiorul arcului carpatic, sinteze și sin-

cronisme care au fost sesizate la momente diferite, în cîteva stațiuni și în următoarele situa-

ții cronologice:

- **orizontul Wietenberg II** — Bădeni (strat de cultură cu ceramică de cea mai bună factură Wietenberg II la care se adaugă elemente Otomani II) și Căprioara.
- **orizontul Wietenberg II/III** — Bădeni (groapa F și B, mai ales ceașcă Otomani) o parte din materialele de la Deuș.
- **orizontul Wietenberg III** — Deușu (caneluri spiralice, precum și unele forme de vase).

- **orizontul Wietenberg III—IV** — Stolna, Hunedoara, Vereșmort (Unirea) (cu vase de diferite tipuri și mai ales amforele de tip Otomani), Suatu, Palatca, Mera, Căprioara, Rapoltu Mare, Cluj, Ardeu, etc.
- **orizontul Wietenberg IV** — Band, Deuș, Cheile Turzii (caneluri, incizii, proeminente înconjurate cu caneluri), Obreja, Cubleş, Vișoara, Bozieș, Bădeni, Deva (ultimele trei având și elemente Suciul de Sus).

O FIGURINĂ DE LUT DIN CULTURA WIETENBERG DE LA TURIA — JUDEȚUL COVASNA

Székely Zsolt

Cultura Wietenberg din județul Covasna a fost cunoscută din descoperiri întâmplătoare și din cercetări de scurtă durată. Nu a fost săpată sistematic nici o așezare care ar fi putut servi la o încadrare cronologică justă a acestor descoperiri.

Descoperirea necropolei de incinerare în urne de la Turia, care a fost cercetată în mod exhaustiv, și a celei de la Ozun, care a fost săpată parțial, au îmbogățit cunoștințele noastre cu privire la aspectul și încadrarea acestei culturi în sud-estul Transilvaniei.

Lucrarea de față se ocupă de mormîntul nr. 6 din necropola de la Turia, în al cărui inventar funerar există și o figurină de lut.

Mormîntul nr. 6 (M.6), este format dintr-o urnă de culoare neagră, parțial păstrată, la o

adîncime de 35 cm. Diametrul gropii circulare este de 50 cm. În urnă s-au păstrat oasele calcinate ale înhumatului și un idol fragmentar. Idolul, făcut din lut ars la roșu, are înălțimea de 7 cm și reprezintă un bărbat. Idolului îi lipsesc capul și brațele; la brîu, buricul iese în relief, are suprafața netedă și este finisat cu mult simț artistic (fig. I/1).

Figurina de lut de la Turia este una din rarele piese de plastică mică, pe care o cunoaștem din epoca bronzului, implicit din cultura Wietenberg. O figură zoomorfă, reprezentînd o pasăre, este cunoscută din așezările culturii Wietenberg¹, iar figurinele antropomorfe sînt mai rare. Un fragment de picior, descoperit la Dersida², dovedește că în această cultură și acest gen de artă a fost practicat.

Ca analogie figurina de la Turia putem aminti un idol din cultura Otomani, de la Pir, confecționat tot din lut (fig. 1/2).

Idolul de la Pir, descoperit în afară de incineratie, este ars cenușiu, are înălțimea de 5 cm și reprezintă un bărbat, pe suprafața pieptului avînd cîteva linii incizate vertical.

Aspectul ambelor figurine arată că originea lor trebuie

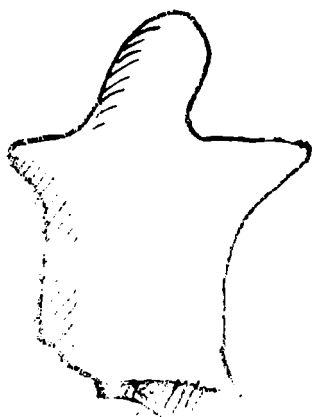
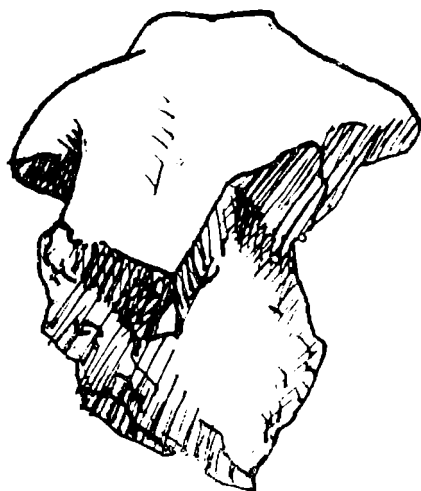
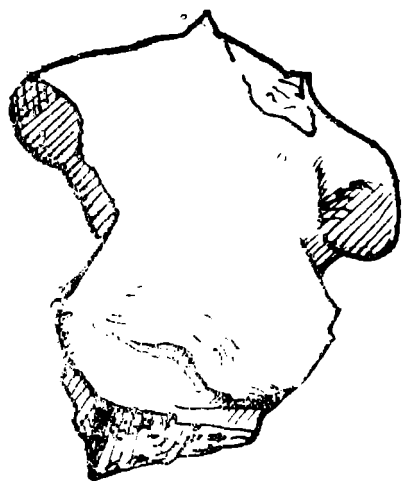
căutată în neolitic, iar prezențarea sexului masculin arată structura socială din această epocă. Astfel de figurine masculine, mai cunoaștem în cultura Nouă, din așezarea de la Nicoleni³ (județul Harghita), care sînt deocamdată mărturii ale unei societăți de uniuni tribale, iar caracterul lor magico-religios nu este încă cunoscut⁴.

NOTE:

- 1/ Istoria României, vol. I, 1960, p. 124.
- 2/ N. Chidioșan, Așezarea de la Dersida, 1980, pl. 38/II.
- 3/ Z. Székely, în Studii și comu-

nicări, Sibiu, 1965, nr. 12, pl. IV, 3—5.

- 4/ Istoria României, 1960, p. 121—122.

2

RĂSPÎNDIREA CULTURII OTOMANI ÎN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI

Ioan Andrițoiu
Tiberiu Mariș

Cultura Otomani constituie una din cele mai cunoscute culturi a epocii bronzului datorită cercetărilor efectuate timp de peste o jumătate de secol și a studiilor elaborate de numeroși cercetători. Astfel, astăzi se cunosc aria de răspîndire a culturii Otomani pe teritoriul României, tipurile de așezări și de locuințe, ritul de înmormîntare, relațiile cu culturile vecine și cronologia internă.

Primele vestigii arheologice ale culturii Otomani în sud-vestul Transilvaniei sînt cunoscute de la sfîrșitul secolului trecut. Descoperirile fortuite și cercetările sistematice (Piatra Craivii, Timpa, Hunedoara, Deva, Folt) efectuate pînă în prezent ridică la 12 numărul punctelor cu materiale de tip Otomani. Prezența lor în acest spațiu se datorează atît schimburilor culturale, intense și de lungă durată, sesizate în valuri succesive a unor comunități Otomani spre Podișul Transilvaniei.

Așezările culturii Otomani în zonă nu sînt în suficientă măsură cunoscute și cercetate. Nu se poate, încă, stabili cu certitudine, în toate cazurile, caracterul descoperirilor (așezare Wietenberg cu importuri ceramice de factură Otomani sau strat de cultură Otomani, avînd în componență și materiale de tip Wietenberg). Așezările se încadrează în categoria celor deschise, ne-fortificate, aflate pe terase (Deva, Hunedoara, Timpa, Folt). Un tip aparte îl constituie așezarea de la Piatra Craivii, dispusă pe înălțime. Ocazional, sînt utilizate pentru locuire și pește-

rile (Ardeu). În zona cercetată sînt documentate locuințe de suprafață la Deva și Timpa.

Ceramica constituie cea mai reprezentativă categorie de materiale în inventarul descoperirilor arheologice din sud-vestul Transilvaniei. După aspectul general, pastă și ardere, ceramica se poate împărți în două mari categorii: 1. Ceramica de uz comun, lucrată destul de neglijent, din pastă ce conține ca degresant nisip cu granulație mare sau pleavă, cu pereții recipientelor groși și cu ardere neuniformă; 2. Ceramică fină, modelată din pastă de bună calitate, avînd ca degresant nisip fin, cu pereții subțiri, acoperiți cu sliș și lustruiți.

În cadrul ceramicii descoperite în sud-vestul Transilvaniei, în bună parte fragmentară, au putut fi reconstituite 8 forme de bază cu 13 variante și subvarianțe: A — vase de mărime mijlocie; B — străchini; C — castroane; D — cești; E — cănițe; F — căni; G — vas cu corpul bombat; H — vas cu corpul biconic.

Ornamentarea ceramicii purtătorilor culturii Otomani prezintă unele elemente caracteristice. Este evidentă tendința de a imprima ceramicii o armonie ce izvorăște din echilibrul existent între mărimea recipientului și decor, acesta fără a avea neapărat o justificare funcțională. Motivele folosite depind, în același timp, și de categoria ceramică pe care se aplică. Ca modalități de ornamentare a ceramicii au fost utilizate: a) ornamentarea în relief (brîie

crestate sau alveolate, proeminente și butoni); b) ornamentarea prin adincire (incizii, caneluri, și impresiuni).

Numărul obiectelor de piatră, lut și metal este pînă în prezent restrîns: lame de silex, topoare fragmentare, greutăți din lut și o plăcuță din bronz.

Materialul arheologic de factură Otomani descoperit în sud-vestul Transilvaniei are un caracter relativ unitar. Încadrarea lui cronologică și culturală se face, în principal, pe baza pieselor ceramice care domină cantitativ. Analiza principalelor forme de vase și a motivelor ornamentale utilizate ne permite să atribuim o bună parte a materialului arheologic fazei a III-a de evoluție a culturii Otomani. Unele din fragmentele ceramice descoperite la Piatra Craivii, Telna și Hunedoara, ca și fragmentul de cană de la Vețel, pot fi încadrate chiar la sfîrșitul fazei a II-a a culturii.

Alte piese ceramice (străchina cu lobi trași din muchia buzei, vasul de la Hunedoara, cana fragmentată de la Folt) prezintă unele note distincte care, atît tipologic cît și motivistic (ornamente incizate sau canelate sub formă de semilună) par mai evolute decît orizontul fazei a III-a, motiv pentru care ar putea fi încadrate la sfîrșitul bronzului mijlociu și la începutul bronzului tîrziu (Br. D).

Datorită bogăției și varietății materialelor, apreciem că descoperirile de la Deva, Tîmpa, Piatra Craivii, și, probabil, Hunedoara și Folt, fac parte din rîndul monumentelor culturii Otomani din această zonă. Celelalte materiale par mai degradate și justifică prezența ca rezultat al schimburilor culturale.

Începutul pătrunderii unor comunități Otomani pe valea Mureșului spre Podișul Transilvaniei este mai greu de precizat. Rezultatele cercetării actuale ne oferă elementele necesare pentru a susține, cu probabilitate, că acest proces s-a desfășurat aproximativ în același timp cu infiltrarea unei anumite părți a comunităților Otomani prin nordul M. Apuseni.

Legăturile dintre culturile Otomani și Wietenberg sînt directe și reciproce. La Deva — Cimitirul ceangăilor și Tîmpa ceramica de tip Wietenberg III-IV apare alături de cea Otomani tîrzie. De la Uroi provine o strachină care înbină în decor elemente tipice celor două culturi. Nesigură este situația de la Piatra Craivii unde nivelările efectuate în perioada decică au determinat amestecarea materialelor arheologice aparținătoare culturilor Cotofeni, Wietenberg și Otomani. La Hunedoara materialele de tip Otomani apar în gropi în asociere cu piese ceramice aparținînd bronzului tîrziu, în context asemănător cu cele de la Măhăceeni.

Un alt aspect căruia azi nu i se poate da un răspuns satisfăcător este acela al duratei în timp a locuirii Otomani din sud-vestul Transilvaniei. Grosimea redusă a stratului de cultură, acolo unde a putut fi observată, arată existența unor așezări cu o durată nu prea îndelungată. Luînd în considerare și caracterul materialului, se poate aprecia că locuirea purtătorilor culturii Otomani în sud-vestul Transilvaniei a cuprins a doua jumătate a bronzului mijlociu și, probabil, începutul bronzului tîrziu.

DATE PRIVIND CULTURA SUCIU DE SUS ÎN N-V DEP. MARAMUREȘ

C. Ivanciuc

Cercetările de suprafață, întreprinse începînd din primăvara anului 1988, au dus la descoperirea mai multor așezări din epoca bronzului, dintre care două aparțin culturii Suciul de Sus.

Dacă în anul 1969, Al. Vulpe reclama penuria de așezări și necropole din depresiune, contrastînd flagrant cu abundența de depozite, cele mai vechi dintre ele datate, din punct de vedere tipologic, în orizontul Uriu-Dragomirești, astăzi sîntem puși în situația de a avansa unele ipoteze cu privire la periodizarea acestei culturi, în aria cercetată, și, de a căuta, eventual, o sincronizare cu vîrsta depozitelor mai vechi, din zona adiacentă.

În cele ce urmează, ne vom referi cu precădere la așezarea de la Cămară-Cireghi, care este cantonată la o depărtare de cca. 4 km est de Sighetu Marmăției, pe a II-a terasă a Tisei, utilizată astăzi ca semănătură. Unicul sondaj de verificare, deschis în apropiere de muchia terasei, a indicat un singur strat de cultură, răvășit și cu urme materiale rare, avînd o grosime de cca. 20—25 cm, situat la o adîncime de cca 30—40 cm. Ținînd cont de depunerile de pietrișuri care apar la zi în mai multe locuri, fără a exclude eroziunea și spălarea, se pare totuși, că așezarea a fost distrusă, în repetate rînduri, de frecventele inundații ale Tisei. La acestea se adaugă arătura mecanică din ultimii ani, care pe alocuri, a răvășit complet stratul de cultură. De la suprafață au fost prelevate, cu

ocazia cîtorva periegheze, o mare cantitate de fragmente ceramice, majoritatea deteriorate și de dimensiuni mici; la acestea se adaugă peste 400 de unelte de piatră, de o tipologie foarte variată; oase și dinți de animale; un obiect de piatră șlefuită în stare fragmentară; o amuletă din marnă.

Deosebim atît o ceramică fină, bine arsă și lucrată cu grijă, de culoare gri-închisă sau brună, cît și una de uz comun, din piatră poroasă și de o execuție grosieră, de culoare roșcată sau gri-închisă. Ca decor predomină incizia. Se pot presupune unele forme, între care, cești cu buza ușor evazată, sau crestată cu linii paralele verticale sau oblice, unele avînd gîtul marcat cu o linie concentrică adînc incizată, iar pe corp cu spirale, înălțuite sau cu cîrlige, la care se adaugă striul, întîlnit atît pe ceramica din pastă poroasă de culoare brună sau roșcată, cît și pe un material avînd o nuanță gălbuie sau cărămizie, ars la o temperatură mai ridicată. Pînă acum nu s-a descoperit nici un indiciu de decor realizat prin incizie. Ca ornament plastic este destul de frecvent briul alveolar, aplicat sub buza unor recipiente probabil bitronconice sau cilindrice. Au mai fost prelevate două fragmente cu suprafața exterioară neagră-lucioasă și de culoare roșie în interior, dintr-o pastă omogenă, net superioară sub raport calitativ. După toate aparențele, acest mar-

terial ar aparține culturii Gáva.

Instrumentarul litic este confecționat, într-o proporție covârșitoare, din gresie sau din gresie glauconitică silicifiată, roci autohtone de vîrstă oligocenă sau eocenă, care se găsesc din abundență în depresiune. De foarte multe ori, mîna artizanului a preferat galeti rulați, culeși direct din albia rîurilor. La acestea se adaugă tufitul, andezitul, cuarțitul, silexul negru, radiolaritul și hornsteinul. A fost decelată o singură așchie din obsidiană. Prezența în cantitate mare a deșeurilor, explică existența atelierelor de prelucrare, la fața locului. Majoritatea uneltelor au o execuție relativ neîngrijită și sînt de dimensiuni mijlocii. În schimb, unele dintre microlite sînt elaborate într-o manieră artistică. Se remarcă 5 vîrfuri de săgeată cu baza convexă și un gratoar discoidal. A mai fost descoperită o secure din gresie neșlefuită. Singura piesă care indică și practicarea agriculturii este o unealtă compusă, confecționată dintr-un vîrf de lamă, prezentînd un luciu foarte puternic pe o muchie, ceea ce demonstrează că a fost montată într-un mîner de corn sau lemn și folosită ca seceră.

În apropierea așezării, la cca 300 m sud, a fost identificată o necropolă tumulară de incineratie, alcătuită din 7 tumuli. Cinci dintre aceștia sînt aproape complet aplatizați, prezanța lor nefiind marcată în teren, decît de o ușoară ridicare de nivel ce nu depășește 0,5 m. Determinarea acestora s-a făcut după stratul de ocru roșcat, care a fost decoperat prin eroziune și pluviodeundație. De la suprafața lor au fost prelevate cîteva fragmente de oase umane cu urme

de incinerare. Ceilalți doi tumuli sînt situați în apropiere de marginea terasei și au o înălțime de cca 1 m. Este foarte greu de precizat dacă au fost sau nu, demantelați de-a lungul timpului. De pe suprafața lor au fost recoltate mai multe microlite confecționate din hornstein, dintre care se remarcă două gratoare pe capăt de lamă, foarte îngrijit lucrate, avînd rețușe solzoase și oblice-paralele, prezentînd o uzură accentuată. La acestea se adaugă și cîteva lame cu rețușe inverse, altele neretușate și un racloar de dimensiuni ceva mai mari, cu aceleași urme de uzură pronunțată, ca urmare a unei folosiri îndelungate.

Pe baza materialului ceramic, cît și a necropolei tumulare de incineratie, am avansat ipoteza că prima locuire s-a făcut în faza veche a culturii Suciului de Sus. Din prudență, nu vom apela la denumirea convențională atribuită în literatura de specialitate acestei faze. În urma unor săpături de anvergură, ar fi posibilă stabilirea unei strategii orizontale, care să confirme sau nu, și existența fazelor clasice ale culturii Suciului, pînă în Halstatt A1. Însă nu este exclus nici faptul ca faza veche (precedată probabil de o fază și mai veche), să fi cunoscut o dezvoltare mai lentă. În ceea ce privește datarea celui mai apropiat depozit, respectiv cel de la Sighet I — Valea Bliadarilor, Al Vulpe oscilează între sfîrșitul perioadei orizontului Uriu-Dragomirești și orizontul Cincu-Suseni, pe care ar putea să-l devanseze ușor. Aceasta înseamnă intervalul cuprins între Reinecke D și Halstatt A.

КУЛЬТУРНО - ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ВЕРХНЕМ ПОТИСЬЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ II - НАЧАЛО I ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ ДО Н. Э. ПО МАТЕРИАЛАМ ЗАКАРПАТСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ УЖГОРОДСКОГО ГОСУНИВЕРСИТЕТА.

Валагури З. А
/г. Ужгород/

I. Закарпатская экспедиция сформировалась в 1961 году. Местом ее работы стал Верхнотисский регион, главным образом Закарпатская обл. УССР. В результате 30-летних работ в значительной мере расширились рамки неизвестных страниц древней истории региона.

2. В низменной части Верхнего Потисья бы и открыты и подвергнуты раскопкам десятки памятников культур Сучью де Сус /Становс/ и Гава. Стационарные раскопки проводились на поселениях культуры Станово в сс. Дяково, Заболотье, Матиево, Лужанке и др. Открыты многочисленные хозяйственно — бытовые комплексы, собран значительный вещественный материал, позволяющий решать вопросы генезиса, хронологии и исторических судеб носителей культуры Сучью де Сус. Установлено, что племена указанной культуры занимали территорию бассейна Верхней Тисы и ее притоков /Самош, Красна, Ботор, Боржава, Бодрог и др. /. В этом регионе сосредоточены многочисленные находки из поселений, погребений с трупосожжениями и клады бронзы горизонта Форр — Опай. Довольно хорошо исследованы и могильники, позволяющие уяснить погребальный обряд культуры Сучью де Сус /Станово, Холмцы, Дяково, Копчаны, Винички, Ластовцы, Рашковцы, Будковцы Брод вцы/. В погребальных ямах одна или несколько урн с прахом покойника. Между погребениями встречались кострища прямоугольной и квадратной формы. В кострищах находились пережженные кости, угольки, осколки керамики, происходящие от ритуального разбивания сосудов.

3 Большое значение для датировки культуры Сучью де Сус, наряду с керамическим комплексом, имеют изделия из бронзы и золота, находящиеся или в кладах, или встречаемых на поселениях и могильниках. Типолого — хронологический анализ памятников культуры Сучью де Сус опирается на вещественный комплекс, позволяющий определить два этапа их развития. Первый имеет отпечатки элементов от прежней отоманской культуры и на этом основании имеем возможность датировать эту фазу развития ВВ₂ /ВС₁/. Вторая фаза может быть отнесена к периоду ВС/ВС₂ — ВД. К этому историческому времени относится и расцвет металлургии бронзы в Верхнем Потисье. Об этом свидетельствуют многочисленные клады бронзовых изделий /выше 200 кладов/ и литейных матриц.

4. Носители культуры Сучью де Сус в финальной стадии своего развития непосредственно соприкасались с расселившимися в Верхнем Потисье племенами культуры Гава. В этом симбиозе этнической поляризации образовалась Гава — Голиградская северо — фракийская общность века /НА — НВ/. Их памятники представлены городищами /Шелестово, Арданово, Стремтура, Ужгород, Солотвино и др. / рядовыми поселениями /Медведивцы, Виноградво, Петрово, Дяково, Чена, Шаланки, Дрисино и др. /, погребениями /Хуст/ и многочисленными кладами /30/. Типолого — хронологический анализ памятников культуры Гава — позволяет определить две фазы их развития. Первая относится к XI — X вв., а вторая к IX — VIII вв. до н. э.

5. Культура Гава в Верхнем Потисье сложилась в результате поглощения элементов культур Иллирии, Отомань III Педика, поздней Вершед — Дубовац, а также не исключена и роль группы Беркес — Демечер — Медведивцы. В конце II-начале I тысячелетия до н. э. в Восточнокарпатском ареале проходит процесс нивелирования культурных различий и формируются культурные группы т/Липуш-Рецимериан, Гава — Голиграды, Кишинев — Корлаань, Сахарна — Солопчены — Шолдачешты.

6 На запад от изучаемого северо-фракийского этнокультурного образования в Подунавье находилась зона формирования культур иллирийцев и других народов. В сложном калейдоскопе этнической поляризации в Карпато—Дунайском бассейне носителей культуры Верхнего Потисья и Прикарпатья занимали контактную зону. Они имели непосредственные сношения с праславянской зоной и это сыграло определяющую роль в их культурно-историческом развитии в последующих веках.

**PROCESELE CULTURAL-ISTORICE
DIN ZONA TISEI SUPERIOARE
DIN A DOUA JUMĂTATE A MILENIULUI II î.e.n.
ȘI ÎNCEPUTUL MILENIULUI I î.e.n.
PE BAZA MATERIALELOR EXPEDIȚIEI TRANSCARPATICE
A UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN UJGOROD**

E. A. BALAGURI
(Ujgorod)

1. Expediția transcarpatică s-a format în anul 1961. Zona ei de activitate a devenit aceea a Tisei superioare, în special regiunea Transcarpatică a R.S.S. Ucrainene. Drept urmare a muncii desfășurate în decurs de 30 de ani s-au lărgit, în mare măsură, limitele paginilor necunoscute din istoria veche a regiunii.

2. În zona joasă a Tisei superioare au fost descoperite și au fost cercetate prin săpături zeci de complexe ale culturilor Suciuc de Sus (Stanovo) și Gava. Săpăturile de durată s-au efectuat în așezările culturii Stanovo, în localitățile: Diakovo, Zabolotie, Matievo, Lujanke și altele. Au fost descoperite numeroase complexe gospodărești și s-au adunat o cantitate apreciabilă de materiale, care permit rezolvarea problemelor genezei, cronologiei și soartei istorice a purtătorilor culturii Suciuc de Sus. S-a stabilit că triburile culturii amintite ocupau teritoriul cuprinzând bazinul Tisei superioare și afluenților ei (Someș, Crasna, Botor, Borjava, Bodrog și altele). În această regiune sînt grupate numeroase descoperiri din așezări, morminte de incinerare și depozite de bronzuri din orizontul Forro-Opai. Destul de bine au fost studiate și necropolele, ceea ce permite lămurirea ritului funerar al culturii Suciuc de Sus (Stanovo, Holmți, Diakovo, Kopciani, Viniciki, Lastovți, Rașkovți, Budkovți, Brodovți). În gropile

funerare era una sau cîteva urne cu rămășițele celui decedat. Între morminte s-au găsit urme de rug de formă rectangulară sau patrată. În resturile rugurilor se aflau oase arse, bucățele de cărbune, cioburi de vase, provenite din vase sparte ritual.

3. O mare importanță pentru datarea culturii Suciuc de Sus, o au, pe lângă materialele ceramice, obiectele de bronz și de aur, care se găsesc fie în depozite, fie în așezări sau în morminte. Analiza tipologicocronologică a complexelor culturii Suciuc de Sus se bazează pe materialele descoperite, care permit să se definească două etape de evoluție. Prima are unele elemente păstrate prin tradiție de la cultura Otomani, care a precedat-o și pe această bază sîntem îndreptățiți să datăm faza respectivă în Bronz B 2/ Bronz C. I. Cea de a doua fază poate fi atribuită perioadei Bronz C/ Bronz C 2 — Bronz D. Acestei perioade istorice îi este atribuită înflorirea metalurgiei bronzului în zona Tisei superioare. Faptul este dovedit prin numărul mare de depozite de obiecte de bronz (peste 200 depozite), precum și forme de turnat.

4. Purtătorii culturii Suciuc de Sus în stadiul final al evoluției lor veneau în contact direct cu triburile culturii Gava, care trăiau în zona Tisei superioare. Drept urmare a acestei simbioze etnice s-a format comunitatea

etno-culturală nord-tracică Găva Holigrad din prima epocă a fierului (Ha A — Ha B). Acestea sînt reprezentate prin grădiștile (Selestovo, Ardano, Stremura, Ujgorod, Solotvino și altele), prin așezări obișnuite (Medvedivți, Vinogradovo, Petrovo, Diakovo, Cepa, Salanki, Drisino și altele), prin morminte (Hust) și prin numeroase depozite (30). Analiza tipologico-cronologică a complexelor culturii Găva permite definirea a două faze din evoluția lor. Prima se referă la sec. XI—X î.e.n., iar a doua din sec. IX—VIII î.e.n.

5 Cultura Găva în zona Tisei superioare s-a format ca rezultat al absorbirii elementelor culturilor: Pilini, Otomani III, Pecica, Virșeț-Dubovaț tîrzii. De asemenea, nu este exclusă participarea și a grupeii Berkes—Demeccer—Medvedevți. La sfîrșitul mi-

leniului II și la începutul mileniului I î.e.n. în zona arealului Carpaților Răsăriteni se produce procesul de nivelare a diferențelor și se formează grupele culturale ale Hallstattului tracic (Lăpuș — Reci, Mediaș, Găva — Holigrad, Chișinău — Corlăteni, Saharna — Solonceni — Soldănești).

6. La vest de această formațiune etno-culturală nord-tracică, studiată aici în zona Dunării, se afla zona de formare a culturilor și a altor popoare europene. În complexa polarizare etnică din bazinul Carpato-Dunărean, purtătorii culturii Găva Holigrad din zona Tisei superioare și din preajma Carpaților, ocupau o zonă de contact. Ei aveau relații directe cu zona preslavă, ceea ce a jucat un anumit rol în evoluția lor cultural-istorică și în veacurile următoare.

HARPOANE DE BRONZ CARACTERISTICE CULTURII COSLOGENI

PETRE DIACONU

Se știe că la Coslogeni (jud. Călărași) s-a descoperit o parte dintr-un tipar (fig. 1) în care se turnau, din bronz, harpoane cu aripioare duble (1). Tiparul zăcea în ultimul nivel arheologic, databil în secolul XI.

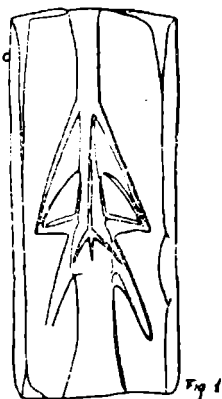
Un harpon de bronz asemănător celor care erau turnate în tiparul de la Coslogeni, s-a găsit la Radovanu, jud. Călărași (2).

Alte două piese (fig. 2/1—2)

s-au descoperit în stațiunea bizantină din insula dunăreană Păcuiul lui Soare (3) (jud. Constanța) aflată în apropierea Coslogenilor (4).

După știința noastră, acestea sînt singurele harpoane aparținînd culturii Coslogeni, descoperite pînă în prezent pe teritoriul țării noastre; oricum, ele se constituie în piese caracteristice numitei culturi (5).

- 1) Marian Neagu și Dan Basarab Nanu, în **Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos**, I, Călărași, 1986, p. 125, fig. 20 mijloc.
- 2) Piesa este inedită; la Rădovanu există un nivel arheologic La Tène, care suprapune la rîndu-i un nivel Coslogeni. Nu încapă îndoială, că piesa aparține culturii Coslogeni.
- 3) Petre Diaconu, în **Păcuiul lui Soare**, II, 1977, p. 34, fig. 18/1—2.
- 4) Desigur, piesele descoperite la Păcuiul lui Soare au fost aduse aici în epoca medievală din așezări de felul celor de la Coslogeni.
- 5) Harpoane cu o singură pereche de arpioare se cunosc pe teritoriul U.R.S.S. în cadrul culturilor Belogradovo și Cernoloshk (A.I. Terenoshkin, în A, 2, 1957, p. 52, fig. 3/15—16).

PROBLEME ALE STUDIERII TRACILOR TIMPURIU LA DUNĂREA DE JOS

MARIAN NEAGU
DAN BASARAB NANU

Cercetările arheologice întreprinse la Grădiștea Coslogeni (1986—1989), în stațiunea eponimă a culturii Coslogeni, au pus în evidență o așezare fortificată cu mai multe nivele de locuire.

Elementele de datare descoperite în situații stratigrafice clare (psalii din os, pumnal folioform și fibulă cu arc simetric din bronz, pandantive și ace din bronz etc.) probează o locuire intensă de aproape două veacuri a așezării de la Grădiștea Coslogeni.

Dintre elementele de datare ne oprim asupra fibulei, care este considerată cel mai sigur mijloc de datare. Fibula este de tip „Bogonfibel” și larg răspândită în zona răsăriteană a Mării Mediterane, zona Adriatică și Balcanii vestici. Ea a fost încadrată cronologic, de majoritatea specialiștilor, în cursul secolului al XI-lea î.e.n.

Ceramica se prezintă uniform, neputându-se face deocamdată diferențieri tipologice nete între nivele. Analiza ceramicii nuse poate constitui singură într-un criteriu sau element de datare. Totuși, nu putem să nu remarcăm că importurile Verbicioara IV—V și Tei V — Fundenii Doamnei au apărut doar în primul nivel de locuire, iar ceramica neagră canelată cu luciu metalic a fost descoperită cu precădere în complexele din ultimul nivel de locuire Coslogeni.

Coroborând elementele de datare cu analiza ceramicii și ob-

servațiile stratigrafice, autorii studiului propun datarea așezării eponime de la Grădiștea Coslogeni în secolele XIII—XI î.e.n.

Descoperirile arheologice de la Grădiștea Coslogeni au implicații majore în stabilirea cronologiei sfârșitului epocii bronzului și începutului Hallstattului timpuriu. Astfel importurile Tei V — Fundenii Doamnei din primul nivel de locuire Coslogeni de la Grădiștea Coslogeni, cît și contemporaneitatea unor elemente Coslogeni și Tei V surprinse la Cățunul (jud. Dîmbovița) indică o sincronizare, cel puțin parțială a culturii Coslogeni I cu Tei V.

Descoperirile efectuate în ultimii ani au impus o serie întreagă de reconsiderări cronologice pentru culturile bronzului final. Astfel, redatarea stratului VII b de la Troia de către Ch. Podzuweit pe baza reanalizării ceramicii miceniene confirmă existența culturii Coslogeni în secolul al XI-lea î.e.n., așa cum o atestă și descoperirile arheologice din așezarea eponimă de la Grădiștea Coslogeni.

Prezența elementelor Coslogeni alături de ceramica Psenicevo — Babadag în nivelul Troia VII b pune sub semnul întrebării vechea datare propusă pentru faza Babadag I, impunându-se o reanalizare a cronologiei sfârșitului epocii bronzului și a începutului hallstattului în sud-estul României.

NOI CONTRIBUȚII LA PROBLEMA GENEZEI ȘI ATRIBUIRII ETNICE A CULTURII NOUA

VALERIU CAVRUC
(Chișinău)

Pînă la mijlocul anilor 60, în literatura de specialitate domina ideea potrivit căreia cultura Noua s-a constituit ca un rezultat al dezvoltării convergente a culturilor locale din epoca bronzului mijlociu, rolul principal în acest proces atribuindu-se culturii Monteoru. În cadrul acestei idei, erau însă greu de explicat deosebiri pronunțate ale culturii Noua față de culturile locale precedente și, în același timp, asemănarea ei uimitoare cu culturile nord-pontice, cu cele din bazinul Volga-Don și chiar cu cele din Siberia de sud-vest.

În anul 1964, A.C. Florescu a avansat o ipoteză prin care atribuia rolul determinant în structurarea etnico-culturală, ce s-a desfășurat în spațiul nord-vest pontic la sfîrșitul epocii bronzului mijlociu, penetrației purtătorilor culturii Srubnaia din regiunea Volga-Don. Concordanța acestei idei cu concepția dominantă a lui O.A. Krivțova-Grakova despre expansiunea vestică a culturii Srubnaia a contribuit la largă acceptare, la dezvoltarea și chiar absolutizarea ipotezei lui A.C. Florescu.

În ultimii ani însă, ideile despre contextul cultural-istoric, în care s-a constituit cultura Noua, s-au schimbat în mod esențial. Tratarea de către O.A. Krivțova-Grakova a grupului Sabatinovka drept o variantă local-cronologică a culturii Srubnaia s-a arătat a fi greșită. S-a dovedit în mod convingător că acest grup reprezintă o cultură de sine stătătoare și genetic legată de cultura ceramicii cu multe brîuri (CCMB). În afară de a-

ceasta au fost efectuate demersuri destul de convingătoare în favoarea reducerii cronologiei absolute a epocii bronzului tîrziu din bazinul Dunării de jos și din spațiul nord-pontic pînă în sec. al XV-lea î.e.n. inclusiv. Conform acestei idei, cultura Noua apare nu mai tîrziu de începutul culturii Sabatinovka și acelor grupuri din comunitatea cultural-istorică Srubnaia (CCIS), în care sînt reprezentate trăsăturile caracteristice pentru epoca bronzului tîrziu din spațiul nord-pontic, din bazinul Dunării de jos și din regiunea carpato-nistriană.

Astfel, concepția despre participarea activă a „culturii” Srubnaia la constituirea culturii Noua este lipsită de temei cultural-istoric și cronologic. Renunțarea la această concepție necesită însă o nouă interpretare a fenomenului uniformizării culturale a ținuturilor situate între Carpați și Niprul inferior.

Analiza comparativă a complexelor funerare specifice epocilor bronzului mijlociu și tîrziu din spațiul carpato-nistrian a demonstrat că unul din factorii fenomenului menționat îl constituie înrudirea genetică a culturilor Noua și Sabatinovka. Fondul comun pentru ambele culturi a fost CCMB. Aceasta din urmă precede în spațiul carpato-nistrian în mod nemijlocit culturii Noua, prezintă contacte strîne cu cultura Komarov și, într-o măsură mai redusă, cu elementele monteorene care își fac sporadic apariția în acest spațiu. Tocmai de aceea în spațiul carpato-nistrian se cristali-

zează o variantă locală specifică a culturii Noua care se distinge prin diversitatea și instabilitatea ritului funerar, prin proporția limitată a trăsăturilor monteorene în ornamentarea ceramicii etc.

La vest de Prut, participarea CCMB la formarea culturii Noua a fost mai puțin pronunțată. Drept substrat genetic principal al culturii Noua aici a fost cultura Monteoru, care, începînd din faza I C₃ suportă permanent influența, iar începînd cu faza I-a chiar percepe unele trăsături ale ritului funerar al CCMB.

Un alt complex de împrejurări, care a determinat acest fenomen, îl reprezintă trecerea în spațiul nord-vest-pontic de la formele mobile ale păstoritului la modul de viață sedentară bazat pe agricultură și creșterea vitelor. Una din condițiile deter-

minate ale acestei transformări a fost schimbarea condițiilor climatice.

Concomitent cu acest fenomen, spațiul nord-vest-pontic devine o verigă intermediară între culturile din vest și est, cărora le erau proprii calitățile completării reciproce.

CCMB a constituit substratul genetic pentru culturile posteroare succesive: Sabatinovka, Belozerca și cimeriană (tipul Cernogorovka — Novocercassk). În același timp cu culturile clasice ale bazinului carpatic, în care se petrecea formarea etnosului tracic, ea a participat la formarea culturii Noua. De aici rezultă ca foarte verosimilă ideea despre caracterul traco-cimerian al culturii Noua.

CARACTERISTICILE SOCIO-ECONOMICE ALE PURTĂTORILOR CULTURII NOUA, REIEȘITE DIN STUDIUL MATERIALULUI ARHEOZOOLOGIC.

SERGIU HAIMOVICI

Cultura Noua este caracteristică bronzului final, ea dezvoltîndu-se spre sfîrșitul mileniului II î.e.n. Aria ei apare destul de largă, Moldova reprezentînd zona în care ea a fost bine studiată și de unde de altfel noi deținem și materialul arheozoologic pe care l-am studiat. Resturile animaliere provin din șapte stațiuni arheologice șase așezări: Piatra Neamț-Ciritei, Iași-Valea Lupului, Drăgești, Birlad, Gîrbovăț, Cavadinești cît și o necropolă: Trușești, ele ridicîndu-se la peste 11.000 de piese.

Frecvența materialului paleofaunistic arată clar că purtătorii

acestei culturi erau cu precădere crescători de animale. Culesul, pescuitul nu reprezintă ocupațiuni de luat în seamă, iar vînatărea avea un rol cu totul minor; este probabil că nici agricultura nu putea fi puternic dezvoltată.

Taurinele au frecvența cea mai înaltă, ele întrecînd uneori toate celelalte grupe de mamifere luate la un loc. Avînd în vedere și talia lor specifică, putem preciza că locuitorii acestei culturi erau crescători de cor-nute mari, care le dădeau o parte importantă din proteinele

necesare. Totuși taurinele erau ținute cu precădere în scopuri utilitare, mai ales ca producătoare de lapte și doar în mod secundar ca furnizoare de carne. Menționăm faptul că scăderea taliei taurinelor de-a lungul epocii bronzului apare foarte evidentă, vitele culturii Noua avînd înălțimea la greabăn, în medie, cu 2—3 cm mai joasă, decît a acestora din culturile bronzului mijlociu.

Pe locul al doilea se clasează și porcinele, fie ovicaprinele, dar frecvența lor este mult inferioară în raport cu cea a cornutelor mari. Ovinele, dar mai cu seamă porcinele culturii Noua sînt caracterizate prin masivizarea lor în raport cu cele ale celorlalte culturi ale epocii bronzului, fără a fi însă vorba de existența unor preocupări de ameliorare rasială.

Calul are, în cadrul așezărilor Noua, o frecvență mai înaltă decît în alte culturi ale bronzului, această frecvență cît și cantitatea foarte mare de taurine reprezentînd tocmai caracteristicile acestei culturi din bronzul final. Totodată el apare în medie destul de înalt, găsindu-se indivizi cu talia de peste 1,40 m și cu evidente caractere ale cailor din gruparea estică.

Ciinele prezintă o frecvență foarte joasă, fapt oarecum de

neînțeles la o populație de crescători de vite, dar pe care îl consemnăm tot ca o caracteristică a respectivei culturi.

Fenomenul de defrișare a masivelor forestiere se face simțit — prin prezența în trei așezări: Volea Lapului, Birlad și Gîrbovăț a culanului. Totuși, elementul preponderent printre mamiferele sălbatice este reprezentat de gruparea ecologică de pădure, pe lângă cerb și mistreț găsindu-se, de exemplu, la Gîrbovăț, ursul și risul. Factorul geografic se face simțit în economie și prin faptul că în stațiunea de la Ciritei, deci în zona precarpatică, frecvența speciilor sălbatice este evident mai înaltă decît în celelalte cinci așezări, arătînd faptul că în regiunile de altitudine mai mare vînaștoarea își mărește importanța.

Un alt fenomen pe care-l considerăm interesant este acela că în materialul osos ce formează ofrandele depuse în mormintele din necropola de la Trușești, mamiferele sălbatice ajung să dețină 50% din totalul resturilor de faună. Ar fi acest fapt un ritual care ar reprezenta reminența unei epoci îndepărtate cînd purtătorii culturii Noua aveau vînaștoarea drept ocupație preponderentă și foloseau pentru însoțirea morților cu precădere resturile speciilor sălbatice?

NOI DATE STRATIGRAFICE ȘI CRONOLOGICE ÎN AȘEZĂRILE DE TIP GÎRLA MARE ȘI HALLSTATTIAN DE LA GHIDICI (JUD. DOLJ)

NICA MARIN

Sînt cunoscute încercările de periodizare în două sau patru faze ale culturii Zute Brdo-Girila Mare, exclusiv pe baza criteriului

tipologic cu ajutorul ceramicii descoperită în necropolele de la Balta Verde (D. Berciu și Eugen Comșa), Cîrna (Vl. Du-

mitrescu), Korbovo (N. Taric), Zimnicea (A. D. Alexandru) și altele.

Noile date stratigrafice, obținute în urma recentelor săpături efectuate în așezarea de la Ghidici, pun într-o lumină nouă periodizarea acestei civilizații de la sfârșitul epocii bronzului. Pe o suprafață de 14 x 13 m (SI) săpată la 4 m vest de locuința nr. 3 din partea de nord a așezării a fost identificat un strat al epocii bronzului, de culoare cenușie, gros de 0,60—0,70 m, alcătuit din 4 niveluri de locuire. Nivelul I, foarte subțire, surprins la 1,50—1,80 m adâncime, era alcătuit din cenușă, cărbune și resturi menajere, care cobora spre capătul de nord, sub forma unui șanț, probabil de apărare, adânc cu 1,25—1,50 m, față de nivelul de călcare antic.

Umplutura șanțului de culoare maronie, cu rare urme menajere, era suprapus de nivelul II sub forma unui strat de locuire de culoare cenușie, gros de 0,20 m. Pe peretele de est al secțiunii I, nivelul II de locuire este clar marcat de o vatră rotundă, puțin albiată, cu diametrul de 0,80 m și care suprapune umplutura șanțului de apărare a nivelului I. Vatra nivelului II era suprapusă la rîndul ei de un strat de nisip, steril cu pete maronii, gros de 1 m, după care urmau ultimele două niveluri de locuire, în grosime de 0,30—0,40 m. Între carourile 2 și 3, resturile locuinței de suprafață nr. 6, cu dimensiunile de 6,25 x 4,35 m, descoperite la 1,50 m adâncime, suprapunea nivelul II de culoare cenușie, gros de 0,20 m. Aglomerarea de lipituri, cenușă și cioburi, de formă ovală avea orientarea N—S. Vatra, de formă rotundă (0,65 diametru), era amenajată pe podea spre capătul de nord al

locuinței. Ceramica specifică nivelului III era răspândită în apropierea vetrei și spre latura de vest. Stratul bucăților de lipituri ai locuinței nr. 6, gros de 0,20 m era suprapus la un alt strat de locuire cenușos, gros de 0,30 m peste care se afla apoi podina locuinței nr. 5 de dimensiuni mari (8,25 x 6,20 m), cu inventar ceramic specific ultimului nivel de locuire (nivelul IV). Forme de pungă cu latura de nord arcuită împreună cu inventarul ceramic o apropie, cronologic, de locuința nr. 3, cu deosebire că locuința nr. 5 avea două vetre; una de formă restangulară plasată în centru, iar cealaltă rotundă (0,75 m diametru) situată într-o absidă de pe latura de est.

Diferența de nivel de 0,25 m între cele două podele ale locuințelor 5 și 6 ar putea reprezenta existența a încă unui nivel de locuire intermediar ce ar putea reprezenta ultima fază de evoluție asemănătoare prin ceramică, celei de la Cîrna.

Ceramica locuinței nr. 6 (nivelul III), împreună cu cea din nivelul II cu caracteristici deosebite prin forme și ornamente mai ales incizate, ar putea reprezenta faza a II-a a culturii Gîrla Mare.

Ceramica nivelului I, descoperită mai ales pe fundul șanțului este specifică primei faze a acestei culturi, mai slab reprezentată în stadiul actual al cercetării.

Ceramica hallstattiană alcătuită mai ales din urne de mari dimensiuni, cești cu toartă, suprainălțate, strecurători și vase-borcan, descoperite în așezarea care suprapunea pe cea a epocii bronzului pune într-o lumină nouă relația culturală și cronologică între cele două civilizații.

CÎTEVA DATE DESPRE CEATEA HALLSTATTIANĂ TIMPURIE DE LA VALEA REA (COM. BRADEȘTI, JUD. DOLJ)

NICA MARIN

Primele obiecte de bronz din epoca fierului descoperite, în timpător, pe teritoriul comunei Brădești, au fost publicate de Ion Nestor în *Der Stand...* (1933). Le-a dat în sec. V—IV î.e.n.

În primăvara acestui an, profesorul de istorie Mihăilescu Ion din localitate ne-a adus la cunoștință descoperirea mai multor fragmente ceramice, de culoare neagră, descoperite într-o groapă de cenușă, din punctul „Cetate” de pe teritoriul cătunului „Valea Rea” al comunei Brădești, jud. Dolj.

Deplasindu-ne la fața locului am identificat o așezare hallstattiană, întărită, al cărei strat de cultură, gros de 0,50 m a fost distrus în cea mai mare parte de lucrările efectuate cu ocazia lucrărilor de dublare a căii ferate Craiova-Filiași.

Așezarea hallstattiană, întărită, se află situată în punctul „Cetate” la 26 km nord de Craiova și la 1 km sud de cătunul Valea Rea și în imediata apropiere de pârâiașul ce curge pe sub podul de cale ferată de la „Viaduct”.

Orientată N—S, așezarea hallstattiană în formă de limbă, cu dimensiunile de 200 x 60 m, este situată pe un pînten de terasă a văii Jiului cu pante abrupte și înalte de 25 m.

Șanțul de apărare lat de 14 m și adînc de 4—7 m, izolează așezarea de restul terasei. Partea de nord a fost afectată de calea ferată Craiova-Filiași.

S-a mai păstrat, în situ doar stratul de locuire lat de 3 m de la marginea terasei care înconjoară așezarea ca o centură

unde se mai pot face observații stratigrafice. În cea mai mare parte a așezării, stratul de locuire a fost distrus, conservîndu-se doar complexe de locuire sub formă de locuințe îngropate sau gropi menajere, protejate în prezent de mărăcișuri.

În colțul de nord-vest al așezării s-a descoperit o groapă cu cenușă, pe fundul căreia se aflau depozitate mai multe vase și anume: 4 vase-urne întregibile, două castroane tronconice și un capac.

Ceramica, din punct de vedere al formelor și mai ales al tehnicii de modelare și ornamentare, prezintă aceleași caracteristici cu cea descoperită în Insula Banului, Babadag (faza I) și Cozia. Predomină ornamentarea prin imprimare („terques”) și mai rar prin incizare și canelare.

Vasul-urnă, de formă bitronconică, de mari dimensiuni este ornamentat simplu, cu caneluri în jurul proeminențelor sau mai complicat cu șiruri de benzi drepte, orizontale, deasupra cărora se află grupate câte 3 sau 4 triunghiuri hașurate în aceeași tehnică a imprimării.

Castroanele, de formă tronconică, cu baza puțin arcuită sau îngroșată sînt ornamentate cu șiruri de puncte pe buză sau linii incizate combinate cu cele imprimate în zig-zag la capătul cărora se află cercul imprimat de tip Gîrla Mare.

Prin caracteristicile ceramice descrise mai sus, așezarea întărită de la Valea Răii (Brădești) se apropie mai mult de aspectul Insula Banului și grupa Cozia.

Efectuarea unor viitoare săpături de salvare ar aduce elemente noi cu ajutorul cărora s-ar putea stabili raporturile culturale

și cronologice cu grupul cultural Vîrtop, cunoscut mai demult în literatura arheologică.

NECROPOLA PLANĂ DE INCINERAȚIE DE LA TICVANIUL MARE (JUD. CARAȘ-SEVERIN) ÎN CONTEXTUL GENEZEI PRIMEI EPOCI A FIERULUI DIN SUD-VESTUL ROMÂNIEI

**MARIAN GUMĂ
SABIN A. LUCA
PETRU ROGOZEA**

Descoperirile arheologice mai vechi și cercetările sistematice recente (în urma cărora au fost scoase la iveală numeroase piese izolate de metal sau depozite de bronzuri, așezări și necropole) au reușit să pună în evidență faptul că zona de sud-vest a României se înscrie printre ariile primare de transformare „în sens hallstattian” a manifestărilor culturale specifice Bronzului târziu și final din întreg spațiul carpato-dunărean.

Printre descoperirile cele mai recente, și de o semnificație aparte în acest context, se înscrie și necropola plană de incinerație aflată în imediata apropiere a localității Ticvaniul Mare (jud. Caraș-Severin).

Intrată în circuitul științific de specialitate încă de la sfîrșitul secolului trecut, grație descoperirii (în 1874) a unui depozit de bronzuri în hotarul său (Milletker, 1897, 112; Szentkláray, 1900, 1; Roska, 1942, 197, nr. 84, 85; Petrovsky, 1977, 457, LXXIV), localitatea Ticvaniul Mare se află situată pe soseaua Reșița-Oravița, în imediata apropiere a văii riului Caraș, la limita vestică a piemontului bănațean.

În anul 1979, în apropierea aceleiași localități a mai fost descoperit — în mod accidental — un alt „depozit” de bronzuri, datînd din faza Ha A₁ (Săcărîn 1981, 97—106).

La aproximativ 800—900 m sud-est de locul în care a fost efectuată descoperirea, cercetările de suprafață — efectuate în același an — au reușit să pună în evidență existența unui obiectiv arheologic încadrat inițial (pe baza ceramicii specifice recoltate din perimetrul său) la sfîrșitul epocii bronzului — începutul primei epoci a fierului.

Efectuarea unor lucrări de îmbunătățiri funciare în zonă a determinat începerea (în 1987) unor săpături arheologice de salvare în acest punct („Ferma nr. 2”), situat pe terasa mijlocie a riului Caraș, în apropierea soselei Reșița-Oravița, la cca. 1 km înaintea de intrarea în comuna Ticvaniul Mare.

Cercetările întreprinse aici, între anii 1987—1989, au pus în evidență unei necropole plane evidență existența unei necropole plane de incinerație, din care au număr de 36 de morminte (13 în campania din 1987, 5 în cea din

1938 și 18 în cea din 1989).

Inventarul acestora este deosebit de unitar, necropola părînd să fi fost folosită o perioadă mai scurtă de timp, cu atît mai mult cu cît în cadrul său — judecînd, desigur, numai prin prisma mormintelor cercetate pînă acum — nu s-au putut diferenția mai multe faze de evoluție.

Oasele umane, bine arse, se aflau depuse în urne bitronconice, de culoare neagră sau brun-neagră și cel mai adesea cu pereții lustruiți la exterior. Cu rare excepții, marea majoritate a acestor urne au fost decorate exclusiv prin caneluri sau fațete (de regulă, dispuse orizontal sau — mai rar — în ghirlandă pe gît și oblic pe zona mediană), ele prezentînd totodată și cîte patru grupuri de proeminențe conice, dublate de proeminențe lățite, în zona diametrului maxim.

Drept capace au fost folosite, de regulă, străchini cu buza invazată decorată prin canelare pe umăr. În afara oaselor incinerate, urnele mai conțineau — în cele mai multe cazuri — una sau două vase de ofrandă întregibile (majoritatea reprezentînd cești cu o toartă puternic supraînălțată și, uneori, torsadată), obiecte din bronz și os, precum și fragmente ceramice neîntregibile, puternic arse, culese de pe rug. Dintre obiectele de bronz și os descoperite, și care au făcut parte din inventarul funerar, se remarcă acele (cu capătul tronconic sau biconic), cuțitele, verigile, brățările și tutuții întregi sau fragmentari.

La patru dintre mormintele cercetate pînă în prezent, urnele conțineau și cîteva oase de animal (ofrandă de carne). La nici unul dintre morminte nu s-a putut delimita în mod clar conturul gropii în care a fost plasată urna funerară.

Se cuvine a fi menționată și observația că majoritatea urnelor au fost perforate intenționat în zona fundului.

De asemenea, nu considerăm lipsit de importanță să subliniem aici existența unor morminte care se detașează oarecum în contextul practicilor generale de ritual funerar descrise mai sus. Astfel, într-un singur caz (M_3), oasele umane incinerate, depuse în urnă, au fost presărate masiv cu bulgărași de ocră roșu. Tot un caz singular îl constituie și depunerea unei cești de ofrandă în exteriorul urnei, imediat sub buză, în zona gîtului (M_{23}). De asemenea, în alte două cazuri, resturile incinerate ale defuncțiilor fără nici un fel de inventar funerar, nu au fost depuse în urnă, ci direct pe solul din fundul gropilor a căror contur s-a putut distinge cît de cît clar doar la acest nivel ($M_{25,26}$).

Pentru poziția cronologică a necropolei, în afara urnelor și a celorlalte tipuri ceramice deosebit de tipice, sînt importante analogiile pieselor de metal cu cele descoperite la Moldova Nouă — „Caricra de banatite“ și Cornutel (în Banat), sau depozitele seriei de tip Cincu-Suseni. Pe baza acestora apreciem că grupul celor 36 de morminte descoperite pînă în prezent în necropola de la Ticvaniul Mare se pot data — relativ restrîns — în faza Ha A.

Trecînd în revistă realitățile culturale existente în Banat la sfîrșitul epocii bronzului, dominate în acest spațiu — pe de o parte — de grupele complexului cultural cu ceramică încrustată (de tip Zuto Brdo — Gîrla Mare în sud și respectiv, Cruceni-Belegis în vest și nord-vest), iar — pe de altă parte — de faza cea mai tîrzie a grupului cultural de tip Balta Sărată (în zona piemontană din estul și nord-estul aceleiași regiuni), au-

torii deosebesc în cadrul orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată din faza Ha A (A₁), mai multe grupe culturale înrudite, dar relativ distincte, care se nasc pe baza manifestărilor locale din Bronzul târziu și care se află în faza Ha A₁ într-un proces evolutiv „în sens hallstattian”, cu tendințe de omogenizare pe spații mai largi, în condițiile exercitării asupra lor a unor influențe culturale (și chiar a unei oarecari presiuni etnice) de origine central-europeană, manifestate în această zonă încă de la sfârșitul epocii bronzului.

Astfel, pentru zona de cîmpie din vestul și mai ales din nord-vestul Banatului, această realitate este bine ilustrată (deși încă insuficient de bine reprezentată în literatura de specialitate) în special prin intermediul cercetărilor efectuate în necropolele de la Timișoara — „Fratelia”, Voiteg, Peciu Nou, Cruceni, Bobda, ș.a., etapele evolutive ale procesului menționat putînd fi cel mai sugestiv exemplificat prin succesiunea fazelor de tip Cruceni I — Cruceni II — Bobda I — Bobda II.

Ca atare, considerăm că există suficiente temeiuri pentru a aprecia descoperirile „de tip Bobda II” ca cele mai reprezentative, deocamdată, pentru faza Ha A (A₁) în zona nord-vestică a Banatului, ele născîndu-se prin transformarea „în sens hallstattian” a manifestărilor de tip Cruceni-Belegis, caracteristice Bronzului târziu în zonele vestice ale Banatului. În acest context, trebuie subliniat și aspectul oarecum contrastant existent — la același crizont cronologic — între descoperirile „de tip Bobda II”, și cele „de tip Susani—Cornuțel” (specifice piemontului est-bănățean).

Pentru zona piemontană din estul și, mai ales, nord-estul Banatului, documentația existentă

arată deocamdată ca fiind tipice etapei târzii a epocii bronzului, doar descoperirile aparținînd celei mai recente faze a grupului cultural de tip Balta Sărată. Deși între acestea și descoperirile „de tip Susani—Cornuțel” este de presupus existența a încă unei faze (insuficient documentată însă în prezent), lipsa unor descoperiri aparținînd altor manifestări culturale, dar mai ales frapantele analogii tipologice—evolutive existente între materialele caracteristice ultimului nivel al așezării de la Valea Timișului și cele de tip Susani — Cornuțel, permit avansarea ipotezei că acestea din urmă își au geneza în cele aparținînd grupului cultural de tip Balta Sărată, descoperirile de tip Susani—Cornuțel reprezentînd astfel manifestarea culturală specifică fazei Ha A (A₁) în nord-estul Banatului.

În zona sudică (dunăreană) a aceleiași regiuni, tranziția de descoperirile de tip Dubovac-Zuto-Grdo-Gîrla Mare la cele aparținînd perioadei Ha A (A₁) este, de asemenea, asigurată pe un fond etno-cultural preponderent local. Ilustrativ în acest sens este situația necropolei de la Liubcova — „Țiglărie”, a cărei ultimă fază se datează în Ha A₁, atît prin manifestările ceramice cît și prin numeroasele piese de metal descoperite aici. O geneză similară o presupun și descoperirile de la Moldova Nouă — „Cariera de Banatite” sau cele de la Svinița — „Piatra Elisovei”.

În aceste condiții, considerăm că apare tot mai pregnantă necesitatea de a integra manifestările culturale aparținînd celei mai timpurii etape a complexului de ceramică canelată din Banat, și — în general — ansamblul realităților istorico-arheologice din faza Ha A₁ (dacă nu chiar din întreagă fază Ha A) într-o necesară — și mai de mult

prezumată, de altfel, — etapă de tranziție de la epoca bronzului la cea mai veche epocă a fierului, cu atât mai mult cu cât, dincolo de o suită întreagă de alte argumente, aceste realități nu fac altceva decât să prezinte evoluția „în sens hallstattian“ a vechilor manifestări etno-culturale locale, diferențiate zonal, ale Bronzului târziu, și final (respectiv ale fazelor Br. C—D și Br. D/Ha A₁).

Ar apărea, deci, evident că de un început propriu-zis al primei epoci a fierului în sud-vestul României nu putem vorbi cu certitudine înaintea fazei Ha A₂, moment din care complexul hallstattian timpuriu cu ceramică canelată se omogenizează tot mai pregnant, printr-o nouă sinteză culturală pe spații mai largi. Evoluția sa din Banat, în intervalul Ha A₂—B₁ (dacă nu chiar și Ha B₂, în nordul acestei regiuni), este asigurată și tot mai bine ilustrată prin descoperirile de la Remetea Mare — „Gomila lui Gabor“ și „Gomila lui Pituț“, ca și prin acelea de la Bocșa Română — „Dealul Mare“ și Liborajdea.

În acest cadru, cercetarea necropolei de la Ticvaniu Mare, în ciuda numărului relativ restrâns de morminte cercetate pînă acum, vine să aducă un plus substanțial de informație, de precizie și noi unghiuri de a-

bordare a procesului de trecere de la epoca bronzului la prima epocă a fierului.

În primul rînd, trebuie subliniat valoarea deosebită ca reper cronologic pe care o deține această descoperire, în condițiile dificultăților de racordare a obiectelor de bronz cu tipologia ceramică a acestei etape, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de situația înregistrată în celelalte necropole bănățene, unde la același palier cronologic lipsesc piesele de metal — la Ticvaniu Mare dispunem de o combinație fericită într-un repertoriu tipologic limitat de forme ceramice și obiecte de metal, plasate într-un spațiu temporal limitat și bine determinat.

De asemenea, ea contribuie la o mai bună cunoaștere a practicilor funerare utilizate în această perioadă, prin poziția sa geografică, la limita dintre zona de deal și cea de cîmpie a Banatului — inventarul său arheologic fiind în măsură să ilustreze interferențele culturale existente între manifestările specifice acestor zone la pragul dintre epoca bronzului și prima epocă a fierului. În aceste condiții, continuarea cercetărilor arheologice în perimetrul acestor necropole reprezintă nu numai un deziderat metodologic și chiar o necesitate stringentă din punct de vedere științific.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Milleker, 1897

— B. Milleker, *Délmagyarország régiségletetei*, Timișoara, I (1897)

Szentkláray, 1900

— Y. Szentkláray, *Krassó-vármegye története*, Timișoara, 1900

Roska, 1942

— M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, I. Oskör (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, Tom I. Praehistorica), Cluj, 1942

Petrovsky, 1977

— R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al*

localităților județului Caraș-Severin din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n. (III), în *Banatica*, Reșița, IV, 1977, p. 437—461

Săcărîn, 1981

— C. Săcărîn, *Depozitul de bronzuri de la Tievaniul Mare (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VI, Reșița, 1981, p. 97—101

PROBLEME PRIVIND PERIOADA HALLSTATTIANĂ TIMPURIE ÎN CENTRUL CÎMPIEI ROMÂNE

SEBASTIAN MORINTZ

Cu prilejul redactării cuprinzătoarei sinteze *Istoria României I*, 1960 (epoca veche), au fost menționate unele descoperiri, dar n-a putut fi definită nici o cultură hallstattiană timpurie, pe teritoriul țării noastre. În prezent, perioada hallstattiană timpurie este relativ bine cunoscută. În ciuda realelor progrese constatăm că într-o zonă, cuprinsă aproximativ între linia localităților Zimnicea și Vedea, spre vest și valea Mostiștei spre est, noi nu cunoaștem pînă în prezent o cultură hallstattiană timpurie specifică așa cum cunoaștem pentru sud-vestul (culturile Susani-Vîrtop și Insula Banului) precum și pentru sud-estul României (cultura Babadag).

Centrul Cîmpiei Române s-a bucurat de atenția arheologilor încă din anii '30, fapt care a determinat o bună cunoaștere a perioadelor străvechi (neo-eneolitic, epoca bronzului, perioada hallstattiană mijlocie și epoca geto-dacilor). Însuficiența cunoaștere a perioadei hallstattiene timpurii din centrul Cîmpiei Române, în contrast cu celelalte regiuni ale țării, a fost remarcată și de arheologul german Bernhard Hänsel (*Beiträge zur regionalen und chronologischen*

Gliederung der alteren Hallstattzeit an der Unteren Donau, I, Bonn, 1976, p. 96 și urm.).

Și totuși, o serie de descoperiri exista. Pot fi menționate cele din necropola de la Zimnicea, respectiv ceramică cu analogie în cultura Susani-Vîrtop din Banat și Oltenia. La București—Chitila, într-un mediu hibrid Tei V cu elemente de tip Radovanu, au apărut fragmente de vase hallstattiene de tip Susani, originar din Banat, tip care este apreciat drept cel mai timpuriu aspect hallstattian din România. În zona orașului Giurgiu apar, sporadic, fragmente de vase cu ornamente din cercuri mici unite prin linii tangente imprimate, cu analogii în cultura Insula Banului din zona Porților de Fier dar și în faza Babadag II din sud-estul României. Descoperirile de la Meri (comuna Vedea) și București-Cățelu Nou tind să schițeze un orizont hallstattian timpuriu în care remarcăm vase duble („Solnițe”) ornamentate cu șiruri de cercuri mici unite prin linii tangente incizate ce amintesc decorul specific fazei Babadag I, vase—„urne” specifice primului orizont hallstattian din Banat și Oltenia, dar și unele vase specifice celui mai târziu

orizont al epocii bronzului care îmbină elemente Tei V și Rădovanu. Între materialele hallstattiene timpurii, inedite, de la Dridu apare și ceramică canelată specifică culturii Mediaș din sud-estul Transilvaniei, forme de tip Virtop (Oltenia) și foarte rare fragmente de vase cu ornamente de tip Babadag I și II. Cercetările de suprafață de pe valea Mostiștei, și un mic complex săpat la Sultana au oferit vestigii de tip Mediaș și, mai rar, de tip Babadag II și III.

Cele mai importante sînt desigur descoperirile de la Popești-Nucet comuna Mihăilești, județul Ilfov) dintre care remarcăm

pe baza cîtorva fragmente de vase publicate: ceramică canelată probabil de tip Mediaș, un fragment de vas cu proeminență împinsă din interior, exteriorul cu ornament frecvent în faza Babadag II (are frapante asemănări și în cultura Insula Banului).

Cercetarea Hallstattului timpuriu din zona centrală a Cîmpiei Române merită o atenție specială. Descoperirile de pînă acum atestă aspecte culturale deosebite, și nu o unitate. În perioada următoare întreaga Cîmpie Română va fi cuprinsă în aria culturii Basarabi.

FORME ȘI ORNAMENTE PE CERAMICA DESCOPERITĂ ÎN AȘEZAREA TRACICĂ DE LA SUCEVENI – STOBORANI, JUDEȚUL GALAȚI

Dan Basarab Nanu

Ceramica descoperită în așezarea de la Suceveni-Stoborani se înscrie în repertoriul specific sudului Moldovei cu analogii la Foltești, Tămăoani, Vinători. Ca forme, predomină oalele cu marginea dreaptă sau ușor răsfrîntă în afară, buza dreaptă sau rotunjită cu corpul mai mult sau mai puțin arcuit. A doua categorie o reprezintă vasele de dimensiuni mari, în formă de sac. Ceștile, cămile, castroanele sînt prezente într-o proporție mai mică. În ceea ce privește pasta, a fost remarcată folosirea lutului frămîntat, poros, cu suprafața aspră. În aceeași proporție cu vasele din lut se găsesc recipientele din pastă mai fină,

lustruite la exterior, în timp ce vasele din pastă foarte fină cu lustru metalic sînt mai puțin reprezentate.

Elementele decorative se întîlnesc destul de frecvent. Se remarcă prezența brîului alveolar sub buză sau sub pîntecul vaselor, incizia (mai ales pe categoria ceștilor și a cănilor din pastă fină, lustruită), canelura existentă pe buza castroanelor, împunsăturile alternînd cu motive geometrice incizate și în mai mică măsură butonii întîlniți pe pîntecul recipientelor. Sînt prezente în cîteva cazuri brîuri dantelate și banda simplă reliefată sub buză. Motivul ornamental

cel mai semnificativ constă din grupuri de linii incizate asociate cu linii orizontale adâncite.

Așezarea de la Suceveni-Storoborani are un singur nivel de

locuire, iar formele și ornamentica ceramicii datează această stațiune arheologică în Hallstattul timpuriu.

PROBLEMA RAPORTURILOR TRACILOR DIN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC CU NORDUL ITALIEI LA SFÎRȘITUL EPOCII BRONZULUI ȘI ÎN HALLSTATTUL TIMPURIU

M. PETRESCU – Dîmbovița

Problema raporturilor civilizațiilor apeninică, protovillanoviană și villanoviană din Italia cu civilizațiile contemporane din centrul și sud-estul Europei a fost mult dezvoltată în literatura de specialitate străină și română, renunțându-se, cu începere din 1930, la supraestimarea „fascinației italiene”.

În cea ce privește literatura de specialitate străină, sînt luate în considerație opiniile lui G. v. Merhart, J. D. Cowen, A. Mozsolics, R. Peroni, H. Hencken, G. Kossack, St. Foltiny ș.a. Cu acest prilej s-a avut în vedere rolul mișcărilor populațiilor civilizațiilor central-europene a mormintelor tumulare de la sfîrșitul Bronzului mijlociu și a cîmpurilor de urne din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu, prin care s-au explicat unele concordanțe între anumite tipuri de obiecte de bronz și de ceramică din civilizațiile spațiilor carpato-dunărene și nordul Italiei. În acest context sînt menționate bronzurile orizon-

tului „Peschiera” și urnele „pseudovillanoviene”.

În istoriografia română relativ la această problemă prima reacție, față de rolul important atribuit de Ec. Dunăreanu Vulpe și V. Pârvan influențelor civilizațiilor villanoviană și atestată în dezvoltarea civilizației tracice, se datorește lui I. Nestor, care cu toate că a luat poziție față de exagerarea rolului influențelor occidentale, totuși nu a exclus unele influențe din Italia, pe cale ocolită prin nordul Ungariei. În schimb, după S. Morintz, epicentrul unității culturale italo-dunărene nu a fost în nordul Italiei, ci în Europa centrală, iar după M. Petrescu-Dîmbovița nu pot fi contestate anumite asemănări cu bronzurile de tip Peschiera. La rîndul său, M. Rusu a încercat să stabilească legătura între ceramica neagră cu caneluri, considerată ca fiind de tip villanovian și pusă de el în legătură cu pătrun-

derea spre est a civilizației Sîntana — Lăpuș — Pecica, denumirea românească a civilizației Gáva, și tipurile de obiecte de bronz de origine central-europeană.

În ceea ce privește obiectele de bronz din spațiul carpato-dunăreano-pontic cu analogii în Italia, acestea au fost studiate de I. Nestor (unele categorii de vase și săbii de tip Boiu), Al. Vulpe (topoare cu aripioare mediane de tip Peschiera), M. Petrescu-Dîmbovița (variantele Uioara de Sus 7 și 7a a secerilor cu limbă la mîner cu analogii în grupul Terramarelor din Italia) și Bader (fibulele de tip Peschiera, Santa-Lucia, Haslau-Regensburg, variantele de tip Podunci, Caka, Orlea și Brad din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu, deosebite de orizontul cu tipuri sanguisuga, Cerlosa și serpetiform din Hallstattul tîrziu). La acestea se adaugă bronzurile de tip Peschiera din Ungaria, studiate de A. Mozsolics, care prezintă interes pentru unele descoperiri de acest fel din România.

În stadiul actual al cercetărilor, cu toate că nu pot fi admise importuri și influențe

directe din nordul Italiei în spațiul carpato-dunăreano-pontic la sfîrșitul Bronzului și în Hallstattul timpuriu, totuși se constată unele asemănări între obiectele de bronz și ceramica din aceste două zone, care, probabil că sînt de pus în legătură pe seama evenimentelor din această vreme, respectiv mișcările populațiilor civilizațiilor mormintelor tumulare și a cîmpurilor de urne înspre sud și sud-est, precum și reacțiile în lanț, care le-au însoțit, în cadrul marii migrații egeene, prin care s-au răspîndit elementele de origine centrală și sud-est europeană în zonele respective. Procesul acesta complex urmează să fie mai bine precizat prin studii speciale viitoare, atît în ceea ce privește tipurile datorate influențelor civilizațiilor mormintelor tumulare și a cîmpurilor de urne din ambele zone, cît și împrejurările istorice în care au parvenit în aceste zone, precum și posibilitatea ca anumite tipuri din aceste zone să se datoreze și altor cauze, eventual schimburilor sau influențelor culturale.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA GIOSENI, COM. TAMAȘI, JUD. BACĂU

Viorel Căpitanu

În luna februarie a.c. a fost descoperit un depozit de obiecte de bronz cu totul întîmplător în grădina din apropierea locuinței cetățeanului

Mihai Andrei, la cca. 0,40 m adîncime de la suprafața solului, în timpul lucrărilor de primăvară.

Până în prezent au fost recuperate un număr de 27 de piese din care 14 topoare de tip celt, 4 seceri, 1 coif fragmentar, 2 brățări, 1 spirală, 1 tortiță de la o cană, 1 verigă(?), 2 fragmente de spadă, precum și un fragment de lance.

Din totalul de 14 topoare — celt, descoperite până în prezent la Gioseni, un nr. de 13 buc. aparțin tipului transilvănean cu o sigură tortiță, la care se mai adaugă un exemplar decorat cu linii paralele în relief pe ambele laturi; 4 seceri din care 3 cu cîrlig și un exemplar cu limbă la mâner.

Coiful în stare fragmentară cu tijă perforată, reprezintă un unicat în Moldova. Asemenea exemplare se mai întîlnesc la Pișcolt, Sig, Soaș etc., dar de o altă factură.

Cele două brățări descoperite la Gioseni reprezintă 2 tipuri diferite — una cu corpul masiv și secțiunea ovală este decorată cu grupuri de linii paralele în relief, care încadrează pe cele oblice. Secțiunea este în formă de semi-lună.

A doua brățară cu secțiunea rotundă este decorată la unul

din capete cu linii paralele în poziție verticală.

Mai amintim o spirală alcătuită din trei spire, de la o fibulă(?) o verigă, o tortiță de la un vas, probabil de la o ceașcă cu analogii la Suseeni.

La toate acestea mai adăugăm două fragmente de spadă, diferite: precum și un fragment de la un vîrf de lance cu nervură mediană.

Atragem atenția că depozitul de bronzuri de la Gioseni a fost descoperit în poziție secundară. Terasa înaltă a Siretului mijlociu, care altădată adăpostea depozitul, poate și așezarea respectivă, datorită mișcărilor gravitaționale, dar și alunecărilor de teren, s-a desprins de la locul ei de la lungul anilor, iar fruntea terasei(?) se află în prezent cu cca. 50—60 m mai jos, în apropierea locuinței cetățeanului mai sus menționat, la cca. 20 m de șoseaua comunală Tamași—Răcățău.

Depozitul de obiecte de la Gioseni, prin analogiile de pe teritoriul României, precum și cu altele din centrul Europei se datează în Hallstattul timpuriu.

BRONZURI AFLATE ÎN COLECȚIILE MUZEELOR DIN JUD. HARGHITA

Viorica Șoiom

Lucrarea își propune să prezinte obiectele de bronz descoperite pe teritoriul județului, aflate fie în colecțiile

noastre, fie în altă parte, precum și pe cele provenite din alte colecții și ajunse la noi în mod mai mult sau mai

puțin fortuit. O bună parte din aceste piese fiind deja publicate, studiul de față se structurează astfel:

a) Depozite și piese cunoscute;

b) Piese inedite;

c) Repertoriul localităților din jud. Harghita în care s-au descoperit obiecte de bronz.

Informațiile pe care le deținem în legătură cu modul de descoperire și proveniența exactă a fiecărei piese sînt, din păcate, în bună parte foarte sumare. Majoritatea au fost descoperite întîmplător. Unele provin din colecții mai vechi (colecția Liceului catolic din Miercurea Ciuc; colecția liceului reformat din Odorheiu Secuiesc etc.), altele au fost împrumutate cu mulți ani în urmă din colecțiile muzeelor din Tîrgu-Mureș, Sfințu Gheorghe și Brașov fără a se consemna, nici într-un caz nici în altul, locul și modul de descoperire.

Încadrarea cronologică s-a realizat, în general, pe baza

analogiilor, piesele prezentate de noi datînd din epoci contemporane marilor depozite de bronzuri bine cunoscute din Transilvania. Prin multitudinea și varietatea lor, ele se răsîndesc pe o perioadă îndelungată de timp, începînd din neolitic prin descoperirile de la Mugeni, Ciuc-sîngeorgiu Sîndominic și Gheorgheni (așezări de tip Ariușd) și pînă în Hallstattul mijlociu și tîrziu prin descoperirile de la Porumbeni, Mari, Sînsimion și Sîncrăieni.

Numărul mare al obiectelor de bronz provenite de pe teritoriul jud. Harghita, în concordanță cu cel al așezărilor de epoca bronzului și prima vîrstă a fierului, dovedesc o locuire intensă și prosperă și, credem, chiar o exploatare și utilizare a minereurilor cuprifere existente în zona Bălanului. Sperăm ca analizele de probe de cupru antic și actuale să ne sprijine în supozițiile noastre.

NOI MATERIALE APARTINÎND HALLSTATT-ULUI TRACIC TIMPURIU DE TIP CORLĂTENI-CHIȘINĂU

**OCTAVIAN LIVIU SOVAN —
EMIL MOSCALU**

La Mihălășeni (jud. Botoșani), s-a săpat integral una din cele mai mari necropole aparținînd culturii Cerneahov. Sîntana de Mureș din secolul IV după Cristos formată din 520 de morminte de incinerare și de înhumare. În perimetrul acestei necropole s-a găsit și ceramică hallstattiană

tracică timpurie într-o cantitate redusă. Nu s-a găsit nici o locuință, — bordei sau groapă, ceramică aflîndu-se în strat, care a fost de cele mai multe ori răvășit de gropile mormintelor.

Această situație ne convinge că așezarea tracică hallstattiană se

află în imediata apropiere a perimetrului necropolei care a afectat numai periferia acestei aşezări. Ceramica se împarte în două categorii: de uz comun şi fină. Cea de uz comun este lucrată din pastă brună poroasă şi este reprezentată de tipul III al ceramicii traco-getice, ornamentată cu briu alveolar întrerupt de patru butoni şi de vase de tip IV, ornamentate cu şiruri de alveole adâncite întrerupte de butoni (E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, 1983). Aceste tipuri sînt comune tuturor aspectelor culturale tracice hallstatiene timpurii, din aria nord şi sud tragică: Gava-Holyhrady, Babadag-Longoza, Insula Banului şi Pşenicevo din sudul munţilor Balcani.

Ceramica fină este lucrată din pastă neagră cu luciu metalic şi este reprezentată de vase bitronconice din tipul I al ceramicii traco-getice (urne protovilanoviene) ornamentate cu caneluri orizontale pe gît, ceşti cu toarta supraînălţată şi umbo pe fund. Acestea există şi la Mediaş în Transilvania, ca şi la Chitila la Bucureşti.

Sînt bine reprezentate şi străchinile de tip turban cu marginea răsfrîntă spre interior. Ele sînt ornamentate cu caneluri orizontale şi paralele pe partea exterioară. În cultura Babadag această categorie nu este prezentă, pentru că străchinile de aici sînt ornamentate pe marginea superioară cu caneluri oblice. Străchinile de acest tip, cu caneluri oblice, fac carieră şi în cultura Basarabi din secolele VIII—VII î.e.n. În cultura Basarabi canelurile nu sînt de acelaşi tip cu cele din cultura Babadag.

În nordul Moldovei nu se cunosc aşezări şi necropole aparţinînd culturii Basarabi, dar în zona corespunzătoare a Basarabiei avem necropola de la Soldăneşti şi alte cîteva puncte cu

materiale de tip Basarabi. În Moldova cele mai nordice puncte cu materiale de tip Basarabi există la Poiana (jud. Galaţi) şi Lepureni (jud. Vaslui).

Materialul ceramic de la Mihălăşeni aparţine Hallstattului tracic timpuriu de tip Corlăteni-Chişinău. Aşezări aparţinînd acestui aspect cultural se mai cunosc în judeţul Botoşani la Corlăteni, din săpăturile conduse de Ion Nestor între anii 1949—1951, la Cotul Miculinţii ca şi în alte puncte. În afară de aşezarea de la Corlăteni, care a livrat puţin material, nu a mai fost cercetată o altă aşezare de acest tip nici în judeţul Botoşani şi nici în Moldova. După harta publicată de A. I. Meliukova sînt cunoscute 39 de aşezări de tip Corlăteni — Chişinău în spaţiul dintre Siret şi Nistru.

Prof. D. Berciu a datat în 1966 aspectul cultural de tip Chişinău-Corlăteni începînd cu Hallstattul A₁. N. Borofca îl datează la sfîrşitul Hallstattului A₂, pînă în Hallstattul B₃ ca şi A. I. Meliukova. A László datează începutul aspectului cultural de tip Corlăteni-Chişinău pe baza unui ac de bronz cu cap biconic, găsit în necropola de la Vaslui în Ha A₁ iar evoluţia sa între Ha A₂—B₃.

La Grăniceşti (jud. Suceava) s-au găsit vase din specia „Bukelkeramic” care are drept caracteristică mameloane împinse din interior ornamentate cu caneluri. Acestea sînt forme ceramice comune culturii Gava-Holyhrady şi Babadag-Pşenicevo care ajung pînă la Troia VII B₂ în Asia Mică.

Grupa Holyhrady a culturii Gava-Holyhrady ocupă zonele Prutului şi Nistrului superior în regiunile Cernăuţi, Suceava, Ternopol şi Ivano-Frankovsk. Dr. A. László a distins la Grăniceşti (jud. Suceava) o grupă aparte numită Grăniceşti, dar

care este legată de cultura tracică Gava-Holyhrady. În Moldova de sud și centrală au fost definite grupele hallstattiene tracice timpurii de tip Tămăuani și Cozia.

Materialele aparținând aspectului cultural tracic timpuriu de tip Corlăteni-Chișinău de la Mihălășeni aduc o bună contribuție la cunoașterea Hallstattului în această regiune nordică atât de puțin cercetată.

NOI DESCOPERIRI HALLSTATTIENE PE TERITORIUL JUDEȚULUI ARAD

EUGEN D. PADUREANU

Cu ocazia cercetărilor perieghe tice efectuate în județul Arad, alături de materiale aparținând și altor epoci și perioade istorice, au fost descoperite și salvate materiale — în special ceramică — atribuite primei epoci a fierului. Aceste materiale, inedite, nu prea numeroase, descoperite în condiții stratigrafice neclare, completează repertoriul arheologic al județului, aruncând o lumină favorabilă asupra unor perioade istorice sau zone mai puțin cercetate din județ.

Prezentăm, în ordine alfabetică, localitățile de unde provin aceste descoperiri.

Arad (municipiu)

a) **Piața Avram Iancu:** Materialul ceramic salvat cu ocazia îngropării unor conducte (în special buze de străchini fațetate oblice) indică se pare o așezare deschisă aparținând perioadei HaB.

b) **Cartier Grădiște:** Alături de un bogat material neolitic Criș, descoperit în cartierul Grădiște, str. Voievod Moga, au apărut fragmente ceramice brune, uniform arse, unele decorate cu briu crestă, oblic, care pot fi încadrate în HaC. Probabil este vorba de o așezare deschisă.

c) **Arad — Hotel Parc:** Cu ocazia săpării fundației hotelului Parc, situat chiar pe malul Mureșului, au apărut fragmente ceramice de culoare neagră, mate la exterior, brune în interior, care pot fi încadrate în HaB. Probabil este o așezare deschisă.

d) **Arad — Uzina de Apă:** În apropierea Uzinei de apă, situată la nord-est de municipiu, de pe teritoriul tell-ului eneolitic au fost salvate fragmente ceramice aparținând unor castroane, precum și vase ornamentate cu caneluri oblice (străchini-turban) pe care le datăm în HaB2—B3.

Chesint-Movila Huncă: În partea de sud-est a satului, la baza unei movile (naturale?), fragmentele ceramice, după pastă, forme și câteva toarte, indică o locuire hallstattiană (HaB3—C?).

Corbești — Piriul Filimoncești: Urmele materiale descoperite în albia piriului indică o așezare deschisă, atribuită pe baza materialului ceramic, (castroane urne decorate cu grupuri de caneluri sub formă de arcade), perioadei de sfârșit a Hallstattului timpuriu (HaB2—B3).

Felnac — „La Tăietură“: Materialul ceramic descoperit în

malul Mureșului indică o așezare hallstattiană deschisă. Au fost recuperate părți din vase brun-negricioase, cu luciu metalic, decorate cu caneluri oblice, care pot fi încadrate în HaB3. 1

Neudorf — Piriul Roșia: Unele materiale descoperite dovedesc o locuire destul de intensă în interiorul fortificației, precum și în zona imediat apropiată. Ceramica, prin forme, pastă și ornamente, poate fi atribuită culturii Basarabi. Au mai fost descoperite: o unealtă (cuțit curb) și o armă (vîrf de lance), ambele din fier.

Pecica — Porgaci: În așezarea eneolitică fortificată, s-au descoperit și fragmente ceramice, împreună cu deseuri de turnare de la piese de bronz pe baza cărora locuirea poate fi încadrată în HaB.

Zăbrani — La Suiș: De pe teritoriul incintei fortificate, semnalată de noi anterior, s-au cules fragmente ceramice atipice care după pastă sînt hallstattiene.

Majoritatea punctelor menționate sînt așezări deschise: la Neudorf și Zăbrani nu excludem prezența unor așezări fortificate sau fortificații de refugiu. La Pecica — Porgaci nu este exclusă reamenajarea vechiului șanț eneolitic, iar Chesinț — Movila Huncă (care pare a fi înconjurată parțial de un șanț) putea oferi un adăpost în caz de primejdii.

O clarificare a numeroase probleme legate de semnalarea acestor vestigii, va rezulta după efectuarea unor săpături în zonă.

NOI MATERIALE APARTINÎND ASPECTULUI CULTURAL DE TIP CIUMBRUD DIN TRANSILVANIA SECOLELOR VI — V Î.E.N.

EMIL MOSCALU

În anul 1959 prof. Ion Nestor și dr. Eugenia Zaharia au recuperat de la Bratei (jud. Sibiu) un mormînt de înhumăție, descoperit întîmplător, care avea ca inventar un vas bitronconic de tip I/d, o ceașcă cu buton pe mîner de tip XIX/d și un alinakes. Mulțumim doamnei dr. Eugenia Zaharia pentru cedarea spre publicarea a acestor materiale. 1

Dr. Iuliu Paul a publicat 6 vase, provenind dintr-o descoperire întîmplătoare, făcută la Crăciunelul de Jos (jud. Sibiu). Descoperirea este formată dintr-

un vas bitronconic de tip I/d, un vas bitronconic neornamentat de tip I/h, două cești de tip XIX/c din care una are fundul ornamentat, două străchini de tip XI/a, care au 4 butoni sub marginea superioară (E. Moscalu, *Ceramica tracogetică*, București, 1983). Una din străchini are marginea exterioră ornamentată cu caneluri oblice, care ne asigură perpetuarea formei și ornamentului din cultura Basarabi. Cultura Basarabi acoperă în secolele VIII—VII î.e.n. zona Mureșului și a Tîrnavelor.

Mormîntul de la Bratei, care conține două vase și descoperirea de la Crăciunelul de Jos, ne asigură și de această dată că în aspectul cultural de tip Ciombrud din Transilvania secolelor VI—V î.e.n. ceramica este locală getică timpurie și nu scitică. Nici descoperirile de aici nu sprijină atribuirea aspectului cultural de tip Ciombrud sciților. Așteptăm argumentele lui Valentin Vasiliev, care să sprijine afirmația că denumirea de aspect cultural de tip Ciombrud este improprie.

Autorii care au atribuit aspectul cultural tip Ciombrud sciților n-au ținut seama de faptul că ceramica din necropolele de acest tip din Transilvania este în proporție de 99,99% getică timpurie și nu scitică.

Nici necropolele de la Mărișelu și Budeni-Fînațe (jud. Bistrița-Năsăud) publicate de George Marinescu nu conțin altceva decît ceramica getică timpurie. Prof. Olga Necrasov arată că din cele 23 de morminte cercetate de la Ciombrud, 12 au fost analizate din punct de vedere antropologic. Nici unul din ele nu au tangențe cu seriile scitice din Ucraina. Iată că, în acest fel, nici datele antropologice nu susțin atribuirea aspectului cultural de tip Ciombrud din Transilvania sciților. Prin urmare, ceramica din acest aspect cultural nu aparține sciților, ci getilor timpurii, iar tipul antro-

pologic este local. Nu ne rămîne să discutăm despre sciți în Transilvania, decît pe baza unor piese de metal de tip răsăritean, din care multe sînt produse grecești. Dăm ca exemplu hidria de bronz de la Artand din vestul Ungariei care este produsă la Sparta. Diadema de aur de la Artand este, de asemenea, un produs grecesc.

V. Vasiliev ne-a reproșat, într-un articol publicat în AMN din 1982, că mormintele de inhumatie de la Săulești-Simeria sînt prefeudale și nu traci hallstattiene. Între timp, Zoia Kalmar a publicat două morminte traciice de inhumatie de la Baci (jud. Cluj) Hallstatt B, iar Egon Dörner publicase mai înainte un mormînt hallstattian de inhumatie din cetatea de la Sintana-Arad. În aceste condiții nici ritul inhumatiei nu este adus în Transilvania de sciți, ci are ascendențe locale.

Am arătat că este dificil să identificăm riul Maris din Herodot I, 48 cu Mureșul. Herodot spune că riul Maris se varsă în Dunăre. Or, Mureșul se varsă în Tisa, nu în Dunăre. O altă identificare fantezistă este cea a riului Pyretos, menționat de Herodot, cu Prutul. Nu s-a știut că forma Prut este o denumire slavă, apărută foarte probabil după secolul VI e.n., cînd slavii vin în Dacia post romană. Prut înseamnă în limba rusă și ucraineană: vargă, nuia.

G E T O - D A C I I

ANTICHITATEA DACICA ÎN VIZIUNEA UMANISMULUI ÎN SEC. XVII-LEA DIN TRANSILVANIA

DORU RADOSAV

Umanismul secolului al XVII-lea din Transilvania, este o epocă de intens efort cultural pe linia unui program care viza, mai târziu decât renașterea și umanismul clasic din secolele anterioare, datorită unor condiții istorice specifice — laicizarea și naționalizarea limbii și literaturii culte, sistem educațional mai larg ca și conținut, erudiție și spirit critic, reconsiderarea antichității cașice și în cazul de față al antichității dacice Așezarea cu pregnanță a imaginii vechii Dacii, în circuitul cultural umanist transilvănean, se face datorită vocației spiritului critic și erudit al cărturarului care se dorea bine informat originilor, prin corelarea acestor origini la statutul intelectualului umanist astfel, încât recurența la valorile istorice ale Daciei, potențază o genealogie a nobilei istorice.

Există, în acest secol al XVII-lea precum și în primele decenii ale celui următor, o întreagă bibliotecă de scrieri privind opera veche transilvăneană, în care Dacia ocupă un loc eminent, semnate de umanisti români, maghiari, sași: Mihail Halici, L. Toppeltinus, Stephanus Zamosius, Valentinus Franck von Franckenstein, I. F. Altdorfus, F. Fassching, Andreas Huzsti, Saumel Köleseri, Ioanus Lazarus etc. Umanistul român Mihail Halici, autorul primei ode în limba română, este intens preocupat de originile sale din antichitatea dacică și romană (el însuși se denu- mește Rumens Apollo — poet

român), închină Transilvaniei, pământului străbun, un poem, rămas în manuscris, în limba latină, de 38 de strofe în care glorifică virtuțile „Daciei îndepărtate și mult admirate”. Dacia rămâne pentru el un epitaf al unei genealogii virtuoașe, genealogie care va constitui în secolul următor iluminist, argument de prim ordin în susținerea dreptului istoric al poporului român din Transilvania.

Interesul pentru activitatea dacică s-a manifestat și în domeniul istoriografiei. Astfel, la 1603 cronicarul umanist Stephanus Zamosius face o descriere amănunțită a urmelor arheologice de la Ulpia Traiană — capitala Daciei Romane, a această lucrare fiind printre primele din domeniul istoriografic care restituie și integrează în sfera interesului cultural imaginea concretă a vechii Dacii. Amintim, de asemenea, lucrarea umanistului sas Gheorg Soterius „Historia Daciae Antiquae” (Istoria Daciei Antice), o lucrare de mare exigență la folosirea izvoarelor, exemplară prin metoda de elaborare a instrumentelor de lucru folosite: lexicoane, cronologii, bibliografii etc. Același lucru se poate spune și despre lucrările lui Franciscus Fasching „Vetus Dacia” (Dacia Veche) și „Nova Dacia” (Noua Dacie), lucrarea umanistului Samuel Köleseri „Aurora romana dacica”, Andreas Huzsti „Dacia Mediterranea”, precum și Andreas Ilya „Ortum et Progressum Variarum in Dacia Gentium...” (Nașterea și evoluția variatelor nea-

muri din Dacia) în care apartenența etnică a locuitorilor Transilvaniei nu este abordată ca o problemă a unui „Statu-quo” istoric ci ca o raportare la un spațiu originar acela al Daciei care este așadar un punct de plecare al devenirii istorice pe baza căreia se poate face dețășarea necesară privind vechimea antică a locuitorilor din Transilvania.

Pe de altă parte, Dacia ca spațiu al unei istorii venerabile este foarte frecvent amintită la nivelul expresiei culte. Astfel „Musa Dacica” a inspirat activitatea umanistului Joannes Crispinus, colaborator al renumitului profesor Bisterfeld de la Colegiul din Aiud. În cazul re-

numitului tipograf Nicolaus Totăluși de la sfârșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII, pămîntul Daciei, după cum arată el, a fost o adevărată „Alma Mater” un perimetru funciar al literelor și tiparului. Restituirea în programele culturale ale umanismului Transilvănean din sec.

XVII-lea a antichității Dacice va contribui la fertilizarea dovezilor de vechime și continuitate a populației române din Transilvania, dovezi intens folosite de mișcarea pentru drepturi naționale din secolul al XVIII-lea și de operele de istorie militantă elaborate de corifeii Școlii Ardelene.

STATUL DAC. STRUCTURĂ ȘI ORGANIZARE

IOAN GLODARIU

Se trec în revistă structura economiei și a societății Daciei preromane, implicit relațiile cu autoritatea centrală, precum și implicarea acesteia din urmă în producția efectivă. În continuare sînt relevate sursele scrise referitoare la organizarea și instituțiile statului dac pentru pe-

rioadele lui Burebista, a urmașilor săi și pentru cea a lui Decebal cînd informațiile sînt mai numeroase. Pe baza tuturor acestora se formulează concluziile care se degajă privitoare la statul dac și la instituțiile sale.

Prin investigațiile arheologice din anii postbelici, arheologii sovietici au obținut posibilitatea tratării multiplelor aspecte ce țin de cultura materială a civilizației geto-dacice la est de Prut. Întrebarea despre apartenența etnică a triburilor ce populau acest teritoriu s-a impus chiar de la început prin cercetarea cetăților de la Butuceni, Saharna Mare și Mică, Mateuți, Rudi și a.

Meritul de a pune la îndoială originea scitică a culturii materiale din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. îl datorăm A.I. Meliucova. G.B. Feodorov se pronunță mai clar în favoarea culturii getice.

Supunând unei analize profunde așa numitele monumente scitice în ceea ce privește situația lor topografică, A.I. Meliucova ajunge la concluzia conform căreia tracii populau numai regiunea de silvostepă dintre râurile Prut și Nistru. Frontiera etnică dintre geți și sciți în vremea lui Herodot atinge stepa de la nord de gurile Dunării, iar către secolele IV—III î.e.n. trece pe fluviul Nistru.

Susținând în linii mari această idee nu putem fi de acord cu teza că prezența tracilor în spațiul dintre Nistru și Dunăre este atestată doar din a doua jumătate a secolului IV î.e.n. În referirile sale, I. Niculiță afirmă, că în perioada sec. VII—V î.e.n., în stațiunile situate la răsărit de Nistru cât și în orașele grecești de pe litoralul mării Negre, Olbia și

Tiras, se întâlnesc vestigii arheologice, inclusiv ceramică, ce ne dovedește existența populației tracice în această regiune.

Problemele legate de situația economică și social-politică a geto-dacilor sînt o altă direcție de care s-a ocupat istoriografia sovietică. Pînă nu demult, în literatura din țară predomina o singură părere, expusă încă prin anii 50 de T. D. Zlatkovskaia, susținută și de I.T. Kruglikova, G.B. Feodorov, L.L. Polevoi. Conform opiniei lor, societatea getică din ultimile veacuri ale mileniului I î.e.n. se afla încă la etapa comunei primitive. Geții foloseau pămînturile în obște și doar prin cucerirea romană are loc începutul trecerii de la obștea gentilică la cea teritorială.

După T.D. Zlatkovskaia, triburile geto-dacice se consolidează în uniuni tribale doar sub domnia dinastului Dromichete. Această perioadă corespunde democrației militare, care a ținut pînă la cucerirea Daciei de romani. A. I. Meliucova susține opinia conform căreia campaniei lui Al. Macedon din anul 335 î.e.n. i se opune o uniune de triburi getice. G.B. Feodorov, L.L. Polevoi, T.D. Blavatskaia văd în forța ce se opune lui Ateas o uniune de triburi getice în fruntea căreia se afla un „rex Istrianorum“.

Nu persistă o concluzie unică asupra localizării, în primul rînd, a uniunii tribale de sub conducerea lui Dromichete. A. I. Meliucova e de părere că erau cuprinse și regiunile de silvostepă din spațiul râurilor Nistru și Siret. Făcînd referiri la informațiile lui Strabo și descoperirile arheologice, T.D. Zlatkovskaia și L.L. Polevoi includ regiunea de stepă în componența acestei uniuni. I. Nicu-

liță susține că „regatul“ includea în sine teritoriile Bugeacului, Moldova de sud și o parte din nord-estul Munteniei.

Prezența diferitor puncte de vedere se datorește pe de o parte cercetării insuficiente a monumentelor și izvoarelor antice, pe de altă parte, tratării tendențioase a problemelor continuității geto-dacilor în Moldova și mai cu seamă a statalității

acestora în timpul lui Burebista și Decebal. Nu și-au găsit reflecția cuvenită problemele legate de procesele concrete ce au contribuit la consolidarea tracilor de nord, apariția geților și dacilor. Rămâne nerezolvată problema continuității și a componentei tracice locale în etnogeneza românilor de la răsărit de Prut.

ITINERAR TRACO-GETO-DACIC ÎN CIVILIZAȚIA NORD-VESTULUI ROMÂNESC

Vasile Vetișanu

În literatura de specialitate, legată de lumea traco-dacă, s-au făcut numai referiri sporadice la o serie de cercetări colul nostru, a căror valoare constă în faptul că punctează momentele distincte ale vechimii civilizației nord-vestului românesc.

În sensul de mai sus, un merit constant îl au lucrările din secolul trecut și din secolul Victor Russu, îndeosebi lucrarea sa: **Dacia Porolissensis — cu distinctă privire la Silvania** (1889), apoi exegezele lui Emil Lobonțiu, legate de descoperirile arheologice de pe Măgura Șimleului, în fine, monografia satului Zainoc, întocmită de către Ioan Buteanu — Bereanu, și publicată în perioadele dintre cele două războaie mondiale. Esențial ni se pare faptul că există o continuitate de preocupări la autorii de mai sus, iar

lucrările lor pot fi considerate temelii pentru un itinerar traco-geto-dac în civilizația nord-vestului românesc.

Pe de altă parte, în acest itinerar traco-geto-dacic sînt puse în evidență argumentele arheologice și cultural-istorice care definesc civilizația nord-vestului românesc, cum ar fi cetatea Dacidava, apoi construcțiile în lemn, lucrul pămîntului, cărora li se adaugă valorile perpetuate în sistemul creației spirituale, în ritualuri, datini și obiceiuri străvechi.

Dreptmenea, în comunicare este subliniat faptul că pornind de la datele pe care ni le oferă exegezele autorilor de mai sus, într-un context istoric dat, se poate ajunge la imaginea de sinteză, despre structurile și devenirile civilizației nord-vestului românesc.

MOTIVE FILOSOFICE ÎN SPIRITUALITATEA GETO-DACĂ

Vasile Vetîșanu

Există numeroase motive filosofice în spiritualitatea geto-dacă, atestind vechimea acestei spiritualități în decursul timpurilor și exegezele îndreptate asupra ei. S-a insistat prea puțin în direcția cunoașterii acestor motive filosofice și în relevarea importanței lor în contextul general al gândirii filosofice.

În comunicare sînt urmărite cîteva din motivele filosofice proprii spiritualității geto-dacice, marcînd originalitatea acesteia și dăinuirea ei pînă în zilele noastre. Autorul are în vedere modalitățile specifice de manifestare a acestor motive filosofice în spiritualitatea geto-dacă, exprimate în: a) **relația dintre om și univers**, susținută de un cult al naturii, cu rosturi cognitive: b) **relația dintre întreg și parte**, întemeiată pe o viziune a **totalității**, desprinsă dintr-o în-

țelegere profundă a devenirii lucrurilor și vieții umane: c) **ideea „nemuririi sufletului”**, transpusă în relația existențială ce definește natura umană, alături de rezultatul faptelor sale și durata lor nepieritoare în timp.

Desigur, motivele filosofice ale spiritualității geto-dace definesc un mod activ și peren de gîndire, fiind susținute de atitudinea umană constructivă, etică, față de om și lume. În plus, se arată în comunicare, aceste motive filosofice originare au marcat, ulterior, un mod specific, atitudinal, de raportare la existență în genere, pe care-l întîlnim în marile creații ale culturii populare românești. Prin aceste motive filosofice s-a putut defini o linie de continuitate în cultura autohtonă, cu reflexe permanente într-un mod de a fi și a înțelege lumea.

CONTINUITATEA ONOMASTICII TRACO-DACICE, PRINCIPII ȘI SUGESTII DE ABORDARE

Adrian Poruciuc

Problema continuității traco-dacice s-a pus pînă acum mai ales cu privire la persistența etnoculturală (abordată, din pă-

cate, prea adesea dintr-un punct de vedere mai degrabă patriotico-sentimental decît științific) și la moștenirile de vocabular

comun. S-au făcut și analize ale toponomiei, sprijinite pe atestări antice sau pe reconstrucții indoeuropene (Ivănescu, Vraciu, Poghire), dar într-o măsură insuficientă. În general s-au preferat interpretări etimologice ale denumirilor antice (Tomaschek, Decev, Georgiev, Russu, etc.), avîndu-se prea puțin în vedere posibilitățile de perpetuare a materialului paleobalcanic în limbile actuale. Lingvistica românească a făcut destule preluări necritice ale unor păreri impuse de autoritățile mai vechi (mai ales externe).

Avînd în vedere situația nesatisfăcătoare schițată mai sus, sugerăm următoarele principii și direcții de cercetare în domeniul menționat în titlu:

1. Reluarea și verificarea (în lumina unor constatări mai recente) a tuturor interpretărilor etimologice propuse și impuse în trecut mai îndepărtat sau mai apropiat (de la Miklosich la Reichenkron și Georgiev) în domeniul în discuție.

2. Studiarea atentă (din punct de vedere fonologic, grafic și lexical-semantic) a atestărilor balcanice posibil legate de onomastica actuală.

3. Valorificarea și popularizarea cercetărilor și propunerilor românești într-adevăr valoroase (de la Hașdeu la Russu și Poghire).

4. Un studiu româno-albanez sistematic, nu numai asupra vocabularului comun, ci și a fondului onomastic din cele două limbi.

5. Ținîndu-se permanent seama de cele mai plauzibile concluzii istorico-arheologice (printru care se remarcă cele ce indică importante impulsuri cultural-demografice dinspre Orient la diverse momente pre și protoistorice), se cuvine studiat fon-

dul onomastic paleobalcanic și în legătură cu atestările hitito-luviene (avute în vedere și de Georgiev), hattice și semitice vechi, precum și cu posibilele perpetuări în limbile actuale (turcă, semitică) ale Orientului Apropiat. Se pot detecta legături și între Balcani și mediul nord-pontic vechi (scito-sarmatic.).

6. Un studiu amănunțit al „rămășițelor tracice” adunate de monumentală carte a lui Decev.

7. Cercetarea atentă a unor dicționare etimologice ale limbilor vecine (de exemplu Vasmer), unde sînt incluse și interpretate (deseori greșit, cu sau fără intenție) unele cuvinte și nume românești ce este posibil să provină din substrat.

8. Detectarea în fondul onomastic al limbilor vecine nu doar a unor posibile sau evidente împrumuturi din română, ci și a unor înrudiri la nivel de substrat; nu se știu, de exemplu, prea multe lucruri despre elementele de substrat panonic perpetuate în maghiara actuală.

9. Studiarea în amănunt a materialului și interpretărilor etimologice din foarte influentele lucrări de onomastică românească ale lui I. Iordan, care a exagerat mult atît în susținerea provenienței unor nume proprii din apelative și hipocoristice recente, cît și în indicarea unor împrumuturi masive din limbile vecine (mai ales din bulgară). Bogatele trimiteri ale lui Iordan se pot însă valorifica pe linia demonstrării existenței unui fond panbalcanic bazat mai ales pe comunitate de substrat.

10. Ca orice material de substrat paleobalcanic, onomastica românească pentru care se poate propune origine traco—dacică trebuie pusă în legătură atît cu concluziile ctile mai bine inte-

meiate din domeniul pregrecesc, cît și cu cele din domeniile iliric și balto-slavic.

11. Studiul onomasticii aromâne (întreprinse în prezent mai sistematic doar de N. Saramandă) trebuie făcut atît separat, cît și în legătură cu materialul daco-român, albanez și general balcanic; aromâna se poate dovedi mai conservatoare decît daco-româna în domeniul onomasticii arhaice.

12. Ca metodologie, se poate sugera atît un sprijin permanent pe cuceririle lingvisticii istorice și ale paleolingvisticii, cît și o

aplicare consecventă a două metode care au dat întotdeauna rezultate pozitive: **Wörter und Sachen** și metoda combinativă (aplicată cu succes, mai ales în studiarea etruscei). O viziune interdisciplinară este indispensabilă.

Considerăm că, pentru moment, luarea în considerație a acestor sugestii de studiu ar putea produce o regioare constructivă în cercearea onomasticii traco-dacice și a unor (foarte posibile) perpetuări ale ei în limbile actuale.

CONSIDERAȚII PRIVIND SEMNIFICAȚIA CUVÎNTULUI „COMÉTAI”

Nicolae Ursulescu
Mihai Vasilescu

Comunicarea analizează mai întâi părerile exprimate în istoriografia română și străină despre categoria socială „cométai”, menționată de Dio-Cassius (LXVIII, 9, 1), alături de „pilleati”, în societatea dacică. E de remarcat, însă, că nu ni s-au păstrat decît rezumate foarte tîrzii ale cărții 68 din lucrarea lui Dio Cassius, astfel că există un dubiu asupra literei *o* pe care a folosit-o cu adevărat autorul antic: *o* (omicron) sau *ω* (omega). În cazul unei eventuale utilizări a lui *ω*, sensul lui **cométai** este acela de „săteni” *κωμη* = sat), ceea ce ar fi mai în concordanță cu valoarea socială a acestei noțiuni decît dacă se

acceptă forma transmisă actualmente, cu *o*.

Această eventuală schimbare a lui *ω* în *o* este explicabilă în contextul istoric. Astfel, atît în elină, cît și în latină *κωμηται* și **comati** aveau același sens de „pletoșii”, în timp ce cuvîntul grecesc *κωμη* = sat nu avea nici un sens în latină. Romanii dăduseră de mult numele de „pletoșii” (**comati**) celților, cu care se asemăna și majoritatea populației dacice. Nu trebuie uitat că denumirile categoriilor sociale erau folosite chiar de daci și e greu de crezut că aceștia își dădeau ei înșiși numele de „pletoși”, care este evident mai mult o poreclă. Porecla se

dă, de regulă, de către un neam străin altuia, dar nu și-o da singur neamul respectiv.

Dio Cassius scrie la mult timp după dispariția statului dac, utilizând îndeosebi informațiile din opera bunicului său, Dion Chrysostomos (**Getica**), dar în vremea sa **cometai** nu mai aveau valoare de clasă socială, mai ales după dispariția aristocrației dacice. Este foarte probabil că, între timp, pe baza imaginilor de pe Columnă, ca și prin numeroșii daci prinși, aduși la Roma, se făcuse apropierea între clasa țărănească și „pletoși”, încât s-a adoptat forma sugerată de aspectul fizic. Acest lucru e cu atât mai plauzibil, cu cât și în cazul aristocrației vechiul nume de **tarabostes** a fost înlocuit cu **pilleati** „pilfori”), sugerat tot de aspectul exterior. Cei doi termeni („pletoșii” și „purători de pil-

leum”) se refereau, evident, la partea superioară a capului celor două categorii de daci și nicidecum la starea lor socială.

Interesant e și termenul de **capillati** (=păroșii), pe care Irdanes (**Getica**, 71) îl atribuie aceleiași categorii a marii mase a poporului dac. Probabil, acei scriitori romani care știau sensul inițial al cuvântului **κομηται** (=săteni), au simțit nevoia să găsească în latină sinonimul **capillati**, cu sensul de păroșii, care se înclătășenise în conștiința românilor.

Iată motivele pentru care ni se pare mult mai logic și în concordanță cu realitatea istorică de a da cuvântului **cometai** sensul social de „săteni”, ceea ce poate fi pus și în legătură cu mult-discutata problemă a obștilor sătești în societatea geto-dacică.

«Ex invicta gente» (Plinius, EPIST., 8, 4, 2).

DE LA UN TOPOS LITERAR LA IDEOLOGIA IMPERIALĂ

Liviu Franga

Scrisoarea lui Plinius către Caninius Rufus (Epist. 8, 4) a constituit în numeroase rânduri obiectul unei analize aparte¹, întrucât informațiile pe care le oferă reprezintă singura mărturie literară contemporană cu evenimentul istoric de maximă importanță al epocii lui Traian, cucerirea definitivă a Daciei și transformarea ei în provincie romană. Plinius cel Tânăr îl îndeamnă pe prietenul său, Caninius, să redacteze, în

bună tradiție romană, un poem despre războiul dacic (**bellum Dacicum**, 8,4,I)). Se impun, aici, două observații succinte: a) după cum rezultă din forma gramaticală adoptată, din perspectiva lui Plinius, ca de altfel din aceea a mentalității romane în general, (vezi, în acest sens, utilizarea identică a sintagmei ca titlu al unei alte opere literare celebre, și anume comentariile (de) **bello Gallico** ale lui Caesar), a fost

vorba, în cazul evenimentelor din Dacia, de un **singur război**, desfășurat însă pe parcursul a două campanii militare dacice; b) îndemnul adresat de Plinius prietenului său dezvăluie un mecanism literar foarte vechi la Roma, o tradiție literară constituită, probabil, din timpuri străvechi, dacă nu chiar de la origini la Roma: mă refer la redimensionarea evenimentelor istorice, reale, survenite pe scena politică romană externă, prin înregistrarea lor pe de o parte în textele primilor istoriografi, analiștii latini, pe de altă în creația strict literară a unor poeți ca Naevius sau Ennius, poeți care încarcă de semnificații etice și plasează într-o anumită perspectivă filosofică globală evenimentul istoric brut.

Caninus Rufus urmează să se însereze, astfel, în această complexă și — de ce nu am spune — multistratificată tradiție literară istorică. Nu știm dacă s-a conformat sau nu îndemnurilor lui Plinius², întrucât nu s-au transmis numai aceste exhortații, fără nici un răspuns (decelabil în vreo altă epistolă pliniană), și nici o altă insistență în acest sens, suplimentară, datorată expeditorului.

Dar nu acesta cred că este aspectul esențial, pe care doresc să-l aduc în discuție. De asemenea, nici conținutul poemului epic (de factură probabil analitică, naeviano-enniană și / sau lucaniană) care urma să nareze un astfel de **bellum Dacicum**. Analiza complexă a profesorului Eugen Cizek, analiză realizată în mai multe rânduri³ și abordând, pe baza unei investigații vaste (literar-istoriografice, epigrafice, numismatice, arheologice etc.) semnificațiile de ansamblu, nu mai puțin conotațiile, adeseori foarte nuanțate, perceptibile în textul plinian de față (cu referințe, desigur, și la alte texte ale aceluiași autor, în primul

rînd **Traiani Panegyricus**) consider că epuizează, practic, ansamblul posibilităților majore de interpretare. Ceea ce nu exclude, însă, desigur, revenirea asupra textului, completarea interpretării și, nu în ultimul rînd, propunerea de noi corelații interpretative.

Este, de altfel, scopul imediat al intervenției de față. Ea își propune decelarea valorilor semantice ale adjectivului **invicta**, „neînving”, care funcționează, în epistola dată, ca epitet caracterizant (**epithetum ornans**) al ethosului dac.

Au fost, dacii, un popor **neinvins** pînă în momentul în care s-a declanșat conflictul istoric decisiv cu Traian?

O primă fază a investigației pe care o propun este consacrată reevaluării surselor literare referitoare la daci (geto-daci), anterioare textului plinian, și anume din perspectiva raportului de forțe daco-roman și a interpretării romane date acestui echilibru. Dacii sînt semnalati ca un potențial și sau real pericol la Dunăre încă din epoca lui Augustus, prin textele lui Vergilius, Horatius⁴ și, mai ales, Ovidius⁵. Imaginea care se conturează în textele literare ale perioadei subsevente (neroniană și postneroniană) reia și amplifică tiparele inițiale, confirmă un **topos**, ale cărui rădăcini par a fi destul de vechi⁶: am în vedere în primul rînd textul epopeii lucaniene⁷ și, în al doilea rînd, poemele lui Statius și ale lui Marțial⁸. De-a lungul aproximativ al unui secol imaginea literară (la care se pot adăuga și unele referințe istoriografice, dintre care cea mai importantă îmi pare a fi aceea a lui Tacitus, **Historiae**, I, 2.I, ulterioară însă în raport cu textele poetice semnalate mai sus) pune în evidență dimensiunile unui conflict politic major în zona nord-estică a stăpînirii romane. Această imagine transcende însă textul literar și devine purtătoare

rea de expresie a unei mentalități politice recurente, altfel spus a unei ideologii.

Or, ultimele texte literare, în speță poetice, amintite mai sus confirmă aserțiunea pliniană din epistola adresată lui Caninius.

Propaganda imperială de la sfârșitul sec. I acreditează, prin intermediul textelor literare (Statius cu precădere¹⁰), dar și al emisiunilor monetare și al monumentelor plastice¹¹, teza victoriei romane (inclusiv a triumfului) asupra dacilor. Cum poate fi, în acest caz, explicată răsturnarea unei atari teze la mai puțin de două decenii de la implementarea ei propagandistică? Este vorba, oare, de o modificare mai puțin așteptată a imaginii dacilor în conștiința Romei imperiale? Sau, pur și simplu, de o schimbare de mentalitate? Nu este exclusă, din principiu, nici posibilitatea interpretării în grilă retorică a adjectivului plinian: am avea de-a face cu o *amplificatio* adecvată în acest context exhortativ, care evidențiază dimensiunile hiperbolice, suprareale (*fabulosa materia*, 8,4,1), ale evenimentului, destinat în cel mai înalt grad unei relatări poetizante.

Încercarea de a oferi un răspuns acestor întrebări reprezintă cea de-a doua fază a investigației de față. Există următoarele posibilități. Adjectivul în „cauza *invictus*”, -a, -um poate fi interpretat fie ca *insuperabilis, invincibilis*, așadar „de neînfrînt”, cu o deschidere semantică mai pronunțată către un adevăr de ordin general, ori poate fi echivalat prin intermediul unei litote, de tipul *nondum victi*, „încă nu învinși”, id est „încă neînvinși (scil.) pînă acum”. Calea de atac, să spun așa, aleasă în această etapă secundă a cercetării noastre este, prin urmare, una lexicală, și va consta într-o anchetă de natură istorică, și anume va fi schițată, pe baza unui corpus de atestări furnizate de *Thesaurus Linguae Latinae*, evoluția seman-

tică a lexemului în cauză, de-a lungul unor contexte date.

Va rezulta, sperăm, o concluzie degajată din realitatea însăși a textelor. În cazul alternativei de mai sus, mi se pare că ultima interpretare are șansele cele mai mari de probabilitate. Dacii au fost învinși de mai multe ori pînă la Traian. Este limpede și dovedit că ei au mai fost învinși (*nobilitatus cladibus mutuis Da-cus*, după afirmația întemeiată a lui Tacitus, semnalată mai sus, din *Ilust.* I,2,1), și în acest caz, aserțiunea pliniană ne apare ca falsă. Dar, fapt extrem de important, dacii nu au fost niciodată învinși **definitiv** pînă la Traian: or, în acest caz, aserțiunea pliniană își păstrează valabilitatea, pentru că nimeni în afară de și pînă la Traian nu i-a redus definitiv pe dacii sub autoritatea romană, deci „nu i-a învins”. Același Plinius oferă, de altfel, o confirmare indirectă a ipotezei de mai sus: în *Panegyricus*, redactat, cum judicios propune Eugen Cizek¹², în 103, deci la aproximativ un an de la sărbătorirea primului triumf al lui Traian asupra dacilor, este afirmată în mod clar intenția principalului de a lichida **definitiv** rezistența dacă, astfel încît, cum spune Plinius de acum înainte să nu mai rămînă nimeni nici un popor „care să trebuiască să fie învins”, **ut vincendus nemo fuerit** (Plin., *Pan.*, 16,3, în contextul următor: *Accipiet ergo aliquando Capitolium (...) imperatorem veram ac solidam gloriam reportantem, tranquillitatem et tam confessa hostium obsequia, ut vincendus nemo fuerit; cf. și 7, 1—3). Între *vincendus* (scil. populs) din *Panegyricus* și *invicta* (gens) din epistola amintită există o legătură nemijlocită: poporul care nu a fost învins niciodată pînă acum definitiv, poporul care nu a fost supus niciodată complet și pentru totdeauna trebuie să fie învins definitiv, rezistența sa trebuie lichidată, astfel încît și pen-*

tru ca să nu mai existe nimeni care să fie nevoie să fie învins¹².

Faptul că, pentru echilibrul politic al Imperiului și, nu mai puțin reechilibrarea sa financiară era absolut necesară împlinirea acestui deziderat, precum și faptul că el, efectiv, s-a realizat, ca o coordonată fundamentală a ideologiei politice imperiale dominate la finele sec. I e.n. și în primele decenii ale secolului următor (probabil dincolo de domnia lui Hadrianus, pînă în epoca lui Marcus Aurelius), îl dovedește persistența motivului „înfrîngerii definitive“, al „supunerii“ dacilor chiar și în ultimele creații ale istoriografiei latinești, mai mult decît atît, dincolo de ea. Dio Cassius, mai exact, epitomatorul său, Xiphilinos (*Hist. Rom.*, 68,14, 1-3 sqq.), Lactantius (*De mortibus persecutorum*, 23,5), Sextus Rufus Festus (*Breviarium*, 8,2), Aurelius Victor (*Caesares*, 13,3), Eutropius (*Breviarium*, 8,6,2), Ammianus Marcellinus (*Res gestae*, 24,2,3; 31,5,14), Hieronymus (*Chronicon ann.* 101), Cassiodorus (*Chronica*, ann. 105—106), Iordanes (*Rom.*, 217, 267) și, dincolo de pragul Antichității tîrzii, cronicarul bizantin Manasses (apud I.L. Russu, vezi *infra*, n. 12) vorbesc, în totalitate, de victoria romană definitivă asupra dacilor, punînd, *ipso facto*, în evidență

dimensiunile excepționale ale evenimentului istoric, rezonanța sa în conștiința romanității. Ca urmare tocmai a amplificării acestor ecouri în și prin propaganda imperială, semnificațiile evenimentului survenit în 106 e.n. vor căpăta spre finele Antichității proporții de-a dreptul nebănuite: împăratul Iulianus (*Caesares*, 327, p. 420 H) ajunge să afirme că dacii au fost distruși, chiar nimiciți, aserțiune care a fost redusă la semnificațiile ei reale de către cercetătorii contemporani¹³. În consens cu textele literare, dar independent de acestea, monumentele epigrafice și sculpturale, respectiv documentele numismatice pun în valoare ideea de victorie deplină a romanilor asupra dacilor rebeli (*devictis Dacis*: de ex., CIL 12, 105), în mod semnificativ verbul utilizat în cel pe care l-am întîlnit în textul lui Plinius, de asemenea sub o formă derivată (*invicta*). Și din perspectiva textelor oficiale (mesajul numismatic, uneori epigrafic) sau private (inscripții aparținînd persoanelor particulare), actul supunerii definitive a dacilor, realizată de către Traian, apare drept momentul final, apoteotic (*victoria Dacica*) al unui proces istoric de durată, împlinit în cele din urmă¹⁴.

NOTE

1. Anne-Marie GUILLEMIN (ed.), în *C. Plini Caeccili Secundi Epistularum libri*. Tome III, livres VII—IX. Troisième édition revue et corrigée. Paris, 1967, pp. 54—59; William MELMOTH, W.M.L. HUTCHINSON (ed.), *Pliny Letters*. With an English Translation. In two volumes. Vol. II. London—Cambridge—Massachu-

setts, Harvard University Press, 1947, p. 98; A.N. SHERWIN-WHITE, *The Letters of Pliny. Historical and Social Commentary*, Oxford, 1966, p. 445—451; Liana MANOLACHE (ed.), *Plinius cel Tânăr. Opere complete*. București, Editura Univers, 1977, pp. 458—459, n. 1—2; Eugen CIZEK, *Sources littéraires relatives aux*

débuts de la romanisation de la Dacie, în *Omăgiu Iorgu Jordan*. București, C.M.U.B., pp. 113—126; id., *Cucerirea Daciei în scrierile lui Pliniu cel Tânăr*, în volumul *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor*. Coordonatori, Emil CONDURACHI, Dumitru BERCIU, Constantin PREDA. București, T.U.B., 1980, pp. 107—115; id., *Plinio il Giovane e la conquista della Dacia, in Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali*, 3 (1981), 5, pp. 63—73; I.I. RUSSU, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 174; Eugen CIZEK, *Introducere. Sinteza daco-romană*, în volumul Eugen CIZEK, Dan SLUȘANSCHI, Mariana BĂLUȚĂ, *Romano-Dacia I. Izvoarele antice ale istoriei României*. Coordonator, conf. dr. Eugen CIZEK. București, T.U.B., 1986, pp. 7—50 (aici, pp. 11—14); id., *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice ale lui Traian, în Romano-Dacia II. Izvoarele antice ale istoriei României*. Coordonator, conf. dr., Eugen CIZEK. București, T.U.B., 1989, pp. 129—172 (aici, pp. 135—137, 171—172.).

2. Oricum, din textul epistolei rezultă doar că prietenul lui Plinius se pregătește (*paras*) de redactarea unui *bellum Dacicum*, intenționează să-l compună. Nu știm dacă, efectiv, Caninius a și început să-l redacteze. Cf. Anne-Marie GUILLEMIN, op. cit. p. 55, n. I; Liana MANOLACHE, op. cit., p. 458, n. I; Eugen CIZEK *Cucerirea Daciei*, p. 107.

3. A se vedea, în special, *Cucerirea Daciei*, pp. 107—109; *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice*, pp. 135—137, 172.

4. Dan SLUȘANSCHI, *Contribuții la studiul izvoarelor latine privitoare la ținuturile carpato-danubiene. Poezia epocii augustane*, în volumul Eugen CIZEK, Dan SLUȘANSCHI, Mariana BĂ-

LUȚĂ, *Romano-Dacia I.*, pp. 89—128, în special pp. 93—102; Anne-Marie GUILLEMIN, op. cit. pp. 58—59 (autoarea decelează în textul plinian, pe baza unui subtil decodaj al semnificațiilor lexicale, influența unor *topoi* stilistici care reflectă matrici ale ideologiei politice specifice principatului augustan și, adăugăm noi, postaugustan; cf., în acest sens, și Eugen CIZEK, *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice*, p. 136, n.18).

5. O analiză a informațiilor de natură politică și militară furnizate de elegiile ovidiene pontice a realizat autorul rîndurilor de față în studiul *Ovidius și spațiul danubiano-pontic* (sub tipar, în *Thraco-Dacia*, 1990); cf. și Alexander PODOSSINOV, *Ovids Dichtung als Quelle für die Geschichte des Schwarzmeergebiets*. Konstanz, Universitätsverlag Konstanz, 1987, cap. IV, pp. 120—173.

6. Vladimir ILIESCU, *Dakische Sklaven bei Menander? Zu Strabo C 394, in Studia Indo-europaea ad Dacoromanos pertinentia I. Studii de tracologie*, sub redacția prof. dr. Cicerone POGHIRC. București, T.U.B., 1976., pp. 35—54.

7. Dan SLUȘANSCHI, *Lucan despre ținuturile pontice și dunărene, în Romano-Dacia II*, pp. 29—69.

8. Mihai NICHITA, *Politica romană la Dunăre din vremea lui Domițian în poezia lui Marțial*, în *Romano-Dacia II*, pp. 71—105.

9. Liviu FRANGA, *Statius: prezența dacă în conștiința Romei Imperiale, în Romano-Dacia II*, pp. 107—127. Textelor supuse analizei în studiul citat mai sus le adaug următoarele trimiteri stațiene: *Silvae* I,I, 22—28; I,I, 74—83; I, 2, 178—181; I, 4, 89—93; 3, 3, 115—118; 164—171; 3,4, 60—64; 4,2, 63—67; 4,3, 153—154; 5, I, 85—91; 127—129; 5,2, 132—137.

10. Niels HANNESTAD, **Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic și mesaj.** Volumul II. Traducere și prefăță de Mihai GRAMATOPOLO. București, Editura Meridiane, 1989, pp. 10—66, dar și 73—77.

11. Cucerirea Daciei, p. 110; **Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice**, p. 149.

12. Vezi și Eugen CIZEK, **Pliniu cel Tânăr despre războaiele**

dacice, p. 159.

13. I.I. RUSSU, *op. cit.*, pp. 170—171; Eugen CIZEK, **Introducere. Sinteza daco-romană**, p. 13 (și n. 12).

14. I.I. RUSSU, *op. cit.*, pp. 174—178; Eugen CIZEK, **Introducere. Sinteza daco-romană**, pp. 13—14 (cu bibliografie în n. 16); Niels HANNESTAD, *op. cit.*, pp. 19—46, 54—66.

PUNCTE DE VEDERE ASUPRA RELATIILOR EST-VEST ÎN LUMEA GETO-DACICA.

SILVIA TEODOR

Regiunile de nord ale Moldovei s-au caracterizat încă din cele mai vechi timpuri printr-o densitate mare de locuire, existând atât condițiile necesare întemeierii unor așezări omenești, cât și mari posibilități de realizare a unor legături cu civilizațiile din alte zone, ca de exemplu, cele din vestul Carpaților răsăriteni, de dincolo de Prut și Nistru și în special cu sudul.

Descoperirile arheologice efectuate în microzone cu forme diferite de relief, cîmpie, platou sau subcarpați, ilustrează vechi legături cu populații de pe teritoriul de nord-vest, intensificate în perioada extinderii și consolidării elementelor nord-tracice, a culturilor și grupurilor hallstattiene și apoi latene. Se cu în vedere descoperirile care ilustrează legăturile cu grupurile

Gáva-Holyhradi, Szentes-Vekerzug și în special cu cele din epoca geto-dacică, cînd diferite

elemente aflate în așezările și necropolele din această parte a țării arată legături de natură diferită cu grupurile de celți de pe teritoriul Transilvaniei. Se atribuie acestor relații dezvoltarea metalurgiei fierului, a răspîndirii anumitor tipuri de unelte și arme, precum și a obiectelor de podoabă de caracter apusean.

În epoca de maximă dezvoltare a civilizației geto-dacice, unitatea est-vest este ilustrată prin aceleași manifestări de ordin spiritual, social și economic, comune pentru întreg spațiul carpato-ponto-dunărean, pînă la perturbările provocate de cucerirea romană.

Considerațiile respective au la bază ansamblul descoperirilor din așezările și necropolele cercetate ani la rînd, pe întreg teritoriul est carpatic al României.

SOME DATA ON THE PRESARMATIAN PERIOD OF THE UPPER TISZA REGION

ESZTER ISTVÁNOVITS
(Nyíregyháza)

The title of the report already shows the uncertainty which dominates in the research of the period between the 2nd century BC and Sarmatian occupation of the Upper Tisza region. In LT C period this territory proved to be significantly occupied by Celts. Celtic burial cemeteries spread on the whole territory of county Szabolcs-Szatmár-Bereg. The number of finds from the LT D period is much lower: we have only got a few graves. In this period settlements are better known.

Sarmatian occupation of the Upper Tisza area takes place only after the Marcomannic wars. At the same time there is a migration from another direction in this region — that of the Vandali-Victovali.

The question is who inhabited the Upper Tisza region between the indicated dates: the LT D period and Sarmatian and Van-

dalian immigration?

1. On the basis of written sources we have to suggest the presence of Dacians on this territory.

2. We lack Dacian finds as concerns the archaeological material. (In the frames of this question I would like to display all the artifacts which were supposed to be connected with Dacians.)

The lack of Dacian material inspired me to examine all the finds of this territory dated to the period between LT D and the end of the 2nd century AD. Their number is very low.

On the basis of our material known at this moment we have to suggest that in the Upper Tisza region some natural changes took place, and as a result this territory came into being. Only at the end of the 2nd century mass settlement became possible again.

CÎTEVA DATE DESPRE PERIOADA PRESARMATICĂ PE TISA SUPERIOARĂ

ESZTER ISTVÁNOVITS
(Nyíregyháza)

Titlul articolului evidențiază incertitudinea care predomină în cercetarea perioadei cuprinse între secolul al II-lea înaintea erei noastre și ocupația sarmată în regiunea Tisei superioare. În perioada LTC acest teritoriu se

dovedește a fi ocupat de celti. Pe întregul teritoriu al regiunilor Szabolcs-Szatmar-Bereg sînt răspîndite cimitire biruitoare celtice. Numărul descoperirilor din perioada LT D este mai redus: avem numai cîteva mor-

mente. Din această perioadă mai bine cunoscute sînt aşezările.

Ocupația sarmată în regiunea Tisei superioare are loc numai după războaiele marcomanice. În același timp se petrece o migrație din altă direcție către această regiune — cea a vandalilor — victoalilor.

Problema este cine a locuit regiunea Tisei superioare între datele indicate: perioada LT D și migrația sarmaților și vandalilor.

1. Pe baza unor surse scrise trebuie să propunem prezența dacilor pe acest teritoriu.

2. Ne lipsesc descoperiri dace din materialul arheologic. (În cadrul acestei probleme aș dori

să prezint toate obiectele considerate ca avînd legătură cu dacii).

Absența materialului dac m-a îndemnat să cercetez toate descoperirile de pe acest teritoriu datate din perioada între LT D și sfîrșitul secolului al doilea e.n. Numărul lor este foarte scăzut.

Pe baza materialului cunoscut în momentul de față trebuie să propunem ideea că în regiunea Tisei superioare au avut loc unele schimbări geologice care au conturat teritoriul de astăzi. Stabilirea unor mase largi de oameni a devenit din nou posibilă numai la sfîrșitul secolului al II-lea.

Котигорошко В. Г.
/г. Ужгород/

История населения Карпатского ареала рубежа нашей эры прямо или косвенно связана с историей даков. В отношении Верхнего Потисья вопросы появления, заселения и степени культурного влияния даков на местное население до настоящего времени имели разную, зачастую диаметрально противоположную интерпретацию, что объясняется ограниченностью полевого материала. В связи с этим нет четкого решения и вопроса о взаимоотношениях даков и кельтов, определявших формирование культуры римского времени.

Значительное расхождение в историографии о времени внедрения дакийских племен в верхнетисские земли. Начало этого процесса относят к среднему или позднему латену.

Разные точки зрения — результат отождествления понятий этноса с межплеменными объединениями, получивших самоназвание от главенствующих племен.

Исследования проведенные за последние десятилетия в Верхнем Потисье, позволяют более четко, с большей долей достоверности, подойти к решению проблем этногенеза и племенной принадлежности населения региона.

В последней четверти 1 тысячелетия до н.э. регион был заселен автохтонными и северофракийскими племенами. В течение III-II вв. до н. э., в результате внедрения и оседания кельтов, их культура в значительной степени была латенизирована.

Значительные этнополитические изменения, проходившие в Карпатской котловине в I в. до н.э., связаны с консолидацией на территории Трансильвании гето-дакийских племен, завершившаяся к середине I в. до н.э. образованием мощного политического объединения под руководством Буребисты. Экспансия гето-даков в Среднее Подунавье и на север с созданием объединения приводит к расширению их территориальных владений и распаду латенской культуры.

В Верхнем Потисье разгрому подвергся один из крупнейших кельтских центров — Галлиш-Ловачка. Свидетельство разгрома — сотни орудий труда, которые жители поселка не успели ни унести ни зарыть. На важных коммуникационных путях региона создается ряд спорных пунктов и центров распространения дакийской культуры: Земплин на р. Бодрог, Малая Копаная и Солотвина на правобережье Тисы и Ончешти на р. Изе. Вместе с тем возникают и десятки поселений сельского типа, часть которых концентрируется возле городищ.

Крупнейшим региональным центром типа „дава“ являлось Малокопанькое городище 15 га'. Здесь, на территории ограниченной валом 1/3,5 га', было исследовано 0,8 га. На раскопочных участках вскрыто 30 жилищ, 87 хозяйственных и производственных построек, сотни бытовых и столбовых ям. На городище проживали кузнецы, гончары, ювелиры, мастера по изготовлению ручных ротационных мельниц. Массовый и разнообразный вещевой материал орудия труда, бытовые вещи и украшения — свидетельство высокого профессионального уровня дакийских ремесленников. На широкие торговые связи местного населения указывают монетные

коллекции Земплина и Малой Копани, клады рубежа н. э. из разных пунктов региона.

Важной статьей экспорта была соль. Охрану соледобывочных мест и добычу этого ценного пищевого продукта осуществляли жители городищ Солотвина и Ончешти.

Археологические данные, в совокупности с письменными источниками 'Страбон', указывают на оседание в Верхнем Потисье значительного дакийского контингента. В процессе проникновения в регион новых племен отмечаются 3 основных этапа. Первый проходил во времена Бурбисты и связан с экспансией даков на север, второй этап относится к середине I в. н. э., к периоду заселения Тисы — Дунайского междуречья языками и оттеснение ими проживавших там даков на север, в горы, и третий — конец I — начала II в. н. э. определялся дакоримскими войнами.

Культура пришлых племен стояла на сравнительно высоком уровне развития. В немалой степени этому способствовали контакты с греческой и римской цивилизациями, а также латенизация даков в течение III-II вв. до н. э.

Середину I в. до н. э. — I в. н. э. Верхнем Потисье можно охарактеризовать, как время расцвета дакийской культуры. В начале II в. н. э. ее развитие прерывается дако-римскими войнами. Вероятно что судьбу трансильванских опорных пунктов, погибших в огне пожаров, под мечами римских легионеров, разделила и Малая Копаня; прекращается жизнедеятельность и на других городищах региона и ряде поселений. Во II в. н. э., на основании симбиоза родственных племен, местных, и дакийских, в Верхнем Потисье формируется культура карпатских курганов.

V. G. KOTIGOROSKO
(Ujgorod)

Istoria populației din arealul Carpaților, de la începutul erei noastre se leagă direct sau indirect cu istoria dacilor. În privința zonei Tisei superioare problema apariției, populării și intensității influenței culturale a dacilor asupra populației locului în prezent s-au dat interpretări diferențiate, adesea diametral opuse, ceea ce se explică prin cantitatea redusă a materialului arheologic. În legătură cu aceasta nu există explicație certă a problemei raporturilor reciproce dintre daci și celti, care au determinat formarea în regiune a culturii din perioada romană.

În domeniul istoriografiei se constată o apreciazabilă deosebire cu privire la precizarea perioadei când au pătruns triburile dacice în ținuturile Tisei superioare. Începutul acestui proces este atribuit La Tène-ului mijlociu sau târziu.

Diferite puncte de vedere — sînt rezultatul interpretării termenului de etnos ca fiind corespunzător cu uniunile tribale, care au primit denumirea de la triburile conducătoare.

Cercetările efectuate în ultimele decenii, în zona Tisei superioare, permit să ajungem — cu mai multă exactitate, — cu o mai mare doză de adevăr, la rezolvarea problemelor legate de etnogeneza și apartenența tribală a populației din regiune.

În ultimul sfert al mileniului I î.e.n., regiunea era locuită de triburile autohtone și nord-tracice. În cursul secolelor III—II î.e.n., ca urmare a pătrunderii și stabilirii celtilor, cultura lor a fost în măsură apreciazabilă, latinizată.

Schimbările apreciazabile etno-

politice, care s-au produs în zona Carpaților în sec. I î.e.n., sînt legate de consolidarea, pe teritoriul Transilvaniei a triburilor geto-dacice, care s-a încheiat la mijlocul sec. I î.e.n., prin formarea solidei uniuni politice de sub conducerea lui Burebista. Expansiunea geto-dacilor în regiunea Dunării mijlocii și spre nord, precum și înfăptuirea uniunii a dus la extinderea teritoriului stăpînit de ei și la decăderea culturii La Tène.

În zona Tisei superioare a fost distrus unul din cele mai mari centre celtice — Galliș — Lovacka. Drept dovadă a distrugerii servesc sutele de unelte, pe care locuitorii așezării nu au reușit nici să le ia cu ei și nici să le ascundă. Pe principalele căi de comunicație ale regiunii s-au creat o serie de puncte de apărare și centre de răspîndire a culturii dacice: Zemplin pe riul Bodrog, Malaia Kopania și Solotvina pe malul drept al Tisei și Oncești pe riul Iza. În același timp își fac apariția zeci de așezări de tip sătesc, din care o parte sînt grupate lîngă grădiști.

Cel mai mare centru regional de tip „dava“ era grădiștea Malokopane (5 ha). Aici, pe terenul delimitat de valul I (3,5 ha), a fost cercetată a suprafață de 0,8 ha. În cuprinsul suprafeței săpate au fost dezvelite resturile a 30 locuințe, 87 de construcții gospodărești, ca și sute de gropi și găuri de pari. În cuprinsul grădiștii au trăit meșteri fierari, olari, giuvaergii, meșteri în realizarea rîșnițelor rotative de mină. Materialul arheologic de masă foarte felurit (unelte, diferite obiecte și po-

doabe constituie o dovadă a înaltului nivel profesional al meșteșugarilor daci. Intensele relații comerciale ale populației locale sînt oglindite de colecțiile numismatice de la Zemplin și Malaia Kopani, precum și de depozitele monetare de la începutul erei noastre din diferite puncte ale regiunii.

Un element important al exportului îl constituia sarea. Paza minelor de sare și exploatarea acestui produs alimentar important era asigurată de locuitorii grădiștilor de la Solotvina și Oncești.

Datele arheologice, corelate cu izvoarele scrise (Strabo) indică faptul că în zona Tisei superioare trăia un număr apreciabil de daci. În cursul procesului de pătrundere în regiune a unor noi triburi se pot defini trei etape principale. Prima s-a desfășurat în vremea lui Burebista și se leagă de expansiunea dacilor spre nord, a doua etapă, se referă la mijlocul secolului I e.n., la perioada cînd zona dintre Dunăre și Tisa a fost populată de către iazigi și cînd dacii care trăiau acolo au fost

împinși spre nord, în munți. Cea de a treia etapă corespunzătoare sfîrșitului sec. I — începutul secolului II e.n. este definită prin războaiele daco-romane.

Cultura triburilor nou venite se afla la un nivel destul de ridicat. În mare măsură la aceasta au contribuit contactele cu civilizațiile greacă și romană, ca și latenizarea dacilor în cursul secolelor III—II î.e.n.

Perioada dintre mijlocul secolului I î.e.n. în zona Tisei superioare poate fi caracterizată, ca fiind vremea înfloririi culturii dacice. La începutul secolului II e.n. evoluția ei este întreruptă de războaiele daco-romane. Este posibil ca să fi avut aceeași soartă ca și aceea a punctelor de rezistență din Transilvania, distruse prin incendii, de săbiile legionarilor romani, și Malaia Kopania. Tot atunci încetează și dăinuirea altor grădiști din regiune și a unei serii de așezări. În sec. II e.n., pe baza simbiozei triburilor înrudite, a celor locale și a celor dacice, în zona Tisei superioare s-a format cultura kurganelor carpatiche.

PRECIZĂRI CRONOLOGICE ȘI CULTURALE ASUPRA UNOR DESCOPERIRI DE LA SFÎRȘITUL PRIMEI ȘI ÎNCEPUTUL CELEI DE A DOUA EPOCI A FIERULUI ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI

MARIAN GUMĂ

Comunicarea este dedicată atît precizării unor detalii de ordin tehnic, cît și reanalizării cîtorva aspecte de natură cronologică și general istorică în legătură cu o categorie aparte de obiecte din metal, componente

marcante ale echipamentului militar de epocă, pornind de la două coifuri de bronz aflate în colecțiile Muzeului de Istorie din Reșița, piese ce aparțin unor tipuri generice de mai largă circulație la sfîrșitul pri-

mei și începutul celei de a doua epoci a fierului în întreaga zonă sud-est europeană.

Primul dintre acestea, mai de mult cunoscut, și adesea menționat în literatura de specialitate, este coiful de tip greco-iliir descoperit la Jidovin (sau Jidovina), actualmente comuna Berzovia, județul Caraș-Severin.

Publicat inițial, cu o descriere mai mult decît sumară, încă de la sfîrșitul secolului trecut (Töglás, 1897, 23—31; Milleker, 1899, 90—92), el a fost reluat ulterior (Berciu, 1958) într-o discuție mai amplă, referitoare la prezența coifurilor de acest tip pe teritoriul României, odată cu publicarea exemplarului similar de la Gostavăț, prilej cu care ansamblul descoperirilor de acest gen din România era plasat în cursul secolelor VI—V î.e.n., cu precădere în secolul V î.e.n.

Considerat pierdut la vremea respectivă, coiful de la Jidovin a fost depistat ulterior într-o colecție particulară din Caransebeș, aflîndu-se actualmente la Muzeul de Istorie din Reșița.

Precizînd cîteva dintre detaliile sale esențiale de execuție, în măsură să permită o cît mai fină delimitare cronologică și tipologică a acestei piese, și discutînd exemplarele din România în contextul problematicei generale a acestui tip de coifuri pe întregul lor areal de răspîndire, piesa bănățeană este integrată variantei Pflug III A₂ și datată — alături de exemplarul de la Gostavăț — în a doua jumătate și chiar spre sfîrșitul secolului V î.e.n., spre deosebire de exemplarul de la Ocna Mureșului care este plasat în prima jumătate sau la mijlocul aceluiași secol.

În acest context se apreciază că ansamblul coifurilor greco-iliire din România reprezintă un orizont cronologic relativ distinct (sec. V î.e.n.), care mar-

chează oarecum etapa finală a primei epoci a fierului în jumătatea vestică a României, acesta fiind aici imediat anterior celui reprezentat prin coifurile de tip calcidic sau „de inspirație calcidică“ (în zonele sudice ale acestui spațiu), respectiv a primelor coifuri de tip celtic (în zonele sale nordice).

În ceea ce privește contextul arheologic din care provin aceste piese, în ciuda caracterului izolat și fortuit al tuturor celor trei descoperiri din România, putem considera — cu multă probabilitate și în concordanță cu situația constatată pentru marea majoritate a pieselor de același tip — că ele au făcut parte inițial din inventarul unor complexe de natură funerară (morminte de înhumăție), neobservate, deranjate sau chiar total distruse în momentul scoaterii lor la iveală.

În cea de a doua parte a acestei discuții sînt abordate cîteva dintre problemele de ordin tipologic, cronologic și general-istoric, pe care le ridică un alt coif de bronz aflat în colecțiile muzeului reșițean, descoperit relativ recent (1985) în punctul „Sfogca“, din hotarul localității Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraș-Severin).

Publicat în anul 1987, într-o succintă notă (Oprinescu, 1987), el a fost atribuit tipului calcidic și datat în secolul V î.e.n.

Analiza sumarelor observații efectuate în momentul descoperirii, referitoare la caracterul complexului arheologic din care provine această piesă, ne permite avansarea ipotezei potrivit căreia este vorba de un mormînt (probabil tumular) de incinerăție, cu depunerea oaselor defunctului (ars în altă parte) direct pe sol.

Rediscutarea particularităților tipologice-cronologice ale acestei piese, în contextul mai larg al descoperirilor de acest gen

din România și din întreaga arie sud-est europeană, precum și în conexiune cu celelalte tipuri de coifuri databile în cea de a doua epocă a fierului în spațiul carpato-dunărean și nord-vest pontic (coifuri „princiare”, celtice, attice, ș.a.), permite autorului să conteste datarea pro-

pusă inițial pentru coiful de la Cuptoare, să argumenteze plasarea acestuia în cursul secolului IV î.e.n., (cu precădere în a doua jumătate a sa), și să încerce abordarea citorva dintre explicațiile (sau implicațiile) prezenței acestui gen de coifuri în spațiul menționat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Téglás, 1897

— G. Téglás, **Berzoviai emlékek**, în **Archaeologiai Ertesítő**, XVII, 1897, p. 28—31 și fig. de la pag. 30

Milleker, 1899

— B. Milleker, **Délmagyarország régiségleletei**, Timișoara, II (1899, p. 92 și fig. de la p. 93—91

Berciu, 1958

— D. Berciu, **La casque greco-illyrique de Gostavăț**

(Oltenie), în **Dacia** NS, II, 1958, p. 437—450

Oprinescu, 1987

— A. Oprinescu, **Mormintul unui luptător get de la Cuptoare — „Sfoșca” (com. Cornea, jud. Caraș-Severin), în **Thraco-Dacia**, VII, 1—2, București, 1987, p. 127—129**

CETATEA GETICA DE LA BUTUCENI, ÎN LUMINA NOILOR DESCOPERIRI ARHEOLOGICE

ION NICULIȚA
(Chișinău)

Cetatea de lângă satul Butuceni, raionul Orhei, R.S. Moldova, este cunoscută, în literatura de specialitate, după săpăturile din anii 1946—1953. Ridicată pe un promontoriu stîncos, malurile sale abrupte se înalță — pe alocuri — la 60 m altitudine față de apa râului Răut,

care-l înconjoară pe la nord, vest și sud. Astfel, cetatea era impunătoare și aproape inexpugnabilă. Suprafața cuprinsă între valul de la est și cel exterior de la vest, este de circa 10 ha. Încă în perioada inițială a săpăturilor s-a stabilit că pe promontoriul de la Butuceni —

pe care era situată așezarea — au fost ridicate mai multe valuri de pământ cu șanțuri adiacente.

Dat fiind faptul că cetatea de la Butuceni este unul din cele mai reprezentative monumente în „mezopotamia” pruto-nistriană, s-a luat decizia de a se reîncepe săpăturile în acest obiectiv.

Și astfel, investigațiile arheologice din ultimii șase ani au îmbogățit substanțial cunoștințele noastre despre modul de construire a cetăților getice — în general — și a sistemului de fortificații, în special.

Prima linie de fortificare a fost ridicată pe extrema vestică a promontoriului, în apropierea râului Răut. Ea prezenta un val de pământ cu șanț adiacent spre vest, dar fortificația nu a fost încă studiată. S-au păstrat doar unele relații destul de vagi ale lui G. Smirnov, autorul săpăturilor din anii 1946—1953. Actualmente, această linie de apărare nu mai există, fiind complet distrusă în timpul construirii podului peste râul Răut.

La o distanță de 1120 m la est, de-a curmezișul promontoriului, a fost ridicat al doilea val de pământ cu șanț adiacent spre răsărit. Lățimea valului la bază era de 10 m; înălțimea actuală este de 1 m. La baza valului a fost pus un strat de bolovani mari de piatră de calcar, ale căror dimensiuni ajungeau pînă la 40 x 40 x 16 cm. Deasupra acestui strat, a fost pus pietriș amestecat cu pământ. În emplectonul valului au fost găsite fragmente de ceramică getică și de amfore elenistice. Șanțul a fost săpat în stîncă pînă la adîncimea de 9 m de la suprafața antică a solului și era umplut cu pietriș amestecat cu cernoziom. În emplecton au fost găsite fragmente de ceramică getică și de amfore grecești, dar și cîteva fragmente de ceramică din perioada me-

dievală.

A treia linie de apărare a fost construită la numai 30 m la vest de șanțul valului doi. Valul nu s-a păstrat. Încă în antichitate el a fost aruncat în șanț, stratigrafia emplectonului ilustrînd acest lucru destul de clar. Conținutul șanțului prezintă structura valului inversată. Pe locul unde a fost valul au fost găsite gropi săpate în roca stîncii care au rămas de la pilonii ce alcătuiau construcția de lemn a valului. Gropile de stilpi cu diametrul de 15, 20, 35 cm, dispuse în două rînduri, se întretaiau de-a curmezișul promontoriului. Distanța dintre gropi, este de la 1 m pînă la 3,45 m, iar cea dintre rînduri de pînă la 7,20 m. Valul a fost construit din două garduri de stilpi de lemn, legate prin birne transversale. La bază, umplutura era din bucăți de pietre, iar deasupra pământ și pietriș.

Șanțul a fost săpat în rocă pînă la adîncimea de 3 m, lărgimea în partea de sus varia de la 4,65 m pînă la 6,90 m. În emplectonul șanțului a fost descoperit un bogat și variat material, care — cronologic — se încadrează în perioadele dintre sec. VII-V î.e.n. și sec. IV-III î.e.n.

La distanța de 52 m de la extrema de nord a șanțului au evidențiate urmele a două tranșee săpate în roca stîncii, care duceau spre sat. În decursul săpăturilor s-a stabilit că tranșeele paralele au fost trasate la o depărtare de 1,5—2 m una de alta. Ele prezentau șanțuri nu prea lungi, a căror adîncime varia de la 0,20 pînă la 0,50 — 0,60 m și erau întretăiate de gropi de birne adînci pînă la 0,60 m și cu diametrul de 0,15 — 0,20 m. Tranșeele evidențiate se întind spre est pe o distanță de 104 m, iar apoi cotesc spre nord pe o distanță totală de 24 m, întretăind astfel promontoriul care în acest loc este mai

îngust. La nord, tranșeele se opresc chiar în malul abrupt al promontoriului. La distanța de 8 m de la capătul de nord al tranșeeilor au fost descoperite patru gropi de la pilonii porții. Construcția descoperită prezintă urmele palisadei care apăra cetatea din partea de sud și est. În partea de est, palisada a fost întărită cu un șanț să-

pat în roca stîncii promontoriului pînă la adîncimea de 3,45 m și larg de 2,62 m. În fața acestui șanț, în timpul săpăturilor din anii 1946—1953, a fost descoperit un zid de piatră cu două bastioane care apărau intrarea în cetate.

Astfel, investigațiile arheologice au evidențiat pe deplin citadela de la Butuceni.

MĂRTURII ARHEOLOGICE PRIVIND CIVILIZAȚIA GETO — DACICĂ DESCOPERITE LA CERNELE — CRAIOVA

PETRE GHEORGHE

Pe raza comunei Cernelle — localitate suburbană a orașului Craiova — a fost descoperită, începînd cu anul 1981, o necropolă geto-dacică aparținînd secolelor IV—III î.e.n. și o așezare cu două nivele de locuire atribuite cronologic secolelor IV—III î.e.n. și I î.e.n. — I e.n.

Despre necropolă, primele date au fost comunicate în anul 1984¹, iar despre locuirea geto-dacică o prezentare preliminară am făcut-o în anul 1989², ocazie cu care am precizat că cercetările efectuate în intervalul 1981—1989 au urmărit cunoașterea exactă a stratigrafiei, a suprafețelor ocupate de fiecare așezare, a densității de locuire etc. Cu ocazia investigațiilor efectuate s-a stabilit că, atît grindul pe care s-a identificat necropolă și așezarea, cît și împrejurimile acestuia pe direcția nord-est, ocupate parțial de vatra satului sau de culturile agricole, au fost locuite de geto—daci, aici descoperindu-se locuințe dar și fragmente ceramice ce aparțineau culturii vechi

românești sau secolelor XIV—XV. Toate aceste nivele de locuire au la bază un orizont discontinuu hallstattian, atestat de descoperiri izolate reprezentate de ceramică și obiecte de podobă.

Primul nivel de locuire geto-dacică aparține cronologic — așa cum am prezentat, secolelor IV—III î.e.n. și aici s-au descoperit resturi de locuințe și ceramică de diferite forme și mărimi. Dintre vasele lucrate cu mîna amintim: bolul, vasul în formă de sac, ceașca, strachina, vasul de provizii, vasele în miniatură, creuzetele etc. La acestea se adaugă și cele lucrate cu roata olarului dintr-o pastă de calitate superioară: vasul de tip bol, cana, castronul, ulcica, fructiera, la care se alătură și imitațiile făcute după vasele grecești de tip lebes.

Cel de-al doilea nivel de locuire, atribuit cronologic secolelor I î.e.n. — I e.n., este ceva mai puțin consistent decît primul, dar nu lipsesc nici aici resturile de locuințe, de cuptoare menaje-

re aflate în interiorul încăperilor sau în împrejurimile acestora și ceramica, dar relativ redusă cantitativ sau ca număr de forme, dacă comparăm cu primul nivel de locuire. Totuși, vasele de uz comun, dintre care amintim: cala, ulceaua, ceașca sînt frecvent întîlnite.

Cercetările vor continua și în anul 1990, urmărindu-se extinderea suprafețelor investigate

și confirmarea observațiilor rezultate din campaniile anterioare, deoarece această nouă așezare geto-dacică, la care se alătură din punct de vedere științific și necropola, a avut, alături de celelalte așezări ce constituiau în antichitate complexul de locuire Pelendava, un important rol economic, politic și chiar militar

Note:

1. Petre Gheorghe, **Necropola geto-dacică de la Cernele — Craiova**, în *Thraco — Dacică*, V, 1—2, 1984, p. 167—170.

2. Idem, **Așezarea geto-dacică de la Cernele — Craiova**, în *Arhivele Olteniei*, serie nouă, 6, 1989, p. 42—53.

NOI MĂRTURII ARHEOLOGICE PRIVIND GEȚII DIN DOBROGEA ÎN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

Mihai Irimia

Săpăturile arheologice și recunoașterile de suprafață efectuate cu intensitate în ultimii ani au dus la acumularea unui material documentar relativ bogat, care a permis abordarea unor probleme complexe privind civilizația geto-dacă din Dobrogea. În afara punctelor cercetate anterior, cunoscute în literatura de specialitate, în ultimul timp au fost înregistrate noi descoperiri care îmbogățesc repertoriul siturilor arheologice din afara orașelor grecești. Totodată, din perimetrul unor așezări sau necropole cunoscute, afectate în ultimii ani de lucrările de investiții (în special terasări și irigații) au fost recuperate materiale arheologice importante care pot intra în circuitul științific.

Agigea. Cu ocazia lucrărilor de excavații pentru canalul Dunăre — Marea Neagră, în apropierea ecluzei de la Agigea a

fost distrus în anul 1983 un mormînt care cuprindea, între altele, peste 20 de amfore, dintre care s-au recuperat un exemplar de Thasos și altul de tipul Heraclea Pontică, din secolul IV î.e.n.

Constanța — Zona industrială — Depoul de tramvai. Cu ocazia amenajărilor efectuate în anul 1985 au fost observate urmele unei așezări greco-indigene, din perimetrul căreia s-au recuperat cîteva fragmente ceramice getice și elenistice.

Cumpăna. Dintr-un tumul distrus cu ocazia lucrărilor canalului Dunăre — Marea Neagră au fost recuperate materiale ceramice elenistice între care două amfore din secolele IV—III î.e.n.) precum și un vîrf de lance.

Castelu. Din perimetrul unei așezări rurale romane situate în marginea de est a localității și la nord de șoseaua

Constanța — Cernavodă s-au descoperit materiale sporadice mai vechi, între care o toartă șampilată și un gît șampilat de tipul Heraclea Pontică (cercetări Tr. Cliante și Livia Buzoianu).

Palazu Marc. Pe malul de vest al lacului Mamaia, în apropierea punctului „Cișmea” se află o așezare ce evoluează din epoca elenistică pînă în secolul VI e.n. De aici provine o toartă de amforă de Thasos, descoperită întîmplător.

Palazu Mic (comuna Mihail Kogălniceanu). În zona agricolă a localității se află o așezare antică din perimetrul căreia au fost recoltate, între altele, torți de amfore, șampilate de Thasos, Heraclea Pontică și Rhodos.

Piatra (comuna Mihail Kogălniceanu). La aproximativ 2 km. nord de sat se află o zonă de tumuli, în aria căreia s-a descoperit întîmplător o toartă de amforă șampilată de Thasos.

Din punctul „Rățărie” aflat în apropierea lacului Tașaul, din perimetrul unei așe-

zări amintite și cu un alt prilej au fost recuperate, între altele, ștampile de amfore de Thasos, Sinope, Rhodos și nedeterminate.

Pietreni (com. Deleni). În zona unei ferme agricole a I.A.S. aflată între localitățile Petreni și Tufani (com. Independența), în urma săpăturilor efectuate în anul 1972 pentru o groapă de siloz s-a descoperit un lekythos elenistic.

Rasova. În apropierea canalului de irigații spre localitatea Hațeg, cu ocazia lucrărilor de terasare pentru împăduriri, s-au descoperit în anul 1988 un vas ceramic de tip clopot și o cupă cu picior lucrată cu mîna, care provin foarte probabil dintr-un mormînt de incinerție din secolul IV î.e.n.

Viile (com. Ion Corvin). Cu prilejul lucrărilor de terasare pentru vii efectuate în anul 1986, probabil în perimetrul unei necropole cunoscute de mai multă vreme, a fost descoperit un mormînt getic de incineratie din secolul IV î.e.n., din care s-au recuperat urna și vasul capac, ambele lucrate cu mîna.

OBSERVAȚII PRIVIND MATERIALUL AMFORIC DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA GRECO-INDIGENA DE LA ALBEȘTI (JUD. CONSTANȚA)

**MARIA BARBULESCU,
LIVIA BUZOIANU**

În urma studierii integrale a materialului amforic de la Albești — ștampile și recipiente ceramice — sînt prezentate cîteva

considerații privind ansamblul acestor categorii de importuri. Din punct de vedere cantitativ, acest material s-a dovedit a fi

la Albești categoria cea mai bine reprezentată între recipientele ceramice. Totalul pieselor studiate numără 470 torti ștampilate și 58 recipiente. Cele două categorii au, în general, aceeași configurație, cu alte cuvinte fiecare dintre ele, luate separat, este în măsură să ne dea aproximativ aceeași imagine cu privire la situația importurilor amforice din această așezare.

Între primele din seria acestor importuri și în legătură directă cu începuturile existenței așezării sînt produse de Heraclea Pontică. Din al doilea sfert al sec. IV î.e.n. vor pătrunde, paralel, și mărfuri de Thasos, pentru ca deja spre sfîrșitul secolului și, mai ales, începutul sec. III î.e.n. să fie prezente aici alte trei mari centre exportatoare de uleiuri și vinuri din lumea antică: Sinope, Rhodos și Cnidos. Se conturează două perioade de vîrf ale activității comerciale la Albești: prima, spre sfîrșitul sec. IV și primul sfert al sec. III î.e.n. susținută de produse, în special, de Heraclea Pontică și Thasos. Prelungiri ale acestei perioade se vor întinde pînă spre mijlocul secolului, cînd va începe cealaltă perioadă „de vîrf”, care va ocupa toată ju-

mătatea a doua a sec. III î.e.n. și care, prin amploare și diversitate o va depăși pe prima. De altfel, sec. III î.e.n. este cel mai bine reprezentat din punct de vedere al importurilor amforice, singurele, deocamdată, care dau măsura dezvoltării economice a cetății în această perioadă a existenței sale. Incetarea acestor importuri pare să se fi produs în perioada imediat următoare sfîrșitului sec. III î.e.n. — începutului sec. II î.e.n. Deși nu este exclus ca sfîrșitul importurilor să se plaseze și mai tîrziu, spre mijlocul sec. II î.e.n., înclinăm să luăm în considerare doar primele decenii ale secolului. Sfîrșitul importurilor amforice la o dată destul de timpurie nu vrea să însemne și sfîrșitul existenței așezării de aici, ci numai marcarea unei perioade de răsruce din viața ei, datorată unor evenimente care au avut loc la începutul secolului II î.e.n.

Dincolo de aceste aprecieri, materialul amforic de la Albești este singurul, deocamdată, care ne dă o măsură concretă a stadiului unor relații greco-indigene, într-o așezare fortificată aflată în unei colonii doriene.

NEGUSTORI ȘI MĂRFURI ÎN DACIA ȘI DIN DACIA DINAINTEA CUCERIRII ROMANE

Rodica Tanțau

Produsele de import și monedele aflate pe teritoriul Daciei indică prezența negustorilor străini la noi, fie greci, fie romani.

Obiectele grecești din secolele VI—III dinaintea erei noastre reprezintă prima fază de penetrație comercială grecească, care se va intensifica în se-

celele următoare. S-a găsit ceramică grecească cu figuri roșii, precum și ceramică cenușie; au mai apărut și opaite, obiecte de podoabă, perle de sticlă și pandantive. Comerțul cu vin și untdelemn a avut un rol deosebit de important, așa cum ne arată numărul excepțional de mare de amfore,

răspindite aproape mai ales în zona extracarpatică. Provenind din Thasos, Cnidos și în special din Rhodos, amforele sînt masate în cîteva așezări ca de pildă Cetățeni și Poiana, care au avut rolul de stațiuni comerciale.

Pe lângă varietatea obiectelor de import romane, menționate în studii special consacrate comerțului la geto-daci, constatăm prezența în Dacia și a unor piese deosebite, ca de pildă un cățel de vatră și un grătar, datat în sec. I î.e.n. găsite la Ocnița, singurele de acest fel din întreaga regiune Carpato-Dunăreană, care atestă calea sud-Dunăreană de penetrație romană spre Dacia, precum și sabia romană, descoperită tot la Ocnița, care dovedește că pătrunderea armelor romane în Dacia nu este legată numai de perioada războaielor lui Decebal. Comerțul cu produse ceramice romane era intens. În cetatea de la Brad, pe Siret, s-a găsit ceramică romană. Ceramica terra sigillata a fost identificată și în cîteva așezări geto-dacice. În Dacia s-au descoperit numeroase vase de bronz, produse ale atelierelor italice, ca de pildă căni de formă variată, cum sînt cele de la Țigănești, Bobaia, Costești etc. Cuțitoaia de la Sarmisegetusa arată că se importau și unelte romane.

În etapa elenistică, prezența monedelor grecești de pe teritoriul Daciei dovedește că geto-dacii aveau legături comerciale cu cetățile din Pont, cu cele de la Marea Adriatică, cu centrele comerciale grecești din sud. Unele descoperiri din Dacia apar alături de drahmele cetăților de la Marea Adriatică, monedele thasiene și denarii romani republicani,

ca de pildă la Hilib și Arcuș (ambele din județul Covasna) și la Fundeni — București. Așadar, denarul roman poate să exprime penetrația romană în aria de locuire a geto-dacilor. El este o dovadă a avîntului deosebit pe bază de monedă în sec. I î.e.n. a schimbului, dar și felul cum participă într-o măsură diferită, de la o regiune la alta, întreaga Dacie la comerțul cu lumea romană. Descoperirea de matrițe monetare, care reproduc denarii republicani pe teritoriul Daciei, pe lângă activitatea negustorilor romani, atestă și activitatea de schimb internă a geto-dacilor, care au adoptat moneda universală romană, realizată în atelierile oficiale romane sau emisă de către geto-daci.

În ceea ce privește problema produselor de export, de care dispuneau geto-dacii, menționăm lemnul, mierea, ceara, blănurile, grînele. Un articol important de export era de asemenea și sarea. În legătură cu salincele de la Țirgul Ocna s-au putut dezvolta cele patru așezări dacice de aici. Marea bogăție în sare a dus probabil și la apariția la Ocnița a unui puternic centru economic și militar, care a jucat un rol important în comerțul cu negustorii greci și romani. Sarea era trimisă spre coloniile grecești din Dobrogea, iar mai tîrziu spre Dobrogea romană.

Produse de export dacice ajungeau departe de teritoriul Daciei. Astfel, depozitul de la Plicie, de pe Tisa superioară, compus din 237 de copii după tetradrahmele lui Filip al II-lea, datînd din a doua jumătate a sec. II î.e.n., poate să reprezinte, după părerea cercetăto-

rei Schmiedlová nu numai prezenta etnică, ci și importul de produse dacice.

Monedele geto-dacice de pe teritoriul Poloniei și vestul Ucrainei pot indica, după cum consideră cercetătorul Andrei Mikolaiczik și calea de circur-

lație a produselor dacice, respectiv a monedelor, care au ajuns în afara Daciei prin trecătorile Carpaților nordici, putându-se urmări ruta din Transilvania spre Slovacia prin pasurile munților și calea de-a lungul Nistrului și Siretului.

O LUCERNĂ ROMANĂ DESCOPERITĂ ÎN DAVA DE LA RĂCĂȚĂU, JUDEȚUL BACĂU

VIOREL CAPITANU

În campania de săpături din anul 1989 alături de obiecte de mare valoare istorică geto-dacică, au fost descoperite și materiale de import, unele de o valoare inestimabilă.

Între aceste piese se detașează o lucernă care a fost descoperită în ultimul nivel de locuire, ce corespunde epocii lui Decebal.

Lucerna descoperită la Răcătău corpul rectangular (box-lamp) este de tipul cu 7 ciocuri și toartă terminată cu o semilună (ansa lunată). Aceste ciocuri sînt amplasate pe laturile înguste două ciocuri și pe laturile lungi respectiv cîte trei ciocuri. Ciocurile lungi sînt prevăzute cu un relief marginal în jurul orificiului de ardere și fațetării laterale care continuă tradiția lucernelor cu cioc prevăzută cu decor de volute.

Discul rectangular, cu un singur orificiu de umplere este prevăzută cu patru profile, în relief, marginale și un decor de linii dese, verticale și paralele. Baza în formă de tabula-ansatta, a avut în interior marca olarului, dar din cauză că a fost ilizibil imprimată, de-a lungul timpului s-a sters rămînînd doar vagi urme de litere. De asemeni alte litere in-

dividuale se observă cu ochiul liber de o parte și de alta a torții, precum și între ciocurile din stînga torții. Argila este de culoare cărămizie, acoperită cu o angobă de culoare roșie.

Piesa în sine reprezintă o formă hibridă dintre opaițele cu corpul rotund, ciocuri flancate de volute și toartă în formă de semilună și lucernele cu corpul rectangular, ciocuri scurte și toarta în formă de frunză.

Pînă în prezent această piesă reprezintă un unicat în lumea geto-dacică. Analogii mai apropiate, care permit o datare acceptabilă se pot face cu o lucernă descoperită la Cartagina aparținînd tipului VB, datează în intervalul de la începutul epocii lui Augustus și pînă la sfîrșitul sec. II e.n. (cf. Jean Deneauve, *Lampes de Carthage*, Paris, 1969, nr. 553, p. 147, pl. LVII). Această piesă de formă rectangulară, prezintă mai multe ciocuri, linii dese și paralele în relief pe disc și toarta în formă de semilună.

De asemenea o piesă apropiată celei de la Răcătău a fost desco-

perită în Pannonia și este tot de formă rectangulară, dar numai cu trei ciocuri fiind datată la limita dintre secolul I și secolul al II-lea e.n. (cf. Tihamer Sentleky, *Ancient Lamps*, Budapest,

1969, nr. 268 a—b, p. 136).

În concluzie piesa descoperită la Răcătău se datează în principal în sec. I. e.n. fără a exclude posibilitatea de a aparține primului deceniu din sec. II e.n.

DEPOZITUL DE UNELTE AGRICOLE DACICE DE LA CĂPILNA (COM. SASCIORI, JUD. ALBA)

Vasile Moga

Localitatea Căpilna (com. Săsciori, jud. Alba), a intrat în literatura de specialitate odată cu semnalarea și ulterior cu cercetarea sistematică a cetății dacice plasată pe malul stîng al rîului Sebeș, fortificație ce a constituit obiectul monografiei arheologice apărută recent (I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpilna*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989).

În vara anului 1988 cu ocazia unei vizite de rutină am intrat în posesia unui interesant și inedit depozit de unelte agricole dacice, găsit, conform informațiilor furnizate, în punctul Obreje, situat la poalele dealului pe

care se înălțase fortificația propriu-zisă. Descoperirea ce face obiectul comunicării noastre este formată din două brăzdare de plug de formă cunoscută și răs-pîndită în lumea dacică, un lot de șapte seceri fragmentare cu lama curbată, ascuțită la vîrf și terminată la capătul opus printr-un cîrlig de fixare și, în fine, din două fragmente de cuțite cu lamă dreaptă și îngustă.

Analogiile cu unelte agricole similare aflate în componența unor depozite sau izolat în cetățile și așezările daco-getice, încadrează depozitul de la Căpilna în intervalul secolelor I î.e.n. — I e.n.

INSCRIPTII CERAMICE ȘI LAPIDARE DIN CITEVA CETĂȚI ȘI AȘEZĂRI GETO-DACICE EST-CARPATICE

Silviu SANIE, Șeiva SANIE

Descoperirea unui important lot de inscripții, a altor însemnări pe vase, obiecte de lut și de piatră la **Barboși** — Galați și **Poiana** în

județul Galați, **Bitca Doamnei** — Piatra Neamț și **Dumbrava** (com. Ciurea, jud. Iași) se înscrie printre evenimentele ce se cuvin

a fi semnalate și explicate.

Ștampilele și inscripțiile de orice fel pe amforele elenistice și romane nu formează obiectul cercetării de față.

Dintre piesele care vor fi prezentate se detașează prin complexitate discul fragmentar găsit într-o locuință de la **Dumbrava** pe care este ilustrat un **zodiac**. Se mai disting câteva simboluri și numele unor zodii, al unor luni calendaristice etc.

În urma semnalării tipului și grafiei însemnărilor (ideograme,

scriere cu litere grecești îndeosebi, mai rar cu litere latine) a obiectelor pe care ele apar este substanțial amplificat materialul care stă la baza considerațiilor asupra utilizării scrierii în mediul geto-dacic.

Conținutul însemnărilor, fără a fi totdeauna relevant pentru aspectele particulare geto-dacice, rămîne totuși semnificativ pentru gradul conectării societății geto-dacice la marile culturi din secolele I î.e.n. — II e.n.

CÎTEVA OBSERVAȚII ASUPRA STICLEI PRODUSE LA SARMISEGETUSA REGIA

**Eugen Iaroslavschi
Eugen Sălăjean**

Sînt prezentate rezultatele analizelor efectuate pe bulgării de sticlă, picături solidificate, mărgele și resturi de vase descoperite pe platoul central al cetății și pe terasa a IX-a.

Pe baza compoziției diferite

a pieselor colorate se avansează unele supoziții privind apariția accidentală sau intenționată a diversilor compuși în pastă fluidă.

Totodată este reliefat caracterul indigen, cu specific local, al producției de sticlă.

MOTIVUL „FUNIEI” PE CERAMICA TRACO — DACICĂ

Maria Comșa

După cum am arătat și cu alt prilej, diferitele motive rediate pe ceramica traco-dacică aveau în general valoare simbolică și nu ornamentală (cf. *Symposia thracologica*: 5, Miercurea Ciuc, 1987, p. 51; 6, Piatra Neamț, 1988, p.

119; 7, Tulcea, 1989, p. 301; *Thracico-Dacica*, IX, 1988, p. 83—103).

Motivul „funiei”, de care ne vom ocupa, apare încă în perioadă de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului, pe ceramica de tip Coțofeni, întîlnindu-

se apoi în epoca bronzului în cultura Vatina din sudul Banatului. El apare, se pare rar, în prima epocă a fierului, pentru ca în a doua epocă a fierului la traco-daci să-l întâlnim foarte frecvent, redat în tehnici diferite, pe diverse categorii ceramice.

Astfel, pe unele borcane lucrate cu mîna, datînd atît din perioada mai veche (sec. V—III î.e.n.) cît și din perioada mai nouă (sec. II î.e.n. — I e.n.), pe briul în relief sau uneori pe marginea rotunjită a gurii vasului sînt create linii oblice succesive, care redau imaginea „funiei“. Asemenea vase-borcan sînt cunoscute în numeroase așezări traco-dacice de pe întreg cuprinsul țării.

Același motiv este prezent și pe unele din ceștile geto-dace (Poiana—Tecuci, Ocnița—Buridava, Bîtea Doamnei, Ocnița—Dîmbovița, Arpașu de Sus, Jigodan, Pecica—Ziridava, Piatra Roșie ș.a.), care au pe suprafața lor brîuri sau linii verticale în relief, crestate de liniuțe oblice succesive, redînd aceeași imagine a „funiei“, la fel și pe vasele borcan. Aceste brîuri în relief se află în partea superioară sub gura ceștilor, iar uneori și deasupra perimetrului fundului acestora. În unele cazuri cele două brîuri sînt legate între ele prin linii verticale, de asemenea crestate cu linii oblice, care, primate cînd vasul era așezat cu fundul în sus, reprezintă semne solare (respectiv două cercuri concentrice legate între ele prin două sau mai multe raze).

Pe ceramica lucrată la roată motivul „funiei“ se întîlnește la unele torții de vase.

În perioada mai veche (sec. III — II î.e.n.) „funia“ este redată printr-un motiv în relief pe partea exterioară a toartelor unor căni (Popești, Pecica—Ziridava, Piscu Crăsani). În unele cazuri motivul în relief de pe partea exterioară a torții cănilor este adîncit orizontal, descriînd o linie în relief întreruptă (Popești)

Mai tîrziu acest motiv este re-

dat prin torsionarea unui sul de lut avînd secțiunea patrată (Augustin) sau în formă de cruce (Piscu Crăsani). Adeseori acest motiv e redat prin torsionarea a două suluri de lut rotunde în secțiune (Poiana, Bârboși, Ocnița—Dîmbovița).

Motivul „funiei“ există și pe unele cupe getice, imitate după cele deliene fiind (reprezentat fie printr-o linie torsionată în relief, fie printr-o linie în relief întreruptă), redînd pe unele exemple semne solare, bastonașe, grilajul, linii frînte ș.a.

În lucrare am considerat util să punem în discuție motivul „funiei“ de pe ceramica, adică deoarece el se întîlnește adesea aidoma în arta noastră populară pe mobilier, pe diferite obiecte din lemn, pe ușile, fruntariile și stîlpii de prispă a unor case din Gorj și mai ales pe stîlpii porților gorjene și maramureșene. În acest din urmă caz prin motivul „funiei“ sînt redată semne solare, brăduți și alte semne simbolice. Din arhitectura populară laică motivul „funiei“ ca și alte motive (semne solare, brăduțul ș.a.) s-au transmis și în arhitectura religioasă, mai ales la porțile bisericilor de lemn, care erau lucrate după cum se știe de meșteri populari.

Unii etnologi au inclus motivul „funiei“ în cadrul semnelor skeomorfe (semne care imită unelte sau alte obiecte practice), considerînd că artiștii populari au folosit drept model funia propriu-zisă (N. Dunăre, **Ornametica tradițională comparată**, București, 1979, p. 102 și pl. XXI/34—35 p. 107).

Elena Udriște (în lucrarea **Crestături în lemn din Gorj**) consideră că acest motiv răsucit reprezintă șarpele. Într-adevăr în arta populară din Gorj acest motiv se întîlnește și în varianta în care se termină cu un cap de șarpe (poarta unei case din Ploștina, ușa bisericii din Socoteni).

Se pune problema care era semnificația motivului „funiei” în vechime. După părerea noastră el putea reprezenta în trecut în unele cazuri șarpele, cel ce aduce fericirea în casă, dar în tradiția populară (în Bihor de exemplu) se pomeneste de „funia cerului”.

Se știe că religia dacilor era

în bună parte o religie astrală, deci redarea semnului solar printr-o linie asemănătoare funiei s-ar putea să reflecte legătura simbolică între planul astral, adorat atât de mult de geto-daci, și pământ. Brăduțul, legat de ciclul vieții omului, redat prin motivul „funiei” ar putea reprezenta simbolul fericirii casei.

CITEVA CONSIDERENTE ASUPRA SANCTUARULUI MARE CIRCULAR DE LA SARMIZEGETUSA

Dana Lizac

Cercetările mai importante referitoare la sanctuarele dacice de la Sarmizegetusa (C. și H. Daicoviciu, S. Charrière, Bobanca, Samoilă și Poenaru) au scos în evidență posibile semnificații calendaristice sau mai general astronomice.

Dacă luăm în considerație structura sanctuarului mare circular ca imagine simbolică o putem interpreta ca reflectând viziunea tradițională asupra structurii și evoluției universului. Aceasta se regăsește în forme diferite în doctrinele ermetice, în tradițiile populare, în creația unor mari artiști ca Dante, Goethe, Da Vinci, Eminescu. Universul se creează conform acestei viziuni prin emanație dinspre centru (unde este așezat Zeul) în Sfere concentrice, către periferie. Una dintre formulările cele mai precise ale acestei viziuni este cea pitagoreică pentru că stabilește relații numerice între elementele sistemului, echivalând numerele cu etapele creației.

Cercetările anterioare aplicate sanctuarului mare circular s-au oprit doar asupra cercurilor concentrice și a absidei centrale.

Noi considerăm că sanctuarul este format din șapte obiecte: centrul nemarcat, absida, vatra pentru foc, cercul median, cercul exterior I, cercul exterior II și pragul pătrat.

Lucrarea analizează dispoziția în spațiu a acestor obiecte și relațiile numerice care se stabilesc între componentele lor, demonstrând că acest sanctuar este o oglindă a universului în termenii pitagoreici. Închinătorul trac intra în sanctuar prin pragul pătrat exterior, parcurgând cercurile concentrice până la centru, probabil pe un traseu elicoidal. Acest itinerariu, care refăcea în sens invers etapele creației, avea o semnificație simbolică, inițiativă, în centrul sanctuarului omul contopindu-se cu zeul, având acces la un nivel de existență superior.

Structura acestui sanctuar, care se regăsește în organizarea spațială a multor sanctuare, precum și a multor orașe mitice și reale ale antichității, dovedește ancorarea puternică a vechii civilizații dace în viața spirituală a lumii antice, integrarea acestora în tradiția culturală universală.

RITURI ȘI RITUALURI DE ÎNMORMÎNTARE LA GEȚI ÎN TERITORIUL EST CARPATIC

Silvia Teodor,
Mircea Nicu
Stela Țau

Pe baza descoperirilor mai vechi și recente de pe teritoriul Moldovei se încearcă o analiză de ansamblu asupra obiceiurilor de înmormîntare la populația geto-dacică de la începuturi și pînă la cucerirea romană. S-a putut remarca, pentru fiecare etapă în parte, preferința pentru un singur rit funerar sau pentru amîndouă, atît incinerarea cît și înhumarea fiind bine ilustrate de necropole sau morminte izolate.

Încă din vremea cînd geții sînt pentru prima dată menționați ca locuitori ai acestui spațiu, cînd s-a intensificat amenajarea puternicelor cetăți, fortificate cu șanțuri și valuri de pămînt, reședințe ale șefilor civili și religioși și la nevoie loc de refugiu pentru așezările civile din jur, înmormîntările ilustrează pregnant începutul diferențierilor sociale din cadrul comunităților respective. În timp ce majoritatea populației practica incinerarea în urnă, în cimitire plane ca acelea de la Slobozia, Vaslui, Vorniceeni, Strahotin, Bosanci și altele, unele morminte tumulare ca acelea de la Băiceni se disting prin modul ingenios de construcție cu folosirea de materiale speciale și multă mînă de lucru. Inventarul lor — obiecte de podoabă, ceramică fină, amfore etc. — coroborate cu alte descoperiri de valoare din vecinătate, indică un caracter princiar al acestor tumuli.

În secolele III—II î.e.n. nu mai sînt documentate înmormîntări în tumuli ci incinerării în groapă fără urnă ca cele de la Zvoriștea — Suceava. În unele așezări, printre care și în „cetățuia“ de la

Poiana, se întîlnesc frecvent și morminte de înhumatie, simple sau duble, copii și adulți, în gropi mari cu un bogat inventar ceramic, diferite obiecte și uneori monede. Există analogii pentru acest rit și ritual și în alte zone locuite de geto-daci, la Grădiștea, Bratei, Orlea etc.

La sfîrșitul mileniului I î.e.n. iau o mare dezvoltare cetățile dacice, afirmîndu-se în mod deosebit acele dace de pe stînga Siretului, în care continuitatea neînteruptă timp de 4—5 secole din așezare, este ilustrată și prin obiceiurile de înmormîntare. În apropierea acestor „cetăți“ se află un anumit număr de tumuli care conțin morminte de incineratie, în care atît rugul cît și resturile de la incinerare, rămase pe loc, împreună cu foarte puține obiecte ale defunctului, sînt acoperite cu un strat protector de argilă galbenă și apoi de o mare movilă de pămînt.

Rit și ritual asemănător s-a documentat la Lăceni, Orbeasca, Piscu Crăsani, Popești etc., cu anumite variante de la caz la caz. Numărul mic al acestor morminte față de populația din cetățile respective, în perioada de maximă înflorire a lor, demonstrează că ele aparțineau tot numai unei categorii privilegiate. În paralel s-a practicat incinerarea în gropi cilindrice, puțin adînci, fără urnă, oasele calcinate fiind îngropate în mantaua movilelor sau chiar în cuprinsul așezărilor.

În cetățuile de la Poiana și Brad s-au găsit și inhumați în groapă, cu inventar bogat, plasați în afara așezării, datate în

secolul I e.n. pe baza unor obiecte de factură romană și diferite importuri sudice.

În concluzie, în această lungă perioadă de timp se constată o

mare diversitate în practicarea obiceiurilor de înmormântare, manifestată în cadrul unității, în general, a lumii geto-dacice.

MORMINTE ȘI NECROPOLE GETO-DACICE ÎN SPAȚIUL EST-CARPATIC

Marin Dinu

Pînă la apariția cărții lui D. Protase „Riturile funerare la daci și daco-romani” (1971), în spațiul est-carpatic al României se cunoșteau doar patru localități cu descoperiri de morminte și necropole geto-dacice pînă în vremea corespunzătoare Provinciei Dacia. Cercetările ulterioare efectuate în acest spațiu au dus la noi descoperiri de acest fel, în cimitire plane și tumulare, numărul lor ridicîndu-se astăzi la 15 puncte în 12 localități, fără să se ia în considerație marea necropolă tumulară de la Bîrsești — Vrancea, situată în zona de mare curbură a Carpaților.

În marea lor majoritate s-a dovedit că este vorba de necropole cu morminte de incinerare, (cele tumulare în exclusivitate), dar și de inhumație, mult mai rare și numai în necropole plane. În felul acesta, prin cunoașterea mai precisă a riturilor și ritualurilor funerare geto-dacice din spațiul est-carpatic se aduc contribuții importante atît relativ la unitatea spirituală a unuia din marile popoare ale antichității e-

uropene cît și în ceea ce privește deosebirea acestora de cele scito-sarmatice, bine documentate la est de Nistru, pe teritoriul Ucrainei.

În lucrare se analizează, comparativ și cronologic, atît descoperirile funerare din cele 12 localități din spațiul est-carpatic pînă la Prut, precum și acelea corespunzătoare, cunoscute pînă în prezent în spațiul geto-dacic dintre Prut și bazinul Nistrului, demonstrîndu-se și pe această cale unitatea lumii geto-dacice în vatra ei permanentă, de altfel bine atestată prin cetăți și alte categorii de izvoare, arheologice și literare. Pe baza inventarului din cuprinsul unora dintre aceste descoperiri se evidențiază legăturile lumii geto-dacice din întreg spațiul est-carpatic cu grecii din coloniile de la Pontul Stîng, în primul rînd cu Histria, dar și cu alte neamuri mai apropiate sau mai îndepărtate și consecințele acestora în evoluția lor pînă în vremea corespunzătoare provinciei Dacia.

ÎNHUMĂRI RITUALE DE ANIMALE DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRILE GETO-DACICE DE LA CÂSCIOARELE, JUD. CĂLĂRAȘI

**Valeriu Sirbu
Elvira Ciocea
Paul Damian**

Autorii prezintă gropile cu înhumări de animale descoperite în anul 1989 în punctele „Coinea II” și „Șuvița Hotarului”.

Este de evidențiat numărul gropilor — 3 și al animalelor — 7, descoperite la „Coinea II” în comparație cu suprafața mică cercetată — 126 m².

Forma gropilor era rotundă sau ovală, animalele fiind depuse la diverse adâncimi, de la fundul pînă la gura gropilor. După maniera depunerii animalelor și umplutura gropilor este probabil că s-au refolosit gropi săpate anterior pentru păstrarea proviziilor și nu special săpate pentru înhumarea animalelor. Cu excepția pieselor de harnașament ale calului (zăbală, psalii, verigă) nu s-au identificat alte piese de inventar sau ofrande.

În gropi s-au depus cîte unul, cîte două sau chiar patru animale (Gr. 2 de la „Coinea II”), iar starea scheletelor sugerează că ele au fost depuse întregi (sigur calul, vulpea și porcii, foarte probabil și iepurii).

Orientarea și partea pe care au fost depuse animalele este diversă, neobservîndu-se vreo regulă.

Deși numărul animalelor este redus — 8, remarcăm varietatea speciilor — 4, atât sălbatice, cît și domestice. Este de evidențiat procentajul ridicat al animalelor sălbatice — 50% (o vulpe și trei iepuri), fenomen cu totul surprinzător pînă acum la descoperirile privindu-i pe traco-geto-daci, unde înhumările de animale domestice erau aproape exclusive. Dacă porcul și calul sînt frecvent înhumați la geto-daci, vulpea și iepurii descoperiți aici reprezintă primele semnalări. Descoperirile se datează de la sfîrșitul sec. IV î.e.n. (Gr. 1 cu cal de la Coinea II) pînă spre sfîrșitul sec. II î.e.n.

În ceea ce privește semnificația înhumărilor de animale, cu rezervele impuse de complexitatea fenomenului, apreciem că este vorba de sacrificii legate de anumite credințe și ritualuri privind vînatul (Gr. 2 de la Coinea II), grija față de cal ca auxiliar al războinicului (Gr. 1 de la Coinea II), de alungare a „spiritelor rele” din comunitate sau alte practici magice sau religioase pe care, nu le putem identifica.

OBSERVAȚII DE TOPOGRAFIE ARHEOLOGICĂ LA ȘIMLEUL SILVANIEI

Horea Pop

Așezat în Depresiunea Șimleului, pe poalele Măgurii Șimleului, orașul cu același nume este cu-

noscut, în literatura istorică de specialitate, mai ales datorită tezaururilor de obiecte din aur de

epoca migrațiilor descoperite pe teritoriul său în 1797 și 1889 și mai recent a unui dacic din argint în 1986, din numeroasele semnalate în perimetrul orașului menționat.

Măgura Șimleului (597 m altitudine maximă), prin forma sa masivă, cu platourile centrale situate pe vîrf, unde existau bune condiții de locuit (izvoare, zone de pășunat și chiar pentru cultivat), bine apărată natural datorită pantelor accentuate, cu puncte fortificate situate pe dealurile laterale mai mici, care fac

corp comun cu masivul central prin creste sau șei înguste, toate acestea formează un complex unitar de locuri dacice. Prin poziția dominantă pe care o are în centrul Depresiunii Șimleului, supraveghind și anticul drum al sării, complexul dacic de pe Măgura Șimleului constituie foarte probabil un centru politico-economic și militar al unui trib, dacă nu chiar al unei uniuni de triburi dacice, identificabil cu Dacidava menționată de Ptolemeu.

CERCETĂRI ȘI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE APARTINÎND PERIOADEI LATENE, PE RAZA JUDEȚULUI COVASNA

Nicolae Soancă

Cercetările arheologice, desfășurate de Muzeul Județean Covasna în ultimele decenii, au dus la atestarea a numeroase descoperiri de factură dacică, care, deși nu au constituit obiectul unor cercetări de sine stătătoare decît parțial, îmbogățesc substanțial harta arheologică a județului, din această perioadă. Aceste cercetări se alătură categoriei mult mai substanțiale a descoperirilor întîmplătoare de aceeași factură, ceea ce face ca actualmente pe suprafața relativ mică a județului Covasna să fie cunoscute peste 50 de puncte arheologice încadrate în a doua epocă a fierului.

Varietatea acestor descoperiri, atestă — chiar și cu o carecare

probabilitate — o varietate specifică civilizației poporului dac. Astfel, se cunosc cetăți fortificate, așezări deschise, tezaurе monetare, cuptoare de redus minele, obiecte de artă plastică, etc. O evaluare cît de cît precisă a facturii acestor descoperiri constituie o necesitate mai ales din punctul de vedere al faptului că pe raza județului nu a fost cercetată sistematic și integral nici o stațiune de factură dacică. Totodată, pentru cea mai mare parte a acestor descoperiri întîmplătoare se impun verificări — ca o condiție, dar și ca un punct de plecare pentru cercetările arheologice privind civilizația poporului dac.

AȘEZĂRI GETO-DACE RECENT CERCETATE ÎN JUDEȚUL GIURGIU

Traian Popa

Prin săpăturile din ultimii ani au fost identificate și cercetate o serie de așezări La Tène în zona Greaca-Prundu, pe malul Argeșului, pe traseul viitorului Canal Dunăre-București, și în zona Schitu-Ghimpați.

Din cartografierea lor, la care se adaugă cele cunoscute din cercetările anterioare, se constată o locuire destul de frecventă de-a lungul Argeșului, Cîlniștei, Glavaciocului și pe malul fostului lac Greaca.

Cît privește tipologia materialului ceramic autohton, se constată o pondere a vaselor lucrate de mîna de dimensiuni mijlocii și mari, ornamentate cu brîu simplu sau alveolar, cu butoni sau apucători sau pur și simplu alveole practicate la baza gîtului, sub buza sau la baza vaselor.

Între vasele lucrate la roată, cele mai des întîlnite sînt cana cu o toartă și străchinile în formă de bol sau cele ușor tronconice.

În privința importurilor, se constată o frecvență mai mare

în așezările din zona lacului Greaca, unde s-au descoperit mai multe mînuși șampilate de la amfore rhodiene și monede de tip thasian, emise la Thasos, precum și unele imitații locale.

Tipurile vaselor lucrate de mîna sînt atestate pînă într-o perioadă tirzie, continuînd, de altfel, chiar în cadrul culturii Sîntana de Mureș.

Fără elemente precise de datare pentru primele secole d. Hr., nu putem conchide perioada de sfîrșit a la Tène-ului dacic deși teoretic ea ar trebui localizată odată cu pătrunderea elementelor romane și cu influența acestora asupra populației autohtone.

Toate cercetările de pînă acum s-au desfășurat în așezări, astfel că, atît timp cît nu au fost cercetate și o serie de necropole nu se pot preciza unele elemente din suprastructura geto-dacilor și, nici dacă au suferit unele influențe exterioare spațiului lor de locuire

MONEDA MACEDONEANĂ LA NORDUL DUNĂRII DE JOS

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

Correspondînd dezvoltării economice și social-politice a lumii autohtone de la răsărit de Carpați, începînd de la sfîrșitul secolului IV î.e.n. și începutul celui următor se constată prezența

crescîndă în acest spațiu a unei noi categorii monetare — emisiunile macedonene. În legătură cu monedele macedonene se ridică în fața cercetării de specialitate cîteva probleme importante: 1.

Răspîndirea pieselor originale. 2. Volumul și rolul avut de monedele postume. 3. Relația celor două tipuri de emisiuni cu monedele geto-dace.

Pe teritoriul cuprins între Carpații Răsăriteni și Nistru s-au găsit aproximativ 3100 ex., în 40 de localități; cea mai mare parte dintre acestea provin din tezaure (12). Depozitele pot fi stratificate, potrivit cu ultimele monede, în 3 grupe: I. 330—294 î.e.n. II. 228—190 î.e.n. III. 100—70 î.e.n. Analiza acestor descoperiri indică o origine vest-ponctică a flu-

xului monetar respectiv, care poate fi pus în relație cu monedele de vîrf, cînd se achită un tribut către forțele politice dominante de la Dunărea de Jos. Toate aceste date relevă că sursa principală a monedei macedonene la răsărit de Carpați trebuie căutată în orașele grecești de la Pontus Euxinus. Pe această cale se atestă în mod concret existența unor strînse legături, mai cu seamă politice, între populația locală și zona locuită de nou veniți.

MONEDA GETO-DACĂ ÎNTRE PRUT ȘI NISTRU

A. Nudelman (Chișinău)

Pînă la începutul anilor 60 ai sec. XX descoperirile de monede geto-dace nu figurau pe harta numismatică a interfluvului Nistru-Prut.

Pe vremurile acelea, la drept vorbind, se știau doar cîteva cazuri în regiunile de vest ale Ucrainei subcarpatice cu descoperiri incidentale de un soi de monede, cunoscute în literatura de specialitate sub noțiunea de emisiuni celtice ori, cum li se mai zicea, imitații barbare.

Acestea din urmă aveau drept prototip tetradrahma greco-macedoneană de la Filip II, fiind de facto nu altceva decît propriu zis monede geto-dace de tipul „moldovean”, numit „Husi-Vovriesti”, devenit bine cunoscut grație cercetărilor români.

La ora actuală în ținutul, care pînă acum nu de mult prezenta o pată albă pe harta numismatică a masivului etnic geto-dac, sînt cartografiate cel puțin 14 descoperiri de asemenea monede, depozitate în 3 tezaure, precum și

aflaie izolat, cu exemplare răzlețite, în alte 11 puncte ale interfluvului Nistru-Prut, toate în ansamblul lor variante derivate de la tipul mai sus citat.

Aria acestor descoperiri monetare cuprinde jumătatea nordică a ținutului interfluvial, concentrîndu-se îndeosebi în raioanele din apropierea Prutului.

Geografia acestor descoperiri indică faptul că monedele au pătruns, după toate probabilitățile, în ținutul mai sus numit din partea platoului central moldovenesc, difuzîndu-se în habitatul masivului etnic geto-dac dintre Carpați și Nistru.

Studierea descoperirilor monetare de tipul „Husi—Vovriesti”, precum și a monumentelor respective arheologice prezintă un neîndoiebnic interes științific bilateral atît pentru cercetătorii sovietici, cît și pentru colegii lor români, contribuind în comun la o cunoaștere mai amplă a istoriei triburilor geto-dace.

DESCOPERIREA MONETARĂ DE LA COCOȘEȘTI, COM PĂULEȘTI, JUD. PRAHOVA

RADU OCHEȘEANU

În colecția Muzeului de Istorie și Artă al Municipiului București se păstrează trei denari romani republicani aparținând unui depozit monetar aflat la Cocosșesti, comuna Păulești, județul Prahova. Condițiile de descoperire sînt necunoscute. Monedele recuperate aparțin emisiunilor anilor 50 și 40 ai secolului I î.e.n.. Cum statistic a fost dovedit că în România denarii băuți în de-

ceiile 5—7 ale secolului I î.e.n. domină în structura tezaurilor îngropate în epoca lui Augustus, cu toate că în lotul recuperat nu aflăm monede imperiale, este foarte probabil ca tezaurul de la Cocosșesti să fi fost îngropat mult mai tîrziu decît data ultimei monede recuperate, fiind as-cuns în primele două decenii ale secolului I e.n.

DESCOPERIRI MONETARE ANTICE PE TERITORIUL JUDEȚULUI MARAMUREȘ

de Georgeta Maria Iuga

Lucrarea prezintă monedele de pe teritoriul județului Maramureș, începînd cu moneda de Histria descoperită la Oarța de Sus, tezaurul de monede dacice de la Tulgheș — Mireșu Mare și con-tinuînd cu moneda romană, pe-rioadă curînsă între secolele II î. Chr. și IV d. Chr.

Cea mai bogată categorie o re-prezintă moneda romană: mone-dele republicane de la Moisei, Oarța de Sus, Tăuții Măgheruş și monedele imperiale de la Ba-

ia Mare, Băsești, Călinești, Co-ruieni, Giulești, Ieud, Mesteacăn, Oarța de Sus, Petrova, Sighet, Teceu, Ulmeni, Vad.

Un capitol aparte al lucrării îl constituie prezentarea tezau-relor de denari imperiali ro-mani de la Oarța de Sus și Te-ceu.

Analiza descoperirilor de mo-nede antice în Maramureș aduce o completare a datelor arheologi-ce privind habitatul antic din această parte a țării.

PIESE ALE UNUI ATELIER DE REPARAT VASE DE BRONZ DE LA COSTEȘTI AFLATE ÎN DEPOZITUL MUZEULUI DE

ISTORIE CLUJ

Gelu Florea

Sînt prezentate piesele aflate în depozitul Muzeului de Istorie a Transilvaniei ce se aflau printre obiectele de bronz — provenite din cercetările de la Costești ce au avut loc de-a lungul anilor. Sînt descrise fragmentele de tablă de bronz în diferite stadii de prelucrare (tăiere, perforare, sudare prin nituire).

Prin analizarea pieselor se poate deduce procesul tehnologic al prelucrării tablei de bronz destinată reparării vaselor; se pot stabili uneltele cu ajutorul cărora se executa această operațiune: de la tăierea tablei cu dăltița în forma necesară pînă la aplicarea petecului de tablă prin nituire pe peretele vasului care se recondiționa. Printre obiectele respective a fost descoperită o piesă provenind dintr-un obiect turnat, poate o paț, care a fost probabil reformat în procesul tehnologic respectiv. Tot aici au fost puse în

evidență două unelte de fier necesare perforării tablei de bronz pentru a aplica apoi niturile. Una dintre ele are secțiune pătrată și forma unui punctator ascuțit la vîrf, iar cealaltă este mai alungită și pare a fi fost torsionată la vîrf — avînd aproximativ forma unui burghiu. Ea trebuia fixată într-un toc de lemn.

Prezența unei astfel de descoperiri la Costești nu distonează cu cu peisajul economic pe care îl putem întrezări în urma datelor arheologice de care dispunem: aici se găsește cea mai mare cantitate de obiecte și vase de bronz de import și imitații din Munții Orăștiei și poate din întreaga Dacie. În aceste condiții este lesne de explicat necesitatea prezenței unui meșter care să execute și astfel de operații de recondiționare asupra unor produse care erau destul de scumpe.

UN TIP DE BRĂȚĂRI DACICE MAI PUȚIN CUNOSCUTE

AUREL RUSTOIU

Printre descoperirile din așezările geto-dacice se numără și piesele pe care le discutăm în cele ce urmează. Este vorba de brățări din bronz care, în funcție de modul de realizare, pot fi împărțite în mai multe variante.

O primă variantă o constituie exemplarele alcătuite din trei segmente unite între ele prin inele. Fiecare segment este confecționat dintr-un fragment de sîrmă rotundă, pe care sînt aplicate, în unghi de 120°, alte trei

sirme torsionate. Acestea din urmă sînt sudate de inelele de legătură, formînd protuberanța.

Brățările aparținînd acestei variante au fost descoperite la Cuciulata (Jud. Brașov), Ocnița (Jud. Vîlcea), Pecica (Jud. Arad), Tilișca (Jud. Sibiu), Șimleul Silvaniei (Jud. Sălaj). Un exemplar de la Costești (Jud. Hunedoara), deși nu prezintă torsionări, aparține aceleiași variante. Este vorba de o piesă care prezintă defecte de turnare, fiind probabil realizată într-un atelier de bronzier din cetatea dacică din Costești.

O altă variantă este reprezentată de piese realizate în același mod cu cele descrise mai sus. Deosebirea constă în aplicarea pe mijlocul fiecărui segment a unui grup de trei protuberanțe asemănătoare cu cele de pe verigile de legătură. Exemplare aparținînd acestei variante s-au descoperit la Sarmizegetusa Regia și într-un mormînt de la Lalendorf (în nordul Germaniei). Această din urmă a fost considera-

tă de descoperitor drept brățară celtică. În lumea celtică nu există însă astfel de brățări. Cum brățara de la Costești prezintă dovada realizării acestor obiecte în Dacia preromană, exemplarul de la Lalendorf trebuie considerat ca import din lumea dacică.

A treia variantă este constituită de brățara de la Popești (Jud. Argeș). Cele trei segmente unite prin inele sînt compuse doar din cîte două bare turnate și torsionate prin martelare. Aceste bare sînt ușor arcuite, iar între ele se află (pe fiecare segment), cîte un ornament vegetal.

Diametrul pieselor se înscrie în limitele cuprinse între 9 și 10 cm (exemplarul de la Popești măsoară 12,3 cm). Avînd aceste dimensiuni ele trebuie considerate ca fiind brățări.

În ceea ce privește cronologia, brățările aparținînd tipului discutat încep să fie utilizate în sec. I î.e.n. (mai degrabă din a doua jumătate a acestui secol), menținîndu-se pe toată durata sec. I e.n.

DESCOPERIRI GETO-DACICE ÎN JUDEȚUL VASLUI (ZONA HUȘI – SEC. IV–II Î.E.N.)

VIOLETA VETURIA BAZARCIUC

Cercetarea arheologică românească în ultimii ani a făcut eforturi deosebite pentru a aborda în cercetările sistematice cît și cele de teren diferite perioade istorice, pe întreg teritoriul țării noastre.

Este demn să remarcăm cu această ocazie și investigațiile vizînd civilizația geto-dacică din Moldova cît și din zona noastră cercetată mai puțin din punct

de vedere arheologic.

Tema de față își propune să prezinte succint cele mai importante descoperiri geto-dacice datate în perioada sec. IV–II î.e.n. din județul nostru. Din cercetările sistematice cît și cele de teren stațiunile descoperite sînt încadrate în cele două tipuri bine cunoscute: fortificații și așezări deschise care gravitau în jurul acestor cetăți. Cercetările

în cele trei fortificații din zona Hușilor: Moșna, Arsura, Bunești-Averesti au demonstrat existența valurilor de pământ cu șanț adiacent cât și o densitate mare de locuire în unele dintre acestea (cum este cazul la Bunești), aducându-se cu această ocazie noi elemente cu privire la importanța acestor stațiuni în societatea geto-dacică — a rolului pe care acestea le-au jucat ca centre social-politice și economice. Pe baza materialului arheologic descoperit s-a putut ilustra o bogată cultură materială și spirituală a lumii geto-dacice în sec. IV—II î.e.n., care cunoaște o dezvoltare ascendentă a forțelor de producție și o intensificare a schimburilor comerciale cu lumea grecească din coloniile de la nordul Mării Negre, nelipsind și anumite ele-

mente de civilizație a celților stabiliți în a doua jumătate a secolului IV î.e.n. în Transilvania.

Alături de cetățile amintite mai sus, amintim așezările neîntărite de la Armășeni, Pihnești-Arsura, Corni-Huși, Huși-Dealul Coțoi, Duda-Epureni și altele care prin materialul arheologic descoperit subliniază unitatea culturii materiale a geto-dacilor din zona noastră, urmînd ca cercetările viitoare să-și aducă noi contribuții la completarea acestora.

Evident cercetările viitoare vor urmări și depistarea de noi puncte arheologice pentru această perioadă în vederea întocmirii unui repertoriu arheologic al zonei de care ne ocupăm.

STUDIU PRELIMINAR AL MATERIALULUI FAUNISTIC DIN CETATEA DACICĂ DE LA DIVICI (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Georgeta El Susi

Exanitionul faunistic vizat provine din campaniile arheologice ale anilor 1985—1989 întreprinse în cetatea de la Divici (Valea Dunării).

Întrucît, din punct de vedere biogeografic, amplasarea sitului a avut în vedere este identică cu a celui de pe **Stenca-Liubcovei**, compararea spectrelor faunistice pentru cele două cetăți este inerentă, deși sub raport cronologic există mici diferențe.

Materialul faunistic a fost recoltat din cîteva complexe închise (locuințe, gropi mena-

jere, cultice?) și din stratul de cultură, cumînd peste 2.500 fragmente.

Mamiferele au un procent de 96,4 la sută, în cadrul lor detarșindu-se grupul speciilor domestice, cu peste 71 la sută pondere (remarcăm similitudini sub a est aspect cu Stenca-Liubcovei). **Suinele** domestice au materialul cel mai numeros, cam jumătate din lot, ceea ce a permis o detaliere a caracterelor lor. Remarcăm doar prezența unor specii animale cu preg-

nante caractere primitive (grea-băn înalt, bot prelung), dificil de separat de cea sălbatică (foarte frecventă în areal). Scara valorilor taliilor calculate oscilează între 60,8—76,5 cm pentru grupul domestic (există valori de tranziție: 83,1 cm; 87,3 cm) și 113,6 cm pentru mistreț.

Bovinele reprezintă doar 9—10 la sută, avînd de-a face cu exemplare mici (112,6 cm) și conformație gracilă, sacrifică-te peste 31/2—4 (în proporție de 50 la sută).

Equideele au material puțin, fragmentat, ce provine de la exemplare mature, din grupa cailor „ordinari“, cu multiple utilizări gospodărești.

Un singur exemplar canin cu talie de 59,4 cm (grupa cîinilor ciobănești) a fost evidențiat.

Speciile vîinate au material bogat (peste 25 la sută), provenind de la cerb, mistreț, bour, urs, căprior. Acest procent relevă pe de o parte existența unei faune mamifere variate și abundente, legată de noul areal

favorizant, iar pe de altă parte ponderea mai mare în consum a lor, privită și ca o măsură de protecție a stocurilor domestice.

Se poate concluziona faptul că avem de-a face cu o economie bazată pe o exploatare masivă a porcului, a cărui creștere era înlesnită de condițiile de vegetație din Valea Dunării, nefiind necesară o gospodărire atentă. Predilecția pentru consumul cărnii de porc este evidentă și în cazul așezărilor dacice de la Pecica, Stenca-Liubcovei. Ponderea redusă a bovinelor, ovicaprinelor în economie sugerează o utilizare a lor tot mai mult în alte activități practice (lapte, lînă, forță de muncă) decît pentru carne. Evident, o însemnată cantitate de carne o va fi furnizat-o vînatul abundent.

Creșterea păsărilor (a găinii), pescuitul, prinderea păsărilor sălbatice erau activități complementare ale comunității, desigur cu ponderi reduse.

PERIOADA ROMANĂ
ȘI
ROMANICĂ

MATERIALE APARTINÎND MILENIULUI I E.N. DIN ZONA SATELOR BEREA ȘI CIUMEȘTI (JUD. SATU MARE)

Ioan Stanciu

Materialele prezentate provin din colecția Kovács, achiziționată de Muzeul județean din Baia Mare (o parte a acestei colecții se află în muzeul din Satu Mare) și din săpăturile efectuate în anii 1962, 1964—1965 în câteva puncte din hotarul celor două sate. Zona a fost intens locuită, din neolitic și pînă în pragul atestării documentare a sateor amintite, materialele plasabile în mileniul I e.n. repartizîndu-se astfel: secolele III—IV, sec. V—VI și sec. VIII—IX. O secțiune executată pe locul binecunoscutei necropole celtice de la Ciumești (punctul **Grajduri C.A.P.**) a surprins stratigrafic existența unui nivel plasat de autorii săpăturilor în sec. III e.n., suprapus de un altul, databil în sec. V—VI.

Materialul din sec. III—IV (ceramică fină cenușie lucrată la roată și ornamentată prin lustruire, ceașcă dacică, mărgelă, fragmente de sticlă și de rîșnițe manuale) se încadrează printre descoperirile contemporane din nord-vestul României, prezentînd și analogii ce trimit spre Slovacia sud-estică și zona nord-estică a Ungariei; se

remarcă ceramica de factură romană, importată aici, prezentă în cantitate destul de mare. Materialul din sec. V—VI (ceramică cenușie lucrată la roată, pieptene de os) își găsește cele mai bune analogii (îndeosebi ceramica cenușie stampilată) în materialul specific obiectivelor care sînt atribuite gepizilor. În cantitate mare este prezentă ceramica ce poate fi datată în sec. VIII—IX; aceleași perioade îi aparține și un vîrf de săgeată din fier. Pentru fiecare din perioadele corespunzătoare secolelor III—IV, respectiv V—VI, par să fi existat mai multe așezări în zona celor două sate.

Deși materialele provin doar în mică măsură dintr-un context arheologic clar, fiind adunate de la suprafața solului, în cea mai mare parte (trebuie reținut că în urma lucrărilor agricole, posibilitatea de a surprinde complexe nederanjate a existat doar în câteva puncte), ele îmbogățesc cuantumul de informație cu privire la mileniul I e.n. în zona nord-vestică a României.

NOI DATE PRIVIND CIVILIZAȚIA DACILOR LIBERI DE LA EST DE CARPAȚI ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE DIN JUDEȚUL BACĂU

Ioan Mitrea

În ansamblul cercetărilor arheologice privind istoria mileniului I e.n. din spațiul est-carpatic al Daciei, un loc aparte îl ocupă preocupările pentru cunoașterea istoriei și civilizației dacilor liberi în secolele II—III.

Valorificarea rezultatelor cercetărilor arheologice din câteva situri de importanță excepțională, cercetate sistematic, cum este marea necropolă de la Văleni-Neamț, precum și recuperarea și valorificarea științifică a unor descoperiri înțîmplatoare, cu o semnificație deosebită, cum ar fi tezaurul de vase romane de argint de la Mun. elu de Sus, județul Iași, și tezaurul de la Măgura-Bacău, format din 2.830 de monede romane imperiale din argint, au adus date ce au contribuit substanțial la mai buna cunoaștere a istoriei și civilizației dacilor liberi de la est de Carpați, la reconstituirea raporturilor dintre dacii liberi pe de o parte, lumea și civilizația romană pe de alta.

Între cercetările arheologice din ultimii ani, menite a contribui la mai buna cunoaștere a istoriei și civilizației dacilor liberi de la est de Carpați se înscriu, în mod organic, și cele efectuate în județul Bacău. Avem în vedere investigațiile efectuate, în ultimii ani, în câteva situri mai importante cum sînt așezările de la Cîrligi-Filipești și Ștefan cel Mare, precum și în necropolele de la Dămienesti și Oncești.

Dacă cercetările din așezările de la Cîrligi-Filipești și Ște-

fan cel Mare sînt importante prin faptul că aduc noi date privind tipurile de așezări și complexe de locuire, permițînd și unele concluzii referitoare la începuturile și sfîrșitul culturii carpice, investigațiile din necropolele de la Dămienesti și Oncești au adus importante informații ce îmbogățesc cunoștințele noastre privind conținutul acestei culturi, precum și referitoare la riturile și ritualurile de înmormîntare ale dacilor liberi din această regiune.

La Dămienesti a fost cercetată o necropolă birituală, în care s-au descoperit 68 de morminte, din care 67 de incinerație (în urne sau în gropi simple) și unul de înhumatie. La Oncești, este în curs de cercetare o necropolă, din care au fost descoperite 117 morminte, toate de incinerație (în urne sau în gropi simple).

Inventarul descoperit în cele două necropole este bogat și divers (mai ales la Dămienesti), cuprinzînd vase lucrate la roată sau cu mina, folosite drept urne sau capace, piese de pordoabă și de port precum fibule din bronz și din fier, cercei din argint filigranat, unii placați cu aur (la Dămienesti), perle din argint filigranat, pandantivi coșuleț din argint filigranat și pandantivi căldărușă din fier; brățări din argint sau bronz; mărgelile din sticlă, calcedoniu, cornalină și chihlimbar; oglinzi din metal, cuțite din fier, medalioane din monede romane din argint (Dămienesti), inele

și verigi din argint sau bronz etc.

Dacă în stadiul actual al cercetărilor necropola de la Oncești poate fi încadrată larg în secolele II—III (începuturile pot fi situate în ultimele decenii ale sec. II, iar sfârșitul înainte de jumătatea sec. III), necropola de la Dămieniști poate fi încadrată într-o etapă cuprinsă între ultimele decenii ale sec. II și a doua jumătate a sec. III. Majoritatea mormintelor de la Dămieniști pot fi încadrate spre mijlocul secolului al III-lea, vreme în care lumea dacilor liberi de la est de Carpați, și în primul rând carpicii, au atins nu numai apogeul puterii lor politico-militare, ci și o treaptă superioară în dezvoltarea economico-socială și culturală.

Este de menționat că cercetările arheologice din cele două necropole au oferit și noi date

privind ritualurile de înmormîntare. În acest sens am amintit, în primul rând, complexul funerar de la Dămieniști, format din cinci morminte de incinerare, cu un inventar foarte bogat, complex reprezentînd un unicat în aria lumii dacilor liberi.

Subliniind că rezultatele noilor cercetări arheologice îmbogățesc nu numai cunoștințele noastre despre conținutul culturii carpice dar și cu privire la relațiile dacilor liberi cu lumea și civilizația romană, permițînd și unele observații privind aspecte de paleodemografie pentru secolele II—III, evidențiem, în fapt, locul și rolul cercetărilor efectuate în județul Bacău, pentru cunoașterea istoriei și civilizației dacilor liberi vechii Dacii.

AȘEZĂRILE DACILOR LIBERI DIN NORDUL MOLDOVEI — STRUCTURĂ, DINAMICĂ, EVOLUȚIE —

MIRCEA IGNAT

Ca urmare a cercetărilor de teren din nordul Moldovei s-a precizat existența unui număr de 74 de așezări și 11 necropole aparținînd dacilor liberi la care se pot adăuga 92 de puncte cu descoperiri monetare, puncte ce pot fi puse în relație cu locuirea dacică. Toate acestea constituie un esanșant statistic concludent ce reflectă fenomene demografice specifice și care ne permit reconstituirea unor aspecte ale habitatului din sec.

II—III e.n.

Studierea poziției topografice ca și a structurii așezărilor ne relevă apariția unui nou tip de așezare deschisă, răsfrîtată de-a lungul văilor, cu o suprafață apreciabilă. Se remarcă și faptul că uneori așezările sînt grupate câte două sau trei pe spații relativ restrînse, ceea ce presupune o roire sau o deplasare succesivă a lor. Analiza în detaliu a acestor fapte ilustrează alcătuirii mult mai dinamice față

de epoca anterioară.

Datele statistice reflectă o creștere spectaculoasă a numărului de așezări dacice ce se datează în sec. II—III e.n. Acest fenomen demografic — rezultat al mai multor factori — este privit și din punct de vedere al cartarii descoperirilor în funcție de subunitățile geografice din nordul Moldovei. Astfel, s-a remarcat că densitatea de locuire în Podișul Sucevei este mult mai mare ca cea din Cîmpia Moldovei. Această preferință pentru zonele de podiș nu este particulară populației dacice din nordul Moldovei, fiind observată în tot spațiul est-carpatic. În nici un caz acest fenomen nu poate fi pus pe seama infiltrărilor în spațiul dacic a sarmaților atestați exclusiv în Cîmpia Moldovei; coabitarea în aceeași zonă a celor două populații a-

vînd caracterul unei antinomii.

Așezările dacilor liberi constituie centre de producție agricolă, dar și meșteșugărească. Avînd în vedere cantitatea apreciabilă a importurilor ca și a descoperirilor monetare, trebuie să remarcăm și existența unor active schimburi comerciale cu centre situate la o mare depărtare și, în primul rînd, cu anumite zone din lumea romană, continuîndu-se, de fapt, o tradiție mai veche, cea a penetrației elenistice, dar la cu totul alte proporții.

Între așezările din această perioadă nu se detașează decît în cazuri excepționale (cum este situația de la Muncelul de Ss), centre ce polarizează descoperiri fastuoase ce ar sugera eventuale reședințe princiere. În rest, toate așezările reflectă o cultură materială înfloritoare unitară care ilustrează un vizibil progres.

NOI DESCOPERIRI DE AMFORE CU INSCRIPTII ȘI SEMNE ÎN TERITORIUL DACIC LIBER, EST-CARPATIC (SEC. II—III E.N.)

Marius Alexianu

Continuînd inițiativa lui Silviu Sanie (**Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei**, Iași, 1981), publicarea în 1988 a repertoriului actualizat al răspîndirii amforelor cu inscripții în teritoriul dacic liber (cf. **Arheologia Moldovei**, XII, p. 105—116) a adus, prin extinderea substanțială a bazei documentare, o serie de informații suplimentare, de valoare inegală bineînțeles, care

au contribuit la o mai bună cunoaștere a comerțului cu uleiuri și vinuri din această zonă, a axelor de trafic, a provenienței acestui tip de recipiente și a etniei producătorilor, negustorilor ori transportatorilor, în contextul mai larg al prezenței romane în spațiul est-carpatic din sec. II—III e.n. Desigur, persistă numeroase semne de întrebare. De pildă, unele inscripții au rămas opace ori-

căror încercări de descifrare, chiar după mai bine de două decenii de la publicare, iar analizele de tehnologie ceramică comparată — ce ar putea aduce clarificări decisive în privința provenienței amforelor importate — se lasă așteptate. Toate dificultățile de această natură nu trebuie însă să constituie impedimente în acțiunea de valorificare a acestor documente, surprizele putând fi uneori de proporții. Numărul de amfore cu inscripții și semne crește de la o campanie la alta, fapt de natură să deschidă noi orizonturi epigrafiei ceramice pentru spațiul și perioada luate aici în considerare. Din câte cunoaștem, s-au descoperit asemenea recente mărturii la Homiceni și Borniș (jud. Neamț) și Poieniști (jud. Vaslui). Și în așezarea carpică de la Vlădiceni, unde până în 1987 inclusiv, erau cunoscute un număr de 20 de fragmente de amfore cu inscripții și semne, s-au făcut noi descoperiri. Avem totodată, convingerea că o reexaminare mai atentă a amforelor provenind din

săpături mai vechi ar da la iveală încă numeroase alte inscripții și semne, neluate în seamă din diferite motive de către descoperitorii lor.

Chiar dacă nu toate problemele ridicate de inscripții pot fi mai mult sau mai puțin repede rezolvate, considerăm utilă introducerea cât mai rapidă în circuit științific a noilor descoperiri de acest tip, chiar și sub forma unei editări primare. Abia odată cu acumularea unui volum de informații cât mai mare privind acest fenomen, se pot întreprinde direcții mai limpezi și mai temeinic fundamentate de cercetare, cu implicații mai serioase în lămurirea complexelor procese istorice către care acestea se deschid.

În cele ce urmează, ne propunem să semnalăm nouă inscripții și semne de pe amfore recent descoperite la Vlădiceni și o inscripție provenind din așezarea carpică de la Tămășeni (cercetări conduse aici de Vasile Ursachi, căruia îi mulțumim pentru permisiunea acordată).

INSCRIPTII ȘTAMPILATE

1. Gît de amforă confectionat din pastă roz. În zona dintre torți, un cartuş puțin înclinat spre stînga, cu dimensiunile de 1,9x0,7 cm. În interior, ștampilate în relief, se disting cu greutate, nefiind bine imprimate, 3 litere: prima este sigur Π, a doua considerăm că este Ω iar ultima Σ, imprimată însă inversat.

2. Fragment de gît de amforă, inițial de culoare roz-gălbui, cu urme de ardere secundară. În

partea superioară a fragmentului se află ștampilate englific două litere grecești, după toate probabilitățile Π Ι.

3. Fragment de amforă din zona gîtului, pastă roz, cu degresant în cantitate mare, conștind din nisip cu bobul mare și pigmentații negre. Pe fragment se află ștampilată englific ceea ce pare a fi cifra romană VII, aplicată răsturnat față de poziția normală a amforei.

INSCRIPTII ȘI SEMNE SGRAFITATE

4. Fragment de toartă provenind de la o amforă ulcior de tip A3, după clasificarea lui Gh. Bichir. Pe direcția mediană a torții se află incizată înainte de ardere un semn în formă de trident, cu analogii în zona nord-ponctică.

5. Gît de amforă fragmentar, din pastă caolinitică. La baza gîtlui, pe o parte se află incizat după ardere un semn de forma unei cruci. Din extremitățile liniei orizontale pleacă în jos două volute, iar din extremitatea de sus a liniei verticale se dezvoltă în jos două volute oarecum asemănătoare cu cele anterior descrise, dar

mai stingaci realizate. Pe partea opusă a gîtlui se află incizat după ardere un alt semn în formă de cruce. De la extremitățile liniei verticale pornesc două liniuțe în sens opus, iar de la capetele liniei orizontale se dezvoltă două volute, ambele în jos, realizate în același sens. Menționăm că asemenea semne, considerate de origine sarmatică, sînt destul de des întîlnite pe vasele autohtone. O variantă a acestui semn este, de pildă, atestată la Dulcești (cf. Gh. Bichir, **Cultura carpică**, 1973, pl. CLI/3). După toate probabilitățile, inscripția pare a fi făcută de localnici.

TITULI PICTI

6. Fragment de amforă din pastă roz pe care se află un **titulus pictus**, scris cu vopsea roșie, respectiv majuscula Γ. Silviu Sanie a semnalat o inscripție identică la Roznov.

7. Fragment de amforă cu pastă roz-crem pe care a fost scrisă cu vopsea roșie o inscripție. Este vorba de două litere, dintr-una păstrînduse doar o halfă, iar cea de-a doua fiind incompletă datorită rupturii din vechime a vasului.

8. Fragment de amforă din zona de contact a gîtlui cu corpul vasului, lucrată din pastă roz-gălbui. În partea inferioară a fragmentului, se află scrisă cu vopsea roșie o literă incomplet păstrată. Dacă judecăm după începutul hastei din dreapta ar putea fi litera N, atestată și la Izvoare-Piatra Neamț, dar sgrăfitată.

9. Pe un fragment mare de amforă, la baza gîtlui a fost scrisă cu vopsea roșie o literă, destul de ștearsă acum. După toate probabilitățile reprezintă litera P. Menționăm maniera relativ identică de grafiere a aceleiași litere descoperită tot la Vlădiceni, în cadrul inscripției PI.

10. La Tămășeni (jud. Neamț), Vasile Ursachi a descoperit în 1987 un fragment de amforă pe care se află scrise cu vopsea roșie două litere delta de dimensiuni diferite.

Prin descoperirile recente de la Vlădiceni, s-a ajuns ca numărul amforelor cu inscripții de aici să atingă cifra de 29, situînd — din acest punct de vedere — așezarea de aici pe un loc de excepție între așezările dacilor liberi.

Este interesant de remarcat că amforele cu același tip de inscripție sînt foarte rare deocîndată nu numai în cadrul așezării de la Vlădiceni, ci și chiar pentru întreg spațiul est-carpatic. Este semnificativ, apoi, faptul că multe inscripții n-și găsesc analogii în spațiul vest-pontic și egeic, ceea ce indică anumite particularități ale zonei nord-pontice. Inscriptiile descoperite dau sear-

mă și despre producția de amfore din zona nord-pontică, unde avem implicit atestate multe centre de olărit sau meșteri olari numeroși, după cum rezultă din diversitatea antropomorfismului de față precedente ridica gradul de dificultate a interpretării lor. dinea inscripțiilor ce nu au în că, din această zonă. Multitudinilor, unele nedescifrate in-

ASPECTE LEGATE DE CULT SURPRINSE ÎN AȘEZAREA CARPICĂ DE LA HOMICENI, JUD. NEAMȚ

Elena Petrișor

Cercetările arheologice efectuate în așezarea de sec. II—III e.n. aflată pe raza comunei Bîrgăoani, sat Homiceni, locul „La Bendeasca” sau „La Iaz” au surprins două aspecte legate de ceremoniile de cult și anume îngropările de animale (în cadrul așezării) și gropile cu ofrande.

În primul caz, ce cuprinde și elemente din al doilea (prin depunere de ofrande), privește înhumarea unui cîine de talie mare, cu care prilej au fost îndeplinite o serie de practici legate de un anumit ritual.

Groapa posedă trei nivele de depuneri și anume: primul (cel de la fund) cuprinde ofrandele formate din alimente, fragmente ceramice și obiecte de folosință gospodărească, al doilea cuprinde scheletul animalului înhumat (fără a avea alte obiecte în jur), iar deasupra (deci ultimul nivel) se află depusă o amforă ulcior plină cu cenușă

curată și un os de bovină (fără urme de ardere). Amfora avea pe umăr zgîriat după ardere graffiti ce s-a mai întîlnit pe un fragment aflat în apropiere și care provine tot de la un asemenea tip de vas.

În jurul gropii de înhumare s-au aflat mai multe fragmente ceramice provenite de la vase sparte probabil în mod ritual.

Aspecte asemănătoare, dar nu întrutotul, au mai fost semnalate și în alte așezări de sec. II—III e.n., chiar dacă înhumările de cîini în interiorul așezării sînt mai rare. Deosebirea de celelalte cazuri constă în cele trei nivele ale gropii dar și în tipul vasului folosit ca depozitar al cenușei rezultate din arderea unor produse în timpul „banchetului” funerar.

După numărul și calitatea vaselor sparte cu acest prilej (predominînd ceramica de import) e

posibil ca ritualul să fi fost făcut de o persoană de vază a aşezării, care era totodată şi un om înstărit, dar putea cuprinde şi elemente provenite de la întreaga comunitate.

Al doilea aspect privind ceremoniile de cult a fost surprins în cadrul locuinţei nr. 8 din aşezare şi se referă la patru gropi aflate în puncte importante ale locuinţei şi anume: una sub treptele de acces în locuinţă (G27), una sub vatra cuptorului din interiorul acesteia (G30) şi celelalte în colţurile de nord-vest şi sud-vest (G32 şi G33).

În groapa aflată sub scară s-au găsit depuse vase (din care au fost întregite trei), oase, chirpic.

Cea aflată sub vatra cuptorului avea fundul cuptorit şi aici au fost arse fragmente ceramice, oase, crustă de vatră. Ceramica zgurificată descoperită aici provenea de la vase de tip grosier.

Celelalte două gropi aflate la colţurile locuinţei (aceasta avînd formă de potcoavă deschisă) aveau în componenţă frag-

mente ceramice, oase, scoici şi crustă de vatră.

Azi am putea spune că aceste gropi au fost făcute pe direcţia celor patru puncte cardinale şi ele cuprind de regulă cam aceleaşi materiale. Într-un singur caz ele au fost arse la depunere, fapt ce s-a realizat neîndoielnic în scopuri rituale (în G 30 — spre est).

Calea de acces în locuinţă era deasemeni apărată prin depunerile de ofrande aflate sub ea, depuneri aşezate în special pe direcţie vestică. Unul din vasele aflate în acest context avea şi un graffiti zgîrîiat după ardere.

Cele mai bogate în materiale sînt gropile cu orientare către sud şi vest.

Din analiza materialului rezultat din degajarea acestor gropi, cît şi din observaţiile făcute pe loc cu acest prilej, a rezultat că ele nu au avut rolul de a găzdui resturi menajere sau provizii, ci au un rol ritual fiind realizate odată cu construirea locuinţei sau ulterior şi conţineau ofrande.

GOTI SAU DACO-ROMANI ? CULTURA MATERIALĂ ŞI SPIRITUALĂ DE ASPECT SÎNTANA DE MUREŞ DIN PUNCT DE VEDERE ETNIC

Vasile Palade

Este cunoscut faptul că în problema apartenenţei etnice a populaţiei implicate în geneza şi dezvoltarea culturii materiale şi spirituale de aspect Sîntana de Mureş, se menţin încă opinii diametral opuse. Punctele de

vedere divergente se datoresc criteriilor metodologice folosite în identificarea originii etnice a populaţiei presupuse a fi reprezentată în siturile arheologice de aspect Sîntana de Mureş de pe teritoriul ţării noastre.

tre. După cum este cunoscut, teza potrivit căreia „principalii furători și purtători” ai culturii Sîntana de Mureș ar fi neamurile gotice în migrație, se întemeiază, ca metodă de lucru, pe riturile și ritualurile funerare existente în necropolele aparținând acestui aspect cultural. O privire succintă asupra crite ilor folosite ne arată că interpretarea riturilor și ritualurilor funerare este unilaterală și subiectivă. Pentru a demonstra acest lucru amintim că toate mormintele de incinerare cu vasele arse secundar au fost atribuite populațiilor de neam germanic goți, taifali, heruli, negîndu-se existența acestui obicei ritual la populația geto-dacică din secolele anterioare, în pofida faptului că astfel de practici sînt larg răspîndite în toate necropolele dacice din secolele II—III e.n. Aceași subiectivitate se manifestă și în privința ritului inhumatiei unde toate mormintele sînt atribuite goților și în parte sarmaților migratori pe motiv că populația geto-dacică nu folosea anterior acest rit de înmormîntare, deși este bine cunoscut faptul că populația geto-dacică din sec. II—III e.n. (și în etapele precedente) folosea frecvent ritul inhumatiei în principal la înmormîntarea copiilor. Așa s-a ajuns ca procentul mormintelor de inhumatie și incinerare din necropolele Sîntana de Mureș atribuite goților să se ridice la peste 90 la sută în unele necropole, ceea ce reprezintă o denaturare a realităților istorice.

Pentru restabilirea adevărului se impune ca analiza riturilor și ritualurilor funerare surprinse în necropolele Sîntana de Mureș să cuprindă toate elementele susceptibile să ajute la stabilirea originii etnice a celor înmormînați, fie inhumati, fie incinerati. Avîndu-se în vedere

că pe întreg teritoriul pe care se dezvoltă cultura Sîntana de Mureș se afla populația geto-dacică, că în momentul pătrunderii uniunilor de triburi gotice pe aceste teritorii populația locală își avea propriile sale așezări și necropole, este absolut necesar ca elementele de rit și ritual surprinse în necropolele Sîntana de Mureș din secolele IV—V e.n. să fie raportate la cele geto-dacice din necropolele din secolele II—III e.n. Pe această cale se va putea pune în lumină ce elemente de rit și ritual de înmormîntare specifice populației geto-dacice se regăsesc, modificate sau nu, în necropole de aspect Sîntana de Mureș, și cît anume acoperă, procentual, aceste elemente în raport cu cele care reflectă moștenirea culturală a grupelor de populație de neam gotic și sarmatic în necropolele respective. Fără o asemenea raportare a tuturor elementelor de rit și ritual cît și a celor de cultura materială (inventar ceramic) din necropolele Sîntana de Mureș la cele similare din necropolele dacice nu este cu putință să se stabilească cine sînt, din punct de vedere etnic, cei înmormînați în cele de aspect Sîntana de Mureș.

Geneza și dezvoltarea culturii materiale Sîntana de Mureș exprimă procese sociale evolutive fapt ce ne obligă să luăm în considerație, în primul rînd, aspectele și elementele de habitat care să fie raportate la cele dacice din secolele precedente spre a se putea stabili dacă grupele de populație migratoare de neam germanic le-au înlocuit sau le-au adus vreo modificare sau nu. În funcție de aceasta se va putea stabili cine erau, din punct de vedere etnic, cei care au locuit în așezările respective. Astfel se va putea

confirma sau infirma teza potrivit căreia „această cultură s-a constituit în trăsăturile sale de bază (tipuri de așezări și locuințe, cultură materială, rit și ritualuri de înmormintare etc.) în afara teritoriilor noastre“.

În această privință cercetările de suprafață întreprinse pe raza fostului județ Tutova, săpăturile arheologice efectuate în unele așezări și necropole de aspect Sintana de Mureș din această zonă ne permit să schițăm o analiză comparativă de ansamblu a culturii materiale și spirituale ale populației surprinse în așezările și necropolele respective în raport cu cultura materială și spirituală aparținând populației dacice din secolele anterioare. De la bun început remarcăm faptul că, topografic, așezările Sintana de Mureș folosesc aceleași forme de relief ca și cele dacice din secolele anterioare, ținând în principal seama de existența unor surse de apă în apropiere. Din acest punct de vedere așezările Sintana de Mureș moștenesc și continuă în întregime preferințele populației sedentare dacice ocupată cu agricultura și creșterea animalelor, infirmind aserțiunea conform căreia tipurile de așezări Sintana de Mureș ar fi străine de teritoriile noastre. Același lucru se constată și în privința tipurilor de locuință în sensul că în așezarea de la Birlad — Valea Seacă, ca dealtfel și în cele de la Banca și Zorleni—Fintinele, se întâlnesc atât locuințe de suprafață construite din schelet din lemn cu lipitură de lut, cât și bordeie, mai mult sau mai puțin adâncite în pământ. Din cele 45 de locuințe descoperite la Birlad—Valea Seacă 24 sînt de suprafață și 21 bordeie. Locuințele de suprafață, prin formelor adesea dreptunghiulară și prin prezența vetrei construită

dintr-o platformă ovală din lut direct pe podea, sau așezată pe un pat din pietre de râu, amplasată cu precădere în centrul încăperii, repetă pînă la amănunt tipul de locuință dacică din secolele anterioare, de care numai materialul ceramic ne permite să le distingem cronologic. La rîndul lor bordeiele, unele ovale altele aproape circulare, cele mai multe dreptunghiulare cu colțurile rotunjite, rareori prevăzute cu vetre amenajate direct pe podea ori realizate dintr-o platformă ovală din lut, își găsesc, de asemenea, corespondențe pînă la identitate în toate așezările geto-dacice din secolele anterioare. Toate acestea infirmă categoric teza conform căreia tipurile de locuințe din așezările Sintana de Mureș ar fi străine de teritoriile noastre, în trăsăturile lor de bază. Teza respectivă este contrazisă și de alte elemente cum ar fi prezența, în așezările amintite a vetrelor de foc amplasate în preajma locuințelor, ori a numeroaselor gropi de păstrat provizii și menajere, a cuptoarelor de ars ceramică fină etc. atât de caracteristice așezărilor dacice din secolele anterioare din Moldova și Muntenia cît și din Transilvania.

Deosebit de importantă este prezența în așezările de la Birlad—Valea Seacă, Zorleni—Fintinele și Banca a unor gropi răs-pîndite pe întreaga suprafață a așezării, gropi în care au fost depuse animale domestice (ciini, porci etc.) într-un caz împreună cu o cană și alte obiecte, ori în care au fost depuse fragmente de vatră, cenușă și cărbuni, uneori împreună cu opaițe fragmentare, toate atestînd anumite credințe și practici magice și de cult, moștenire incontestabilă ale unor laturi ale vieții spirituale surprinse în toate așezările

dacice din secolele anterioare.

La rindul lor ocupațiile specifice unei populații sedentare cum ar fi agricultura și creșterea animalelor sînt reflectate, în așezările în discuție, prin numeroasele rîșnițe, vasele mari de păstrat cereale, cîteva seceri, brăzdare de plug, rame de hîrlețe și numeroasele oase de animale și păsări domestice descoperite în gropile menajere ori în ofrandele alimentare depuse în morminte.

În legătură cu riturile și ritualurile funerare remarcăm faptul că în numeroasele morminte de înhumatie de copii și de adulți din necropolele de la Bîrlad—Valea Seacă și Bogdănești—Fălciu, se află urme de cărbuni și uneori de lemne arse parțial pe loc cu numeroase analogii în mormintele de înhumatie din necropolele dacice din secolele anterioare. Prezența unor vase de băut (câni, pahare etc.) în intervalul multor morminte de înhumatie din necropolele în discuție amintesc, de asemenea, de vechi obiceiuri surprinse în necropolele dacice din secolele precedente așa încît atribuirea tuturor mormintelor de înhumatie din necropolele Sintana de Mureș neamurilor gotice și sarmatice constituie o eroare care denaturează adevărul în legătură cu originea etnică a celor înmormîntați în necropolele respective prin inhumare.

În privința mormintelor de incineratie din necropolele de la Bîrlad—Valea Seacă și Bogdănești—Fălciu remarcăm faptul că în unele cazuri vasele-urne au fost mai întîi purificate în flăcările rugului, acestea căpătînd pete de ardere secundară. Fenomenul se întîlnește mai ales la oalele lucrate cu mîna dar și la cele lucrate la roată din pastă zgrunțurcasă și fină. În cazul mor-

mintelor de incineratie cu resturile cremației depuse direct în groapă însoțite de fragmente ceramice acestea poartă întotdeauna urme de ardere secundară. Practica respectivă este larg răspîndită la populația geto-dacică din secolele II—III e.n., încît negarea existenței unui asemenea obicei ritual la populația autohtonă nu este altceva decît o denaturare a adevărului.

În sprijinul etnosului autohton a mării majorități a mormintelor de incineratie din necropolele Sintana de Mureș în discuție pledează și practica rituală relativ des întîlnită de a depune în urnă sau lingă vase de băut cum ar fi paharele de sticlă și de lut, câni, boluri sau oale de dimensiuni mici, obicei răspîndit, de asemenea, în lumea dacică din secolele precedente.

Un alt obicei ritual întîlnit este acela de a depune ofranda de carne de păsări și animale domestice cu numeroase analogii în necropolele dacice din secolele anterioare.

Dacă la toate acestea adăugăm faptul că aproape întreg repertoriul ceramic lucrat cu mîna și la roată din așezări și din necropolele de aspect Sintana de Mureș este de factură autohtonă, fapt recunoscut dealtfel de marea majoritate a cercetătorilor români, atunci concluzia cu privire la originea etnică a făuritorilor acestei culturi care se impune este aceea că aceștia reprezintă populația băstinașă de origine dacică pe care goții au găsit-o locuind pe aceste teritorii și care continuă să viețuiască neînterupt atît în timpul dominației gotice cît și după retragerea acestora la sud de Dunăre.

În acest context se pune problema care erau relațiile dintre populația autohtonă sedentară și

neamurile gotice pătrunse în aceste teritorii organizate în cete, pe triburi și uniuni tribale, ce mod de viață duceau goții cît timp au dominat aceste teritorii?

Din analiza izvoarelor scrise rezultă, așa cum remarcă unii istorici și sociologi români și străini, că goții erau organizați în uniuni tribale profesionali-

zate militar. Aceștia își duceau viața în tabere împreună cu familiile, deosebit de satele băștinase, asigurându-și existența pe seama obștilor agricole sedentare care sub amenințare și spre a evita acțiunile de jaf acceptă să predea acestora sub formă de tribut o anumită cantitate de produse.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ASEZAREA DIN SECOLUL IV e.n. DE LA CHILIENI, MUNICIPIUL SFÎNTU GHEORGHE, JUDEȚUL COVASNA

Bartók Botond

Cartierul Chileni (satul aparținător), situat pe malul stîng al Oltului, aparține din punct de vedere administrativ municipiului Sfîntu Gheorghe. Malul stîng al Oltului este o terasă înaltă — teren arabil — unde funcționează și o carieră de nisip. În ruptura malului s-au constatat gropi în formă de sac, în umplutura cărora se aflau oase, cărbune și fragmente de vase. Prin cercetarea acestora într-o primă fază s-a constatat că este vorba de gropi cu resturi menajere din care au fost colectate fragmente de vase aparținînd culturii Sintana de Mureș (sec. IV e.n.).

Pe baza acestor date, ca și a materialului rezultat din perigeze, în perioada 1987—1989 au fost întreprinse săpături arheologice la capătul sud-vestic al cartierului, pe malul stîng al Oltului, la locul numit „Nisipărie“.

În prima campanie de săpături arheologice din 1987, au fost descoperite resturile unui cuptor de redus minereu de fier inedit pentru cultura Cerneahov-Sintana de Mureș în județul Covasna, o locuință avînd dimensiunile de 2,5x2,5 m, a cărei delimitare s-a făcut pe baza urmelor de pari observați, o fibulă de bronz, cu picior întors pe dedesubt, fragmente de pahare din sticlă, cu analogii în necropolele descoperite în Muntenia datate în sec. IV e.n., precum și fragmente ceramice din vase făcute din pastă fină și grosolană executate la roată și cu mina. Totodată au fost descoperite și fragmente de cărămizi de zidărie romană, prezența acestora explicîndu-se prin situarea așezării de la Chileni în apropierea castrelor romane de la Comolău și Boroșneul Mare. În perimetrul locuinței cercetate a fost descoperită o monedă a

împăratului Constantin II, care permite datarea aşezării şi a cuptorului de redus minereu de fier din apropierea locuinţei în sec. IV. e.n.

În cursul cercetărilor din 1983, au fost dezvelite două locuinţe pătrate cu urme de pari avînd dimensiunile de 4x4 m, precum şi un cuptor de copt pîine, a cărui bază (vatră) a fost întărită din fragmentele unui vas de tip „Krausengefäß“. În privinţa ceramicii ca o noutate pentru aşezările de sec. IV e.n. au fost descoperite fragmente de vase executate cu mîna, fiind decorate pe margine şi pe umăr cu un şir de triunghiuri apăsate în pastă, imitînd un decor destul de frecvent de pe vasele din sticlă romane.

În categoria ceramicii lucrate cu mîna se includ şi cele cîteva fragmente de blide lucrate din pastă impură, cu cioburi şi pietricele în compoziţia ei, avînd culoarea cîrmiziu-închis, decorate la bază cu găuri executate prin impresiuni digitale, aparţinînd populaţiei daco-romane din sec. IV. e.n., cunoscîndu-se asemenea tipuri în Transilvania şi în sudul Carpaţilor, neputîndu-se

atribui nici carpilor, căci în cadrul culturii lor şirul de decor cu găuri lipseşte. Alături de ceramica analizată mai sus au fost descoperite un vîrf de lance cu tub de înmănuşare, un tipar în stare fragmentară pentru turnarea acelor din bronz, precum şi o piatră probabil pentru ascuţit brice ori cuţite.

În cursul cercetărilor din 1989, alături de urmele a două locuinţe avînd dimensiunile de aproximativ 4x4 m a fost descoperit un bogat inventar de obiecte din fier constînd din: lama unei săbij scurte trei lame de cuţit, un vîrf de lance cu tub de înmănuşare, un inel dintr-o cataramă, două cuie, un cîrlig probabil pentru suspendarea vaselor, un burghiu şi un vîrf probabil de săgeată cu tub de înmănuşare.

Pe baza cercetărilor întreprinse pînă acum, a analizei materialului descoperit, se poate afirma că la Chilieni a existat o aşezare care a aparţinut populaţiei locale romanizate din sec. IV. e.n., care a păstrat şi tradiţii daco-romane, alături de care a convieţuit o populaţie germanică aflată în migraţiune, goţii.

CULTURA SÎNTANA DE MUREŞ ÎN JUDEŢUL GIURGIU

Vasile Barbu

Reluînd toate săpăturile şi descoperirile anterioare, la care se adaugă cele de dată recentă, întreprinse în ultimii ani de Muzeul judeţean Giurgiu, se constată o locuire intensă a întregului

teritoriu.

Cît priveşte materialul ceramic el prezintă o unitate, pe întregul ansamblu, cu unele deosebiri de calitate, mai ales la ceramică fină. În cadrul acestei categorii

se observă diferențe, mai ales între cele descoperite în necropole și cele din așezări, dar în special cele descoperite în cuptoarele de ars ceramică de la Adunații Copăceni și Mironesti. Între aceste două grupe, ceramica provenită din necropole prezintă la vasele mici și mijlocii pereții mult mai groși, deși pasta este mult mai densă. De asemenea, ceramica lucrată de mină se află în mai mare proporție în așezări decât în inventarele mormintelor.

Cît privește datarea așezărilor, de la cea globală pentru secolul al IV-lea, trebuie avut în vedere că unele mărturii dovedesc clar o datare mai timpurie. Fibule și o monedă descoperită recent (1989) într-o așezare de pe malul Argeșului, la Varlaam, datează locuirea respectivă în a doua jumătate a sec. al III-lea e.n.

Descoperirile de la Varlaam, ridică din nou problema genezei acestei culturi, în care trebuie acordat mai multă atenție factorului autohton de influență și de cristalizare în calitatea și tehnica de lucru a vaselor. Elementele gotice sînt un factor de influență, dar nu determinant, într-o cultură în curs de constituire în momentul stabilirii lor în această zonă.

În cadrul ariei mari de răspîndire a culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, trebuie clarificat, printr-o conjugare a strădanțiilor mai multor factori, ce este comun și caracteristic întregului ansamblu și să se delimiteze, zonal, elementele de diferențiere. De asemenea, pe baza unor elemente precise de datare, să se stabilească momentul și locul de geneză și, în funcție de acestea, aria ei de răspîndire ulterioară.

PAHARELE DE STICLĂ ROMANE DIN NECROPOLA DE TIP SÎNTANA DE MUREȘ-CERNEAHOV DE LA LUNCA, JUDEȚUL GALAȚI

ION T. DRAGOMIR

Săpăturile de salvare întreprinse la Lunca, în anii 1963, 1965 și 1967, de către Muzeul județean de istorie Galați, s-au soldat cu descoperirea unei interesante necropole birituale, specifice culturii Sintana de Mureș-Cerneahov.

În prima parte a lucrării, autorul face o scurtă prezentare a acestei necropole, unde s-au descoperit 77 de morminte; 41 de in-

cinerație și 36 de inhumatie, însoțite de un rug colectiv de incineratie.

În cea de a doua parte a lucrării se prezintă exclusiv acele morminte care dețin în inventarele lor pahare de sticlă romane, și anume, M 21, M 35 și un mormînt neidentificat, al cărui pahar a aparținut colecției învățătorului Constantin Balaban din Berești, actualmente intrat în colecțiile Muzeului ju-

dețean de istorie Galați. Paharele de sticlă au fost descoperite în morminte de copii, de înhumăție: unul de sex masculin — M 21 și altul de sex feminin — M 35. Nu este exclus ca și cel de al treilea pahar să fi aparținut tot unui mormint de copil.

Faptul că aceste pahare de sticlă sînt identice ca material, formă, dimensiuni și decor, ne îndreptătesc să admitem că ele provin din aceleași ateliere de sticlărie romane, avînd perfecte analogii cu nenumărate alte obiecte descoperite în necropolele și așezările Sîntana de Mureș—Cerneahov de pe teritoriul României.

Nu este exclus ca astfel de pahare să provină chiar de pe teritoriul Daciei, ne gîndim în special la interesantele descoperiri arheologice de la Tibiscum, unde săpăturile au dat la lumină numeroase mărturii referitoare la unele ateliere de prelucrare a sticlei.

În afară de cele trei pahare de sticlă romane sus-amintite, menționăm că fragmente de sticlă vitrificată au fost descoperite și în alte morminte de incineratie, ne referim îndeosebi la urnele: nr. 7, 11, 12, 23, 26 și 36, la rugul colectiv de incineratie, unde acestea s-au găsit în număr mult mai mare, amintind în același timp și cele peste trei sute de mărgel și pandantive de sticlă.

În acest sens, nu este de prisos să arătăm că, seva culturală a romanității de la Lunca, înfățișată de marele număr de obiecte de proveniență romană: de amfore, amforete, căni și pahare de sticlă, de mărgel de sticlă, de cataramă, de cuțite etc., își au obirșia în sudul roman al Moldovei, în castele și în așezările civile de la Tirighina—Bărbuși și Șendreni, cît și la sud de Dunăre, pe teritoriul Moesiei Inferior, unde mărturiile arheologice romane, caracteristice sec. III—IV e.n., abundă la tot pasul.

CONSIDERAȚII NOI PALEOANTROPOLOGICE ASUPRA ORIGINII ȘI DIVERSIFICĂRII POPULAȚIILOR PURTĂTOARE A CULTURII SÎNTANA DE MUREȘ, PE TERITORIUL MOLDOVEI

**DAN BOTEZATU
GEORGETA MIU
PETRU CANTEMIR**

În lucrare se analizează comparativ o serie de date antropologice (biometrice, morfologice, tipologice și demografice) referitoare la unele populații care au trăit pe teritoriul Moldovei în sec. IV—V e.n., perioadă ce corespunde cu maxima dezvoltare a culturii Sîntana de Mureș.

Aceste date privesc, în primul rînd, cele două mari serii de schelete, descoperite în necropolele de la Mihălășani și Miorcani (jud. Botoșani), dar și alte

serii mai mici cum sînt cele de la Erbiceni (jud. Iași), Pietriș, Bogdănești, Valea Seacă (jud. Vaslui), Hănești (jud. Botoșani și Barcea (jud. Galați, numărul total al scheletelor luate în considerație depășind cifra de 1.800.

De la început, se constată că cele două populații mai importante, cea de la Mihălășani și cea de la Miorcani, prezintă un foarte înalt grad de similitudine pentru principalii parametri antropologici, fapt atestat și de

prezența majoritară a unui puternic fond mediteranoid. În adevăr, calota craniană, atât la Miorcani cât și la Mihălășeni, deține un indice cranian mediu situat la limita inferioară a categoriei mezocrane, în proporții practic egale. O ușoară diferență între cele două populații se exprimă printr-un procent ceva mai ridicat de forme brahicrane la populația de la Mihălășeni, la care se semnalează chiar și cazuri izolate de hiper și ultra-brahicrani.

Indicele facial superior oferă valori medii care merg pînă la identitate la seriile masculine ale celor două populații, diferențindu-se ușor la seriile feminine. Și sub aspectul conformației orbitale, seriile feminine se disting relativ mai mult decît cele masculine, dar valorile medii rămîn la amîndouă populațiile de ambele sexe, în limitele categoriei mezoconci, maximul de frecvență situîndu-se totdeauna în această categorie, un procent relativ mai ridicat de forme hipsiconci înregistrîndu-se la seria feminină de la Mihălășeni. Indicele nazal oferă o mai mare variabilitate în cadrul acestor populații, dar este cunoscut polimorfismul accentuat al conformației acestui segment facial în toate populațiile, atât cele vechi, cît și cele contemporane.

Deși, așa după cum s-a văzut, între cele două loturi de populații se constată multe asemănări, analiza valorilor dimensionale și conformative cefalo-faciale reflectă și discrete diferențe între populația de la Mihălășeni și Miorcani, ultima re-

prezentînd o frecvență relativ mai ridicată de elemente mediteranoide față de prima, la aceasta diferența în minus fiind preluată de o componentă nordoidă sau dinaroidă. Mica serie provenită din necropola de la Hănești, situată în aceeași zonă geografică, oferă aceeași predominanță a elementelor mediteranoide.

Pe lîngă acest fond de bază local mediteranoid, la toate cele trei populații cunoscute din județul Botoșani se semnalează și prezența unor elemente protonordice, care iarăși pot fi de origine locală, dar și reprezentanți ai tipului nordic, care nu ar exclude apartenența lor la populațiile gotice. Frecvența acestora este însă cu totul minoritară. Pe de altă parte, prezența formelor brahicrane și chiar ultra și hiperbrahicrane mai frecvente la populația de la Mihălășeni, ne obligă să luăm în discuție originea etnică a acestora.

Avînd în vedere că formele brahicrane se semnalează încă din neolitic pe teritoriul patriei noastre, ele îmbogățindu-se în epoca bronzului și mai tîrziu în cea a fierului, nu se poate exclude variabilitatea unor elemente locale. Totuși, referindu-ne la datele de ordin arheologic, nu este exclus ca aceste forme să constituie reprezentanți ai neamurilor sarmatice, care după V. Palade „erau asimilate la acea dată în cadrul comunităților respective (geto-dacice, îngropîndu-și morții în necropole comune“. De altfel, I. Ioniță, care a condus săpăturile de al Miorcani, vorbește de morminte la care gropile erau prevăzute cu praguri sau nișe pe una din laturi, obicei practicat la acea etapă de către sarmați.

În ceea ce privește celelalte populații cunoscute pe teritoriul Moldovei, cum sînt cele de la Bogdănești și Valea Seacă (jud.

Vaslui), Erbiceni(jud. Iași), semnalăm din nou un fond antropologic comun (toate prezentînd o calotă de tip mezocrani o față mezană, cu orbite mezoconci, indice nazal de tip mezorin la bărbați și variabil la femei, cu o statură mijlocie), cu excepția populației masculine de la Valea Seacă. În adevăr, aceasta se caracterizează printr-un indice cranian în medie dolico-cran accentuat, dar seria feminină se menține de tip mezo-cran, ca toate populațiile cunoscute din Moldova. Se știe că forma dolico-crană nu diferențiază elementul mediteranoid de cel nordic, dar dacă analizăm însă acest caracter în contextul celorlalte particularități cefalo-faciale, luînd totodată în considerație și robustețea scheletului, precum și statura, putem presupune că elementele nordice erau ceva mai bine reprezentate aici decît la celelalte populații din Moldova.

Se poate conchide deci că populația din cultura Sintana de Mureș, cunoscută pînă în prezent în această regiune a țării noastre, oferă un tablou tipologic destul de unitar (cu excepția seriei masculine de la Valea Seacă), predominanța formelor mediteranoide imprimînd nota comună. Ceea ce variază de la o populație la alta sînt celelalte elemente, care reprezintă o frecvență minoritară, la unele

din acestea întîlnindu-se un procentaj mai ridicat de forme brahicerane, respectiv dinaroid și alpinoide, iar la altele o frecvență mai mare de forme protoeuropeide și nordice.

În concluzie, analiza comparativă a principalilor parametri antropologici, caracteristici fiecărei populații din cultura Sintana de Mureș, ne arată că aportul populației autohtone la această cultură este substanțial, elementele mediteranoide servind ca „markeri” ai acestui fond majoritar. Variabilitatea de la o populație la alta este determinată mai mult de frecvența în proporții diferite a celorlalte tipuri (cu o pondere mai mică), ele fiind reprezentate, fie de formele nordice, care pot fi atribuite populațiilor de origine nordică (geto-taifalice), fie de formele brahicerane — unele din acestea putînd fi considerate ca aparținînd neamurilor sarmatice. Se impune însă să subliniem că formele brahicerane nu pot servi nici ele ca elemente nete de delimitare a componenței sarmatice, întrucît prezența acestora, așa cum s-a amintit mai sus, se semnalează pe teritoriul patriei noastre încă din neolitic, frecvența lor crescînd în epocile care au urmat, datorită unui proces local de dinarizare a populațiilor autohtone.

CULTUL IZVOARELOR, FÎNTÎNILOR ȘI APELOR LA DACI ȘI DACO-ROMANI REFLECTAT ÎN UNELE DESCOPERIRI ARHEOLOGICE

VALERIU ȘIRBU

Faptul că apa este unul din elementele vitale ale existenței vieții în natură, trebuie să fi

constituit una din primele observații ale ființei umane, căci numai astfel ne putem explica

universalitatea și varietatea miturilor, credințelor, superstițiilor și riturilor privind puterile apelor și izvoarelor în toate epocile și în toate ariile culturale.

Apele sînt elemente primordiale ale genezei universului și vieții, ele fecundază pămîntul, animalele și femeile, ele sînt surse miraculoase și oraculare, ele purifică și vindecă bolile, ele contribuie la renașterea omului în riturile de inițiere și botez, ele astîmpără „setea” morților etc., sînt cîteva din calitățile miraculoase ce li se atribuie.

Faptul că apa poate fi benefică, dar și distrugătoare (inundații catastrofale, furtuni pe mare etc.) explică atitudinea ambivalentă a omului față de ea — de adorație, dar și de teamă.

Intrucît unele surse sînt extrem de sărace (iconografia, textele), speranțele noastre, privindu-i pe daci și daco-romani, se îndreaptă din nou spre descoperirile arheologice.

Se analizează descoperirile arheologice ce pot fi puse în legătură cu aceste două credințe, în două capitole distincte: I. a) izvoare, fîntini, riuri, lacuri și II — ape termale.

a) Descoperirile ce reflectă acest fenomen se întîlnesc atît la geto-dacii din a doua epocă a fierului (Ciolănești din Deal), la dacii liberi din Muntenia (București-Străulești), cît și în cadrul Provinciei Dacia (Celei, Orlea), sau în cadrul complexului Sîntana de Mureș (Ghermănești).

Din analiza contextelor arheologice și a compoziției inventarului acestor descoperiri rezultă unele observații:

a) sînt lîngă cursuri de apă;

b) unele descoperiri sînt fîntini propriu-zise (Ciolănești din Deal, București-Străulești, Ghermănești) în care s-au depus ofrande, pe cînd altele sînt depuneri de ofrande în apropierea unor fîntini (Celei, Orlea);

c) s-au depus vase întregi fo-

losite la băutul, transportul și păstratul apei — căni, cănițe, urcioare, amfore, vase cu două torți;

d) în cazul fragmentelor de vase depuse, s-a constatat o anumită selecție a părților de vase, identificîndu-se aproape numai buze, funduri și toarte, evident ca urmare a unor practici culturale;

e) prezența oaselor de animale calcinate, a cenușei și cărbunelui denotă existența unor ofrande precedate de sacrificii de animale cu „banchete” (Ciolănești din Deal, Ghermănești).

II. Descoperiri cu ofrande în zone cu ape termale cunoaștem doar din Provincia Dacia (Băile Herculane, Germisara).

Pe întreg spațiul european, în epoci și la popoare diferite, se constată o multime de descoperiri arheologice privind cultul izvoarelor și apelor, din Scandinavia (Röekillorna, Gardlösa) pînă în Italia (Bertinovo, Calazzo), și din Crimeea (Kerci) pînă în Franța (Sources de la Seine, Sources des Roches) și Anglia (Bath). Amenajările legate de aceste credințe cuprind temple, bazine, platforme, apeducte, puțuri și gropi, iar varietatea depunerilor votive este impresionantă: de la sacrificii de animale și chiar oameni, la statui și figurine antropo și zoomorfe, întregi sau fragmentare, recipiente din lut sau metal, monede, arme, unelte, podoabe, inscripții votive etc.

Din păcate, modestia datelor pe care le avem privind descoperirile din aria carpațo-dunăreană face ca o integrare a lor în aria europeană să fie, deocamdată, mai dificilă deoarece asemănările și deosebirile s-ar putea să nu fie relevante pentru ansamblul fenomenului.

Vergilius (Gorgicce, III, 407) notează obiceiul dacilor de a bea apă din Dunăre, ca pe un vin sfînt, înainte de a pleca la

luptă, iar în unele scene de pe Columna lui Traian se observă cum dacii împart într-o atitudine solemnă, într-o cetate, probabil ultimele rezerve de apă, sperînd ca aceasta să le dea noi forțe în luptă.

Existența și bogăția unor cre-

dinrte și practici privind izvoarele și fîntînile la români, dovedite de observații etnografice și de folclor, nu fac decît să sugereze perpetuarea acestora din epoci anterioare, nouă rămîinîndu-ne datoria să le depistăm și să le relevăm semnificațiile.

AUTOHTONII DE LA GURILE DUNĂRII ÎN EPOCA ROMANĂ

V. H. BAUMANN

În contextul unității etno-culturale a marelui spațiu de etnogeneză și de locuire a poporului nostru, Dobrogea reprezintă o zonă de maximă importanță. Rolul ei rezidă, nu numai din excepționala capacitate de filtrare a influențelor venite, prin intermediul popoarelor învecinate, din cele mai îndepărtate arii geo-culturale, dar, mai ales din permanenta menținere a fondului autohton — păstrător al străvechii moșteniri traco-geto-dacice. Romană vreme de șase secole și apoi bizantină pînă la integrarea sa în marele voievodat al Țării Românești, Dobrogea a conservat numeroase dovezi ale transformărilor profunde petrecute în planul vieții materiale și spirituale, în primul mileniu al erei noastre.

Romanizarea autohtonilor geți din mediul rural continuă să reprezinte și astăzi una din problemele esențiale ale arheologiei dobrogene. Pînă nu demult, tot ce se știa despre romanitatea rurală se datora informațiilor epigrafice, singurele mărturii arheologice provenind din sud, din așezările de la Bugeac — Valea lui Marinciu și de la Fîntînele și din cercetarea arheologică a unui număr restrîns de villae rusticae în zona nord-

dobrogeană. Cercetarea arheologică din ultimii ani, desfășurată în așezări rurale de epocă romană, a pus în lumină aspecte absolut inedite din viața comunităților sîtești din teritoriul de la gurile Dunării.

Începute în anul 1982 pe Valea Teliței, la Frecăței într-o așezare geto-romană, săpăturile arheologice au continuat în anii 1984—1985 pe valea Slavelor, în așezările romane de tip vicus de la Slava Rusă și Slava Cercheză, în anul 1987, pe valea Taiței, în vicus-ul de la Mihai Bravu, în anii 1987, 1988, 1989, în așezările autohtone de la Telița-Amza, de pe valea Teliței, și de la Sarichioi—Sărătura, din apropierea vechiului golf Halmyris. Mulțumită acestor săpături arheologice cunoaștem astăzi șase situri din mediul rural de la gurile Dunării, aflate în zone geo-morfologice diferite: două în apropierea limes-ului nord-scythic, două în zona lagunară a Razimului și două în interior, în zona pietrosă și împădurită a podișului Babadag. Lucrarea de față abordează rezultatele cercetărilor efectuate numai în așezările autohtone de epocă ro-

mană, cu scopul mărturisit de relevare a procesului de transformare culturală a societății sătești din zona gurilor Dunării.

Pretutindeni, cercetările arheologice au evidențiat existența aceluiași tip de așezare rurală deschisă, situată pe terasele unor ape alimentate de izvoare aflate în apropiere. Cea mai mică, așezarea de la Frecăței are o suprafață de aproximativ 18 ha, așezarea de la Telița-Amza aproape 42 ha, iar așezarea de la Sarichioi, situată pe ambele terase ale pârâsului Sărătura, ocupă o suprafață de aproximativ 46 ha. Pot fi încadrate în tipul de „așezare risipită” în care se întindesc locuințe sau ansambluri de locuire la intervale neregulate. În toate așezările cercetate s-au constatat mai multe locuiri succesive, fără ca acest lucru să presupună o continuitate neîntreruptă de locuire în aceeași vatră. La Telița-Amza, locuirea romană s-a constituit pe o veche vatră autohtonă din prima epocă a fierului, renunțând la așezarea fortificată de tip „pinten bară”, locuită înainte de cucerirea romană, situată vis-à-vis. Așezarea geto-romană a fost suprapusă de o locuire feudală timpurie din secolul X, situație similară la Sarichioi și Frecăței. Pretutindeni, straturile supioare de locuire au fost puternic dezafectate de lucrările agricole din ultimele decenii. În așezările de la Telița-Amza și Sarichioi — Sărătura, locuirea de epocă romană, neîntreruptă din secolul I e.n. până la sfârșitul secolului IV, a cunoscut aceleași faze evolutive, situație asemănătoare și la Frecăței unde, însă, locuirea geto-romană începe în secolul II e.n., deplasându-se spre est din actuala vatră a localității în care se menține până în secolul Ip. Extensiunea maximă a tuturor așezărilor autohtone cercetate are loc la sfârșitul secolului III e.n. și începutul secolului IV e.n., în

condițiile în care cercetarea arheologică surprinde o relativă uniformizare a civilizației materiale, datorată probabil încheierii procesului de romanizare în această parte de lume.

În toate așezările cercetate se întâlnesc trei tipuri de locuințe: bordeiele semiadâncite, locuințele de suprafață cu ziduri din pământ pe temelii superficiale și locuințe de suprafață construite pe temelii solide din piatră legată cu pământ, specifice mai ales secolelor III—IV e.n. Primele tipuri de locuințe se întâlnesc în general în secolele I—II e.n., forma lor, ovală cu capetele lungi tăiate drept, la Frecăței și la Telița-Amza, fiind diferită de a celor de la Sarichioi—Sărătura, rotunde sau ușor ovale, în cazul bordeielor; rectangulare, cu colțurile rotunjite, în cazul locuințelor de suprafață pe temelii superficiale. De remarcă perpetuarea tipului de locuință **monocelular**, specific autohtonilor, până în secolul IV e.n., ceea ce relevă, printre altele, permanența elementului autohton în mediul rural. Pare interesant de menționat că, lângă sau sprijinite de peretii unor astfel de locuințe se aflau vase mari de provizii ceea ce presupune construcții prevăzute cu **polate**, sau una din streășinile acoperișului era mai lungă. Alte locuințe aveau **prispă**, la Telița-Amza și Sarichioi—Sărătura. Surprinderea unor tipuri de locuințe derivate din arhitectura geto-dacilor și perpetuate până în timpurile moderne, în arhitectura populară românească, reprezintă un argument în sprijinul continuității elementului autohton la Gurile Dunării.

O idee care se cere enunțată are în vedere gradul de urbanism la care ajung unele din aceste așezări autohtone și care le face să semene cu așezările romane de tip **vicus**. Din acest punct de vedere, descoperirea unor mari edificii publice în așe-

zarea de la Telița—Amza este revelatoare, atît pentru ideea de mai sus, cît și pentru modul în care arhitectura acestora dezvoltă elementele tradiționale ale arhitecturii populare geto-dacice.

Așezările investigate au prin excelență un caracter autohton manifestat în cultura lor materială și spirituală. În stratul de cultură cel mai consistent, aparținînd epocii romane, peste 50 la sută din materialul arheologic este de factură locală: ceramica, lucrată cu mîna sau la roată, uneltele agricole — și, în acest sens, relevantă este descoperirea unor brăzdare de fier de tipul daco-roman, tipurile de locuințe, gropile menajere, cultul vetrei și al căminului, preluarea și perpetuarea unor culte păgîne romane, identificate sincretistic cu vechi divinități locale popu-

lare, în sfîrșit — elemente creștine reflectînd fenomenul pătrunderii creștinismului organizat în satele autohtone. Bazilica descoperită la Telița-Amza, creație originală a mediului autohton din zona gurilor Dunării, sintetizează elementele creației materiale, ca variantă a casei populare cu **privdor**, cu cele ale creației spirituale a unei populații pentru care credința în nemurire și mîntuire avea rădăcini ancestrale.

În concluzie, condițiile de locuit din epoca romană reflectă condițiile și conținutul romanizării populației autohtone din mediul rural, preluarea selectivă și, tocmai de aceea, menținerea îndelungată a unor elemente tradiționale în cultura sa materială și spirituală.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ISTORIA IBIDEI

Andrei Opaiț

Cetatea de la Slava Rusă este situată în centrul uneia dintre cele mai pitorești zone geografice ale Dobrogei. Bogăția naturală a zonei, străbătută de apa Slavei, a favorizat încă din antichitate apariția unor importante comunități umane. Astfel, în partea de SV a satului se află urmele unei importante așezări getice ce aparține secolului IV î.e.n. Cele mai importante vestigii aparțin însă orașului Ibida, suprapus astăzi parțial de satul Slava Rusă.

Cetatea nu a făcut pînă în prezent obiectul unor cercetări sistematice de amploare. S-au

practicat doar mici sondaje, iar un prim plan topografic al sitului a fost alcătuit de P. Polonic. Acest plan a fost îmbunătățit ulterior de Al. S. Ștefan. S-a putut stabili că cetatea avea 24 ha, fiind înconjurată de o incintă masivă cu 30 de turnuri și trei porți, datînd, pe cît se pare, din perioada tetrarhie.

Sondajul practicat de noi în vara anului 1988 a adus pentru prima dată informații concrete privind stratigrafia și cronologia acestui sit. În cadrul casei au fost descoperite trei niveluri de locuire romană timpurie și patru niveluri roma-

no-bizantine. Ele atestă o locuire neîntreruptă a sitului din secolul II pînă în primele decenii ale secolului VII.

Se confirmă din nou evoluția istorică caracteristică orașelor antice de la Gurile Dunării, atestată la Histria, Argamum, Murighiol, Aegyssus.

O intensă viață economică în cadrul acestui oraș, în secolele IV—VII este atestată și de numeroasele descoperiri întimplătoare de monede, catarămi, fibule, capete de curea etc., nefiind exclus ca multe din aceste o-

biecte să fi fost executate în cadrul unor aeliere locale. Este foarte posibil ca vecinătatea zăcămintelor de cupru și fier din zona Altîn Tepe să fi fost factorul principal care a contribuit la ridicarea economică a acestui important oraș antic. La toate acestea se adaugă, desigur, și poziția strategică importantă pe care o ocupa orașul, ceea ce a determinat ca orașul să dețină un rol important în cadrul sistemului economic și militar al Imperiului în această zonă.

COLEGIILE ÎN DACIA ROMANĂ

Radu Ardevan

Asociațiile profesionale, etnice ori religioase, desemnate cel mai adesea drept **collegia**, sînt bine cunoscute în lumea romană. Dispunem de asemenea atestări și în Dacia, ce dovedesc existența unor asemenea colegii de tip roman, cu organizarea și funcționarea cunoscută pretutindeni.

O trecere în revistă a izvoarelor epigrafice disponibile, cu spiritul critic necesar, ne înfățișează fenomenul corporativ în Dacia romană la proporțiile sale reale.

Mai întîi — colegiile profesionale. Sînt cîteva profesii „privilegiate”, care dispun de colegii bine organizate și prospere, cu patroni și protectori în medii mai înalte: **fabri**, **centonarii**, **dendrophori** (?), **nautac**. asemenea colegii apar toate doar în **colonia Apulensis**; alte cîteva orașe (Sarmizegetusa, **municipium Apulense**, Drobeta, Potais-

sa, Tibiscum ?) nu au decît **collegium fabrum**. Cîteva profesii mai umile apar sporadic atestate: **lecticarii**, **lapidarii** (poate asemenea lor sînt și **pristaii**), **utricularii**, **aurarii** (?), ca și **liberti et servi publici (prosmoii ?)**. Activitatea lor se leagă de marile orașe de pe principalul drum imperial, fără ari putea localiza totdeauna. Se știe că asemenea asociații aveau scopuri nu economice, ci mai ales sociale (inclusiv funerariile).

Colegiile etnice sînt și ele puțin răspindite: **Asiani** (Napoca), **Galatae** (Napoca și Germisara), **Pontobithyni** (Apulum), diferiți **castelani** în Munții Apuseni, probabil și un grup de egipteni la Potaisa. Evident, ele apar în zonele cele mai active și mai cosmopolite. Colegiile alcătuite pe criterii religioase se grupau în jurul unui cult (Iupiter, Hercule, Silvanus ?, Luna Lucifera ?,

Deus Aeternus, Deus Narenus, Isis; de remarcat diversitatea acestor divinități). Se adaugă **Hercliani et Cervae** de la Ampelum și diferite grupări de **cullores** (exclusiv în mari așezări). Un colegiu funerar din Alburnus Maior, cu conducători necetățeni romani și purtând nume grecești, se grupează în jurul lui Iupiter Cernenus (zeu probabil celtic). Sintem înclinați să subliniem marea similitudine dintre colegiile „etnice“ și „religioase“; practic ele sînt același tip de asociații, tot cu rațiuni preponderent sociale, dar și cu rost „cultural“.

Exprimarea acestor corporații se face aproape exclusiv în latină. În schimb, onomastica membrilor este foarte variată și indică diversitate etnică. **Collegiati** sînt în general oameni de con-

diție modestă.

Putem fi siguri că fenomenul corporativ daco-roman a fost mult mai amplu decît ni-l arată izvoarele păstrate. Dar putem distinge cîteva trăsături majore. El este de tip roman, se leagă de urbanizare și evoluează odată cu ea. Colegiile daco-romane reprezintă civilizația colonizatorilor, nimic în ele nu trădează vreo influență ori reminiscență autohtonă preromană. Ca peste tot în Imperiu, mase largi de lucrători umili rămîn în afara colegiilor; de regulă, ele tind să constituie o elită a categoriilor sociale modeste. Prezența și diversitatea lor mai slabă decît în alte zone exprimă caracterul provincial al societății daco-romane, dar indică și progresele romanizării.

INSCRIȚII PE CERAMICA PROVINCIALĂ DIN DACIA ROMANĂ

Călin Cosma

Autorul se ocupă de cercetarea vaselor ceramice cu inscripții cursive din Dacia romană. S-a întocmit un repertoriu al tuturor descoperirilor publicate, la care am adăugat și cîteva piese inedite.

Pe baza repertoriului și a hărții întocmite, am demonstrat răspîndirea acestor inscripții pe întreg teritoriul Daciei romane.

În urma analizei inscripțiilor, acestea au fost clasificate astfel: inscripții care cuprind nume de persoane la genitiv sau dativ; inscripții ca exerciții de scriere; cifre etc. Inscripțiile analizate u-

tilizează litere cursive, capitale și hibride.

Prin analogii cu descoperirile din provinciile învecinate sau din alte zone ale Imperiului Roman, se poate stabili că mediul social din Dacia cunoștea bine limba și scrierea latină, inclusiv schimbările intervenite în scriere, în forma literelor în Imperiul Roman în primele trei secole ale erei noastre. Coroborînd analiza epigrafică a textelor cu cea a ceramicii, am putut stabili că totalitatea inscripțiilor luate în discuție se datează perfect în

perioada stăpînirii romane în Dacia.

Rezultatele studiului sînt esențiale pentru argumentarea procesului de romanizare, cu deosebire în mediul rural, ca și ur-

ban, relevînd dimensiunile și amploarea romanizării. În egală măsură inscripțiile indică nivelul de instrucție și gradul de cultură a societății din Dacia.

BRONZURI FIGURATE ÎN DACIA ROMANĂ: PANTHEON ULPIAN

Constantin Pop

Deși logic se admite că în metropola Daciei romane, **Ulpia Traiana Sarmizegetusa**, important centru cultural al provinciei noastre traiane, ar fi ființat unul sau mai multe ateliere de prelucrarea bronzului, atestări arheologice (în sensul depistării unor construcții aparținînd genului) sau epigrafice, deocamdată, nu se cunosc. Nu putem trece însă cu vederea, — privitor la această problematică —, descoperirea unui tipar de turnat podoabe și mulțimea bronzurilor avînd menirea unor felurite întrebuintări (statuete votive, laice, piese vestimentare, de echipament militar, bijuterii, obiecte ornamentale de mobilier, ustensile de uz gospodăresc etc.).

Referindu-se la bronzurile votive figurate (aici fiind cuprinse și iconografiile nu numai de pe **ex voto-uri**), autorul constată că deși gama reprezentărilor se desfășoară pe o paletă destul de variată, cifric vorbind, imaginile cunoscute sînt destul de reduse (37 de exemplare).

Întocmirea unei statistici riguroase a divinităților pantheonului ulpian reflectă următoarea situație: zeități principale

greco-romane: Diana 4 figurații (printre care un pectoral), Mars 3 (din care unei statuiete nu s-a putut stabili decît un aproximativ apartenență), Mercurius 3, Minerva 2, Venus 6 (din care un cap de bronz aurit pus oarecum sub semnul întrebării); **divinități secundare ale pantheonului și personaje mitologice:** Iari 3 (2 de tipul **ludentis compitalis** și 1 **familiaris**), acoliți ai alaiului dionysiac 2 (Pan și tînăr satir), Hercules 1, genii înaripate 2, Gorgona-Medusa 4 (dintre care 1 medalion de plumb), centaur 1; **divinități egiptene:** o statueta înfățișînd pe Isis.

Un număr de cinci piese sînt greu de identificat sub aspect iconografic, dar, oricum, ipotezele emise le pot acoperi apartenența. Este vorba de o aplică cu o divinitate bărboasă (zeitate fluvială sau participant la **tyasos-ul** bacchic), un pectoral cu bustul unui tînăr imberb, avînd pe creștet un **pillos** (dioscur, dadofor, Mithras?), un fragment de aripă **aquila Iovis**?, un **phallus** (stînd în legătură cu cultul priapic ori fetiș exhibiționist) și, în sfîrșit, o statueta cu per-

scenaj feminin nud, pe creștet cu diademă și șarpe în mână (Hygea?). Din statistica alăturată se observă lesne că reprezentarea zeiței Venus este cea mai numeroasă (6 piese), urmată de cele ale Diane și Gorgonei-Medusa (cu câte 4 exemplare) ș.a.

Un număr de 8 piese sînt din bronz aurit, una din metal alb și alta din plumb. Reprezentările figurate au un rol funcțional diferit: statuete votive, piese de odoabă și aplici ornamentale de mobilier, vase, care de luptă, opaițe și torți.

Dintre cele 37 de bronzuri figurate, descoperite la **Ulpia Traiana Sarmizegetusa**, un număr de 9 exemplare, din păcate, au dispărut în decursul timpului, restul de 28 fiind păstrate astăzi în diferite muzee ale țării.

Cîteva exemplare se remarcă prin deosebita lor execuție artistică, considerate fiind adevărate opere de artă ale genului din Dacia. Astfel, sînt: statuetele Diane (varianta transilvană a Artemidei la vînătoare), Venus **pudica** (variantă Medici, cu coafura asemănătoare a Venerii Capitoline), Isis cu **polos** pe cap și **sistrum** în mână sau aplica de bronz aurit (cea mai splendidă aplică descoperită pe teritoriul României), înfățișînd chipul Gorgonei-Medusa.

Toate piesele figurate din bronz, provenite din metropola Daciei romane, și, în special, cele exemplificate mai sus, denotă măiestria turnătorilor bronzieri din **officinae**-le ce funcționau la **Ulpia Traiana** și care sperăm că vor fi depistate curînd prin săpăturile arheologice.

EXPLORĂRI MINIERE DE EPOCĂ ROMANĂ ÎN MUNȚII BANATULUI

Ovidiu Bozu

În cadrul geografic la care ne referim, dispunem de numeroase date și informații cu caracter arheologic referitoare la activități miniere și metalurgice ale căror începuturi se situează încă din neolitic. Acest fapt este datorat, în primul rînd de complexa structură geologică a zonei, bogată în resurse minerale.

În cadrul montanistic carăș-severinean se disting trei zone de intensă activitate extractivă și de prelucrare a metalelor, după cum urmează:

— Munții Dognecei cu locali-

tățile Bocșa, Ocna de Fier, Dognecea.

— Munții Aninei cu zona dintre Oravița, Ciclova, Brădișorul de Jos (Maidan).

— Munții Locvei în jurul localităților Sasca, Cărbunari, Moldova Nouă.

Un aspect distinct îl constituie exploatarea și prelucrarea minereului de fier (sec. III—IV. c.n.) în cadrul bazinelor hidrografice ale râurilor Birzava, Pogăniș, Caraș, ce corespund zonei de contact dintre piemontul bănățean și Cîmpia Banatului.

Cu toată bogăția de informa-

ții, investigația în mediul arheologic-montanistic din Banat este firavă, mai mult la nivelul cercetărilor arheologice de suprafață și de salvare, abstenind cercetările sistematice în așezări miniere și în zonele de extracție de subteran sau de suprafață.

Singura zonă investigată arheologic este cea a Munților Locvoii. Lucrările de prospecțiuni geologice întreprinse în zona Ogașul Băieșului „Moldova Nouă”, au dus la descoperirea fortuită a unui ansamblu de clădiri (șase la număr) din piatră, datind din sec. II—III e.n., din care doar una a putut fi salvată. Cartarea topo-arheologică a zonei, precum și cercetările întreprinse, certifică faptul că ne aflăm în fața unei așezări de mineri romani, specializați în extracția și prelucrarea minereurilor complexe (cupru, plumb, argint, aur) dar și a fierului.

Construcția are o formă dreptunghiulară, cu axul orientat est-vest, compusă dintr-un număr de opt încăperi, o curte pavată cu cărămizi (50x50x6 cm) și o dependență compartimentată în trei încăperi. Prezența unor fragmente de țigle ce poartă ștampila legiunii a VII-a Claudia p.f. atestă prezența unor unități militare aparținătoare legiunii care supraveghea zona minieră.

Au fost cartate un număr de peste 20 puțuri verticale situate în imediata apropiere, sub cleanțul Baronului (600 m altitudine), majoritatea astupate cu trunchiri de copaci. Un astfel de puț vertical, care a putut fi observat și studiat, a fost executat în dacit, are pereții perfect verticali, cu urme eviden-

te de daltă. Deschiderea este aproape pătrată, cu laturile de 2 m lungime. De asemenea, în anul 1989, în zona Florimunda —dealul Floricica a fost cercetată o galerie romană ce totaliza 12 m lungime, cu încă trei ramificații de urmărire a filonului metalifer (hematită, limonit și banatit) în lungime de 2,4 și respectiv 10 m. Galeria principală are panta înclinată (35°), cu lățimea la bază de 0,80 m și 0,50 m în partea superioară, de formă trapezoidală, avind înălțimea de 1,70 m. Pe pereții galeriei laterale, lungă de 10 m, au putut fi observate un număr de 3 mici lăcașuri (nișe) de 10x10x15 cm dispuse la 1,50 m înălțime și alte două nișe la 0,60 m înălțime față de podeaua galeriei, care în antichitate erau utilizate pentru adăpostirea opaițelor pentru iluminat. Pe pereți erau vizibile urmele lăsate de daltă. Prin modul în care au fost realizate, galeriile de la Moldova Nouă își găsesc analogii în zonele miniere din Moesia Superior, Dalmatia, Noricum, Spania și Britania.

Referitor la intensă activitate metalurgică evidențiată în bazinele râurilor Birzava, Pogăniș, Caraș, ce constă — în primul rînd — din mari halde de zgură de fier, zone cu cuptoare de redus minereul, precum și așezări situate în imediata apropiere a acestora, datind din sec. III—IV e.n., au fost repertoriate peste 40 de localități. Ele vin să completeze datele referitoare la vechimea acestei ocupații ce reprezintă o componentă de bază a vieții populației băstinașe din zona de munte a Banatului.

CU PRIVIRE LA SEMNIFICAȚIA MONEDEI ROMANE DESCOPERITE ÎN UNELE AȘEZĂRI ȘI NECROPOLE DIN BANAT

Dana Bălănescu

Comunicarea de față încearcă să aducă în atenție contextul și semnificația descoperirii unor monede romane, scoase la iveală în trei stațiuni arheologice din Banat, binecunoscute de altminteri, în literatura de specialitate:

I. Cercetările arheologice întreprinse între anii 1976—1985 în necropola medievală (sec. XII—XIV) de la Cuptoare — „Sfocea”, au dezvelit 437 de morminte cu un inventar deosebit de bogat. În cadrul monedelor — majoritatea emisiuni bizantine, maghiare și „apuse-ne” — se detașează trei monede romane: a. **denar**, Geta, Roma, 203—208 (RIC, IV/I, nr. 38), mormîntul nr. 3/85; b. **follis**, Valentinian, 367—375, Siscia (serie inedită față de LRBC, II, 1319, A—S), perforată, mormîntul nr. 43; c. **follis**, foarte degradat, dar sigur din sec. IV, atașat în partea inferioară a unei verigiercel.

II. Săpăturile arheologice efectuate în complexul datat în sec. VIII—X au dus la descoperirea unor locuințe, ateliere, ceramică, unelte și a două monede de bronz: a. **follis**, Constantinus I, 330—335, Constantinopolis (cf. LRBC, I 1005), cu urmă de perforare; b. **follis** sec. IV, pierdut în prezent.

III. 1. În cadrul inventarului descoperit în necropola din jurul bisericii fortificate de la Ilidia — „Cetate”, în mormîntul M94, a fost semnalat un **follis**, Constantinus II, Siscia, 337—341

(cf. LRBC, I, 770—775).

2. În hotarul aceleiași localități, punctul „Săliște”, a mai fost cercetată o așezare din sec. XIV, iar materialul numismatic scos la lumină cuprinde și o monedă romană, emisă în sec. II—III (după caracteristicile modului și ale citorva litere din legendă).

Semnălarea celor șase monede, apărute într-un context mult mai târziu decît momentul de emisie și de circulație a acestora, conturează un aspect interesant, atît din punct de vedere numismatic cît și istoric.

În primul rînd, cercetările în necropola de la Cuptoare a prilejuit descoperirea a două monede romane, demne de reținut: **follis** ul — variantă inedită — și **denarul** emis de Geta, o emisiune mai rară și — oricum — neatestată pînă atunci în repertoriul numismatic al județului Caraș-Severin.

Apoi, cea de a treia monedă, de la Cuptoare, care, de fapt, constituie un obiect de podoabă, elucidează cazul monedelor perforate descoperite nu numai în această necropolă, dar și în cadrul celor de la Gornea — „Căunița de Sus” și Căscioarele. Mai mult, în mormintele din prima necropolă au fost descoperite, alături de cercei de argint, intereșanți prin varietatea și originalitatea formelor, multe verigier — simple sîrme de bronz — care probabil că inițial a-

veau drept pandantiv tot o monedă. Evident că acestei ipoteze i se poate aduga posibilitatea ca monedele perforate să fi fost folosite și drept medallion.

În sfârșit, apariția monedelor romane în context prefeudal și feudal, ilustrează doar o categorie distinctă în rindul obiectelor romane și romane tirzii semnalate în necropole și așezări. De fapt, chiar în așezarea de la Gornea — Zomonite au fost descoperite țigle și cărămizi de tipul „Eros”, o măsură și o ștampă monetară(?). Situații similare au mai fost surprinse și în alte stațiuni arheologice din Banat: Mănăstur — „Făget și Timișoara — „Podul Modoș”.

Deși numărul monedelor descoperite în acest context mai puțin obișnuit este deocamdată extrem de redus, se observă deja o anumită nuanțare. Bunăoară, prezența lor în morminte poate fi explicată prin două ipoteze: a. utilizarea monedei ca obol funerar; b. reutilizarea monedei ca podoabă. În ambele cazuri, apariția monedei romane este ușor de susținut prin existența unor vestigii antice situate în imediata apropiere a obiectivelor în cauză: castrul de la Mehadia pentru necropola de la Cuptoare, ferma din sec. II—III și castellum din sec. IV de la Căunița de Sus și respectiv Căunița de Jos, pentru complexul prefeudal de la Gornea — Zomonite și, în sfârșit, așezarea din sec. IV de la Moara Gherghinii pentru lo-

cuirea de la Ilidia — „Săliște”.

În schimb, ni se pare nu îndejuns de lămurit motivul pentru care s'a apelat la folosirea unor monede vechi, în condițiile în care circulau în acele vremuri emisiuni variate ori existau podoabe lucrate în atelierele bizantine și locale. Din punct de vedere numismatic, se poate avansa ipoteza menținerii îndelungate a monedelor în circulație, deoarece atât în structura unor tezaure (Moldova Veche, — Vinograda Orșova I, II, Tibiscum), cât și în perimetrul unor așezări (Brebău — Gura Văii — Moldova Veche — Vinograda) au mai fost surprinse, alături de monede contemporane funcționării așezărilor ori acumulării tezaurelor, și piese datînd cu un secol sau chiar trei anterior.

Pentru a extinde atât posibilitatea argumentării, cât și aria de răspîndire a acestui fenomen, am încercat să urmărim situații similare pe teritoriul României: în necropolele din epoca romană tirzie de la Cașolt, Bratei, Proștea Mică, Poieniști, Sărățeni, Tîrgșor, dar și în zona învecinată, deocamdată la Pesaca și D. Brdo (R.S.F. Iugoslavia).

Analiza tuturor acestor descoperiri, coroborată cu clasificarea tipologică și cartarea acestora, înlesnește avansarea citorva ipoteze care pot deveni contribuții la studierea ritualului funerar și a complexității circulației monetare.

CÎTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND MEȘTEȘUGUL OLĂRITULUI ÎN AȘEZAREA DE LA GARA BANCA „ȘAPTE CASE”, SECOLELE IV—V E.N., JUD. VASLUI

Ruxandra Maxim-Alaiba

În cadrul șantierului arheologic de la Gara Banca, comuna Banca, punctul „Șapte case, jud. Vaslui, s-au avut în vedere două obiective importante: primul, cunoașterea așezărilor aparținând secolelor IX—X, culturii vechi românești, cercetarea prioritară și al doilea, al îndelungatei locuiri Sîntana de Mureș, secole IV—V e.n. Stratigrafia pe orizontală a celor două niveluri de locuire este apropiată, fapt ce a și făcut ca unele complexe caracteristice culturii vechi românești să intersecteze și să deranjeze pe cele de la Sîntana de Mureș, mai ales în cadrul locuințelor de suprafață. Pînă în prezent, în toate cele patru sectoare săpate sau în curs de cercetare s-au descoperit complexe arheologice sau urme pe nivel caracteristice secolelor IV—V e.n.

Săpătura de salvare realizată în anul 1981 a dus la dezvoltarea primei locuințe din această perioadă. Este vorba de o locuință adîncită, în pămînt, fără vatră, păstrată parțial. După această campanie de salvare, în stațiune, cercetările au urmat, aproape, an de an, pînă în 1990, avînd un caracter sistematic.

Complexele cunoscute pînă în prezent din cadrul așezării Sîntana de Mureș sînt reprezentate de locuințe de suprafață și adîncite, vetre în aer liber și mai ales de gropi. Între locuințe sînt unele spe-

cializate în ateliere de olărie, de prelucrat metalele ș.a. Caracterul economic al acestora le încadrează în categoria așezărilor sedentare de tip agricol—pastoral, în grupa așezărilor relativ adunate în spațiul oferit mai ales de terasa din stînga Bîrladului, locul „Șapte case”.

În anul 1986, în partea de vest a așezării s-a descoperit un atelier pentru lucrat ceramica, singurul pînă în prezent în așezare, de care ne vom ocupa în rîndurile următoare.

Atelierul face parte din tipul celor cu două cuptoare dispuse aproximativ pe axul cel mai mic al locuinței întilnit și în alte stațiuni din aceeași perioadă, cum ar fi cel de la Iași — Nicolina (I. Ioniță, AM, X, p. 34) și păstrează sistemul de amenajare caracteristic epocii. Din locuința atelier, de formă ovală cu dimensiunile 265x440 cm, adîncită la 50—60 cm (cifrele sînt date față de nivelul vechi de călcare), s-au săpat gropile din fața gurilor de alimentare a cupotarelor, groapa 1 din dreptul cuptorului A și groapa 2 din dreptul cuptorului B, cu adîncimea de aproximativ 100 cm. Interesantă este și existența gropii 3, care a servit pentru depunerea resturilor de lipituri rămase în urma reparării unuia din cuptoare, probabil A, sau a ambelor. Din

cauza terenului nisipos intrarea nu a fost realizată prin trepte din pământ, ci probabil prin trepte din lemn. De fapt, adâncimea nu prea mare a atelierului nu puneă dificultăți din acest punct de vedere. Acoperișul era probabil în două ape.

Cuptoarele fac parte din același tip, cu două camere susprase și cu grătarul susținut de un perete median. Dimensiunile lor sînt apropiate. Cuptorul A, cu diametrul interior de 160 cm și cuptorul B de 145 cm, au ambele gura de alimentare **pracfurnium**, cu lungimea de: A—140, B—110 cm, lățimea la gură de: A—60 cm și la partea prinsă de cuptor de 1 m și B—55 cm și la partea prinsă de cuptor, de 90 cm. Camera de ardere are modelat interiorul cu mîna și cu o spatuliă, dar după crutarea peretelui median, care, ca și camera a fost fățuit. Gura de alimentare a cuptorului A este orientată spre vest și a cuptorului B spre est.

Camera de ardere a vaselor, situată deasupra focarului, este despărțită de prima de placa sau grătarul de susținere a ceramicii. Aceasta a fost amenajată ulterior și se sprijinea pe peretele median, care nu se continuă și în gura de alimentare ci are dimensiunile ușor mai mici ca ale diametrului cuptorului. Se încadrează în tipul de după J. Henning (**Zfa**, 11, 1977, p. 195, Fig. 6). O margine a peretelui median se sprijină în cel al camerei de foc, în partea opusă gurii acestuia, pentru ca cealaltă parte să rămînă liberă în dreptul începutului gurii de foc.

Placa cuptorului A are grosimea variabilă, ea diferind

și în funcție de refacerile pe care le-a suferit, în medie ea fiind de 23 cm. Are 16 perforări, dar inițial ele au fost mai multe. Acum o parte din ele sînt acoperite, probabil, după a doua reparație a acestuia. Placa a fost lucrată separat după săparea camerei de foc în lutul crud. Ea era fixată pe un suport de nuiele ce a dispărut prin arderea acestuia. Găurile de reverberație au forme cilindrice, dar ușor evazate la ambele extremități. Lemnele care au fost folosite pentru construcția grătarului, erau și despicate și nedespicate, și au fost așezate transversal pe peretele median și se sprijineau cu capetele de marginea camerei de foc. Placa a fost refăcută, probabil de patru ori. Se pare că după construcția inițială ea a suferit o refacere mai importantă, al doilea strat de reparație a acesteia a cuprins toată placa și are uneori grosimi de pînă la 7 cm, pentru ca următoarele două refaceri să fie parțiale, cu grosimi de 1.5—2 cm. Placa aproape central este alveolată. Camera de foc și placa au lățimea arsă, aproape calcinată, de culoare cenușie—negricioasă, iar restul, bolta cuptorului (partea păstrată), o parte din camera de foc și gura de alimentare au pereții arși la roșu, rar cenușiu.

Bolta cuptorului nu s-a mai păstrat decît la bază, în cadrul cuptorului A, iar în cazul celui de al doilea, B, nu s-a păstrat de loc din aceasta. Ea se ridică deasupra solului ca o calotă sferică, fiind în partea superioară deschisă.

Pentru cunoașterea desfășurării tehnologiei de ardere, în

funcție de șarja ce urma a fi realizată este interesant și faptul că perforările de reverberație ale plăcilor reglau temperatura și oxigenarea camerei de ardere prin închiderea sau lăsarea acestora libere. Dovadă în acest sens este descoperirea în perforările plăcii cuptorului B a unor astfel de „supape” realizate din fragmente ceramice, aduse la dimensiunile acestora. Deci, intensitatea căldurii era dirijată spre focar prin focul realizat în gura de alimentare și de aici prin gurile de reverberație intra în camera de ardere a vasului.

Cuptorul B are aceleași caracteristici ca primul, grosimea grătarului este de 11—15 cm, cu 26 de perforări, iar lutul folosit pentru modelarea acestuia conține tulpini vegetale. A fost refăcut de cel puțin două ori. În preajma acestui cuptor și în groapa a 3-a au fost găsite bucăți din lut crud folosite pentru refacerea acestora, poate și bucăți pregătite pentru modelarea ceramicii.

Inventarul. Unelte pe care le-a folosit meșterul olar au fost probabil luate de acesta după părăsirea intenționată a atelierului, cum o vedește și prezența în cantitate mică a ceramicii, atât în interiorul cuptoarelor și în inventarul locuinței, cât și degradarea puternică a cuptoarelor din vechime. Totuși, cercetările au dus la descoperirea a două fragmente de silix, atipice, chiar în fața gurii de alimentare a cuptorului A (amnar), și probabil a unor unelte din os și piatră (șlefuitoare, unelte de finisat ceramica) și a unei cantități nu prea mari de ceramică. De asemenea, în groapa din fața cuptorului A

au apărut semințe de la mai multe soiuri de plante în curs de identificare. Numeroase urme ospeologice sînt și pe ambele vetre. Toate acestea întăresc că în ajunul abandonării acestui atelier—locuință, meșterul îl folosea mai ales pentru nevoile familiei sale.

Cîteva noutăți ne sînt date și pe această descoperire.

Date noi ne oferă mai ales dezvelirea întregului complex **in situ**, fapt ce ne-a ajutat la urmărirea cît mai exactă a sistemului de construcție. De fapt, secțiunea finală a acestor cuptoare s-a realizat în colaborare cu arheologii V. Palade și E. Popușoi, de la Muzeul „V. Pârvan” Birlad, care, avînd experiența și a altor descoperiri similare ne-au ajutat în cunoașterea tuturor elementelor de tehnică de construcție a cuptoarelor de la Banca. Unul din aceste elemente este poziția cuptoarelor în cadrul locuinței-atelier și a poziției atelierului față de așezare, cert situat în extremitatea de vest a ei. Spre vest de acesta nu au mai fost descoperite alte complexe din această perioadă, numai descoperiri pe nivel. Totodată, refacerea acestor cuptoare, folosirea unui sistem de dirijare a căldurii prin astuparea sau nu a găurilor din placa cuptorului și însăși sistemul de amplasare a gurii de alimentare, de mari dimensiuni, în zona gropilor și a acestora în perimetrul locuinței, oferă un ansamblu specific atelierului ce definește o latură a ocupației locuitorilor așezării, dar și a acestei perioade în care, aproape în toate așezările săpate s-au descoperit și cuptoare de lucrat ceramică.

Meșterul ce lucra aici realiza probabil o mare parte

din necesarul de ceramică a comunității. Astfel, olăritul devine un meșteșug bine definit, nu mai poate fi considerat ca o îndeletnicire casnică. Încă nu știm sigur, așezarea nefiind terminată de săpat, dar probabil, mai erau și alte ateliere de olar sau numai alte cuptoare. O credem și avînd în considerație întinderea deosebit de mare a așezării ce urmează cursul Bîrladului pe o lungime de aproximativ 2 km. Numeroase vase întregi, dar mai ales fragmentare folosite în gospodărie pentru gătit, păstratul cerealelor sau a apei, dar și practica depunerii acestora în morminte ca ritual funerar justifică necesitatea existenței cel puțin a unui atelier de prelucrat ceramică. Dacă aceasta era folosită și pentru schimb, este mai greu de afirmat dar nu este exclus ca olarul de la Banca să fi lucrat și pentru satele învecinate, a-

vînd în vedere că în cursul văii Bîrladului pe terasele și pe dealurile din vecinătate s-au descoperit și alte așezări datate în secolele IV—V.

Cuptoarele cu perete median descoperite la Banca completează numărul destul de mare al acestui tip, întîlnit mai ales în așezările carpice, sau după cum se vede și în cele Sîntana de Mureș de la Trușești „Cuha“, Ionășești „Tintirim“, Botoșani „Dealul Cărmidăriei“ din Jud. Botoșani; Cucuteni-Băiceni și varianta B din cuptoarele de la Nicolina Iași, jud. Iași; Gutinaș, com. Ștefan cel Mare, lîngă Bacău, Dumbrăveni, jud. Vrancea, București, Crîngași și altele (M. Com. șa, *NemAntiq*, IX—XI, p. 171; I. Ioniță, *opcit*; desenele au fost realizate de Felicia Marta Grigoruță și reconstituirea grafică a atelierului de arh. Ana Maria Zup.).

LEGĂTURILE DACO-ROMANILOR DIN TRANSILVANIA CU IMPERIUL ROMANO-BIZANTIN ÎN SECOLELE V—VII.

I. Barnea

Începînd cu a doua jumătate a secolului al V-lea, după sfîrșirea puterii hunilor (454), urmată de dispariția Imperiului Roman de Apus (476) și de retragerea goților din Peninsula Balcanică (488), Imperiul Roman cu capitala la Constantinopol sau Imperiul Romano-Bizantin a găsit în sine însuși puterea de a se reorganiza economic și militar, atîngînd cul-

mea înfloririi sub împărații Anastasius-Justinian I (491—565). La Dunărea de Jos refacerea sistematică a limes-ului distrus de huni, a fost inițiată de Anastasius, continuată și intensificată în cel mai înalt grad de Justinian, ultimul împărat al Imperiului Roman de Răsărit în gîndul căruia a mai stăruit ideea recuceririi Daciei Traiane. În acest scop au fost întreprinse

repetate expediții militare împotriva barbarilor de la Dunăre, unde au fost recucerite și refăcute toate așezările distruse de huni, atât pe un mal cit și pe celălalt al fluviului. Înapoia acestora, ca o a doua și a treia linie de apărare și de ajutor pentru fortificațiile de la frontieră, au fost înălțate alte fortărețe, care să servească de adăpost pentru populația din interior. Pentru consolidarea stăpînirii Imperiului, pentru o mai bună supraveghere a teritoriilor din apropierea Dunării și în intenția unor recuceriri dincolo de fluviu, Iustinian a mutat reședința prefecturii Illyricum de la Thesalonica la **Iustiniana Prima**, noua așezare întemeiată de el în provincia Dacia Mediterranea, foarte probabil pe locul unde astăzi se află **Tsaricin Grad**, în apropierea de Naissus (Nis, R.F. Iugoslavia). Aici a fost întemeiată o arhiepiscopie, al cărei act de fundație, **Novella XI**, adresată de împărat, la 14 aprilie 535, lui **Catellianus (Cattellio)**, primul arhiepiscop al diocesei nou înființate, este un document de excepțională importanță pentru istoria creștinismului daco-roman și pentru politica lui Iustinian față de fosta provincie Dacia Traiană. Textul **Novellei** vorbește despre includerea sub jurisdicția arhiepiscopului Iustinianei Prima a cetății **Viminacium** (Kostolac, R.F. Iugoslavia) de pe malul drept și **Recidua** = **Recidiva** (**Arcidava**) și **Litterata** = **Ledarata**, de pe malul stîng al Dunării — **Vărădia** și **Palanca Nouă**, în Banatul de astăzi. Un alt document important, **Edictul XIII** (538—539), și scriitorul **Ioannes Lydos** (circa 490—565) ne informează despre stăpînirea Imperiului lui Iustinian asupra unor teritorii nedelimitate de la nord de Dunăre.

Sub succesorii lui Iustinian situația generală a Imperiului ro-

man de Răsărit a continuat să se înrăutățească, iar la frontiera dunăreană a crescut din ce în ce mai mult presiunea avaroslavilor. La începutul secolului al VII-lea (602), **limes-ul** danubian se prăbușea, avarii, slavii și alți barbari pătrunzînd pe teritoriul Imperiului Roman de Răsărit, care trentat avea să se transforme într-un stat de limbă și cultură greacă, devenind Imperiul Bizantin în adevăratul înțeles al cuvîntului. Cu toate schimbările de ordin etnic după pătrunderea barbarilor în Peninsula Balcanică, Dunărea de Jos a continuat să fie adevărata frontieră a Imperiului Bizantin pînă la pătrunderea protobulgarilor la sud de această și la întemeierea primului stat bulgar (681).

Deși rămas în afara frontierelor Imperiului Romano-Bizantin, teritoriul de la nordul Dunării de Jos, locuit de populația daco-romană latinofonă, se considera ca aparținînd acestuia prin cultura sa materială și spirituală. Legăturile daco-român timer de pe teritoriul carpato-dunărean cu Imperiul Romano-Bizantin au crescut cel mai mult în perioada **Anastasius-Iustinian**. După aceea ele au slăbit, dar n-au fost întrerupte niciodată, populația daco-romană carpato-dunăreană păstrîndu-și totdeauna sentimentul apartenenței la **Romania Orientală**, ceea ce a contribuit la menținerea ființei și caracterului său etnic neschimbat. Cu privire la legăturile populației daco-romane de pe teritoriul de azi al Transilvaniei cu Imperiul Romano-Bizantin, începînd din a doua jumătate a secolului al V-lea pînă la întemeierea primului stat bulgar la sud de Dunăre, dar mărțurie o serie întreagă de documente numismatice și arheologice descoperite în așezările și cimitirele acestei populații.

Printre cele circa 300 monede de aur romane tirzii și bizantine timpurii care alcătuiesc tezaurul de la **Firtușu**, com. Păuleni, jud. Harghita, se află exemplare de la împărații **Marcian** (450—457) pînă la **Heraclius Constantin** (641—642). De la împăratul **Anastasius I** (491—518) s-a descoperit cite o monedă de bronz la **Dorobanți**, jud. Arad, **Gherla**, jud. Cluj, **Morești**, jud. Mureș și **Șeica Mică**, jud. Sibiu, iar monede de aur în tezaurul din această ultimă localitate. Din același tezaur fac parte monede de aur de la **Iustin I** (518—527), căruii îi aparțin și cite o monedă de bronz de la **Pojejena**, jud. Caras-Severin și **Șeica Mică**, jud. Sibiu. După cum era de așteptat, monedele din timpul lui **Iustinian** (527—565) sînt cele mai numeroase. Ele provin din localitățile: **Apalina** — Reghin, jud. Mureș, **Arad** (3 monede de bronz), **Bratei**, jud. Sibiu, **Sebeș**, jud. Alba, **Sinnicolau Mare**, jud. Timiș, **Timișoara**, **Uroi** — Simeria, jud. Hunedoara și **Vădaș**, com. Neaua, jud. Mureș. De la **Iustin II** (565—578) s-au găsit monede la **Arad**, **Cernat**, jud. Covasna, **Giarmata**, jud. Timiș și **Sebeș**, jud. Alba; de la **Tiberia II** (578—582) la **Sebeș**, jud. Alba; de la **Mauriciu** (582—602) la **Hoghiz—Ungra** și **Rupea—Hoghiz**, jud. Brașov și într-o localitate necunoscută din jud. **Mureș**, iar de la **Phocas** (602—610) la **Săbed** și **Voiniceni**, jud. Mureș. Monede după căderea **limes**-ului dăunărean s-au găsit de la următorii împărați: **Heraclius** (610—641), la **Sinnicolau Mare**, jud. Timiș, **Șeitin**, jud. Arad și **Vădaș**, com. Neaua, jud. Mureș; **Constant II** (642—668), la **Beba Veche**, jud. Timiș și **Orțișoara**, jud. Timiș și de la **Constantin IV Pogonatul** (668—685) la **Orlișoara**, jud. Timiș.

Dintre descoperirile arheologice care arată legăturile **Transilvaniei** cu **Imperiul Romano-Bizantin**, cele mai numeroase sînt vasele ceramice de import, aflate de obicei sub formă de fragmente, iar dintre acestea, amforele, folosite în special pentru transportul vinului și uleiului. O astfel de amforă, din sec. VI, s-a găsit la **Tirgu Secuiesc**, jud. Covasna. Ea poartă pe umăr vopsea roșie, precedată de semnul crucii și reprezentînd cel mai probabil prescurtarea + **M ητηρ Θεου** (= „Maica Domnului“). Piesa constituie o importantă dovadă pentru continuitatea populației daco-romane din sud-estul **Transilvaniei**, pentru caracterul ei creștin și legăturile pe care le avea cu **Imperiul romano-bizantin**. Un opaiț de lut ars, cu corpul piriform și minierul antropomorf, găsit la **Alba Iulia (Apulum)**, socotit de origine egipteană sau microasiatică (sec. VI) și o ploscuță (**eurologia**) cu figura sf. **Mina** (sec. V—VI), provenind din **Egipt** și descoperită la **Porolissum** (**Moirgrad**, jud. Sălaj), constituie alte dovezi elocvente în același sens cu amfora de la **Tirgu Secuiesc**. Despre o statueta de lut ars, în formă de cocos, găsită la **Porolissum**, și care își are analogii în produsele coptice din **Egipt** (sec. V—VI), nu se poate afirma că avea caracter sigur creștin. În schimb, un tipar de lut ars, pentru turnat cruciulițe pe o față și cercei și fibule pe cealaltă, provenind de la **Sinnicielăuș**, jud. Alba, este o mărturie puternică pentru răspîndirea creștinismului în masă, în secolele V—VI, la populația daco-romană de pe teritoriul unde a fost găsit. Tot produse ale unor ateliere din **Imperiul Romano-Bizantin** sînt următoarele obiecte turnate din bronz: opaițul cu toartă inelară, suprapusă de un romb în care

este înscrisă o cruce, deasupra căreia se află un porumbel, găsit în împrejurimile oraşului **Dej** (sec. V—VI); un opaiţ în formă de porumbel şi altul în formă de până, ambele de la **Porolissum** — Moigrad, jud. Sălaj (sec. V—VI); un opaiţ în formă de peşte, de la **Lipova**, jud. Arad (sec. VI) şi altul în formă de figură umană, în poziţie ghemuită, de la **Gherla**, jud. Cluj (sec. VI). O cruciuliţă de plumb de la **Porolissum** şi alta de bronz de la **Sighişoara** (sec. V—VI) pot fi considerate de producţie sau influenţă romano-bizantină. În schimb, cataramele de centură din bronz turnat şi decupate cu semnul crucii ajur, „de tip *Sucidava*“, găsite la **Alba Iulia**, **Noşlac**, jud. Alba, **Bratei**, jud. Sibiu şi **Pecica**, jud. Arad (sec. VI), produse probabile ale unor ateliere din regiunea Dunării de Jos, constituie dovezi ale legăturilor Transilvaniei cu Imperiul Romano-Bizantin în a doua par-

te a domniei lui Iustinian. Deosebite ca formă sînt catarama cruciformă de la **Bratei**, jud. Sibiu şi capul de centură decorat cu semnul crucii, de la **Noşlac**, jud. Alba, ambele de bronz turnat, din a doua jumătate a secolului al VI-lea. La acestea se adaugă alte accesorii de îmbrăcăminte şi obiecte de podoabă din metale obişnuite (bronz, aramă, fier) sau preţioase (argint, aur), de factură sau influenţă romano-bizantină, din secolele V—VII (fibule, cercei, brăţări, catarama, aplice, inele, paftale, butoni), precum şi produse de sticlă (pahare, perle) răspândite pe întreg teritoriul Transilvaniei, toate la un loc dovedind pe de o parte continuitatea pe viaţă a populaţiei autohtone daco-romane, pe de alta legăturile neîntrerupte ale acestora cu Imperiul Romano-Bizantin în perioada respectivă..

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

BARNEA, I., *Continuitatea elementului daco-roman după părăsirea aureliană, pe baza descoperirilor paleocreştine din Transilvania, în lumina ultimelor cercetări*, în *Sargetia*, XVI—XVII, 1982—1983, p. 259—266.

IDEM, *La christianisme sur le territoire de la République Socialiste de Roumanie aux III—XI siècles*, în *Études Balkaniques*, 1, Sofia, 1985, p. 92—106.

BĂRZU, LIGIA, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979.

DĂNILA, N., *Consideraţii asupra noilor materiale paleocreştine din Transilvania*, în

Biserica Ortodoxă Română, 100, 1982, nr. 7—8, p. 731—742.

IDEM, *Opaiţe paleocreştine din Dacia*, *ibidem*, 104, 1986, nr. 3—4, p. 72—85.

GUDEA, N. GHIURCO, I., *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*. Oradea, 1988.

HOREDȚ, K., *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982.

MITREA, BUCUR, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972 — 28, 1984.

POPESCU, EM., *Inscripțiile grecești şi latine din secolele*

IV—XIII descoperite în România, București, 1976.

IDEM, Creștinismul pe teritoriul României pînă în secolul VI, în lumina noilor cercetări, în Mitropolia Banatului, 37, 1987, p. 34—49.

PREDĂ, C., Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415.

RUSU M., Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca, XXVI, 1983—1984, p. 35—84.

ȘTEFAN, GH., Iustiniana Prima și stăpînirea bizantină la

Dunărea de Jos în secolul al VI-lea e.n., în Drobeta, I, 1974, p. 65—70.

TEODOR, DAN GH., Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n., Iași, 1981.

TUDOR, D., Oltenia romană, 4, București, 1978.

ZAHARIA, EUGENIA, Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII, București, 1977.

EADEM, Données sur l'archéologie des IV—XI siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu, în Dacia, N.S., XV, 1971, p. 269—287.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN SEC. VI—VIII E. N. ÎN ESTUL TRANSILVANIEI

Corneliu Beldiman

Cercetările arheologice desfășurate în zona estică a Transilvaniei (jud. Harghita) au furnizat date privind existența și evoluția populației romanice în sec. VI—VIII e.n., ca și relațiile ei cu populațiile alogene (gepizi, avari, alavi).

Lucrarea continuă prezentarea antichităților din mileniul I e.n. în teritoriul amintit (vezi C. Beldiman, Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 419—412) sintetizînd datele arheologice și numismatice publicate și inedite, analizate sub raportul repartiției lor microzonale. Din acest punct de vedere se constată caracterul neuniform și incomplet al acestor date, consecința cercetărilor lacunare: astfel, în Depresiunea Ciucului s-au efectuat săpături sistematice doar într-o așezare (Sînsi-

mion), iar în Bazinul Tîrnavei Mari într-un număr de opt (Cristuru Secuiesc-2; Eliseni; Fîliaș; Medisoru Mare; Oțeni; Porumbeni Mici; Șimonești). Celelalte descoperiri sînt fortuite sau se datoresc periegezelor și sondajelor limitate (vezi tabelele). Este de remarcat absența necropolelor (neidentificate pînă în prezent) și a informațiilor privind Depresiunea Giurgeului și Bazinul Homoroadelor. În ciuda carențelor cercetării, ce se cer eliminate prin eforturi majore în viitor, elementele ce ne stau azi la îndemînă permit analiza și formularea unor concluzii de ordin arheologic și istoric.

Materialele se grupează cronologic în două perioade con-

tigue: 1) sec. VI—VII e.n.; 2) sec. VII—VIII e.n. în cadrul cărora sînt discutate tipurile de așezări, categoriile și tipurile de complexe și inventar arheologic (locuințe, gropi, cuptoare; ceramică, unelte, piese de port și podoabă; descoperiri monetare). Ele atestă existența comunităților romanice creștine sedentare, care dezvoltă tradițiile culturale daco-romane (cultura Ipotești-Cîndești și de tip Bratei 2 — Sighișoara). În acest context este relevată și prezența elementelor etnice alogene, ce au exercitat temporar dominația în Transilvania (gepizi, avari) sau care au fost asimilate în mediul autohton (slavi occidentali și orientali) — decelabili prin unele tipuri ceramice și piese de port, tezaurul monetar de la Firtușu, tiparele pentru aplice de harnașament de la Corund, așezarea fortificată de la Porumbeni Mici

„Galath“, piese de armament (vîrf de lance și săgeți) cu analogii în mediul slav apusean.

Teza legată de continuitatea și unitatea civilizației populației romanice est-transilvănene din sec. VI—VIII e.n. este argumentată pe baza datelor privind habitatul (locuințe și amenajări gospodărești), ocupațiile (agricultura, creșterea animalelor, meșteșuguri — olăria, prelucrarea fierului și a osului- orfevrăria etc.), tipurile de vase ceramice daco-romană). Apare ca evidentă integrarea organică a regiunii în aria etnogenezei românești (vatra vechii Dacii) caracterizată arheologic în perioada precizată mai sus prin aspectele regionale (Ipotești-Cîndești, Costișa-Botoșana, Bratei 2 — Sighișoara) ale unei culturi materiale și spirituale unitare.

REPARTIȚIA PE MICROZONE GEOGRAFICE

I. Depresiunea Ciucului

A	B	C	D	1	E	2
1. CETAȚUIA	○					
2. COZMENI	○					
3. DELNIȚA	○					
4. MIERCUREA CIUC (2)	○					
5. MIHAILENI	○					
6. SÎNSIMION	○					
7. TOMEȘTI	○					
8. TUȘNAD	○					

II- Bazinul Tirnavei Mari

A	B	C	D	1	E	2
1. BETEȘTI	○					
2. CECHEȘTI	■					
3. CHEDIA MARE (2)	■					
4. CRISTURU SECUIESC (3)	○	■				
5. CRIȘENI	■					
6. CORUND			○			
7. ELISENI	■					
8. FILIAȘ	■					
9. FIRTUȘU				○		
10. GOAGIU	■					
11. MEDIȘORU MARE	■					
12. MEDIȘORU MIC	■					
13. ODORHEIU SECUIESC	○				○	
14. OTENI	■					
15. PORUMBENII MICI (2)	■	○				
16. ȘIMONESTI (3)	■					
17. VIDACUT	■					

A. Localitatea B. Așezare deschisă C. Așezare fortificată
D. Descoperire izolată (tipare bronz) E. Descoperiri monetare:
1. tezaur 2. izolată

○ Sec. VI—VII e.n.

■ Sec. VII—VIII e.n.

AȘEZAREA PREFEUDALĂ DE LA CRAIOVA (FINTINA OBEDEANU)

G. Popilian,
M. Nica

Cu ocazia unor excavații cu caracter edilitar, efectuate cu mulți ani în urmă, la ieșirea din Craiova, pe dreapta șoselei ce se îndreaptă spre Drobeta-Turnu Severin, în spatele Fintinii Obedeanu, au ieșit la iveală numeroase obiecte arheologice. Acestea aparțineau mai multor epoci istorice, dar cele mai numeroase erau din secolul al VI-lea. În anul 1975 s-au putut salva numai patru locuințe. Așezarea este situată pe terasa mijlocie a Jiului, în apropierea unor puternice izvoare, ceea ce a făcut ca această zonă să fie locuită încă din epoca neolitică (ale cărei urme sînt sporadice) și în prima epocă a fierului. În secolele al XIV-XV-lea peste așezarea prefeudală s-a suprapus un cimitir.

Solul este nisipos, deoarece ne aflăm în zona nisipoasă, de dune care începe cam de la Filiași și se întinde, mai ales pe malul stîng al Jiului, pînă la vărsarea lui în Dunăre. Această zonă de dune și-a schimbat probabil înfățișarea de-a lungul vremii. Este destul de curios faptul că locuitorii acestei așezări au folosit locuințe îngropate, deși solul nisipos este foarte mobil. Acestea erau adîncite pînă la 0,60—0,80 m. Forma lor era dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Dimensiunile locuințelor măsurasă între 3,40 — 3,50 m și 4 x 3,50 m.

Cuptorul din locuințele din această așezare nu era săpat într-un calup de pămînt cruțat, ca în alte așezări de acest tip, aflate în Oltenia din cauza solului nisipos. El se afla plasat într-unul din colțurile locuinței,

pereții lui erau construiți din bucăți mari de pămînt ars. Printre resturile cuptorului se aflau și pietre arse, probabil erau folosite la întărirea bolții cuptorului. Vatra cuptorului avea forma de potcoavă ale cărei dimensiuni variaau în jurul a 0,60 m. De obicei, în fața cuptorului se află o ușoară albiere, cu circa 0,10 m mai joasă decît podeaua formată în urma tragerii repetate a cenușei din cuptor.

Inventarul se compune, în cea mai mare parte a sa, din ceramică. Există două categorii de ceramică: 1) lucrată la roată, 2) lucrată cu mîna. În așezarea de la Craiova — Fintina Obedeanu, ceramica lucrată la roată predomină, reprezentînd peste 90 la sută. Ea este vădită de tradiție daco-romană cu certe analogii în ceramica descoperită la I-potești.

Ceramica lucrată cu mîna este pregnant legată de tradiția dacică din secolele II—IV e.n., cunoscută în așezările de la Locusteni. Repertoriul formelor este foarte sărac, nu s-au putut constitui, din numeroasele fragmente ceramice descoperite, decît oala-borcan.

Alături de ceramica locală s-au aflat și multe fragmente de amforă romano-bizantine. Contactul cu sudul Dunării este atestat și de unele obiecte de bronz. Dintre acestea amintim o baghetă de bronz, lungă de 0,15 m, care are la un capăt un porumbel, iar la celălalt un cerc. Astfel de obiecte sînt des întîlnite în sudul Dunării, în Bulgaria și în Iugoslavia². La Hirleț în Bulgaria, s-au găsit baghete

de acest gen, iar la unele pe spațele porumbelului era atașată o cruce³. Este deci un obiect creștin.

Sintem de părere, luînd drept criteriu ceramica și bagheta de bronz că așezarea de la Craiova, din punctul „Fîntîna Obedeanu” datează de la sfîrșitul secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea. Această așezare nu este singulară la Craiova. În ultimii ani s-a descoperit în cartierul Cernele, o

așezare identică⁴. De asemenea, amintim că la Făcăi, alt cartier al Craiovei, s-au aflat două locuințe din secolul al VI-lea⁵.

Dacă amintim că la Craiova și în împrejurimile ei s-au descoperit așezări daco-romane din secolele II—III (în punctul **Hanul Doctorului**) și IV—V (în comuna suburbană Simnic) se poate susține continuitatea de viață în această epocă după părăsirea Daciei de Aurelian.

N O T E

1. I. Welkow, în **Germania**, 19, 1935, p. 154, pl. 4' 15—16; Iordan Ivanov, *Izvestija* (Sofia), 7, 1919—1921, p. 105, fig. 76; V. Ljubanova, în *Pernik 1*, Sofia, 1981, p. 189—190, fig. 132.

2. George Jankovic, *Podunavki deo oblasti Akvisa, u VI u pocetkom VII, veka* (rezumat francez), Beograd, 1981, p. 221, fig. 18, 1—8, 11.

3. Baghetele descoperite la Hirleț (Augusta) ne-au fost puse la dispoziție de Spas Mașov de la Muzeul din Vrața, cu prilejul unor călătorii de studii efectuate în anii 1975 și 1986.

4. Informații primite de la Petre Gherghe.

5. O. Toropu, O. Stoica, în *Historica*, 2, 1971, p. 103—125.

TRADIȚII GETO-DACICE ÎN RITUL ȘI RITUALURILE DIN SECOLELE VI—IX E. N. LA EST DE CARPAȚI

Dan Gh. Teodor

Cercetarea în ultimele decenii a realităților arheologice din regiunile răsăritene ale Daciei în perioada secolelor VI—IX e.n., a reușit să aducă o serie de con-

tribuții valoroase privind elucidarea unor interesante aspecte social-economice, culturale și politice.

Mai puțin studiate au fost și au rămas, din cauze obiective, problemele privind viața spirituală a comunităților sătești autohtone din perioada respectivă. Cu toate acestea, cercetarea complexelor funerare din secolele VI—IX e.n. (deși acestea sînt încă puțin numeroase), a relevat existența mai multor elemente tradiționale geto-dacice în ritul și ritualurile populației locale, ceea ce constituie o dovadă importantă a permanenței factorului etno-lingvistic și cultural autohton, în epoca în care a avut loc și s-a încheiat procesul de formare a poporului și limbii române.

După cum este cunoscut, ritul principal de înmormintare la geto-daci pînă în timpul ocupației romane și chiar după retragerea Imperiului de la nordul Dunării a continuat să fie incinerarea.

În ciuda răspîndirii de timpuriu a creștinismului și a acceptării treptate a ritului înhumăției, în perioada secolelor VI—VII e.n. în regiunile de la est de Carpați unii dintre autohtoni au continuat să practice incinerarea, după cum o atestă cîteva necropole și morminte izolate.

Astfel, în necropola de la Lozna—Străteni, jud. Botoșani, din care s-au dezvelit pînă în prezent un număr de 25 de complexe funerare, mormintele erau constituite numai din gropi simple, puțin adînci, conținînd o cantitate redusă de resturi osoase umane, amestecate cu cenușă, cărbune, pietre înroșite sau afumate, precum și fragmente de vase sparte ritual. Într-un mormînt a fost descoperită și o aplică de bronz care, împreună cu fragmentele ceramice, datează necropola la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea e.n.

Spargerea rituală a vaselor în groapă, prezența pietrelor înroșite sau afumate atestă o serie de practici mai vechi, geto-

dacice, ca și în cazul mormintelor descoperite la Cîndești, jud. Vrancea, unde, pe lângă cele trei complexe de incinerare în groapă simplă, a existat și unul în urnă.

Din această categorie de morminte fac parte și unele complexe funerare aparținînd cimitirului de la Sărata Monteoru, jud. Buzău, din secolul al VII-lea.

Practici funerare locale străvechi sînt documentate și în mormintele izolate de la Udești, jud. Suceava și Hansca, r. Kotovsce în Basarabia, datînd din a doua jumătate a secolului al VII-lea, unde se constată incinerarea trupului și înhumarea separată a craniului. De asemenea, la Cobusca Veche, r. Novanemsc (Basarabia), resturile incinerate a două morminte, din aceeași vreme, erau depuse pe platforme de lut, împreună cu cioburi sparte ca ofrandă, practică rituală tot de sorginte geto-dacică.

Caracteristicile mormintelor de incinerare din secolele VI—VII e.n. amintite mai sus se deosebesc de altele din aceeași vreme, descoperite la est de Carpați, care aparțin prin ritual unor populații alogene (în speță, slavi).

Ritul incinerăției și unele ritualuri străvechi legate de el, deși în proporție mult mai mică, continuă să fie practicate și în secolele VIII—IX e.n., după cum o dovedesc descoperirile de morminte în urnă de la Vinețești și Dodești, jud. Vaslui, Galați — Valea lui Tuluc și Serdarul (Șendreni), jud. Galați. Cu unele excepții, descoperirile fiind în timploare, este posibil ca mormintele de incinerare menționate să fi făcut parte chiar din necropole birituale.

Alături de ritualurile legate de incinerare, și în unele morminte de înhumare, chiar de caracter evident creștin, din perioada secolelor VI—IX e.n., se în-

tilnesc unele practici mai vechi, de origine geto-dacică (depunere de cărbune de lemn, pietre, ofrande de animale, vase de lut etc.), ceea ce arată că tradițiile străvechi au fost deosebit de puternice, în pofida acceptării pe scară tot mai largă a obiceiurilor creștine.

Aceste tradiții vor continua să se mențină neschimbate secole de-a rîndul, conferind vieții spirituale românești un caracter propriu, original, care îl deosebește (în ciuda numeroaselor elemente păgîne comune), de acela al popoarelor învecinate.

MĂRTURII ARHEOLOGICE ALE CONTINUITĂȚII POPORULUI ROMÂN ÎN SPAȚIUL JUDEȚULUI MUREȘ ÎN PERIOADA PREFEUDALĂ (SEC. III—IX)

Valeriu Lazăr

Literatura arheologică încorporează pînă în momentul de față 58 localități din județul Mureș (cu 110 puncte topografice) în care s-au făcut asemenea descoperiri, de factură prefeudală.

Aparent s-ar crede să descoperirile prefeudale sînt numeroase, ținîndu-se seama de suprafața județului Mureș. În realitate, ele sînt încă puține și încă puțin cunoscute. Pînă în ultimele decenii nu au existat preocupări sistematice, metodice în cercetarea mărturiilor arheologice ale perioadei prefeudale. Cele mai multe dintre acestea au fost scoase la lumină în mod întâmplător. Așa se explică încă faptul că există mărturii arheologice mai restrînse, mărturii menite să oglindească perioada în discuție.

Multe descoperiri provin din sondaje și săpături arheologice efectuate mai demult (Band, Sintana de Mureș, Tîrgu Mureș) sau din ultimele decenii (Bezid, Iernut, Lechința de Mureș, Morești, Sălașuri, Sighișoara ș.a.).

Există însă și descoperiri recente, puse în lumină, de asemenea, prin săpături arheologice (Luduș, Singeorgiu de Mureș). Toate asemenea descoperiri pot astăzi să demonstreze, fără tăgadă, continuitatea poporului român în spațiul județului Mureș, continuitate neîntreruptă în perioada prefeudală.

Gama mărturiilor prefeudale descoperite provin din structurile unor cetăți ale perioadei (Albești, Batoș, Chinari, Jac, Morești, Sighișoara), așezări (Albești, Batoș, Bezid, Breaza, Cipău, Cornești, Gorenii, Iernut, Lechința de Mureș, Morești, Ogra, Petrila de Mureș, Sălașuri, Sighișoara, Singeorgiu de Mureș, Valea Rece, Vidrasău), necropole (Bahnea, Band, Cipău, Cuci, Fîntînele, Iernut, Lechința de Mureș, Morești, Oarba de Mureș, Sighișoara, Tîrgu Mureș, Valea Largă) sau morminte izolate (Cristești, Lechința de Mureș, Sighișoara).

În inventarul acestor mărturii, bogat și variat, predomină ceramica, specifică perioadei, dar e-

xistă și alte categorii de piese, care reflectă civilizația vremii. Acestora li se asociază și tezaururile monetare descoperite (Cipău — „I.C.I-A.“, Cristești, Sighișoara — „Podmoale“, Vădaș) sau monedele izolate (Apalina, Ceuașu de Cîmpie, Cipău — Sf. Gheorghe — „Pe șes“, Iernut, Săbed, Sîngeorgiu de Cîmpie, Voiniceni), piese, în majoritatea lor, bizantine.

Analiza descoperirilor din cele 58 de localități atestă că întreaga perioadă prefeudală conține în ea numeroase mărturii

de continuitate a populației autohtone în acest spațiu al țării, mărturii ce se grefează pe altele mai vechi (în foarte multe cazuri). Reconsiderarea unor descoperiri mai vechi (Band, Sîntana de Mureș, Tîrgu Mureș) demonstrează, de asemenea, că în structura acestora există multe elemente autohtone.

În viitor, cercetarea sistematică, metodică, amplă a perioadei prefeudale în județul Mureș, va aduce în circuitul științific, neîndoielnic, noi și bogate mărturii ale continuității poporului român

REDUCEREA MINEREULUI DE FIER PE TERITORIUL ROMÂNIEI PÎNĂ ÎN SECOLUL VII E.N. ÎN CONTEXT EUROPEAN

St. Olteanu

Potrivit cercetărilor recente, cele mai timpurii vestigii ale extracției fierului din minereu par a fi cele din Orient, regiunea munților Taurus, zona Caucazului, Armenia, datînd din mileniul II î.e.n. (secolele XIII—XII). Nu există încă dovada certă că fragmentele din piese lucrate din fier, descoperite în Mesopotamia la Tell Asmar, Chagar Bazar, Mari sau Alaca, în Asia Mică, datînd din mileniul III î.e.n., provin din fier obținut din minereu. În această zonă, cele mai vechi mărturii ale metalurgiei reducătoare a fierului datează din a doua jumătate a mileniului II î.e.n.; este vorba de descoperirea vestigiilor cuptorului de redus de la Gerar (la circa 15 km de Gaza).

În ceea ce privește Europa, potrivit datelor de pînă acum, începuturile metalurgiei reducătoare se plasează la finele mileniului II î.e.n. și la începutul celui următor pentru multe spații europene: Italia, Grecia, Spania, Britania, Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia etc., perioada de dezvoltare a acestei activități pe teritoriul Europei centrale constituind-o epoca următoare: cea a Hallstattului final și a La Té-nului.

Teritoriul carpato-danubiano-pontic se integrează deplin în acest context european, prin cele 8 așezări în care s-au descoperit vestigii ale reducerii minereului de fier (vetre simple — bowl furnace — sau gropi de redus — slag-pit fur-

nace) datînd din Hallstatt/ timpuriu și mijlociu, cea mai timpurie descoperire fiind cea de la Susani, com. Traian Vujia, jud. Timiș (circa 1100—1000 î.e.n.), dacă verificările de rigoare vor confirma aceasta. Oricum, descoperirile de la Babadag, Dervent, Dedrad și Bocșa Montană din Banat și altele din secolele X—VIII î.e.n. sînt realități care nu mai comportă discuții. Această sincronizare a descoperirilor de vestigii ale metalurgiei reducătoare a fierului pe un întreg spațiu european (diferențele cronologice fiind relativ mici) arată că avem de-a face cu o dezvoltare paralelă în timp a metalurgiei reducătoare a fierului, excluzînd existența unui centru european prioritar de unde, apoi, s-a răspîndit această tehnologie în direcțiile cunoscute.

Epoca următoare (a doua jumătate a Mileniului I î.e.n., în special finalul acesteia) reprezintă o epocă de mare dezvoltare a metalurgiei fierului pe întregul continent european. Acum se cristalizează tehnologia reducerii minereului de fier prin apariția diferitelor tipuri de cuptoare de redus, fiind notabilă contribuția, în această privință, a unor civilizații, precum cea romană sau celtică (ultima în special în răspîndirea acestei tehnologii pe spații teritoriale mai întinse).

Pentru sporirea producției acestui metal atît de necesar se creează, în această vreme, noi tipuri de cuptoare de redus minereul de fier; este vorba de tipul de cuptor de redus cu cuvă (shaft furnace) cu deschidere la partea inferioară, pentru evacuarea încărcăturii cuptorului și, totodată pentru activizarea focului prin introducerea unui curent de aer cu

ajutorul foalelor manuale. În același timp, apar noi tehnologii, precum cea a pregătirii prealabile a minereului prin prăjirea lui în cuptoare și, de asemenea, folosirea fondanților (calciu, siliciu) pentru ușurarea procesului de antrenare a părților nemetalice (ganga). Noul tip de cuptor, cu randament superior, este semnalat într-o serie de zone geografice europene, datînd din secolele II î.e.n. — secolul IV e.n., precum în Danemarca (la Sealand, Fünen și Maglegard), Norvegia, Cehoslovacia (la Ricany, Orech și Lovosice), Polonia și altele. Cît despre operația de calcinare a minereului de fier, aceasta este documentată în Britania (la Bardow), Germania (la Altmark) și altele, datînd din secolele II—III e.n. și după aceea.

Pe teritoriul României, prezența noilor tehnologii de reducere a minereului de fier se semnalează în epoca de înflorire a culturii și civilizației geto-dace (sec. II î.e.n.—sec. I e.n.). Așa de pildă, tipul nou de cuptor (shaft furnace), cu deschidere laterală este documentat la Doboșeni — jud. Covasna; la Cireșu, jud. Mehedinți, s-au descoperit cuptoare de calcinare a minereului (roasting furnace), iar la Doboseni, alături de minereu, se aflau grămezi de piatră de var folosită ca fondant. Această „contemporaneitate” a noilor tehnologii pe spațiile întinse europene, departe de a presupune o contaminare și răspîndire a lor din anumite centre prioritare, reflectă un proces de creare și dezvoltare paralelă în timp a unor tehnici superioare de preparare și reducere a minereului de fier pe teritoriul bătrînului continent, cel puțin în

cazul teritoriului carpato-danubiano-pontic.

Perioada următoare, cea a migrațiilor (sec. II e.n. — VII e.n.), mai cu seamă a marilor migrații, se caracterizează în general, din punctul de vedere al obținerii fierului din minereu, printr-un proces de firescă continuitate a acestei activități în spațiile teritoriale menționate; în nici o zonă europeană nu se înregistrează, cu excepția Cîmpiei Panonice (care se poate explica, deocamdată, prin lipsa cercetărilor mai intense) o întrerupere totală și reală a metalurgiei extractivo-reducătoare. Sub raport tehnologic, nu se constată apariția unor noi tehnologii superioare de preparare și reducere a minereului de fier; continuă să fie utilizate tipurile de cuptoare din epoca anterioară, dar cu oarecare încetinire a ritmului evolutiv.

Pe teritoriul vechii Dacii, continuă tehnologia tradiționa-

lă geto-dacă de folosire a cuptorului cu cuvă (shaft furnace) cu deschidere la partea inferioară (vezi descoperirile de la Fizeș — Banat și Ciurel — București din secolele IV—VI), alături de micile cuptoare de tipul vetrei deschise (bowl furnace) sau gropilor simple (slag-pit furnace) și de tehnica de reducere în creuzete de lut de influență slavă veche. O evidență a acestei activități de reducere a minereului de fier pe teritoriul vechii Dacii, în secolele II—VII e.n. arată un număr de peste 40 localități în care s-au descoperit vestigii ale extracției și reducerii minereului de fier (15 Transilvania și Banat, 12 în Moldova și 14 în Muntenia, Oltenia și Dobrogea); o realitate care pune în evidență o statornică viețuire umană, demonstrată de una dintre cele mai edificatoare dovezi ale unei depline continuități istorice.

TRADIȚII

ÉLÉMENTS AUTOCHTONES RELATIFS AUX RAPPORTS DE PARENTÉ EN TANT QUE REFLETS DU SPÉCIFIQUE DE LA ROMANISATION DES DACO-GÊTES

Dr. Stelian Dumistrăcel

I. Du groupe des termes roumains hérités du substrat relatifs à la famille, en général (**băiat, copil, ghiuj, mire, moș, prunc**), nous nous y proposons l'analyse de **mire** (qui, par les significations d'aujourd'hui 'promis, fiancé'; 'jeune homme au jour de son mariage', représente une vocable appartenant à la terminologie de parenté **par alliance**), en étroite liaison avec la possibilité de l'influence d'un élément autochtone concernant l'évolution sémantique (régionale) du mot d'origine latine **ginere** (< lat. **gener**), problème dont l'examen offre des repères sur la signification originaire de l'étyma du roum. **mîre**.

2. Le mot roumain **ginere** est connu sur tout le territoire du daco-roumain avec l'acception étymologique ('gendre'), mais dans les parlers du sud on l'emploie aussi avec la signification 'promis, fiancé' (sur le terrain du roumain, de **ginere** + le suffixe **-ică**, s'est formé **ginerică** 'id.', enregistré dans la partie est de la Valachie). Il y a ici une évolution sémantique inconnue pour les autres langues et dialectes romanes (cf. W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, n° 3730). Dans le nord du territoire de la Roumanie (hormis le Banat et la Crișana limitrophe) pour la notion „promis, fiancé” on utilise le mot **mire**, dont l'origine autochtone est soutenue par la

plupart des spécialistes (C. Poghir, I.I. Russu, Gr. Brâncuș et G. Ivănescu, pour lequel **mire** dérive d'un thrace ***milu** 'bien-aimé').

C'est au niveau des „realia” qu'il faudra chercher l'explication des différences lexico-sémantiques entre les deux aires du daco-roumain, la septentrionale (avec **ginere** 'gendre' et **mîre** 'promis, fiancé') et la méridionale (avec **gîner** 'gendre' et, en même temps, 'promis, fiancé'). L'utilisation, dans l'aire daco-roumaine septentrionale, du lat. **gener** avec la seule signification étymologique (comme en français, provençal, catalan, portugais, italien, etc.) reflète, vraisemblablement, une distinction nette faite par les anciennes populations de cette région entre les notions „gendre” et „promis, fiancé” en tant que deux étapes distinctes en ce qui concerne le statut du jeune homme dans les rapports avec la famille de sa future femme. Le lat. **gener** a été expliqué par le radical indoeuropéen **gem(e)-** 'se marier', se référant spécialement aux parents par alliance. Dans l'analyse des diverses formes des mots IE dérivés, on a également invoqué la possibilité de considérer la signification des termes pour la notion „gendre” comme un reflet du point de vue du „matriarcat” (A. Walde — J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der*

indogermanischen Sprachen, t. I, Berlin — Leipzig, 1930, pp. 574—575).

D'autre part, le double sémantisme 'gendre' et promis, fiancé' d'un seul et même terme dans les parlers méridionaux du daco-roumain n'est pas un fait isolé; on rencontre ces deux significations à l'alb. **dhëndër**, au néo-gr. γαμβρός ainsi qu'au bulg. **zot** (*Dictionarul limbii române*, t. II, I, F —I, București, 1934, s.v. **gînere**). Vue la descendance étymologique commune de l'alb **dhëndër** et du lat. **gener** et le sémantisme comun du mot albanais et du descendant du **gener** dans les parlers roumains du sud, il est à présumer que dans l'idiome des populations gètes du Bas-Danube ainsi que dans ceux d'autres Thraces de la Péninsule Balkanique il y a eu un mot désignant une coutume matrimoniale différente pas rapport à celle appartenant aux population de l'aire septentrionale.

3. Si, pour le développement sémantique en discussion du lat. **gener**, on peut envisager un autre moment concernant la désignation du jeune homme en tant que mari, donc une anticipation de ce statut, le mot de la base de **mire**, du nord, aurait distingué précisément la période immédiatement pré-matrimoniale, qui s'achève le jour du mariage. C'est pourquoi dans les parlers du Banat et de la Crișana (à l'extrémité ouest de l'aire septentrionale) on a même „traduit“ l'autochtone **mire** par les mots d'origine latine **june** et **țînăr** (cf. le dictionnaire cité, s.v. **june**).

Dans ce contexte sémantique on peut rapporter **mire** au radical indo-européen ***merio-** 'jeune homme', comme on a pro-

posé (I.I. Russu, **Etnogeneza românilor**, București, 1981, p. 355, avec une discussion sur les correspondants des diverses langues IE, d'après Walde-Pokorny, *op. cit.*). D'ailleurs, dans le folklore de la Transylvanie on rencontre l'emploi du terme **mire** et de son dérivé **mirel** avec l'acception 'jeune homme' sans aucune liaison (directe) au **mariage** ou à la **famille** de la future femme, mais seulement pour l'état de „prétendant, galant, en somme le garçon d'âge nubile“, ce qui représente la signification du mot indo-iranien **mārya** (Emile Benveniste, **Le vocabulaire des institutions indo-européennes**, I, Paris, 1969, p. 247).

4. Faisant état de tous ces aspects, il est difficile à admettre que dans les idiomes des populations de la zone du Bas-Danube le lat. **gener** a remplacé à la fois le terme autochtone nommant la notion „gendre“ et celui pour „promis“, fiancé“, et qu'il est devenu polysémantique sans motif (on a signalé, tout au contraire, l'établissement des descendants du **gener** pour indiquer, dans les langues romanes, uniquement la notion „gendre“, à la différence de l'emploi originaire, quand il était utilisé pour la désignation des divers parents par alliance, parmi lesquels „le mari de la soeur“ (J. Vendryes. **Sur le nom du „gendre“**: „Revue des études anciennes“, t. 21, 1919, pp. 99, 101). D'un autre point de vue, la raison du changement sémantique en discussion reste toujours à projeter dans les relations établies jadis entre **gener** et un élément autochtone qui même s'il ne désignait plus effective-

ment dans la période de la romanisation des Géto-Daces un certain état de choses) gardait dans le vocabulaire passif le „souvenir“ d'une mentalité archaïque du domaine de l'organisation familiale, issue de la règle de l'exogamie. L'orientation de la recherche sur cet enrichissement de la signification du lat. *gener* par une possible influence du substrat est suggérée d'ailleurs par la comparaison déjà citée avec les sens de l'alb. *dhëndër*, du gr. *γαμβρος* et du sl. *zet*, mots ayant, tous, le même point de départ au niveau 1E (cf. Walde — Pokorny, op. cit. p. 574).

Puisque l'une des caractéristiques frappantes de toutes les langues aux phases socio-culturelles primitives c'est la tendance à concrétiser à recourir aux mots distincts pour souligner des différences insignifiantes d'après l'optique et la mentalité contemporaines (tendance approfondie par Claude Lévi-Strauss), on ne saurait admettre que par *gener-ginere* devenus polysémantiques des différences conceptuelles aient été ignorées ou „nivelées“; il est plus vraisemblable que, dans le cadre du contact avec les parlers autochtones de l'aire bas-danubienne, le lat. *gener* s'est heurté à un mot qui nommait un concept caractéristique, qu'il a remplacé, circonstance pouvant expliquer sa nouvelle acception, analysée plus haut.

5. Pour expliquer le mot *mirre*, on a eu également en vue une „superposition“: le mot peut continuer le lat. *miles* (cf. et le v. sl. *voinù* 'soldat, militaire' et 'promis, fiancé'), mais l'influence d'un dacique **mari-* est pour le moins possi-

ble, postulable sur la base du gr. *Μαρι-αξ*, du skr. *marya-*, du lat. *maritus* (cf. Lucia Wald, Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii Indo-europene*, București, 1987, p. 116). Cette manière de voir les choses, que nous avons prise en considération dans l'examen des significations 'gendre' et 'promis, fiancé; jeune homme au jour de son mariage', met en lumière la possibilité de conversation d'une certaine *forma mentis* appartenant à la population autochtone par des changements portant sur le sémantisme de quelques mots d'origine latine appropriés dans le processus de la romanisation de celle-ci. C'est surtout en liaison avec la découverte des éventuelles (quasi-) *paronymes* qu'on a discuté jusqu'à présent cet aspect: le roum. *mare* 'grand' (< lat. *mas*, acc. *marem* 'mâle') dont le changement de sens se produirait sous l'influence d'un mot autochtone comparable à l'alb. *mallë* 'grand', le roum. *jumătate* 'moitié' < lat. *dimidietas* 'moitié', mais aussi tenant compte d'un élément de substrat supposé d'après l'alb. *gjumës* 'à moitié' (I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 142; cf. et Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 88). La même constatation peut se faire pour le roum. (a) *merge* 'aller' provenant, quant à la forme, du lat. *mergo*, -ere 'sombre', 'être englouti', mais qui peut devoir la signification citée à un dacique **merg-/marg-* 'aller', qu'on déduit de l'alb. *mërgo(n)j* 'aller', 's'éloigner' (Wald—Slușanschi, loc. cit.).

Bien que l'existence d'un double sémantisme du descen-

dant roumain du lat. **gener** 'gendre' reprezintă un cas parțialmente diferent, parce que dans ce cas il n'y a encore aucune preuve sur une ressemblance formelle, la signification originaire de **mire** nous permet de supposer une influence du substrat moyennant un développement sémantique particulier.

L'existence des aires linguistiques unitaires pour la plupart des éléments autochtones

du daco-roumain, a côté des aires régionales du type **mire** (en corrélation avec le sens 'promis, fiancé' du mot **ginere**) et **gresie** 'pierre à aiguiser la faux', des parlars du sud (à la différence de **cute** 'id.' < lat. **cos**, **-tem**, de celles septentrionales) nous ouvre une voie en ce qui concerne l'intelligence du processus de la romanisation par étapes des Daco-Gètes et de l'unité en diversité de celui-ci.

ELEMENTELE DE SUBSTRAT DIN FONDUL PRINCIPAL LEXICAL AL LIMBILOR ROMÂNĂ ȘI ALBANEZĂ: STUDIU COMPARATIV

Vasile Poenaru

Lucrarea reprezintă un punct de plecare pentru delimitarea locului și rolului substratului în vocabularul limbilor română și albaneză și a raportului în care se află două limbi în privința gradului de valorificare a moștenirii lexicale traco-ilire.

Autorul urmărește prezența substratului principal lexical al limbii române, valorificând studiile lui Alexandru Graur¹⁾ Grigore Brâncuș²⁾, Maria Iliescu³⁾ ș.a. Dintre cele 1419 cuvinte trecute de Al. Graur, pe lista fondului principal lexical românesc, 37 aparțin în mod sigur substratului, iar 16 sînt probabil tot din traco-dacic⁴⁾. Cuvintele cu etimologie sigură: **abur**, **baltă**, **brad**, **brinză**, **a bucura**, **buză**, **căciulă**, **cioară**, **cioc** **a ciupi**, **copac**, **copil**, **fărimă**, **flurier** **gard**, **a găti**, **ghimpe**, **groapă**, **jumătate**, **mal**, **mare**, **ma-**

zăre, **măgar**, **minz**, **mos**, **mugur**, **murg**, **spuză**, **rață**, **a scăpăra**, **șopirlă**, **șap**, **țepă**, **vatră**. Cuvintele cu etimologie probabilă sînt: **băiat** **burduf**, **burtă**, **codru**, **creș**, **curma**, **dărina**, **fluture**, **mătură**, **negură**, **petec**, **stăpin**, **stină**, **traistă**. Luînd în considerație numai elementele care aparțin în mod sigur substratului, se ajunge la un procentaj de 2,6% în raport cu totalul cuvintelor fondului principal lexical.⁵⁾

Întrucît în bibliografia albaneză la care s-a obținut acces nu există o listă similară celei făcute pentru limba română de Al. Graur, autorul aplică criteriile prezente în bibliografia românească aferentă pentru a stabili fondul principal lexical albanez. Grupîndu-se lexemele după origine, se stabilește care cuvinte aparțin substratului, cite sînt acestea și în ce raport numeric se află ele cu totalul de

cuvinte aparținând fondului principal lexical.

Se procedează apoi la o compartie cantitativă și calitativă a celor două serii de date.

Se stabilește mai întâi raportul dintre procentajul de cuvinte moștenite prezente în fondul principal lexical al limbii române și rezultatele similare pe teren albanez.

Se stabilește apoi lista cuvintelor care apar atât în fondul principal românesc, cât și în fondul principal lexical albanez.

De aici cercetarea merge în două direcții; mai întâi, se stabilesc criterii semantice de comparare a importanței în limbă pe care o au cuvintele cu etimon comun sau comparabil (număr de derivate, expresii idiomatice etc.); pe de altă parte, se

urmărește punerea în paralel a familiilor lexicale formate în jurul acelor cuvinte ce nu apar simultan pe cele două liste — fondul principal lexical românesc și fondul principal lexical albanez.

Coroborându-se rezultatele obținute, se răspunde la întrebarea privind gradul de manifestare al substratului în fondul principal lexical al limbii române față de gradul de manifestare al substratului în fondul principal lexical al limbii albaneze, subliniindu-se că limba română nu este mai puțin înrîurită de fondul străvechi — dovadă sigură a continuității proceselor lingvistice pe teritoriul vechilor traci.

NOTE

1) Al. Graur, Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române, EA, 1954.

2) Grigore Brâncuș, Vocabularul autohton al limbii române, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

3) Maria Iliescu, Pentru un vo-

cabular fundamental al limbii române contemporane, în LR, anul XXVI, 1977.

4) Al. Graur, Op. cit. pag. 48—55.

5) Gr. Brâncuș, Op. cit. pag. 28—127.

I.-E.* (S) KÉR – „A TĂIA, A SCOBII; A ZGÎRIA” REFLEXE ÎN LIMBILE ROMÂNĂ ȘI ALBANEZĂ

Adriana Ionescu

Pornind de la paralelisme formale și semantice prezentate de o serie de cuvinte românești și albaneze (rom. *scorbură*, *zgar-*

bură, *zgarbură*, *zgîrdă*, alb. *korbull*, *zgarbull*, *shkardhë*), se demonstrează că acestea sînt reflexe ale aceleiași rădăcini (i.-e.*

(s) *ker* — „a tăia, a scobi: a zgîria”) și că, atît în română, cît și în albaneză, ele sînt **moștenite** (din substrat, în cazul românei, din limba bază în albaneză) și nu **imprumutate** de română din albaneză sau viceversa. Se ajunge la concluzia că și în română, întocmai ca în albaneză, există familii de cuvinte de-

rivate de la o bază autohtonă (îndee neacceptată, în general, în lingvistica albaneză, care susține caracterul de **împruut** din albaneză al cuvintelor românești corespondente, bazînduse tocmai pe imposibilitatea grupării acestora în familii provenite din rădăcini indo-europene).

TERMENI AUTOHTONI DE UNELTE ÎN PERSPECTIVĂ ETNOLINGVISTICĂ COMPARATĂ

Zamfira Mihail

Concurența dintre termenii autohtoni și sinonimele lor de altă origine a fost studiată de prof. Gr. Brîncuș în cadrul sferelor semantice. Adriana Ionescu a relevat importanța cuvintelor autohtone în raport cu cuvintele de alte origini, în cadrul sirurilor sinonimice.

În cadrul cercetării etnolingvistice comparate a unor cîmpuri onomasiologice din domeniul civilizației materiale, am analizat unele denumiri ale uneltelei raportate atît la termenii de alte origini, cît și la realitățile pe care le denumesc.

Situația termenilor autohtoni, alții decît cei din limba română, în limbile sud-dunărene și poziția lor în cadrul cîmpurilor

onomasiologice respective conduce la sesizarea mai multor diferențe decît asemănări cu situația din limba română.

Termenii a căror istorie va fi urmărită în contextul cîmpului onomasiologic din care fac parte, sînt: **grapă**, **ghimpe** și, într-o altă perspectivă, **daltă**.

În cadrul anchetei internaționale realizate de către Institutul de bizantologie (Sorbona) privind „Forma și denumirea uneltelor în sec. XIII—XVIII în sud-estul Europei” au fost colectate date edificatoare de la specialiști din toate țările sud-est europene. În lumina acestor informații neexplorate încă, am avut posibilitatea să analizăm

comparativ terminologia uneltelor agricole și ale prelucrării lemnului. S-a detașat astfel constatarea că fondul tracic al popoarelor din această zonă s-a perpetuat de o manieră diferită, în funcție de suprastratul lingvistic specific fiecărei arii etnice distincte. În ceea ce privește evoluția semantică a unor termeni din fondul autohton, cum este cazul cuvintului **grăpă**, determinarea sa de către condițiile specifice extralingvistice este neîn-

doilenică. În Albania nu există (nu se practică) faza de lucru „grăpatul” cu ajutorul aceluiași instrument, inițial realizat cu **ghîmpî**, care este **grapă**. Am urmărit comparativ situația și în cadrul limbilor sud-slave.

În aceeași metodologie interdisciplinară, a cercetării termenului și a „realiei” corespunzătoare, sînt prezentate considerații asupra etimologiei și istoriei termenului **daltă**.

STRUCTURI ARHETIPALE ÎN CULTURA PĂMÎNTULUI, OGLINDITE ÎN FILIAȚIA SEMICĂ A FAMILIEI LEXICALE – MOȘ, MOAȘĂ, MOȘIE,

MOȘI, MOȘEAN, MOȘTEAN–

Aurelia Bălan Mihailovici

„Pour atteindre à la vérité, il faut une fois dans sa vie se défaire de toutes les opinions que l'on a reçues et reconstruire de nouveau et dès le fondement, tous les systèmes de ses connaissances” (Descartes)

Cercetarea științifică la sfîrșit de secol XX este confruntată cu una din cele mai dificile probleme, izvorită fie din acumularea datelor specifice domeniului, fie din aplicarea unor metode vechi, păstrate prin tradiție, sau adoptarea altora, conjuncturale, motivate doar prin elitismul speculativ. Lingvistica, cu precădere istoria limbii, a vocabularului în care este inclus studiul etimologiei, a cunoscut cea mai dramatică diversificare în raport direct cu specializarea strictă a lingviștilor care s-au ocupat și de etimologie. „La recherche étymologique a toujours été conçue de façon très dif-

férente suivant les domaines linguistiques. A cet égard l'opposition des indo-européanistes et des romanistes est typique.”¹

Caracterizarea metodei tradiționale care deține supremația de mai bine de 150 de ani este succint redată de clasicistul, istoricul și epigrafistul I.I. Rusu. „Un mare număr de cuvinte românești ... cele cu multe etimologii au rămas neexplicate, neînțelese, ori fals interpretate, iar prezența lor în limbajul românesc constituie „enigme”; în zadar și-au imaginat adesea unii filologi că le-ar fi soluționat prin legături subiective și arti-

ficii ori expediente formaliste, cu variate norme fonetice încărcate asupra unui singur cuvânt invocând excepții și analogii, asimilări, și disimilări, metateze ori treceri semantice și contaminări, — făcute de aceia care cred (după examinarea lui Sextil Pușcariu) că rutina poate înlocui intuiția și care construiesc acele edificii complicate, savante, cărora le lipsește numai puterea de a convinge.²

Dintre lingviștii români care au studiat elementul anteroman (autohton) după modelul lui B. P. Hașdeu, adică în perspectivă etnografică și istorică, au fost Al. Philippide, Ge. Giulea, Const. Diclescu, Th. Capidan, iar dintre cei contemporani, Ge. Ivănescu, I. I. Rusu și Gr. Brâncuș. Al. Philippide și C. Diclescu au fost tentați deseori să interpreteze structura arhaică, identică cu un lexem vechi grecesc, drept un împrumut din această limbă, ipoteză greu de admis deoarece noțiunile exprimate de aceste cuvinte sînt noțiuni fundamentale, reprezentative în practica agricolă și păstorit. Un alt argument care exclude împrumutul este absența termenului respectiv în greaca medie și modernă, în timp ce în română cunoaște o dezvoltare impresionantă prin ineputabilul

procedeu al derivării. Tot din acest considerent este exclus împrumutul din albaneză, singura limbă conservatoare, în care elementele comune cu româna au fost și mai sînt din păcate socotite ca împrumut, ca și în cazul lui moș, explicat numai prin analogie cu moshë „vîrstă”.³

Ciudat este faptul că deși în 1944 Ge. Giulea făcea o remarcă logică, de bun cunoscător al structurii lexicului românesc, nimeni nu a luat-o în seamă. „Cum ar putea această familie de cuvinte care pulsează de viață, se proveni din albanezul moshë „vîrstă”? La noi este vorba de un grup de cuvinte social-agrare (s.n.) care nu poate duce la poporul albanez sărac ... apoi sensul albanez „vîrstă” este o noțiune atît de îndepărtată și de puțin concretă încît nu vîd cum poate semantica să explice acest cuvînt fără dificultate drept strămoș al familiei dacoromâne, cu multiplele ei derivate și variante de formă și sens”.⁴

Din multele analize făcute termenilor, de care ne ocupăm, reținem două, cele mai semnificative și de dată recentă. I. I. Rusu notează toate soluțiile.

1. W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963, p. 124.

2. I. I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, ESE, București, 1981, p. 30

3. Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, în DAW, XXII, 1862, p. 1—70; Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Strassburg, 1891, p. 263; TDRG — Tiktin, *Dictionar român-german*, București, I, 1903, — III, 1924; Th. Capidan, *Dacoromania*, II, p. 358—540; Petar Skok, *Arhiva*, XXXVIII, 1931, p. 210—213; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, p. 724; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Edit. pt. lit., 1968, p. 260; Eqrem Cabej, *Sludime etimologjke nefushë të shqipes*, II, Tirane, 1976, p. 94

date, începînd cu **Lexiconul de la Buda (1825)** și sfîrșind cu **Dicționarul limbii române**, (serie nouă, 1967). În privința punctului de vedere acceptat de către autor, subliniem că el este identic cu cel al lui Wilhelm Meyer-Lübke (5), alb. **mot** „an” + suf. indo-european-s, **mōts**, cu radical c „a măsura,” „a cumpăni”, vgr. **μετρον** lat. **metior**, lit. **metas** „an, timp”, deși îi apare neclară reducerea lui **ts** s (š) și nu la c.

Gr. Brîncuș analizează sensul lui **moș** pornind de la un context din cronică lui Gr. Ureche, „Am aflat **cap** și **începătură** moșilor de unde am **izvorit** în țară”, context care nu este analizat în complexitatea semantică, conferită de pletora sinonimică; **cap**, **începătură**, **izvor**, punct de plecare în aflarea sensului ascuns. Fidel părerilor exprimate de înaintașii săi, Gr. Brîncuș conchide: „Evoluția semantică de la „an” la „vîrstă” se explică fără dificultăți. Dezvoltarea amplă cu numeroase sensuri în limba română în raport cu albaneza este un argument pentru a considera că **moș** nu este derivat regresiv a lui **moașă** și nici împrumut din albaneză”.⁴ Cu contextul folosit de Gr. Brîncuș și cu cele două precizări cu care își încheie considerațiile sale ne apropiem de structura de adîncime, de semnificațiile reale ale celor trei termeni,

moș, moașă, moși: Din succinta analiză a prototipului arhaic, conservat în greaca veche, se poate vedea că **moș** desemnează exemplarul prim aflat într-un spațiu determinat care se va defini „cap”, „începătură”, „izvor” și care numai în raport cu generațiile descendente dobîndește sensul de „bătrîn”. Exemplarul feminin, **moașă** și verbul **moși** sînt și mai implicate în actul creator, avînd dintru început și o altă semnificație, „nu dobîndită mai nou”⁵ ci inclusă chiar în structura semică a lexemului arhaic. **Moașă** este cea care **moșește**, adică ajută să apară **vîlstarul**, **mlădița**, **moșul** ca și în cazul altui verb arhaic „copili” „a extrage **puilul**, **côpilul** plantei. Deci semnificația lui **moș, moașă**.

Este accesibilă nu prin analogia cu alb. **mot** „an”, „vîrstă”. „măsură” ci prin înțelegerea relației **spațiu-prim posesor**, stăpîn al locului, **începător** al unei spițe. „Avînd în ceea ce privește locuitorii altă spiță a neamului, au și jûzi deosebiți, reprezentînd fiecare alt **moș, începător** al seminției”.⁶ Definind conceptul de **drept românesc** N. Iorga arată că acesta are trăsături adînci tractice care oglindesc în primul rînd „**legăturile**” omului cu **pămîntul** și **legăturile dintre oameni**, determinate de pămînt. „Pe o **moșie** locuiesc urmașii unui **moș**, unui **bătrîn**,

4. Ge. Giuglea, **Straturi străvechi și stadii de dezvoltare în structura limbii daco-române**, Biblioteca Rerum Transilvaniae, VII, Sibiu, 1944, publicat de Fl. Sădeanu în **Fapte de limbă**, 1988, p. 48, 49

5. W. Meyer — Lübke, **Grammatik der romanischen Sprachen**, I, II, III, Leipzig, 1890—1894/ în Inor, **Etnogeneza românilor**, p. 360.

6. Gr. Brîncuș, **Vocabularul autohton al limbii române**, ESENC., București, 1983, p. 102

7. Romulus Tudoran, **Moașă „sage-femme”**, în **Dacoromania**, vol. X. București, 1941, p. 279

unui înlemecilor sau colonizator și celor dinții vlăstare ale lui". Pornind de la structura semantică arhaică, **pământ-persoană**, afiată în relație cu el, ca lucrător și posesor al lui, analizăm trei lexeme conservate în greaca veche, $\mu\omicron\sigma\chi\omicron\varsigma$, $\mu\omicron\sigma\chi\epsilon\iota\alpha$, $\mu\omicron\sigma\chi\epsilon\upsilon\omega$. În vgr. o, $\eta \mu\omicron\sigma\chi\omicron\varsigma$ -ου indoeuropeanul **mozgh-s** au un sens primar și altul derivat, figurat. Sensul primar este cel de „vlăstar”, „mlădiță”, „butaș”, iar sensul al doilea, „fiu”, „urmas”, dar și „pui de animal (vițel, giunincă)”; prin analogie „băiat, fată (tinărară)”; „copil”. Substantivul $\mu\omicron\sigma\chi\epsilon\iota\alpha$ - α („teren cultivat, plantație cu exemplare tinere), cu butașii” are un corespondent verbal, din aceeași familie, $\mu\omicron\sigma\chi\epsilon\upsilon\omega$, „a planta vlăstari”, „a butași”, cu sensul figurat „a crește”, „a hrăni”. Limba română nu mai păstrează sensurile primare, ideea de „vlăstar”, „mlădiță”, transpuse în folosirea figurată a acestor termeni. Sensul clar de „începător al neamului”, în cazul lui **moș**, **moașă**, este păstrat în limbajul biblic, cu referință la „strămoșii”, „părinții” neamului omenesc, Adam și Eva. Sensul pregnant agrar „teren în care se dezvoltă culturile”, „plantație”, „pepinieră” a generat în cazul substantivului **moșie** un al doilea sens, figurat, „loc natal”, „patrie”. Alături substantivul cît și verbul **moși**, cu varianta **muși**, s-au păstrat și în dialectele sud-dunărene, nu cu sensul „îmbătrinesc”, „mă băbesc”, glosare superficială, ci cu sensul „pregătesc”, „fac să apară un nou exemplar”, reminiscente din limba arhaică care reflectă o realitate nemijlocită. Contextul de limbă veche aromână, **moașe** di abeale țe țin api-le”, explicat „babă din acele ce oprese apele,”¹⁰ iar verbul **mușesc** „mă băbesc” este rezultatul

asimilării din partea redactorului a sinonimiei **moașă**, **babă** pe o singură coordonată semantică „bătrînețea”. **Babă-moașă**, **muia-re-moașă** (cf. ALRM I/II, harta 282) sînt sintagme care diferențiază prin calitatea acordată, de cunoaștere a meșteșugului. Ceea ce a condus spre sinonimia totală cu **babă**, **băbi** este folosirea celor doi termeni, ca termeni tehnici, paralel cu **moașă moși**, încă din perioada de început a influenței slave, mărturie fiind **Dicționarul valachio-latinum**, cunoscut sub numele **Anonymous Caransiensis**, în care „baba = obstetrix” și „băbesc = obstetricor”, glosare făcută exact prin termeni literari corespunzători pentru „sage-femme”. Termenul **babă** „sage-femme” este atestat alături de **moașă** în textele legiuitoare, „babele ce slujesc la naștere” **Pravila de la Govora**, 1640”), dar și aprecierea „va fi muia-re ca aceia de cînsle, **moașă**” (**Pravila Moldovel din vremea lui Vasile Lupu**, p. 206).

Prin aducerea în prim plan a structurii semantice de adîncime, identificată în relația arhetipală, **spațiu-exemplar** (vegetal, animal, uman), transpusă mai tîrziu în relația **teren-prim posesor** (vremelnic sau permanent), aflat într-o legătură directă cu descendenții lui prin calitatea sa de prim om al locului, **moșnean** sau **aulohton**, care vă transmite această calitate a sa împreună cu **moșia** tuturor urmașilor săi, am urmărit scoaterea la suprafață a constantei semantice arhaice, cultura pămîntului. Am încercat să arătăm că „la sémantique” est la partie ou la langue ne peut pas être envisagée en elle-même parce que c’est la partie par ou passe incessamment de la langue au monde et du monde á la langue”.¹²

8. N. Iorga, **Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor**, București, 1908, p. 19
9. id. ib. p. 5—6
10. T. Papahagi, **Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic)**, București, 1963, s.v. **moașă**
11. **Întreptarea legii**, publicată de G. G. Longinescu, București, 1912, p. 212
12. Kurt Baldinger, **Teoria semantică, Hacia una semantica moderna**, Ediciones Alcala, Madrid, 1977, p. 50

ELEMENTE DE SUBSTRAT ÎN OCUPAȚIA AGRICOLĂ A ROMÂNILOR

Georgeta Moraru

Subiectul comunicării își propune să deschidă seria de analize pe marginea problematicei complexe a mult discutatele elemente de substrat din cultura populară românească. În ultimele decenii, științele umanistice au înregistrat rezultate deosebite, în sensul îmbogățirii informației științifice, prin abordarea unor noi direcții de cercetare din perspective inedite, interdisciplinare, atât în plan epistemologic cât și metodologic, fapt ce a dus la un spor de cunoaștere remarcabil, reluându-se teme mai vechi, considerate la un moment dat imposibil de descifrat sau chiar epuizate în privința documentării.

Una din noile direcții de cercetare a abordat și **corelația arheologic-etnologică**, cele două capete ale unui fir lung derulat în timp, de care depinde probarea mult discutatei probleme a continuității, urmărită acum nu prin exemplificări, analogii și similitudini simpliste, uneori forțate, ci în contextul funcționării unor procese caracterizând domenii de muncă, de viață și de mentali-

tate, a unor colectivități precis delimitate în timp și spațiu. În acest cadru își găsesc locul și discuțiile privitoare la „supraviețuirile” unor „rămășițe culturale” străvechi din cultura populară tradițională, a cauzelor și factorilor care au influențat permanența funcționării lor, a mutațiilor și transformărilor survenite în evoluția lor, a poziției și ponderii lor în noul context contemporan etc.

Caracterul complex și implicațiile multiple ale abordării ocupației agricole au făcut necesară adâncirea și diversificarea cunoștințelor prin specializare tematică, prin cercetări-mulți și pluri-disciplinare, efectuate de pe pozițiile tuturor științelor cu problematică agrară convergentă, ca și prin cercetări interdisciplinare de felul celor de **palaeoetnologie** și de **etnoistorie**.

Este important de reliefat actualitatea acestor probleme, și — poate nu întâmplător, noile direcții de cercetare, și-au găsit cel mai larg cîmp de investigații în domeniul ocupației agricole, a aceluia set de activități

productive care au ca preocupare cultivarea pământului cu plante cerealiere, leguminoase, textile, oleaginoase, viță de vie etc., precum și creșterea animalelor, păsărilor, albinelor etc., din cadrul gospodăriei cuprinsă în perimetrul vetrei și moșiei satului, pentru asigurarea existenței zilnice a întregii familii. Formă de activitate productivă de bază în dezvoltarea societății românești, ocupația agricolă a fost și a rămas implicată direct în explicarea multor aspecte socio-economice și istorice, de aici și interesul manifestat față de multiplele sale probleme.

Caracterul de complementaritate și variația raporturilor dintre activitățile productive ce țin de domeniul ocupației agricole, diferite de la zonă la zonă și chiar de la sat la sat, au făcut posibilă fluctuația unor dominante de-a lungul timpului, în funcție de cerințele economiei manifestate în plan general istoric, cărora li s-a dat curs pe măsura posibilităților locale, a tradițiilor și mentalităților comunităților rurale, toate devenind însă o mare disponibilitate de adaptare, lipsa reticiențelor la schimbările vremurilor. În acest context, se pot lămuri și explica raporturile și interacțiunile dintre diversele domenii ale ocupației agricole, în-deosebi dintre cultivarea pământului și creșterea animalelor, precum și evoluția unor ramuri specializate, de felul păstoritului transhumant sau a creșterii vitelor mari, a cailor etc.

Analiza materialelor etnografice, atât în plan sincronie cât și diacronic, din perspectiva paleoetnologiei și a etnoistoriei, a evidențiat supraviețuirea mai multor elemente provenind din diferitele stadii ale evoluției ocupației agricole de pe teritoriul României, desfășurate pe „durata lungă” a dezvoltării unor

structuri bine conturate. S-au precizat elementele unui puternic **substrat agrar preistoric** ce a avut definitorie sinteza agrară neolitică, care a stat la baza evoluției sistemelor agricole ulterioare, perfect adaptat realităților fitopedoclimatice locale, evidențiind existența pădurii ca principal aspect fitogeografic ce și-a pus amprenta asupra desfășurării proceselor de muncă de-a lungul timpului. Elementele sale au fost preluate prin intermediul **sistemului agrar daco-roman** care s-a perfectat pe parcursul ultimelor secole ale mileniului întâi î.e.n. și în primele secole ale mileniului întâi al e.n. S-a dovedit o sinteză bine structurată, omogenă, perfect integrată în ansamblul economic local, având un **specific provincial roman**, a cărui generalizare depășește atât epoca romană cât și granițele Imperiului roman, la nivelul întregului continent european. Această structură agrară foarte viabilă și rezistentă a dăinuit înglobată și restructurată conform necesităților **agriculturii feudale**, „marea industrie” a Evului mediu (F. Braudel), ce caracterizează spații întinse europene, în al cărui context se inserie și agricultura practică în regiunea carpato-danubiano pontică.

În structura ocupației agricole practicate pe teritoriul României la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, se pot distinge coexistind în proporții diferite, variate de la sat la sat, rămășițe, **elemente de substrat**, sub forma unor tehnici de muncă și a unor tipuri de unelte de muncă, mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cele străvechi. Elementele străvechiului sistem agrar se regăsesc atât **tipologic** cât și **lingvistic**, în tehnicile de muncă,

În tipologia inventarului de muncă, în tehnicile de prelucrare a materiilor agroalimentare și în modalitățile de depozitare a lor, în unele forme de organizare socială, îndeosebi în cele cu caracter obșteșc, în ritualurile agrare

din cuprinsul unor obiceiuri de muncă, ca și în obiceiurile ce marchează momentele principale din viața țaranului român, în mitologie, în simbolistica portului și artei populare, în folclor etc.

TEHNICI ȘI SISTEME CONSTRUCTIVE DE VECHĂ TRADIȚIE, ÎN ARHITECTURA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

Ioana Armășescu

Istoria culturii și civilizației rurale nu poate face abstracție de unul din domeniile sale cele mai importante, arhitectura populară. Evoluția biologică și istorică a comunităților umane nu poate fi concepută în absența unui spațiu adăpostit, inițial natural, apoi construit, spațiu necesar desfășurării vieții acestor comunități în toate aspectele sale.

Din acest domeniu, alături de vast și generos, autorul propune abordarea unei arii restrinse ce cuprinde elemente de tehnică constructivă în cadrul arhitecturii populare românești.

Arhitectura populară românească se caracterizează prin folosirea cu preferință a materialelor existente în mediul imediat înconjurător, trecând prin diferite etape: inițial, de la utilizarea lor așa după cum se găsesc în natură, la o prelucrare rudimentară pentru a cunoaște apoi perfecționări însemnate. Evoluția tehnicilor și sistemelor constructive este influențată de mai mulți factori: mediul geografic, cadrul social-istoric, stadiul general al dezvoltării teh-

nicii, dobândirea și transmiterea unei anumite experiențe constructive, o anumită mentalitate care determină alegerea unor formule adecvate posibilităților și aspirațiilor existente într-o anumită etapă istorică.

Cristalizarea caracteristicilor definitorii ale arhitecturii populare românești a constituit un proces de lungă durată, proces care ilustrează două aspecte principale: continuarea unor tehnici străvechi, cunoscute încă din neolitic și îmbogățirea și perfecționarea lor în decursul timpului.

Pornind de la aceste considerente se propun spre analiză aceste tehnici și sisteme constructive întâlnite în arhitectura populară, mărturii ale continuării unor tehnici străvechi, întâlnite în descoperirile arheologice.

Sînt prezentate în cadrul tehnicilor constructive unele și procedee utilizate precum și modul de organizare a elementelor tehnice în sisteme constructive.

Demersul tratează diferențiat pe materiale de construcție tehnice adecvate acestora. Astfel

sînt analizate tehnicile constructive aplicate materialului celui mai utilizat în arhitectura rurală, lemnul, cît și în cazul altor materiale îndelung folosite: pămînt, piatră.

Sînt prezentate cîteva caracteristici ale procesului de construcție în cadrul arhitecturii tradiționale.

— cristalizarea unei tehnici principale, ca rezultat al unei îndelungate practici;

— cristalizarea tehnicilor combinate sau mixte, ca soluție în rezolvarea problemelor ridicate de absența sau înapoierea unor materiale.

— mutații intervenite în ponderea uneia sau alteia din tehnicile folosite.

Sînt analizați factorii care

concură la o dinamică variabilă a procedeelor tehnice.

Analiza se efectuează prin compararea situației prezente în arhitectura tradițională, așa cum s-a conservat ea și descoperirile rezultate din cercetările arheologice în domeniul tehnicii de construcție.

Una din concluziile care se impun este și aceea potrivit căreia tradițiile constructive cristalizate încă din neolitic s-au perpetuat și transmis de-a lungul secolelor, regăsindu-se cu pregnanță în exemplare valoroase ale arhitecturii populare românești, argument esențial pentru existența și continuitatea unei populații stabile pe acest teritoriu.

ELEMENTE ARHAICE ÎN ARHITECTURA RURALĂ DIN ȚARA MOȘILOR (MUNȚII APUSENI)

Ana Bârcă

Țara Moșilor se identifică geografic cu bazinul superior al Arieșului. „Crîngurile” risipite pe înălțimi sînt așezările caracteristice pentru această zonă etnografică. În Țara Moșilor s-a constatat densitatea cea mai mare de locuire față de alte zone muntoase din țara noastră. Continuitatea elementului autohton a fost asigurată de stabilirea populației în așezări devenite permanente, deși mobilitatea crîngurilor și mărimea lor au fost caracteristici fluctuante.

Gospodăriile din vatră nu reprezintă singurul nucleu de viață în satul risipit sau cu grupuri izolate de case. Se manifestă o perpetuă mișcare între

zona cu funcție de locuire permanentă și cea cu funcție economică intensă, dar de locuire temporară.

Din structura gospodăriei două sînt construcțiile care au conservat pînă în prezent elemente de arhitectură arhaică: casa și șura.

Casa tradițională, monocelulară și cu un mic turnat, pe lângă funcția de locuit, de nucleu al existenței complete, a avut și funcții de depozitare și chiar de adăpostire a 1—2 animale, într-un mic grajd aflat la nivelul inferior. Casele s-au durat exclusiv din lemn, iar temeliele erau din piatră (inclusiv pereții

grajdului sau ai pivniței). Pe bolovani, pe un pat de pietre, pe „picicore“ de pietre sau chiar pe „buciumi“ (trunchi) se așteau tălpile cioplite pe patru fețe. Peste ele se ridicau pereții din birne de brad. Spațiile înguste rămase între birne se astupau cu paie, pământ și gunoi animal. Pentru deschideri se tăiau birnele în locuri însemnate și în birne se fixau cruci de lemn („roșteie“). În tăietura pentru uși se montau tocure masive din lemn cioplit, în care se practicau șanțuri dăltuite. În acest șanț se introduceau capetele de birne cioplite cu secura, în formă de pană și rigidizarea îmbinării era asigurată de cuie de lemn.

Sistemul de încălzire caracteristic locuinței era vatra cu camniță. Vatra este locul propriu-zis al focului și al pregătirii mâncării fierte. Aceasta este o platformă din lespezi de piatră lipite cu lut și înălțată pe un zid de piatră sau butuci din lemn. Corpul camniței (hornul) era format din patru lespezi de piatră susținute de câteva elemente din lemn. În podul casei, în directă legătură cu camnița, se construia un fel de coș tot din piatră, ce orienta fumul în direcție oblică și stingea scintele, care nu puteau ajunge la acoperișul de paie sau șindrila.

Șura este una dintre primele anexe, ca importanță, în cadrul construit. Cu funcțiuni de depozitare a cerealelor și spațiu de treierat manual (îmblătit), șura, aflată de obicei în hotarul vetei, era o construcție poligonală. Tipul acesta de șură a fost mai bine cunoscut ca cel mai vechi. Șura hexagonală cu două intrări („șăuituri“) a cunoscut o arie

mare de răspândire în vestul țării (acest plan n-a fost limitat la granițele României). Ea apare în gospodăria permanentă nu mai mutată din ansamblul gospodăresc temporar.

Ridicate pe bolovani și grinzi din trunchiuri de molid cioplite ușor pe două fețe sau pe patru și îmbinate în cheatori puternice, șurile aveau fie învelitori de paie de secară sau alac amestecate cu cedină, fie din cedină amestecată, cu așchii rezultate din prelucrarea doagelor de vase de lemn, fie din șindrila. Materialul și tehnica de realizare a acestor impresionante învelitori sînt în relație cu limitele de minimă și maximă altitudine la care sînt situate așezările care permit sau nu cultivarea păioarselor.

Birnele pereților sînt consolidate prin cuie mari de lemn de frasin („melci“), elemente pe care le întîlnim și la șarpanlă.

Unele însemnări incizate pe tocurele ușilor, în caractere chirilice (scriere „în potcoave“), reprezintă încă un semn al vechimii acestor construcții.

Fiind folosit atît la case cit și la anexele gospodărești, sistemul structural în care sînt realizate construcțiile din această zonă este deosebit de unitar.

Geograful R. Fichoux, care a întreprins campanii de cercetare în nordul și vestul țării noastre la începutul sec. al XX-lea, semnala rusticitatea și arhaismul universului sătesc din Valea înaltă a Arieșului, punînd problema regăsirii aici a vechiului element autohton, dac și al colonizării romane.

ELEMENTE DECORATIVE CU SUBSTRAT GETO-DACIC ÎN ARHITECTURA POPULARĂ DIN NORD-VESTUL ȚĂRII

Radu O. Maier

Lucrarea de față se bazează exclusiv pe materiale inedite de teren, culese de autor în județul Bihor, Arad și Cluj în urma cercetărilor întreprinse în decursul mai multor ani. Ea ridică problemele artei decorative arhitecturale a zonei respective, care face parte integrantă din arhitectura și arta decorativă românească. Artă populară se înglobează în procesul cultural și social, contribuind la caracterizarea spirituală a colectivității, **la progresul ei pe calea dezvoltării** continue din punct de vedere cultural, spiritual și social-economic. Spiritul artistic românesc are o lungă și experimentată tradiție, profund ancorată în dragostea de neam, deoarece, în condiții vitrege de viață, a gândit și a creat o cultură profund națională.

Din analiza atentă a modalităților de **expresie artistică** trebuie să se evidențieze trăsăturile definitorii ale ornamenticii, multitudinea ideilor plastice, variata lor realizare artistică din punct de vedere al formelor stilistice definitorii pentru stilul românesc și mai ales specificul acestuia care este rezultanta îmbinării unui sentiment poetic fundamental cu tendința de construcție viguroasă, din armonia echilibrată a tuturor structurilor artistice grefate pe fondul unei inspirații profund originale.

Ornamentele arhitecturale cu vădită asemănare stilistică cu alte genuri ale artei populare, de o străveche tradiție, trădeză influența reciprocă, princi-

piile artistice unitare și originea comună a diferitelor ramuri ale artei populare. Ele constituie un domeniu artistic în care relevă cu pregnanță ingenioasă a motivelor și temelor cu marea varietate de nuanțe și culori, o îndeminare tehnică excepțională cu un spirit creator artistic deosebit de original. Elementele ornamentale au fost inspirate din întreaga viață a satului, și problemele fundamentale ale omului legate de existența lui, sugerate desori de mediul înconjurător, adaptate, stilizate unorori, trecute prin filtrul fan-teziei talentaților maeștri populari și transmise din generație în generație până în contemporaneitate. Studiul acestor fenomene duce la evidențierea unor deosebiri de la o zonă la alta în ceea ce privește forma și elementele de ornamentică, dar în același timp relevă elementele decorative românești tradiționale care definesc unitatea ei funcțională și specificul etnic național. Cele afirmate au o exemplificare concretă și deosebit de semnificativă în zona Bihorului. În această zonă, vechi leagăn al culturii românești, întâlnim o serie întreagă de monumente de cultură atât laice cât și bisericesti, adevărate opere de artă, care evidențiază cu prisosință legătura organică dintre cultura materială și spirituală, dintre util și frumos, elemente specifice ale modalității artistice, de expresie, a țaranului român. În această zonă, ca și în alte regiuni ale țării, meșterul

popular, folosind minunatele calități plastice ale materialelor de construcție întrebuințate la decorarea casei și acareturilor, folosind o tehnică simplă și un instrumentar redus a reușit să creeze valori materiale de o înaltă ținută artistică.

O parte integrantă a arhitecturii populare o constituie elementele decorative de o remarcabilă frumusețe și multiplă varietate, care pot fi întâlnite atât pe case, biserici, porți, garduri, acareturi, cât și pe diferite obiecte de uz casnic și individual. Aceste creații artistice sînt proprii poporului nostru, sînt rezultatul geniului său creator. Similitudinile dintre lucrările acestei zone și cele ce aparțin celorlalte regiuni istorico-etnografice ale țării sînt absolut evidente, ele întregind ansamblul unitar al artei populare românești, integrîndu-se în mari arii de cultură și civilizație europene. Astfel trebuie exclusă ideea influenței minorităților naționale conlocuitoare, asupra artei și arhitecturii populare românești din Bihor, deoarece se poate observa încadrarea perfectă a ornamenticii zonei în canoanele stilistice ale artei populare românești de pretutindeni și din toate timpurile. Privită în ansamblul ei, zona cercetată este caracterizată prin marea răspîndire, prin frecvența deosebită a formelor și motivele decorative străvechi care constituie scheletul ei ornamental, fiind întâlnite la majoritatea construcțiilor vechi și noi, fie din lemn, fie din piatră sau tencuite.

Ornamentele tradiționale sînt definite printr-un stil decorativ, iar metodele de executare atât de desăvîrșite presupun existența unei tradiții milenare. Numai îndelungata experiență colectivă poate da o asemenea claritate și perfecțiune stilului,

un înalt nivel artistic modelelor. Complexitatea elementelor decorative într-o măsură însemnată a definit arhitectonic tradițional al construcțiilor rurale din zonă, imprimînd astfel trăsăturile specifice ce le deosebeau și în același timp le apropiau de arhitectura și arta țărănească a altor zone ale țării. Tradiția ornamentării în lemn și stocatură — maniera de execuție, materialele, motivele, poziția ornamentelor etc. — a rămas în arhitectura populară extraordinar de statornică, elementele decorative caracteristice zonei avînd o stabilitate constantă de milenii, de exemplu motivul solar, imaginea omului, pomul vieții, cerul, romb, dinte de lup, bradul, funia etc.

Metodele vechi în oarecare măsură au încătușat inițiativa creatoare a meșteșugarului popular pe de o parte, iar pe de altă parte au dus la definitivarea unor elemente decorative persistente în veacuri și transmise sub o formă caracteristică pînă în zilele noastre.

Cristalizată de-a lungul secolelor, ornamentica reflectă în primul rînd concepția omului despre lume, problemele fundamentale ale existenței sale, determinată și condiționată de munca depusă pentru asigurarea ei. Meșterul popular nu copiază natura, el reflectă prin prisma conștiinței sale concepțiilor despre frumos, înțelegere a vieții și a fenomenelor naturii. Paul Petrescu spune: În transcrierea realității, poporul a dovedit o mare putere de abstractizare și sintetizare. Unele din imaginile întâlnite în natură și anume acelea care au impresiionat puternic imaginația omului și care influențează direct viața sa, — soare, lumină, om, corpac, animal — au fost transfor-

mate în cadrul unui lung proces de stilizare în semne ce au fost adoptate ca simboluri.

Soarele este simbolul ornamental cel mai reprezentativ, cel mai frecvent întâlnit, de o importanță aparte, intrat adînc în conștiința populației din zonă. Din cele mai străvechi timpuri soarele, datorită luminii și căldurii sale a devenit la popoarele atît agricole cît și la cele crescătore de animale un simbol al zeității supreme, a forței naturii celei mai puternice, avînd la început funcție magică, pe care a pierdut-o pe parcursul vremii, rămînînd ulterior doar un motiv, o compoziție ornamentală.

Apariția și reprezentarea motivului solar este universală, el poate fi întâlnit pe monumentele tuturor vechilor civilizații. Mai tîrziu semnul solar se extinde la toate popoarele Europei, inclusiv și a țării noastre unde are una dintre cele mai vechi tradiții.

La unele popoare simbolul solar a fost emblema binelui, cum ar fi la aromânii din peninsula balcanică, care utilizau acest motiv, extrem de frecvent și sub variate forme, pe o serie de obiecte de uz casnic și religios; pe obiecte păstorești, furci de tors, prîsnele de fus, bite cio-bănești „chiricuri” etc.

În arhitectura noastră populară, semnul solar apare ca ornament, atît în construcții ce folosesc lemnul ca material de bază, cît și în structură. Cele mai răspîndite forme ale acestui motiv sînt cercul, semicercul cu razele divergente, rozeta solară, prezente în combinație cu alte motive ornamentale pe case, biserici, porți, mobilier etc. Pentru ilustrarea celor spuse ne vom folosi de cele mai semnificative exemplare din zonă. Bisericile din lemn din Marginea și Cociurla Mare pot fi considerate ade-

vărate capodopere ale genului. Semnul solar se întîlnește în combinația cu rombul, funia groasă și „dintele de lup”, „funia” și zig-zag, „funia”. O variantă a rozetei solare este cercul punctiform cu raze în interiorul lui. Într-o mare varietate de forme motivul solar apare pe case, lucrat în lemn în tehnica traforajului în combinația romb, triunghiul și semiluna sau în relief în stocatură pe frontoanele caselor. Cea mai simplă formă a semnelui solar este un semicerc cu raze așezat la limita dintre perete și fronton, deasupra ferestrei.

O imagine aparte a simbolului solar, o reprezintă compoziția dublă: un soare mic circumscris într-un altul mai mare cu raze triunghiulare sau dreptunghilare, sau un cerc înscris într-un soare cu un orificiu la mijloc, un ochi care veghează viața. Bogăția de combinații ale soarelui cu celelalte motive ornamentale este de-a dreptul uimitoare. Un exemplu extrem de interesant, unic în felul lui și inedit în literatura românească de specialitate, reprezintă motivul ornamental al unei case din Colești, microzona Vascău. Soarele este zgîrlit în stocatură sub forma unui cerc în care se înscrie o cruce, iar din partea superioară a cercului se înalță pomul vieții, avînd o semnificație deosebit de importantă a legăturii indisolubile între soare, dătător de viață și viața. Această formă a simbolului solar a precedat cea cunoscută de noi astăzi, demonstrînd continuitatea milenară a acestui motiv în ornamentica populară. Alte reprezentări ale emblemei solare întîlnite cel mai frecvent pe frontoanele caselor sînt cele în combinația cu „inima”, „dintele de lup”, „pomul vieții”, ex-

trem de stilizat, sau „pomul vieții” și cruce deasupra semnului solar.

Semnul solar este nelipsit pe porțile caselor de la drum, sub forma unui semicerc cu raze realizate din scinduri subțiri sau a inimii cu raze divergente. El figurează pe porțile acareturilor, apărind în combinație cu rozeta solară sau alte motive ornamentale de multe ori lucrate în culori. O compoziție ornamentală deosebit de interesantă, strict caracteristică decorării porților, locului de intrare în gospodărie sau curte este combinația între simbolul solar, simbolul puterii binefăcătoare, și mici figuri antropomorfe (babe) prinse într-o horă, care în credința populară simbolizau duhuri ocrotitoare. În condițiile noi de viață, când arhitectura populară trece prin transformări radicale, motivul solar persistă în ornamentica construcțiilor rurale pe lângă materialele și tehnicile de construcție nespecifice arhitecturii tradiționale.

Astfel simbolul solar cu raze triunghiulare apare pe porțile de tablă cu rozeta solară înscrisă în el și cuprinse împreună într-un disc solar sau executat în ceramică smălțuită pe fațada casei sub forma unor romburi.

Gama reprezentărilor motivului solar se extinde și la decorarea pieselor de mobilier în diferite tehnici, zgîrliere, traforare, sculptare, cum ar fi lăzile de zestre, scaune lungi etc. Alături de rozete solare apare și motivul „S”, a cărui mare frecvență în arta populară românească este cunoscută încă din neolitic, iar combinațiile acestuia cu alte ornamente sînt multiple. Reprezentația solară a acestui motiv este indiscutabilă. Motivul solar este cunoscut și practicat la țesături, costume, cojoace etc. Astfel multitudinea obiectelor pe care apare moti-

vul solar, ne atestă persistența lui în arta populară românească ajutîndu-ne la înțelegerea fenomenului artistic popular din cele mai vechi timpuri, neolitic, epoca bronzului, pînă în zilele noastre, ca o sinteză artistică deosebită cu efecte durabile în mentalitatea creatorilor de artă.

Pomul vieții — este cel mai răspîndit după motivul solar în ornamentica populară, întruchipînd unul dintre cele mai străvechi mituri pre-creștine ale „vieții fără de moarte”.

Ca un motiv decorativ el se întâlnește în diferite forme la toate popoarele din Europa și unele din Asia. Pe teritoriul țării noastre această imagine, persistentă din cele mai străvechi timpuri, a găsit o varietate de forme greu de cuprins. Folosind clasificarea dată de P. Petrescu în lucrarea **Motive decorative celebre** menționăm de la bun început faptul că la noi în țară s-au înrădăcinat trei tipuri ale pomului vieții, care au avut o influență reciprocă; tipul **tracodacic** — brad sau crengi de brad; tipul **mediteranean** — vasul cu torți cu o plantă sau o floare în el și tipul **oriental** — copacul cu rădăcini și animale de pază. În aria județului Bihor se întîlnesc în egală măsură toate cele trei tipuri sus-menționate. O serie de date paleoetnografice, bibliografice și de arhivă ne conduc către ideea că reprezentarea bradului, ca arbore și ca franză, simbolizînd viața, este cea mai veche de pe teritoriul țării noastre, este și o expresie plastică proprie populației autohtone. Bradul apare de cele mai multe ori în relief pe frontoane, pe pereții casei lângă ferestre, ori ca pom întreg, ramuri sau ghirlande de brad deseori colorat. Uneori rădăcina celor două ramuri este îngroșă-

tă sub forma coarnelor de cerb sau în locul crenguțelor de brad figurează ramuri de stejar cu frunze și ghinde, formînd aceleași compoziție ornamentală. După cum am arătat mai sus, bradul apare și în combinație cu motivul solar și crucea. Puternic stilizat, el figurează ca o ramură triplă, ramura centrală avînd o bară orizontală la mijloc ce sugerează imaginea crucii contopite cu cea a bradului ce se desprinde de la o rozetă solară. Această imagine reprezintă un străvechi motiv tripartit — îmbinarea pomului vieții cu simbolul creștin și cel al cultului solar — întîlnit foarte des pe casele vechi bihorene.

Caracteristic zonei este motivul paharului cu vin ce însoțește motivul bradului. Explicația acestui fenomen o putem găsi în marea însemnătate a bradului pe care o are în momentele cele mai de seamă ale vieții omului, cum ar fi nunta (început de viață nouă), sau construcția unei noi locuințe, ocazii însoțite și de „paharul cu vin“. Exemplele de mai sus reprezintă imaginile celui mai vechi tip al pomului vieții — tipul traco-dacic, motiv autohton, care mai tirziu a fost puternic influențat de tipul mediteranean foarte mult răspîndit în zonă. Astfel la mai multe case apare vasul cu pom sau floare, înfățișat ori în maniera simplist naturalistă, ori stilizat după tradiția locurilor, ultima înfățișînd pomul vieții ca pe o plantă exotică pusă în gلاstră, redată extrem de liniar. Ca urmare a contactului cu decorul geometric, apare motivul pomului vieții prescurtat — o simplă floare sau frunză, o înfățișare, extrem de stilizată, a pomului vieții sub forma unui potir cu raze formate din scînduri subțiri, o întîlnim în satul Brusturi. Tipul oriental reprezintă un arbore întreg cu rădăcini, ori

îngroșat la rădăcină, cu sau fără animale de pază. Dacă la originea sa aceasta are un arbore oriental cu păsări și animale exotice, adoptat la mentalitatea creatorilor autohtoni, el s-a transformat în brad cu păsări și animale cunoscute locului, cerbi, iepuri, berze, așezate de o parte și de cealaltă a pomului. Pe lîngă motivul pomului vieții găsim și o cruce înfățișată tot sub forma pomului vieții stilizat, cu un triunghi la bază, ce sugerează imaginea rădăcinilor pomului cu un orificiu la mijloc — simbolul izvorului vieții.

Întrepătrunderea a două sau chiar trei tipuri ale pomului vieții este foarte caracteristică zonei. Astfel bradul traco-dacic apare în vasul cu torți mediteranean sau în vasul răsturnat și cu un mare orificiu, „izvorul vieții“, ce desparte gلاstră în două, dînd imaginea a două rădăcini. Floarea în gلاstră mediteraneană capătă trăsăturile tipului oriental prin adăugarea la baza vasului a unui romb, prin apariția striățiilor de gلاstră, sau a unei linii ondulate în jurul gلاstreii, ce simbolizează rădăcinile pomului vieții, străbătînd vasul cu pămînt. Deosebit de sugestivă este imaginea pomului vieții găsită de noi în satul Lunca. Ea reprezintă un arbore cu trei ramuri pus într-un vas. Fiecare ramură are trei crengi și cile o cruce pe fiecare creangă centrală, formată cu o bară transversală. La baza pomului se desprind două rădăcini care formează un triunghi bine conturat cu un gol — „izvorul“ — evident influență orientală asupra tipului elenistic. Un excelent exemplu al combinării imaginilor celor două tipuri ale pomului vieții într-un armonios ansamblu reprezintă porțile noi din microzona Beiușului. În centrul porții se

află un copac cu trunchi înalt cu două rădăcini. Pe ramurile lui și pe trunchi stau perechi de păsări (tipul oriental), în partea de sus sînt brazi cu cerbi (tipul traco-dacic influențat de cel oriental), iar în partea de jos două vase cu torți cu garoafe stilizate avînd rădăcini vizibile (tipul mediteranean de influență orientală). În stînga și în dreapta pomului vieții de sus în jos trece o viță de vie, mod de exprimare detaliat a motivului elenistic.

Valul baroc pătruns pe teritoriul țării noastre în anii '20 a lăsat amprenta și în configurarea motivului pomului vieții. Astfel, desenul apare încărcat: o gîstră cu flori mari colorate puse pe masă cu față de masă etc. Este demn de menționat apariția bradului pe lăzile de zestre, piesă de mobilier legată de nuntă.

După cum se vede din materialul ilustrativ prezentat, motivul pomului vieții are o vitalitate ieșită din comun, este motivul preferat al creatorilor populari care duc mai departe tradiția străvechilor imagini.

Ca o rămășiță a tipului pomului vieții mediteranean trebuie menționat motivul fitomorf al „viței de vie”, dispus fie pe fronton, fie pe pereții casei, întărit prin culori: verde pentru frunză și roșu pentru struguri. Arhitectura și arta populară din această zonă a țării, se încadrează fără tăgadă în unitatea etnică și națională a poporului român.

mîn din toate provinciile istorice românești, pe de o parte, iar pe de altă parte, ea a contribuit din plin la menținerea ideii de unitate, de continuitate românească, transmițîndu-se aici din generație în generație, nealterată prin veacuri, pînă în contemporaneitate, purtînd în ea însemnele nobile ale aceleiași estetici românești.

În încheiere dorim să menționăm că devine din ce în ce mai acută necesitatea integrării tot mai complexe a valorilor artei populare, a culturii românești în general, în circuitul universal, fapt perfect justificat prin originalitatea și bogăția manifestărilor etnicității noastre. Această integrare în circuitul valorilor universale trebuie să se facă nu numai prin popularizarea monumentelor de artă bisericască din nordul Moldovei, ci și printr-o serie de studii și materiale ca să releve fenomenele de artă populară românească și din alte zone ale țării, cum ar fi cele de la granița de vest, în speță Bihorul, cu inestimabila sa bogăție artistică. Arhitectura și arta decorativă din această zonă de o valoare artistică excepțională, aparținînd în mod egal culturii materiale cit și spiritualității românești, constituie unul dintre coordonatele majore nu numai ale creației noastre populare, ci și ale artei românești în genere, părți integrante ale artei și culturii universale.

Despre o detașare efectivă a studiului tracologiei muzicale de cel al etnomuzicologiei propriu-zise, nu se poate vorbi decât în a doua parte a secolului XX. Premisele se constituie însă deja de la sfârșitul secolului trecut, când Teodor T. Burada relatează în 1876 **Despre întrebuințarea muzicii în unele obiceiuri vechi ale poporului român** și un an mai târziu prezintă **Cercetări asupra danțurilor și instrumentelor de muzică ale românilor**.

În prima jumătate a secolului XX culegerile de folclor muzical, lupta pe plan european a recunoașterii folclorului ca știință aparte, și posibilitățile de contact cultural cu centrul și vestul Europei a intelectualilor români, au constituit conjunctura culturală și socială în care s-a putut afirma o personalitate ca cea a muzicologului George Breazul. Recunoscut drept deschizător de drum în domeniul tracologiei muzicale, cercetătorul român descoperă și susține teoretic și practic existența unui strat profund, moștenit și păstrat de poporul român și aparținând spiritualității lumii trace. Intitulat **Ideii curente în cercetarea cîntecului popular. Moduri pentatonice și prepentatonice**, studiul elaborat în 1947 și publicat în primul volum **Studii de muzicologie** (1965) nu este numai o redare a controverșelor europene legate de folclor în sine, ci chiar o demonstrație, care caută să susțină prin exemple concrete limbajul muzical de cinci su-

nete sau de mai puțin de cinci sunete, baza teoretică pentru recunoașterea unor caracteristici ale fondului arhaic.

Următorul studiu de referință pentru cercetarea tracologiei muzicale, evident preocupată de forma și posibilitățile instrumentelor muzicale populare, păstrătoare de arhetipuri ale surselor sonore, este lucrarea lui Tiberiu Alexandru, **Instrumentele muzicale ale poporului român**, publicată în 1956.

Cîteva ani mai târziu, și din partea arheologilor se întrevede o oarecare direcționare a atenției spre **Viața muzicală și teatrală în antichitate pe teritoriul României**, după cum reiese din articolul publicat de D.M. Pippide.

În primul volum din **Contribuții la istoria muzicii românești**, (1963) Romeo Ghircușiu are un întreg capitol (III) despre **Cultura muzicală a tracodacilor**. Pantomima, serbările populare, cîntecele lirice și funebre, peanele și epodele, numele de muzicanți traci și instrumentele muzicale tracodace sînt subtitluri, continuate în **Sistemul tonal în cultura antică a spațiului carpatobalcanic**.

În același **Studiu de muzicologie** (1965), în care editura muzicală publică studiul lui George Breazul, apare și lucrarea lui Viorel Cosma: **Mărturii arheologice asupra vieții muzicale de pe teritoriul românesc în perioada comunei primitive și a sclavagismului**.

În principal este urmărită temporal apariția instrumentelor ca dovezi arheologice. Elementele referitoare la lumea tracă sînt puține: se subliniază doar legătura dintre traci și sciti, instrumentele presupuse sînt din neolitic, iar cele certe aparțin culturii grecești sau epocii romane; doar dintre reprezentări, unele ilustrează lumea tracă (Orfeu cu kithara, o bacchantă tracică, Cavalerul trac și unele reprezentări cu nai).

Dintre etnomuzicologii preocupați de găsirea fondului arhaic în melodia populară, Ghizela Sulițeanu are un aport deosebit. În 1967 prezintă la un congres din Iugoslavia un subiect de etnomuzicologie comparată: **Formula finalei repetate în folclorul muzical al poporului român și iugoslav.** În același an Gheorghe Ciobanu, **Folclorul muzical și migrarea popoarelor** (Rev. de etnologie și folclor. tom. 12, nr. 3, Buc. 1967), descoperă similitudini între un cîntec de leagăn românesc și o melodie iraniană. Comparațiile dintre folclorul românesc și cel sîrbesc continuă în studiile Ghizelei Sulițeanu și în anii '70 și '72.

În 1973 apare de sub tipar primul volum din serialul **Hronicul muzicii românești**, al cărui autor, Octavian Lazăr Cosma, referitor la **Muzica epocilor vechi**, prezintă arta tracodacilor, muzica în Dacia romană și, în fine, muzica proto-română, care conservă însemnele muzicii trace.

Urmărind în continuare „(despre) un strat folcloric străvechi al poporului român”, Ghizela Sulițeanu prezintă într-o comunicare la Tulcea (1974), **Aspecte etnomuzicologice privind cîteva cîntece de dans a românesc...** Aceeași autoare pu-

blică însă o comunicare care interesează în mod special tracologia muzicală și care, reprezentă de fapt reluarea problematicii expuse de George Breazu. Este vorba de **Premise referitoare la originea tracă a anumitor elemente ale folclorului muzical românesc**, prezentate la al II-lea Congres internațional de tracologie de la București (1976), și care a văzut lumina tiparului în 1980. Noutatea comunicării constă în enumerarea și discutarea anumitor caracteristici ale stratului tracic din folclorul muzical.

În ultimii zece ani, cea mai importantă lucrare a muzicologiei românești pentru epoca străveche și veche, care se sprijină pe dovezile izvoarelor istorice, arheologice, lingvistice și de folclor muzical este „Muzica daco-romană” a lui Vasile Tomescu. Structurată în două mari volume, ea este un corpus de date, absolut necesare unui studiu de profunzime din diferitele subdomenii care intră în sfera de preocupări ale tracologiei muzicale.

În 1988, Gheorghe Ciobanu publică în **Folclorul muzical și continuitatea poporului român** (Rev. de etnografie și folclor, Tom. 33, nr. 4, Editura Academiei, 1988) p. 299—309, al doilea sistem pentatonic anhemitonic, care lipsea la Breazu, atrage atenția asupra influenței iraniene asupra geto-dacilor, și face incursiuni în profunzimea repertoriului de înmormîntare. În **Symposia Thracologica** (1989), Romeo Ghircoiașiu pledează pentru o prezență orientală în sud-estul european antic, construind analogii cu una din datele proble-

mei expuse de Strabon: cultura muzicală grecească: **Cultura muzicală a Europei sud-o-**

rientale și a Mesopotamiei în lumina artei antice grecești și a celei folclorice.

CULTURA MUZICALĂ, ASPECT CARACTERISTIC AL SPIRITUALITĂȚII TRACO-GETILOR. LEGENDE, REALITĂȚI, IPOTEZE.*

VASILE TOMESCU

În viziunea autorilor greci, latini și bizantini, concretizată în scrieri literare, filozofice, mitologice, istorice, în operele comediografilor și tragedienilor, în lexicoane, Tracia constituia patria muzicii și a muzelor, locul de naștere a cîntecului vocal și instrumental, a dansului, a muzicienilor în care trebuie să vedem personaje legendare și reale. Triburile trace — de la cele din nord (geto-dacii) pînă la cele din nord-vestul Asiei minore (frigienii) — își afirmă identitatea în lucrările istoricilor și geografilor antichității, prin modul specific în care cultivau muzica în sincretismul obiceiurilor de viață. Una dintre atestările de referință în această privință se datorează lui Strabo (cca. 58 î. d. Ch. 21/25 d. Chv., **Geografia**, X, IIII, 17'): „Muzica, la rîndul ei, considerată din triplul punct de vedere al melodiei, al ritmului și al instrumentelor, impune chiar această origine tracă și asiatică (. . -). Cei mai vechi muzicieni, Orfeu, Museu și Thamyris se consideră a fi fost originari din Tracia și tot din aceas-

tă țară a pătruns renumele (mai recent) al lui Eumolp⁴. Cu aceeași autoritate cu care Strabo — în lumina tradiției clasice și a mărturiilor contemporane vremii sale — reliefa în cadrul vieții spirituale a tracilor figuri de muzicieni, el caracteriza și din punct de vedere geo- și etnografic popoarele trace (VII, II, 2): „Ori, noi știm că vechii greci considerau pe geți drept un popor trac, că acest popor era așezat, în principiu, de ambele părți ale Istrului, împreună cu misienii, pe numele lor de azi moesii, tot traci de origină, și din care se trag acei moesieni ce locuiesc actualmente între Lidya, Frigia și Troia. Adăugăm că acești frigieni nu sînt alții decît brigienii și că în concluzie ei înșiși sînt de origină tracă”.

Atribuind tracilor însușiri muzicale ca făcînd parte din ființa acestora, grecii dădeau pur și simplu curs predilecției lor spre fabulație și indicau pentru mai multă credibilitate locuri inde-

* Cf. **MUSICA DACO-ROMANA**, București, Ed. Muzicală, vol. I, 1978, vol. II 1982; **CULTURA MUZICALĂ ÎN ROMÂNIA** de la origini pînă în zilele

noastre, Discul nr. 2 **ELECTRECORD ST/M-EXE 02440**. Prezentul text nu cuprinde referirile privind „Organologia traco-geților”-

părtate și personaje străine (azi am spune „exotice“), învăluite de mister, sau, dimpotrivă, în toate acestea ei aveau temelii reale, argumente istorice și etnografice, concetățeni cum erau ai lui Herodot sau Strabo? „Stăruința — afirmă P. Decharme — cu care grecii se referă la artiștii primitivi în raport cu Tracia, ne pare a fi indiciul unei realități: aceea a unor migrațiuni străvechi venite din nord, care ar fi adus cu ele, din regiunea Olympului, considerat ca primul leagăn al muzelor, pînă în Beotia și în Atica, numeroase tradiții muzicale și de poezie sacră“. Aceasta concordă cu opinia lui N. Iorga vorbind despre traci: „În luptele purtate de ei în cultul zeilor, în viața politică, trăsătura predominantă o constituie înclinația spre ceea ce este extraordinar, neobișnuit, acea exaltare poetică ce nu se poate înfrîna“.

Fapte reale și legendare privind muzicalitatea tracilor în general sînt în aceeași măsură elocvente și pentru muzicalitatea geților, ceea ce-l făcea pe Alfred Gutschmidt să afirme, pe baza documentelor culturii antice, că „la tracii din timpul istoric nu lipsesc urme care să permită concluzii referitoare la o viață spirituală, cel puțin la unele triburi, ca de pildă credința în nemurire a geților. Încă în timpul istoric, aflăm dovezi cu totul relevante privind cultivarea muzicii la geți“. În același context, referindu-se la geți, G.I. Kațarov confirmă: „De fapt muzica era cunoscută, de asemenea, de către triburile trace din nord“.

După Wilhelm Tomaschek⁶, numele lui Thamyris, Θαμυρις, citat în *Lexiconul* lui Hesychius sub Θαμυρις, își are rădăcina în *dheme* (a rămîne), *dhe*: *dhe* (a sta); Θαμυρις poate însemna așadar în aceeași măsură compozitor, cîntăreț, poet, sau cîntăreț călător (fahrender Sänger).

Thamyris este atestat, alături de Orfeu, celălalt bard trac, ca autor de imnuri de către Platon (428—347) în celebra scriere *Legile*, Cartea a VIII-a (Νόμοι ἡ Ἰεραὶ νομοθεσίαι)

unde se arată: „mai plăcută (...) decît imnurile lui Thamyris și ale lui Orfeu“.

Publius Papinius Statius (cca. 45—96) îi atribuie străvechiului rapsod legendar apartenența la neamul geților, confirmându-i calitățile de cîntăreț și de virtuos al lirei (Thebaida, Cartea a IV-a, vv. 178—186): „Ascultă de poruncile lui popoarele (...) din Dorian atît de funest pentru getul Thamyris: acest poet, condamnat la tăcerea glasului și a lirei pentru că s-a crezut în stare să triumfe prin cîntul său asupra înțeleptelor surori (căci cine ar îndrăzni să se măsoare cu zeii? tăcu pentru totdeauna, nehibzuit ce-a fost să nu ia în seamă lupta dintre Phebus și Marsyas și moartea crîcnenă a satirului din Celene!“⁷.

Chiar și dramatica legendă a lui Orfeu este evocată în vatra locuită de popoarele traco-gete, cum aflăm în *Georgicele* lui Virgiliu (Cartea a IV-a, vv. 459—462):

460

Însă al Driadelor cer de-a ei teamă umplut-a de tipăt

Falnicii munți: și izbucniră în plîns o Rodopelii culme,

Piscul Pangeei, pămîntul lui Marte-nchinat, al lui Resus,

Geții și Hebrul și țara Oritiei Ateniana.

Într-una din epistolele scrise în timpul exilului la Tomis (9—17), Ovidiu, adresîndu-se regelui Cotys, fiul lui Rhometalces din dinastia care stăpînea ținuturile trace pînă la Dunărea de Jos, afirmă (Publii Ovidii Nasonis, *Epistulae ex Ponto* / Liber secundus / Epistula IX „Ad Cotym“ 53): „Orfeu nu va mai fi singurul poet al acestor locuri,

pământul geților se mîndrește de asemenea cu geniul tău¹⁰¹.

Un interes deosebit în ce privește atestarea de către autorii antici a relației dintre cultul lui Orfeu și spiriualitatea geților îl prezintă aceste fragmente din tragedia **Hercule pe muntele Oeta** de Lucius Annaeus Seneca (42 î. Chr. — 65 d. Chr.)¹⁰²: „În accentele (lirei lui Orfeu — n.n.) în care încetă zgomotul vijeliosului torrent și uitînd să-și continue drumul, unda își pierde impetuosul său elan: cînd fluviile încetară astfel să curgă, bistonii cei de departe crezură Hebrul secăt la geți. Atunci, căutînd să se consoleze (de pierderea Euridicei — n.n.) prin cîntecele sale, iată ce cîntă Orfeu geților pe un mod elegiac: „Zeii înșiși sînt supuși legilor, și chiar zeul care orîndui cele patru anotimpuri ale curgătorului an și care le face să revină rînd pe rînd“.

Cercetările privind religia geților relevă strînsa relație a acesteia cu mitul lui Orfeu; în acest sens, C. De la Berge observă că „afinitățile îndepărtate ale religiei geților cu orfismul au făcut să se atribuie acestui popor o puritate de moravuri cu totul caracteristică¹⁰³“.

Caracteristică specifică a mitului lui Orfeu privind virtuțile supranaturale atribuite artei sonore, vechile credințe ale poporului român învestesc muzica fie cu puteri malefice, fie cu însușiri terapeutice. Imaginația populară a întrupat în **zinc, iele, rusalii, frumoase, șoimane, puternice, măiestre, dinse, vintoase** personaje care amintesc de divinitățile feminine ale cortegiului dionysiac — bacante, de divinități principale — Bendis, sau, direct, de muze, adesea nefaste pentru om, adversarele neînduplecate ale lui Orfeu, simbolul forței muzicii de a umaniza natura și de a înfringe manifestările ei ostile.

Potrivit relatărilor publicate de Arthur și Albert Schott în 1845¹⁰⁴, românii din Banat atribuiă puteri magice dansurilor practicate de ființe imaginare, mitologice: „Zîna vinează cu un mare alai de vrăjitoare și iele în nori. Mulți români se jură că au auzit în văzduh muzica ei festivă. La fel se indică locurile unde ființe supratereștre au dansat împreună cu suita lor și unde din această cauză iarba și vegetația s-au ofilit“. La întrebarea nr. 152 din **Chestionarul** lui B.P. Hașdeu, privind prezența în tradițiile populare a ielelor (zînelor), au fost trimise, în anul 1885, răspunsuri deosebit de interesante pentru cunoașterea modului în care sînt perpetuate elemente ale cultului orfic, concretizate în dansuri și cîntece cu funcție magică, incantații, practici divinatorii și de vindecare, care implică prezența muzicii.

În concepția mitologică populară, ielele sînt întrupări ale forțelor naturii: „Ele cutreeră într-o singură noapte noă mări și noă țări și pocește (!) pe oamenii aceia care în muzică sau în orice artă ar voi să le imiteze. Ele au asemănare cu muzele grece¹⁰⁵“; „Ielele sînt servitoarele lui Alexandru cel Mare. Au fost numai patru; dar au mai înșelat pre trei, cari au băut apa vie din ploscele lor și acum împlă prin aer în atmosferă, și avînd cu ele lăutari joacă, mai cu seamă prin răs_pîntie (. . .). Sînt unii lăutari cari cîntă zicala lor însă pre timpul acesta trebuie să bage în violină un cuțit, căci alt-cum lu ridică și lu duce (!) cu ele“.

Termenul de **iele**, cit și înțelesul pe care l-a căpătat în folclorul românilor au fost explicate pe baza datelor oferite de studiul mitologiei și lingvisticii, în legătură cu tradițiile greco-traco-dace. Este interesant faptul că cea mai veche sursă în această privință are o proveniență folclorică și se află redată în-

tr-un fragment aparținând poeziei lirice Safo (Lesbos, 650—580): „Singurul personaj al folclorului din Lesbos pe care-l citează — comentează Edith Mora vorbind despre Safo — este o copilă, Gello, amintită în poveștile pentru copii; moartă de foarte tânără, ea dădea tircoale leagănelor pentru a răpi pe noii născuți”¹⁵. Acestui nume propriu, prezent în eposul popular din care s-a inspirat Safo, îi corespunde glosa etnică Γελ(λ)ω menționată în *Lexiconul* lui Hesychius Alexandrinus (secolul V sau VI d. Chr.) ca însemnând „geniu eolian”. În variante ca γολου γελω γιλ(λ)ω termenul poate fi întâlnit în scrieri ale autorilor bizantini, cum sînt Nicephor Calisto sau Ioan Damaschinul. Pornind de la acest fapt al existenței variantelor, de neconceput pentru un termen pur elenic și ținînd seama de particularitățile fonetice ale limbii grecești vechi, B.P. Hașdeu considera că γελλω este mai degrabă înrudit cu sanscritul *vélā*, care semnifică în nuanțe apropiate boală, moarte năprasnică, precum și petrecere nestatornică; după savantul român, γελλω din scrierile autorilor bizantini, împreună cu *iele* din folclorul românilor și *vila* sîrbesc reprezintă de fapt „un fonetism nelatin și neslavic, pe care străbunii noștri l-au putut moșteni de la daci”. Mai departe, Hașdeu remarcă: „Coincidența „ielelor” în limba română cu „ghellele” din provincialismul grec anterior invaziunii slavice demonstrează pînă la evidență că grecii și românii n-au putut să le capete unii și alții decît de la vechea poporațiune intermediară între Dacia și Elada, prin urmare numai de la Daci”¹⁶. Lazăr Șăineanu este însă

de părere că termenul de *iele* „nu-i decît personaficarea eufemistă a pronumelui omonim, cu care se crede că se înlătură consecințele fatale ale rostirii adevăratului lor nume”¹⁷. În fine, pentru a lărgi sfera de referințe care permit apropierea tradițiilor, românești de elemente ale culturii lui Orfeu, redăm aceste observații făcute de Wilhelm Schmidt în legătură cu realități din Transilvania: „În pădure — arată autorul amintit într-un volum publicat în anul 1866” — într-un cerc cu iarba călcată se vede urma zînelor doritoare de dans și muzică — frumoasele — care pun în slujba lor pe orice interpret din fluier, ținîndu-l pe unul timp de nouă luni”. W. Schmidt evocă pentru comparație rolul jucat de zînele-fantomă din comedia-feerie în 5 acte *Vișul unei nopți de vară* de William Shakespeare, ale cărei personaje sînt inspirate din mitologia celților.

Revenind la mitul orfic subliniem că unul dintre principiile orfismului rezidă în însăși relația lui Orfeu cu Apollo, etimologia numelui lui Orfeu fiind apropiată de cuvîntul *Ribhu* sau *Rbbu*, epitetul lui Indra, nume al soarelui¹⁸. Ovidiu, în *Metamorfoze*, Cartea a XI-a, îl numește „cîntărețul-preot al lui Apollo” de la care și primise lira. Ar putea fi considerată ca un moment al creației folclorice ce perpetuează lirismul orfic balada românească despre nunta soarelui cu luna, culeasă și publicată de Vasile Alecsandri. În tragedia despărțire eternă la care sînt condamnați eroii baladei se află transfigurat subiectul însuși al legendei lui Orfeu, care a plătit greu dorința de a o vedea pe Euridice înainte de ieșirea din împărăția lui Hades. Iată o variantă modernă a baladei:

Text notat de C. Rădulescu-
Codin în com. Priboieni, jud.
Argeș.

/.../ Ia-ascultă, măi frățioare,
Pleacă soare, să se-nsoare

Atunci soare că venea
Către lună că vorbea:
— Ai tu, soră, ascult'ncoa'

Țese, soro, te gătește
Țese, Iano, isprăvește
Și de nuntă te gătește

Soru-sa îl asculta
Și din gur' așa grăia:
Ia-ascultă măi soare'ncoa':
Unde, frate, s-a văzut
Și, frate s-a pomenit
Să ia sor' pe frățior
Și să trăiască cu dor?

Atunci soare ce făcea?
El de lucru s-apuca.

La soru-sa că mergea
Și nunta că mi-o pornea
Lăutari că-mi aducea
Dumnezeu nu le-ajuta
La ei că se cobora
Și de mină că mi-i lua
Și pe cer îi arunca,
Din gură mi-i blestema . . .

Cultul soarelui avea în Dacia o mare răspîndire căci, concomitent cu adorarea divinităților htoniene în special de către poporul de jos, nobilii aduceau slavă cerului al cărui principal zeu era soarele, simbolul său fiind discul, roata, barca, lebăda, și fiind personificat prin Appolo Hiperboreul din legendele grecești²¹.

„Geții se deosebeau de ceilalți traci prin credința că sufletele merg la zeul cerului, nu sub pământ, notează P.P. Panaitescu²². Cultul cerului, confundat cu soarele la geți, este continuarea cultului indoeuropean din epoca

bronzului, comun pentru germani, indieni, romani și celți. Tracii sudici amestecați cu lumea mediteraneană, deși aveau și ei pe zeul soarelui și al cerului, au adoptat riturile și zeitățile subpămîntene ale mediteranienilor (Dionysos, Sabazius). De aceea, grecii și tracii sudici își îngropau morții pe cînd geții ca toți indoeuropenii îi ardeau trimițînd fumul rugurilor către cer“.

Un colind notat de Traian Mîrza, în com. Sintandrei, jud. Bihor este deosebit de relevant în sensul problemei care ne preocupă,

atît sub aspectul temei — perpetuarea străvechiului cult al soarelui ca generator al vieții — cît și sub aspectul structurii mu-

zical-poetice în care primordial este sincronismul ritmului vorbit, cîntat și dansat:

Masă rotilată,
 Iai domnuțai domn,
Galbenă-i dă chiatră,
 Iai domnuțai domn,
D-on pom răzmurat,
Dă mere-ncărcat.
Soarele lucé,
Merele-și cocé,
Vîntu trăgăna,
Merele-și pica,
Boieri le-alegé,
Bine le puné,
Pîn sine, pă mîne,
Pă ziua dă mîne.
Boieri se luară }
P-aiest drum dă țară;
Luna-n drum le sta
Mîndru-i d-întreba:
— Ce duceți, boieri?
— Mere căpătate
Dela sfîntul soare
Cu mare rugare
Din coate-n jerunți,
P-aiesti vîrf de munți.

Ni se pare justificată atît sub aspectul temei mitologice, cît și sub acela al structurii melodice să stabilim un raport între colindul bihorean amintit și **Imnul soarelui** (versurile 6—14) compus de Mesomedes din Creta, citat activ în timpul domniei lui Hadrian (117—138), exemplu tipic pentru melodia diatonică a epocii antice tîrzii, prezentînd

totodată potențial trăsăturile cîntecului gregorian și ale melosului bizantin care se vor defini ulterior.²⁴ }

Din ritualul de nuntă românesc fac parte cîntări care perpetuează ideea rugăciunii adresate soarelui de mama miresei în vederea protejării acesteia din urmă.

Com. Haieș, jud. Bihor; inf.
Antal Maria.

Cine-i mama mireși
Iasă-n ușa uliți,
Și să roaji cîtă soare:
Hoi, hoi, lerumda, ler mireasa.
„Soare, soare, nănaș mare,
Nu păzi cu ziua tare,
C-am o fic-alergătoare
Păstă munți în alte curți
La părinți necunoscuți;
Nu cunoaște pă nime,
Numai frunza și iarba“.

Dacă prin cultul lui Orfeu se constituia expresia mitic-legendară a forței supranaturale atribuite muzicii, iar cultul lui Dionysos era de fapt un stimulent, un prilej sacru de deslănțuire a pasiunilor și instinctelor prin intermediul muzicii și dansului, cultul muzelor însemna o reprezentare plastică a nevoii interioare, de un ordin superior și abstract, de a exercita virtuțile artei sunetului, poeziei și teatrului, resimțite de traci și apropiate de greci împreună cu însăși practicarea acestor arte.

Cultul muzelor este atestat și în lumea elenistică, așa cum îl aflăm în aria orașelor pontice dobrogene la Histria, unde divinităților care prezidează artele liberale li se dedică un sanctuar *Μουσείο* încă din secolul al treilea î. Chr., mai întâi ca simplă fundație particulară, apoi trecînd în seama cetății²⁶. Monumente iconografice descoperite pe teritoriul românesc, reprezentînd grupul celor nouă muză, atestă cultul împămîntenit aici, pe pămînt getic, în cadrul culturii elenistice, cum a dovedesc *aedicola* aflată la Muzeul Institutului de Arheologie din București sub nr. inv. L.296 și friza aflată la Muzeul de Arheologie și Istorie

Națională din Constanța sub nr. inv. 5223.

În viața publică a tracilor, în manifestările de cult, ca și în cadrul sărbătorilor cu caracter popular, muzica reprezenta un mijloc de exprimare a lirismului, a extazului, a jubilariei orgiastice prilejuite de reînvierea naturii, precum și de divertismentul care relaxează. În general, stările de deslănțuire senzuală sînt legate, așa cum arătam mai sus, de cultul lui Bachus-Dionysos. Cît despre grecii colonizați în orașele Pontului dobrogian, ei aduc acest cult cu dînșii, urmînd a-l celebra pînă tîrziu, în epoca imperială: „Dionysos e un zeu de-al lor, de-acasă, adorat în forme desprinse de veacuri și cinstit cu epitete ce se-nîlnesc în Megara ori în Asia Mică. Dovezile cele mai numeroase ale răspîndirii lui în Pontul Stîng datează din primele secole ale erei noastre. Dar încă din epoca elenistică, în Callatis i se înalță temple (după toate probabilitățile și la Histria și Tomis), iar asociații de credincioși, constituite după pilda religiilor de mîntuire, dispun de mijloace pentru a-și ridica lăca-

șuri proprii, eternizându-și amintirea prin inscripții săpate în piatră²⁷.

Un document de mare importanță atît pe plan istoric, cît și etnografic este decretul înscris pe piatră din ordinul Senatului și al poporului din Dionysopolis (Balceic) — orașul aflat sub protectoratul lui Burebista, avînd ca zeu eponim pe Dionysos (Bachus) —, în cinstea lui Acornicon, fiul lui Dionysos. Prieten și ambasador al regelui Burebista, pe lângă Gaius Pompeius în anul 47 î.Ch., Acornion este încoronat pentru meritele sale cu prilejul serbărilor dionysiace ce aveau loc anual în orașul natal și, atribuindu-se calitatea de preot, îndeplinește ceremonii religioase²⁸.

Bendis, „nume ce înseamnă poate „cea cîntată“, cu numeroase epitete *διδουχος, ρηικη* ²⁹, are, în concepția adoratorilor ei, și atribute muzicale, Hesychius Alexandrinus afirmă, citînd pe Aristofan (cc. 445—386), în *Culegerea alfabetică de cuvînt de tot felul, următoarele*: 25. *μεγαλη Θεος Αριστοφανης εφη την Βενδιν Θρακια γαρ η Θεος*. (25. marea zeiță: zice Aristofan despre Bendis; căci este zeița tracă)³⁰.

Tot Hesychius confirmă identitatea zeiței Bendis a tracilor cu Artemis a grecilor, ca și existența festivităților de adorare a zeiței, numite „Bendi-deia”: 20. *Βενδης η Αρτεμις Θρακηστι Παρά δε Ἀθηναίους εορτη Βενδιδεια*.

(20. Bendis: Artemis a tracilor; la atenieni, sărbătorirea zeiței Bendis)³¹.

Referindu-se la acest loc din lucrarea lui Hesychius: *Βενδης Κυβηβη: Διως κουρας Κυβηβην και Θρηικην Βενδιν*, Wilhelm Tomascheck, afirmînd

identitatea zeiței Bendis cu alte divinități trace, conchide ca ea este „prin urmare, fiica zeului Cerului și întruchiparea orgiastică a naturii, asemănătoare frigieniei Cibelee și zeiței Kotys a edonienilor”³².

Un medalion *ex voto* dedicat zeiței dacice Diana-Bendis, datînd din secolul I î.Chr., din lut ars, cu dimensiunile 10x1,5 cm, descoperit la Sarmisegetusa (Grădiștea Muncelului, jud. Hunedoara) are ca model reversul unui dinar roman republican emis în anul 80 î.Chr. de Tiberius Claudius Neron. Piesa datează din secolul I î.Chr. și se află la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Ceea ce ne interesează aici este semnificația pentru muzică pe care o comportă tema numelui zeiței: **bhend**=apropiat de „a cînta”, „a suna frumos”, „a chiui”; **bhândistha**=h = „chiuind cel mai puternic”, „tipător”, „lăudat întru cele mai bune”; **bhandāna** = „răsunet vesel”, „chiot”; cuvîntul are legătură cu **bind** = „melodic” și cu vechiul termen indic: **vandate** = „laudă”, „glorifică”; **vandana** = „laudă”, „glorifică”³³.

Atestat încă de „părintele istoriei”, Herodot din Halicarnas (cca 484—420), ca discipol al lui Pitagora, Zamolxis era considerat de Diodor din Sicilia (90—cca 20) pe același plan cu alte două mari figuri care personifică spiritualitatea antică: „Zarathustra al persilor, Zamolxis al getilor nemuritori și Moise, profetul lui Jehova”³⁴. Principalul zeu htonic, cu nume curat getic (pe lângă Gebeleizis), simbolizînd fertilitatea solului și stăpînirea imperiului celor trecuți în nemurire, Zamolxis „a întrunit la traci și la geto-daci și atribuțiile profetice ale lui Bacchus-Dionysos — Liber”³⁵. Însăși des-

cendența sa spirituală din învățătura lui Pitagora, marele filozof și matematician din Samos (născut între 592 și 597, mort între 520 și 480), căruia îi datorează primele noțiuni științifice ale muzicii, este pusă pe seama elementelor de ordin mitic pe care fondatorul religiei geto-dacilor le-a putut prelua din Grecia și Egiptul antic. „Elementele orifice din religia, etica și gândirea dacică, atât de asemănătoare cu doctrina pitagoreică, vor fi fost cauza pentru care Zamolxis e făcut și elev al lui Pitagora”³⁶. După cum atestă Strabo (*Geografia*, XVI, 2, 39; C. 762); „Și profeții erau cinstiți, încât erau socotiți vrednici de domnie(...) astfel(... Orfeu, Musaios și zeul la geți, în vechime Zamolxis, un pitagoreu”³⁷.

Ideea sincretismului artistic determinat în mod organic de ritualul vieții spirituale a geto-dacilor, introdus de Zamolxis, a devenit atât de pregnantă în istoriografia antichității, încât

ea se găsește pînă tirziu în *Lexiconul lui Hesychius*³⁸: 15—20 Σαλμοξίς ὁ κρόνος καὶ ορχησὶς καὶ ὠδῆ, Deci: Σαλμοξίς Κρόνος (15—20 Zamolxis = Cronos [Saturn la romani], zeul timpului, tatăl lui Zeus însuși; καὶ= și; ορχησὶς εὖως(η) dans, pantomimă;; ὠδῆ, ης= cîntec, cîntec magic, religioz de război.

Comentînd gîsă de mai sus a lui Hesychius, Karl Müllenhoff precizează că aceasta nu conține „numai un nume pentru Cronos, ci ea a constituit și denumirea unui dans, sau a unui cîntec ori cîntări cultice” reprezentînd o indicație potrivită căreia cultul lui Zamolxis consta din chemări ale zeului, „cu care prilej, în cîntecul lui se dansa și se cînta”³⁹. La rîndul său, G.I. Kațarov subliniază „după cum cîntecul lui Sitalkas este numit astfel pentru că a fost cîntat în cîntecul lui Sitalkas, tot așa trebuie să fi fost cazul cu Zamolxis”⁴⁰.

2. Centre muzicale și muzicieni din Tracia.

Istoriografi originari din Callatis: Satyros, Callatianos, și Istros Callatianos. Documentele privind muzicografia și arta spectacolului muzical-dramatic în epoca elenistică.

Pe pămîntul Traciei din sud pînă în nord au activat importante centre de cultură în cadrul cărora muzica s-a afirmat ca un domeniu de fecunde contribuții originale și, totodată, de dinamice confluente tracogrecești.

În legătură cu aportul oa-

menilor de cultură de origine tracă trebuie menționat Διονυσος ὁ Θραξ, Dionysos Thrax, a cărui celebră lucrare τέχνη γραμματική (*Ars Grammatica*) cuprinde interesante (ed. I. Bekker, Berlin, 1816) referiri asupra modului în care poezia antică era influențată de muzică atât în ceea ce privește structura versului, cît și în ceea ce pri-

vește conținutul afectiv, caracterelor expresive. Dyonisius Trax are în vedere nu numai melodia vocală cu care versul facea corp comun, dar și melodia instrumentală, executată cu predilecție la liră, în acompaniamentul căreia marii rapsozi ai Greciei și Traciei își exteriorizau sentimentele generoase, contemplau frumusețile naturii, elogiau dragostea, exaltau virtuțile morale și fizice; din însoțirea versului cu sunetul lirei s-a născut genul liric însuși și numele dat pentru todeauna acestuia.

Trac de origină, născut probabil în colonia romană din Philippi, Caius Iulius Fedrus, faclist latin (15 î.Ch. — 50 d. Ch.) este, conform propriei sale mărturii, fiul unor meleaguri cărora legenda le-a conferit aura de leagăn al muzicii: „mama m-a adus pe lume în munții Pieriei, acolo venerabila Mnemosina, de nouă ori fecundă, a dat lui Jupiter corul zeitelor artelor”⁴¹.

În prolog la Cartea a III-a a **Fabulelor**, Fedru afirmă, făcând aluzie la **Bucolicile** lui Virgil (Egloga a IV-a, vv. 55—57), dragostea până la divinizare a tracilor față de personajele care simbolizează muzica: „Poporul trac își numără scriitorii printre zei: tatăl lui Linus este Apollo, Muza este mama lui Orfeu, care prin cântecele sale mișcă stîncile, îmblinzește fiarele sălbatice și ține în loc Herbul năvalnic dar fermecat”⁴².

Concomitent cu procesul de asimilare a valorilor artistice create de geniul popular trac sau de personalități legendare sau reale aparținînd neamurilor trace, cultura greacă a știut să preia și să activeze cu tot atîta forță contribuția propriilor colonii întemeiate în perimetrul locuit de traci sau în contiguitatea acestuia. Fondat

la sfîrșitul secolului al VI-lea î.Ch. de coloniști din Heraclea Pontică, pe locul așezării indigene menționată de autori ca Plinius cel Bătrîn sau Strabo, sub numele de **Cerbas** sau **Acervus**, Callatis va deveni unul dintre cele mai înfloritoare centre economice și cultural-artistice ale civilizației grecești și elenistice. Pe lângă faptul că pe vatra străvechiului Callatis a fost descoperit un „mormînt cu papyrus”⁴³, aceeași colonie dobrogeană este patria unor autori de scrieri care conțin date, observații, caracterizări privind aspecte ale culturii muzicale, teatrale și etnografice ale perioadei antice și care s-au bucurat de faimă în multe dintre exegezele vieții spirituale apărute ulterior. În a doua jumătate a secolului al III-lea î.Ch., la Callatis a văzut lumina zilei **Σατυρος ο Καλλατιανός**, Satyros Callatianos (Satyros din Callatis). Originea sa este atestată de **Papyrus nr. 558/pezzo 8** descoperit în Biblioteca din Herculaneum (Italia) și publicat de Wilhelm Crönert⁴⁴. Acest manuscris este considerat a fi **βίος Σωκράτους (Bibliografia lui Socrate)** aparținînd lui Philodemos, poet și filozof epicurean, contemporan cu Strabo, autor al unei dizertații despre muzică în cel puțin patru cărți **Περὶ μουσικῆς**:

5... **Σατυρος ὁ καλλατιανός φησι(ν τῷ Σωκράτει ...)**
(5... Satyros Callatianis spune în Socrate...)

În ceea ce privește originea callatiană a lui Satyros, ni se pare relevant un pasaj cu substrat autobiografic cuprins în opera acestuia, **Biografia lui Euripide**, transmisă pe un papyrus descoperit la Oxyrhynchos (Egipt).

Fr. XXXVIII, col. 3: „Eu n-ati vrea să cunosc vuietul uriașelor talazuri ale mării, departe de casa mea de lângă Dunărea aurită sau navigând prin Bosfor”⁴⁵. Activ în timpul domniei lui Ptolemeu al IV-lea Philopator (221—204, 203) la Alexandria, focar vestit de cultură, și la Oxyrhynchos, centru de cultură elenistică și latină de unde provine un celebru papyrus cu notație muzicală, Satyros a elaborat o serie de *Biou* biografii ce prezintă un interes considerabil pentru cunoașterea aspectelor privind viața și opera celor trei mari tragedieni Eschile, Sofocle și Euripide, cu referiri prețioase la arta dramatică și muzicală a timpului.

Satyros este epitomat în scrierile lui Ateneus din Naurcatia sub numele de **Peripatheticos**, ceea ce confirmă apartenența lui la școala filozofică a lui Aristotel. Hieronimus (cca 347—420) îl citează printre „autorii de literatură profană” alături de Aristoxene din Tarent, marele teoretician al muzicii: „Printre greci, Hermippus peripateticianul, Antigone din Kakos, eruditul Satyros și Aristoxenes, muzicianul”⁴⁶.

În fragmentele care se referă la muzică, Satyros arată între altele:

Fr. XXXIX, col. 5: „...la colțul străzilor cîntărețele din flaut surd pentru tine astinomial”⁴⁷. Termenul *astinomial* este explicat⁴⁸ ca desemnînd o funcție de edil în statele ateniene, în funcția de administrator al orașelor, la întreținerea străzilor și la organizarea festivalurilor; acest ultim sens pare să fie cel mai plauzibil în cazul de față.

Fr. XXXIX, col. 18: „Își compunea cîntecele. Sau nu știi că acestea o spune tot el?” Comentînd susmenționatul frag-

ment, G. Arrighetti observă⁴⁸ că aceste *μελωδίζω* au probabil sensul de „compuse într-un anumit mod”, căci *εζήρκεν* înseamnă „a compune”.

Fr. XXXIX, col. 20: „are de asemenea o gură spurcată”. Și celălalt îl întrerupse: „Calmează-te, prietene! Ce gură poate fi mai dulce decît cea din care ies asemenea cîntece și asemenea versuri”.

(B) „Era într-adevăr, cum ai spus, un mare admirator al poetului”.

(A) „Acestea au fost evenimente vieții lui Euripide. Moartea sa fu teribilă și însoțită, după cum ne povestesc cei mai vechi cîntăreți populari din Macedonia”. (B) „Ce povestesc?” (A) „Există în Macedonia...”.

Fr. XXXIX, col. 22: „... Timoteu, prea puțin apreciat de greci pentru inovațiile sale muzicale și atît de îndrăgostit, luă hotărîrea să se sinucidă; Euripide, dimpotrivă, își bătea joc de spectatori și înșelînd deplin marea lui Timoteu în arta sa, îl consolă și-i spuse cuvintele cele mai încurajatoare și în plus, compuse un **Prooimion** (Prolog — n.n.) la piesa lui, *Perșii*”⁴⁹.

Faptul de a aborda biografia lui Timoteu după încheierea relatării vieții și chiar morții lui Euripide, dovedește credem, că Satyros a avut intenția deliberată să scoată din sfera anecdoticului o problemă atît de importantă și subtilă ca aceea a inovației în muzică, privită aici din punctul de vedere al relațiilor dintre Euripide și Timoteu.

Afirmația lui Satyros potrivit căreia Euripide a compus un **Prooimion** la *Perșii* de Timoteu, merită toată atenția, căci este vorba de acei *Νομος* (**nomos**) reprezentativ pentru

întreaga „muzică cu program“ a secolului al IV-lea antic. Inspirat din evenimentul luptei desfășurate la 29 septembrie 480 î.Chr. în cadrul celui de-al doilea război medic în care flota atenică distruge la Salamina flota lui Xerxes, nomos-ul liric **Persii** se caracterizează prin ingenioase efecte sonore cu caracter onomatopeic.

Desigur Istros din Callatis (și nu Istos Calimachos)⁵⁰ este autorul scrierii *περι μελοποιων* ceea ce înseamnă despre acțiunea de a compune, de a alcătui melodii⁵¹, desemnând pe cel care „compune cîntece“, poetul liric, cîntărețul. Din această operă pe care trebuie să o înțelegem ca pe un „manual al compozitorului de muzică vocală și poate instrumentală“⁵¹, au rămas cîteva fragmente, publicate de Carol Müller. Ele se referă la vestitul citared Frynis din Mitilene, activ în a

două jumătăți a secolului al V-lea î.Chr., cînd epoca lui Pericle era la apogeu: (Schol. Aristop. *Nub.*, 512)⁵² 49. Frynis din Mitilene citared. Relatează că pentru prima dată a învins prin arta interpretării la citară cu prilejul festivităților panathenee pe cînd era arhonte Callis. Era discipolul lui Aristoclide, cel mai de vază citared, care-și însușise genul de artă de la Terpandru; el s-a distins în Grecia în timpul războaiele persice. Aristoclide l-a învățat să cînte la citară pe Frynis, pe care l-a primit la el și pe care, cînd era tînăr, l-a inițiat în arta interpretării la tibia (...). Comediografii (...) adesea îl menționează pentru acele lucruri pe care le-a inovat; căci cîntecul a învins violența după obiceiul păstrat din străbuni. 50. Suidas, vezi Frynis; fragmentul este același, atîta doar că după cuvîntul a învățat menționează în mod special: Istros în această operă care a fost intitulată **Melopoioi** spune că Frynis a fost de neam lesbian, fiul lui Canopos⁵³.

3. Sărbători oficiale și populare și rolul lor în cultivarea muzicii.

Un număr important de inscripții descoperite pe locul vechilor orașe și cetăți pontice din Dobrogea — centru de cultură elenistică și romană cu care geții localnici aveau strînse și multiple legături — atestă activități și funcții muzicale specifice, desfășurate în cadrul asociațiilor de cult sau în mod independent.

Documentele menționează astfel funcția de *ὕμνωδός* **hymnodos**, care uneori este atestată ca fiind îndeplinită de un

grup de *ὕμνωδοι* cu fruntași *προσταται* proprii, „investiți cu atribuții legate direct de pregătirea muzicală“⁵⁴. Este de reținut că, potrivit datelor existente în general în această privință, gruparea de imnozi adopta, în cadrul unor reuniuni *συνόδοι* hotărîri obligatorii pentru asociațiile afiliate; ea cuprindea membrii titulari (între 33 și 36), membrii temporari și membri străini (*εἰζοκίκοι*) toți plătiți o taxă cu titlul de cotizație sau de în-

scriere. Asociația avea în frunte un demnitar *εὐκοσμος* asistat în îndeplinirea funcțiilor sale de un preot *ιερεὺς* și un secretar *γραμματεὺς* ales pe viață *δια βίον*, practicant al cultului imperial *φιλοσεβαστος*. Membrii asociației de imnozi dispuneau de un sediu *ὕμνωδειον*. Semnalat în același context documentar, termenul de *μεσοχορός* este explicat⁷¹ prin conducător al corpului⁷², „dirijor”, sau „director muzical” al unei echipe de cîntăreți, în opoziție cu el, *μουσαρχος* pare să indice pe „instructorul poetic” al grupării. „*Mesochoros*” — în special — subliniază D.M. Pippidi referindu-se la *agones* organizate în orașele grecești din Pontul dobrogean — ete menționat pe toate inscripțiile privitoare la sărbătorile de acest gen. Aceasta nu numai pentru că concursurile figurau întotdeauna în programul acestor manifestări, ci și pentru că, în obținerea victoriei, rolul acestui *mesochoros* era considerat decisiv.” În continuare D.M. Pippidi notează: „Faptul însuși că asociația contemporană cu Severus Alexander se proclamă alcătuită din *ὕμνοδοι* *πρεσβύτεροι* lasă să se bănuiască existența în cetatea noastră a unei alte grupări formată din *ὕμνοδοι* *νεώτεροι* în realitate, numărul echipelor trebuie să fi fost mai mare, dacă ne gândim că în vremea de care vorbim, la Histria favoarea arătată cultului lui Dionysos în-trece pe a oricărei alte divinități și că într-o cetate de proporții modeste, ca a noastră, situată la marginea imperiului, în preziua unei crize economice-sociale, calea potrivită de a rămîne credincioși datinei, organizînd mai departe *agonele* cerute de re-

ligie, era de a pune să se întrecă echipe de cîntăreți. Astfel se explică numărul surprinzător de mare al cataloagelor ajunse pînă la noi, în care numele transmise nu sînt însoțite de mențiunea vreunei demnități colegiale sau specialități agonistice⁵⁵.” Luînd în considerație decerul sculptat pe gîtul vasului, datat spre jumătatea secolului al II-lea, aflat la Muzeul din Histria, sub nr. 364⁵⁶ — curpeni de iederă împodobiti cu frunze și corimbi stilizate — ca și inscripția gravată pe buza vasului, D.M. Pippidi conchide: „Acești *επονοῖται* erau imnozi, fie grupați într-o asociație de sine stătătoare, fie constituind echipa artistică a unei asociații cu caracter nedefinit⁷³.”

Inscripțiile provenind din cetățile grecești, aparținînd aceleiași zone atestă stadiul avansat de organizare a activității concursurilor muzicale-entrăle consacrate ritualului dionysiac. D.M. Pippidi citează ca semnificativă pentru existența de sine stătătoare a asociațiilor de cîntăreți tineri *ὕμνοδοι* *νεώτεροι* și de cîntăreți vîrstnici *ὕμνοδοι* *πρεσβύτεροι* o inscripție de la Dionysopolis (Balceic) datînd din timpul domniei împăratului Elagabal pusă de asociația cîntăreților tineri în cinstea unui binefăcător.

O funcție înrudită cu aceea în-deplinită de imnozi era *χορευτική* *choregia*, oficiu liturgic cu caracter periodic, de obîrșie ateniană, care se află la baza culturii artistice elenistice; el implică din punct de vedere muzical „grija de a înzestra și organiza o *chora* (dans de grup—n.n.)⁷⁴.” Atestă împlinirea acestei funcții o stea de marmură cu fronton, datînd din secolul al II-lea d. Chr., descoperită la Histria. Monumentul, publicat și studiat de Em. Popescu⁷⁵, cuprinde o parte iconografică — sub for-

ma unui relief reprezentînd pe Cibelee tronînd, purtînd în mîna dreaptă o pateră, zeita fiind încadrată de doi lei — și o parte epigrafică. Preoteasă a Cibeleei, Aba se îngrijește de acordarea unor ajutoare bănești asociației de imnozi histrieni.

În alte inscripții din Dionysopolis, cîntăreții, care se autodenumesc *φιλοσεβαστοι* par a fi aparținînd unui **Augusteum**⁶¹, avînd ca scop glorificarea divinității eponime, asimilată cu **Liber Pater** al romanilor și, desigur, glorificarea împăratului însuși. Comentînd textul incizat pe o tablă de marmură cu dimensiunile 1,12x0,48x0,20 cm, descoperită la Tomis (Constanța), publicată de Gr. C. Tocilescu⁶², datată ca fiind din secolul al II sau al II-lea d. Chr., și atestînd existența unor *ὕμνοδοι* Franz Poland afirmă⁶³ că Tomis se situează în ce privește documentarea activității asociațiilor de imnozi alături de alte centre, ca Pergam, Smirna, Efes.

Iconografia ilustrează existența unui cult al artei cîntului, așa cum ne relevă statueta unui bătrîn cîntăreț ce, probabil, făcea parte dintr-un cor atașat teatrului de comedie; piesa a fost descoperită la Callatis (Mangalia). Existența cultului artei cîntului este confirmată și de inscripții, cum este aceea gravată pe fragmentul altarului de marmură dedicat lui Paian Apollon, în calitate de zeu înzestrat cu puterea de a vindeca; piesa, descoperită la Tomis, datează de la sfîrșitul secolului al II-lea — începutul secolului I î. Chr.⁶⁴.

Printre vestigiile legate de un centru ca Romula (azi Reșca, jud. Olt) se află și o cărămidă fragmentară datînd de la sfîrșitul secolului al III-lea; ea semnifică pricepera versificatorilor

locali de a folosi hexametru grecesc în cadrul unor preocupări cu scop educativ-instructiv, pe plan literar și muzical. Acest document, studiat de I.I. Russu⁶⁵, are următorul cuprins:

ale troia-
nului răz-
boaie (evenimente)
după Ho-

(mer să le înveți...)

Gr. C. Tocilescu, primul editor al documentului, vorbind despre importanța cultural-muzicală a acestuia, afirmă: „La Reșca exista un cult pentru Homer” și subliniază: „Faptul că se interpretau poemele homerice nu era un caz izolat. Întreaga educație cultivată a grecilor și romanilor se făcea sub influența acestor poeme care erau biblia tuturor claselor și tuturor vîrstelor; rapsodii le cîntau la mese și serbări; pe aceste cîntări copii învățau scrisul și cititul și un vers de Homer gravat pe un obiect se purta la gît și în sîn ca amuletă apărătoare de nenorociri”⁶⁶.

Conform ipotezei formulată de Erwin Acl⁶⁶, inscripțiile cu caractere grecești și runice gravate pe gîtul și pe fundul vasului de tip *oenochoe*, din argint aurit, descoperit la Tăuteni — Bihor, datînd din secolele IV—V și reprezentînd o creație a culturii romano-bizantine, ar semnifica fragmente ale unei melodii asociate ritualului magic. Funcționalitatea obiectului, ca și prezența unor scene cu caracter dionysiac care cuprind interpreți din *cymbalum*, *symphonium*, *string* și *lyra* ar putea sprijini opinia — în cazul în care ipoteza că este vorba de o inscripție muzicală ar fi confirmată — că melodia notată este legată de celebrarea unui ritual.

4, Mărturii despre prezența cîntecului în viața socială, militară și de curte a traco-geților.

„Mirabila sămînță“, a muzicii, cîntecul creat prin însoțirea sunetului transfigurat artistic cu cuvîntul care exprimă ideea și sentimentul, cu dansul și cu întreg ritualul născut ca simbol al vieții în cadrul tradiționalului sincretism folcloric se înscrie printre valorile fundamentale ale culturii. În paginile frămîntate ale istoriei naționale aflăm începuturile cîntecului ca expresie a credinței, a idealurilor de viață și obiceiurilor propriie locuitorilor acestui pămînt, ca întruchipare a eforturilor pentru înțelegerea misterelor naturii și vieții. Un istoric al genezei cîntecului românesc — ca de altfel al genezei dansului și în general a eposului național — trebuie să se sprijine pe datele oferite de cultura antichității traco-dace și greco-romane, precum și pe datele oferite ulterior de etapa asimilării și dezvoltării melosului bizantin și gregorian, pe schimbul de valori culturale cu popoarele cu care românii au venit în contact. Din această înmănușare de influențe, pe solul vișugos și fecund al spiritualității autohtone de sinteză traco-daco-romană și elenistică s-a cristalizat în cadrul procesului de etnogeneză, marcat de formarea limbii române, cîntecul, ca expresie a sensibilității artistice în formele și genurile ce alcătuiesc tezaurul folcloric îmbogățit prin contribuția nesfîrșitelor generații de creatori și interpreți.

Cea mai veche atestare a prezenței cîntecului în viața reală a traco-geților, în mod distinct față de domeniul mitologiei, anume în activitatea militară și în ceremonialul de curte, se datorește lui Xenofon, istoric și filozof athenian (cca. 427—355):

„După ce făcură libațiuni și cîntară peanul, se ridicară mai întii traci și, sunetul flautului, dansară cu armele pe ei sărind și minuind cuțitele cu multă îndeminare. În sfîrșit, un trac lovi pe un altul în așa fel încît toți crezură că omul a fost rănit. Acesta se prăbuși cu dibăcie. Paf-lagonieni scoaseră un strigăt. Cel care a pus mîna pe armele par-tenerului său ieși cîntînd cîntecul **Sitalkes**, în timp ce cîțiva traci îl scoaseră afară pe celălalt ca pe un mort“.

Relatările referitoare la scena de mai sus, reprezentînd manifestări ale tracilor în genul dansului și al cîntecului războinic, pot fi situate istoric și geografic în lumina următorului pasaj din opera lui Tucidide, în care este vorba de Sitalkes, regele tribului trac al Odrisilor, aliat al atenienilor împotriva macedonenilor: „(Sitalkes) pornește (în anul 429) așa dar de la odrisi, punînd în mișcare întii pe traci ce locuiesc în munții Hemus și Rodope și care se aflau sub stăpînirea sa pînă la mare (la Pontul Euxin și Helespont), după aceea pe geții peste care dai dacă treci munții Hemus, și toate celelalte populații stabilite dincoace de Istru,, mai ales în vecinătatea Pontului Euxin“.

Detalii prețioase pentru înțelegerea originii eposului românesc străvechi ne oferă Jordanes în **Getica**, scrisă în anul 551 de Chr., care se referă la istoria geto-dacilor din epoca lui Burebista și a contemporanului și succesorului său Deceneu mare preot și vice rege: „71. Comunicînd aceasta și alte multe goților (geților) cu măiestrie, Deceneu a devenit în ochii lor o ființă miraculoasă, încît a condus nu nu-

mai pe oamenii de rînd, dar chiar și pe regi. Căci atunci a ales dintre ei pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sanctuare, făcîndu-i preoți și le-a dat numele de **pilați**, fiindcă, după cum cred, avînd capetele acoperite cu o tiară, pe care o numim cu un alt nume **pileus**, ei făceau sacrificii; 72. Restul poporului a dat ordin să se numească **capillati**, nume pe care îl reamintesc pînă astăzi în cîntecele lor, deoarece i-au dat o mare considerație⁷¹.

Datorăm lui Aristotel — secolul IV î.Ch. — o valoroasă referință privind funcția semantică pe care o îndeplinea muzica în viața socială a unui neam de locuitori ai pămîntului românesc de azi. Este vorba de lucrarea *Προβλήματα* în care Stagiritul, întrebîndu-se: „de ce **numele** nu aveau odinioară antistrofe, în timp ce celelalte cîntări corale aveau?“, răspunde: „Desigur, pentru că **numele** erau cîntările unor oameni care se întreceau între ei și care, putînd cînta după bunul lor plac și putînd să-și prelungească cîntul atît cît doreau, aveau nevoie ca piesa să se prelungească și să aibă diverse nuanțe“. Cît despre sensul pe

care Aristotel îl atribuia categoriei de **nomos**, aflăm: „De ce se numesc **nome** (sau legi) melodiile ce se cîntă? Desigur, pentru că înaintea inventării literelor, legile erau cîntate pentru a nu fi uitate. Și acest obicei s-a păstrat pînă astăzi la agatirși. Și astfel același nume a fost dat cîntărilor posterioare, ca și cîntărilor primitive⁷²“.

Or, se știe că atît scrierile istorice ale antichității (Herodot), cît și cercetările arheologice moderne permit localizarea unor triburi de agatirși în zona de nord a Transilvaniei, unde au fost asimilați de către populația tracă autohtonă. Credem că pe acest adevăr istoric se întemeiază Wilhelm Tomaschek atunci cînd afirmă⁷³ despre strămoșii poporului român „Geții și Dacii își transmiteau cărțile lor de legi pe cale orală, sub formă de cîntec, așa cum procedau druizii gali“. În ce privește termenul de **nome**, la care se referă Aristotel, el desemnează, potrivit lui F.A. Gevaert și J.C. Vollgraff⁷⁴, „o temă melodică consacrată de aprecierea universală și constînd adesea într-o simplă linie sonoră, servind ca punct de plecare pentru o mulțime de compoziții muzicale“.

N O T E

1. *Géographie de Strabon*, ed. A. Tardieu, II, Paris, 1873, pp. 343—344.

2. P. Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. a II-a, Paris, 1886, p. 621.

3. Nicolae Iorga, *Geschichte des rumänisches Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I, Gotha, 1905, pp. 14—15.

4. Albert Gutschmidt, *Kleine Schriften von . . .*, vol. IV, Leipzig, 1893, p. 85.

5. G.I. Kațarov, *La vie des vieux Thraces d'après les écrits classiques*. Recueil de l'Académie bulgare des Sciences, vol. I, Sofia, 1913, p. 45.

6. Wilhelm Tomaschek, *Die alten Thraker* (II), în *Sitzungsbe-*

richte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaftlichen Philosophisch-historische Klasse, CXXX Band, Viena, 1894.

7. Stance (...) *Oeuvres complètes* (ed. Nisard), Paris, 1842.

8. Virgiliu, *Bucolica*, ed. D. Murărașu, București, 1967.

9. Ovide, *Oeuvres complètes* (ed. Nisard), Paris, 1843, p. 785.

10. Sénèque, *Tragédies*, Tome IO (ed. Léon Herman), Paris, 1926.

11. C. De la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, p. 31.

12. Arthur și Albert Schott, *Walachische Märchen*, Stuttgart și Tübingen, 1845, cap. *Die Sina*.

13. B.P. Hașdeu, *Chestionar*, vol. IX, *Răspuns din com. Cetățeni din Dealu Plaiul Dimboviței*, jud. Muscel, 20 mai 1885, ff. 195v—196. Ms. Bibl. Acad. Rom.

14. Ibidem, vol. XII, *Răspuns din Mărgineni, comitatul Făgărașului*, 30 ian. 1885, pp. 143—143v. Ms. Bibl. Acad. Rom.

15. Edith Moro, *Sappho, Histoire d'un poète et traduction intégrale de l'oeuvre*, Paris, 1966, p. 329.

16. B.P. Hașdeu, *Originile păstoricii la români. Elemente dacice. Studiu de filologie comparată*, în *Columna lui Traian*, Buc., 5, nr. 5, 6, 7, 9, 1874, pp. 101—107, 124, 156. 173—177, 234, 235.

17. Lazăr Șăineanu, *Studii folclorice. Cercetări în domeniul literaturii populare*. Buc., 1896, p. 172.

18. Wilhelm Schmidt, *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Rumänen Siebenbürgens. Ein Beitrag zur Kenntniss des Volksmythus*, Sibiu, 1866, pp. 28—29.

19. Cf. P. Decharme, *op. cit.*

20. *Cincece bătrinești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina*, culegere îngrijită de C. Brăiloiu, București, 1932, pp. 11—18 (Societatea Compozitorilor Români, publicațiile Arhivei de Folclor, IV).

21. V. Pârvan, *Dacia*, București, 1937, pp. 53—54.

22. P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, pp. 42—43.

23. Traian Mîrza, *Obiceiuri folclorice, în Studii de muzicologie*, vol. VII, București, 1971, p. 167.

24. *La Musica*, *Enciclopedia Storica*, vol. II, Torino, UTET, 1966, pp. 618—619.

25. Traian Mîrza, *Folclor muzical din Bihor*, București, 1974, p. 172/138.

26. *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 210.

27. Ibid., pp. 208—209.

28. G. Popa—Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane /.../*, București, 1914, pp. 24—27.

29. Mihai Bărbulescu, *Despre cultul zeiței Bendis la daco-geți*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, 8, 1971, pp. 91—107.

30. FONTES HISTORIAE DACOROMANAE, vol. II, București, 1970, p. 391.

31. Ibidem, p. 389.

32. W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 47.

33. Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der Indo-Germanische Sprachen*, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny, vol. II, Berlin și Leipzig, 1927; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 59.

34. P.P. Panaitescu, *Introducere ...*, p. 44.

35. *Istoria României*, vol. cit., p. 334.

36. Ibidem, p. 331, nota 1.

37. FONTES HISTORIAE DACOROMANAE, vol. I, București, 1964, p. 253.

38. Hesychius Alexandrinus, *Lexicon*, Jena, 1862, p. 6.

39. Karl Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, vol. III, Berlin, 1892, p. 130.

40. G.I. Kațarov, *Zamolksis, în Годи́чник на со́фийския уни́верситетъ III—IV, 1900—1907*, Sofia, 1908, p. 162.

41. Phèdre, *Fables* (ed. Alice Brenot), Paris, 1924, pp. 32—33 (Les Belles Lettres).

42. Ibidem.

43. D.M. Pippidi, în **Dicționar de istorie veche a României**, București 1976, pp. 123—127 și 452.
44. Wilhelm Crönert, **Herkulansische Bruchstücke einer Geschichte des Sokrates und seiner Schule**, în **Rheinisches Museum für Philologie**, Frankfurt am Mein, 1902, p. 295.
45. Satiro, **Vita di Euripide** (ed. Graziani Arrighetti), în **Studi classici e orientali**, vol. XIII, Pisa, 1964, p. 3 sq.
46. Eusebii Hieronymi, **De viris illustribus liber** (ed. I.N. Dianu), București, 1919, p. 49.
47. **The Oxford Classical Dictionary**, Oxford, 1968, p. 111.
48. Satiro, **Vita di Euripide** . . . p. 140.
49. Arthur S. Hunt, **The Oxyrhynchus Papyri**, vol. IX, Londra, 1912, nr. 1176.
50. M.D. Avezac, **Du Cosmographe appelé Ethicus Ister**, în **Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de l'Institut National de France**, Seria I, vol. II, art. IV, Paris, 1852, pp. 279—280. Autorul face distincție între Ister καλλιμαχιος numit astfel pentru că era discipol al lui Calimach Cirenianul, care a activat la Alexandria în sec. III î.Chr. (citat de Plutarh ca Ister din Alexandria) și Ister din Callatis, menționat astfel de Ștefan din Bizanț. D'Avezac se întreabă dacă nu ar trebui examinată identitatea acestora: „ori Ister, discipolul lui Callimach, Ister din Alexandria și Ister din Callatis nu sînt decît una și aceeași persoană, ori reprezintă două sau chiar trei persoane distincte“.
51. Franz Susemihl, **Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinenzzeit**, vol. I, Leipzig, 1891, pp. 512, 625. „Istros din Callatis a fost autorul unei lucrări intitulate Μελοποιος care în consecință trebuie să fi tratat despre compoziții de muzică vocală și instrum-
52. **Istri Fragmenta**, în vol. Car, și Theod. Müller, **Fragmenta historicorum graecorum**, vol. I, Paris, 1841, p. 425.
53. D.M. Pippidi, **Contribuții la istoria veche a României**, ed. a 2-a, București, 1967, pp. 457—459.
54. Ibidem, p. 452.
55. Ibidem, pp. 407—408.
56. **Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire**, București — Amsterdam, 1975, pl. XXIX/2, XX/1.
57. D.M. Pippidi, **Contribuții /.../**, pp. 407—408.
58. M.F. Egger și M.A. Bailly, **Dictionnaire grec-français**, ed. a 13-a, Paris, 1929.
59. Em. Popescu, **The Histrian Decree for Aba 2nd Century of our Era**, în **Dacia**, N.S., București, 4, 1960, pp. 272—296, Fig. 1.
60. D.M. Pippidi, **Contribuții /.../**, p. 454.
61. Gr. Tocilescu, **Inschriften aus der Dobroudscha**, în **Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn**, Vienna, 6, 1882, pp. 19—20, 39.
62. Franz Poland, **Geschichte der griechischen Vereinswesens**, Leipzig, 1909, p. 398.
63. Iorgu Stoian, Tomitana, 1962, București, p. 158, Pl. XXXVIII, Fig. 2.
64. I.I. Russu, **Inscripțiile grecești din Dacia**, în **Muzeul Brukenthal, Studii și cercetări**, Sibiu, 12, 1965, p. 52, fig. 3. (Arheologie și istorie).
65. Gr. Tocilescu, **Fouilles et recherches archéologiques /.../**, Bucarest, Imprimerie du „Corps Didactique“ C. Ispășesco, 1900.
66. Ervin Acel, **Notăție muzicală pe un vas de argint aurit descoperit la Tăuteni — Bihor?**, în **Muzica**, București, 28, Nr. 2, 1978, pp. 35—39.
67. Xenofon, **Anabasis** (ed. Maria Marinescu-Himu), București, 1964, p. 219 (Cartea a VI-a, Cap. 1).

68. Tucidide, *Istoriile*, II, 96 apud FONTES HISTORIAE DACOROMANAE, I. p. 75.

69. FONTES /.../, vol. II, p. 419.

70. Les *Problèmes d'Aristote*, /.../ (ed. J. Barthélemy-Saint

Hillaire), vol. II, Paris, 1891, pp. 45, 58.

71. W. Tomaschek, *op. cit.*

72. Les *problèmes musicaux d'Aristote*, Facs. II, Gand. 1901, p. 29.

ASPECTE ALE VIEȚII MUZICALE A TRACO-DACILOR

VASILE VASILE

O excepțională imagine plastică a lui André Malraux, prezentând Grecia gînditoare sprijinindu-se cu o mîină pe liră, poate fi considerată un adevărat simbol artistic și al poporului înrudit și vecin, a căruî civilizație evoluează aproape în aceeași perioadă istorică, traco-dacii.

Dacă din cultura elină ni s-au păstrat inestimabile valori ale spiritualității acestui popor antic, din cultura străveche a poporului nostru ne-au rămas mult mai puține mărturii, majoritatea descoperite și puse în valoare în ultimele două secole.

Respectul pentru trecutul nostru istoric și învățămintele sale, a determinat, încă din perioada trezirii conștiinței naționale, reconstituirea, pe baza mărturiilor arheologice, istorice, etnografice etc., a vieții materiale și spirituale a acestor străvechi locuitori ai pămîntului românesc. „cei mai viteji și mai drepecți dintre traci“, cum îi numește Herodot, părintele istoriei.

Unul din domeniile pentru care ni s-au păstrat totuși cele mai multe dovezi asupra nivelului atins de civilizația tracică și apoi geto-dacică este cel muzical. Din acest motiv trecutul

muzical al tracilor și al daco-geților a constituit o adevărată fereastră spre cercetarea spiritualității antice a poporului nostru.

După ce cronicarii și cărturarii Școlii ardelenne își îndeplinesc nobila misiune de a contrasta cu solide argumente istorico-filologice denaturările tendențioase ale perioadei medievale asupra originii poporului nostru, insistînd, în special, asupra romanității acestuia și a latinității limbii, perioada anului revoluționar 1848 și a marilor evenimente înscrise după aceeașă dată, de poporul român, în istoria sa milenară, își extinde investigațiile asupra trecutului mai îndepărtat și asupra rolului jucat de populația tracică în contextul lumii antice cît și pentru evoluția poporului nostru.

Generații de cărturari, în preocupările cărora intră și muzica, descoperă în scrierile antice, dar și în cultura vie populară, date asupra însemnătății artei în genere și a muzicii, în special, în viața tracilor și a geto-dacilor.

Eftimie Murgu sesiza în urmă cu mai bine de un veac și jumătate că „muzica nu dă o ca-

racteristică neînsemnată a unei națiuni" și, nu la mult timp, Henri Ehrlich, în prefața culegerii sale *Airs nationaux roumains transcrits pour piano*, tipărită la Viena, în 1850, consideră că naționalitatea poporului român „se pronunță precis, necontestabil, nu numai în limba și datinele sale, dar încă și în muzica sa care diferă de oricare altă cunoscută pînă acum”.

Ioan Crăciunescu, un cărturar care nu a fost muzician, în teza sa de doctorat la Sorbona, tipărită la Paris, în 1874, *Le peuple roumain d'après ses chants nationaux*, susține originalitatea și vechimea națiunii române și pe baza cîntecelor ei populare.

Istorici, lingviști, literați, filologi și muzicieni găsesc în vechile scrieri, date asupra manifestărilor muzicale ale lumii tracice și legăturilor acesteia cu cultura elină.

Din *Geografia* lui Strabon (X, 7) este extras textul: „Muzica întreagă, privită ca melodie, cît și ca ritm, și cuprinzînd și instrumentele, e socotită ca fiind de origine tracă și asiatică. Aceasta se vede și din locurile unde muzele sînt cu deosebire cinstite. Într-adevăr, în vechime, Pieria, Olimpul, Pimpla, Leiberthros erau localități și munți ai tracilor, pe cîtă vreme acum pe acestea le stăpînesc macedonenii. Heliconul a fost închinat muzelor de către tracii care locuiau în Beotia și care au consacrat nimfelor peștera lui Leiberthros. Se spune că cei care s-au ocupat în vechime cu muzica — Orfeu, Musaios, și Thamiris — sînt tracii. Și numele Eumolp (personaj trac sau „cel care cîntă bine”) tot de la tracii vine”.

Prințul trac, Orfeu, deopotrivă muzician și poet, reprezintă un adevărat simbol al rolului pe care-l capătă muzica în via-

ța contemporanilor săi. Mitul lui Orfeu, considerat cel mai vechi muzician ce n-a avut de la mine să învețe această artă și al cărui cult a fost adoptat și de greci, la jumătatea primului mileniu dinaintea erei noastre, fiind preluat după toate probabilitățile de la vecinii lor tracii, amintește de teoria ethosului și ne trimite la consemnările istoricului citat mai sus, în capitolele precedente ale cărții, referitoare la primirea solilor de pace de către conducătorii poporului trac în acompaniamentul lărilor, la entuziasmul produs asupra războinicilor de către minuitorii tracii ai aceleiași lire, socotită de mulți ca un instrument specific al daco-geților (*Geografia*, X, 16), la teoria catharsisului, ilustrată de Platon, cel care în *Charmide* amintește de un vrăci trac, ucenic al lui Zamolxe, cunoscut la oaste și de la care autorul *Banchetului* învățase o epodă ce avea puterea de vindecare trupească și sufletească.

Fără vrerea noastră, gîndul ne fuge de la mitul lui Orfeu, cîntărețul antic în stare să îmblinească cu cîntecul său și fiarele sălbătice și să înmoaie cele mai neînduplecate inimi, la miticul erou mioritic ce-și exprimă dorința să fie însoțit în lumea cea fără de dor, de nedespărțitul său însoțitor:

„Fluieraș de fag
Mult zice cu drag;
Fluieraș de os
Mult zice dulos;
Fluieraș de soc
Mult zice cu foc!
Vîntul cînd a bate,
Prin el a răzbate ...
Ș-oile s-or strînge
Pe mine m-or plînge ...”

Teopomp, în cea de-a 46 carte a *Istoriilor* sale, scrie că „geții fac soliile lor cu chitare”, iar Aristotel ne lasă mărturia muzicalității agatîrșilor, locuitori

străvechi ai Transilvaniei, care „își cință legile spre a le ține minte”.

Jordanes, descriind expansiunea lui Filip al Macedoniei pînă la Odysus (Varna), celată stăpînită de geți, reținea mirarea cuceritorului care „a fost impresionat de preoții geților, care i-au ieșit în cale cu chitare și veșminte albe, rugînd în cîntece pe zeii patriei să se îndure de ei”.

Găsim astfel dovezi certe că muzicii, cîntecului i s-a acordat de către strămoșii noștri un rol de o importanță excepțională, ca mesaj de pace și înfrățire, de îmblinzire nu numai a fiarelor, ci și a dușmanilor. Raportul dintre muzica tracilor și cea a grecilor este ilustrat și de mitul poetului Thamis, considerat de Plutarh „trac de nație”, care se ia la întrecere chiar cu muzele, fapt pentru care acestea îl orbesc și-i iau darul cîntării.

Heraclide Ponticul, marele istoric al muzicii antice, precizează că muzica tobană este de origine tracică la fel ca și cultul muzelor, iar Xenofon amintește în *Anabasis*, în capitolul VI, de peanul tracic și de diferite dansuri ostășești însoțite de cîntece din flaut.

În incercările lor de pătrundere spre ceea ce Romeo Ghircoiușu numea, în lucrarea sa, **Contribuții la istoria muzicii românești**, „sursele comune ale graiului și muzicii”, cercetătorii români au avut un prețios îndreptar în *Getica* lui Vasile Pârvan, care a înmănunchiat, între cele mai alese mărturii despre strămoșii noștri, date referitoare la muzicalitatea lor și la locul ocupat de artă în genere, în viața lor spirituală.

Anumite investigații ale antichității ajung chiar pînă la o confruntare a lui Zamolxe cu Orfeu sau cu scitul Abaris, fiul lui Seutes.

Recunoașterea de către greci a unor zei sau eroi care erau și muzicieni și proveneau de la populația ce ocupa spațiul carpato-dunărean, în fruntea căreia trebuie amintit însuși Apollo, atestă importanța acordată de aceștia muzicii tracilor, iar interferența culturii populației tracice și dacice cu cea a vechii Elade apare un fenomen firesc dacă ne gîndim la schimburile de bunuri spirituale între popoarele antice, între care geto-dacii, cea mai puternică ramură a neamului tracic, ocupau un loc de cinste, fiind creatorii și purtătorii unei civilizații puternice care culminează în epoca lui Burebista, creatorul statului centralizat dac, ce va dura aproape două secole, pînă la Decebal, cînd Dacia va fi cucerită de romani.

Este astăzi cunoscut că organizarea statală și militară a dacilor era una din cele mai redutabile din perioada respectivă. Dar, în același timp, la curtea lui Burebista sînt amintiți cărturari și filosofi care descoperiseră rosturile muzicii și ale celorlalte arte în viața intimă, dar și în cea socială a contemporanilor.

În timpul lui Burebista și a contemporanului și succesorului său, marele preot și vicerege, Deceneu — așa cum reține Vasile Tomescu în lucrarea sa de doctorat, la Sorbona, *Histoire des relations musicales entre la France et la Roumanie*, trăiesc capitales, acei neînfricați luptători conduși de însuși Deceneu care au fost glorificați și imortalizați în cîntecele geților.

Pornind de la ideea preluării de către greci a unor tradiții muzicale ale tracilor, putem deduce că înflorirea civilizației strămoșilor noștri precede pe cea a vechii Elade și găsim argumente ce susțin marea vita-

litate a unor astfel de manifestări complexe.

Sărbătorile dionisiace, despre care ne relatează Pomponius Mela, cel ce amintește de populația tracică vestită prin evenimentele artistice (al căror prim organizator ar fi fost însuși Orfeu) și de ritualul agrar **Carpaia**, descris și de Xenofon, excelau prin muzică și dans și puneau în evidență firea deschisă și optimistă a acestor oameni, dar și un adevărat cult al cinstei și demnității.

Continuitatea elementelor dădă în spiritualitatea românească a fost sesizată de nenumărați că a fost sesizată de nenumărați atît români cit și străini. Să amintim pe B.P. Hașdeu care scria în urmă cu un secol: „Dacă vom pune dară în cumpănă natura prozaică a romanilor și geniul poetic al dacilor, va fi legitim a conchide că admirabilele noastre „doina”, negreșit ca gen, nu ca materie, sunt moștenite de la aceștia din urmă. Astfel, Cantemir avea dreptate de a căuta pe „doină” la Daci (**Coluțna lui Traian**, IX, 1882).

Lexiconul lui Hesychios, citat de Cristian Ghenea în cartea sa, **Din trecutul culturii muzicale românești**, menționează „Jalnică zicătură”, denumită „torelli”, tradusă „cîntare jalnică cu fluierul a tracilor”. Muzicologul român conchide: „Poate că acest cîntec de durere al tracilor, care a răsunat cîndva și pe meleagurile noastre să se numere printre strămoșii minunatei doine românești”.

Din relatările lui George Breazu deducem că „Picol, după Bolintineanu, vorbește despre puterea expresivă a ciobanilor noștri ca și cum ar vorbi cu privire la vraja muzicii lui Orfeu”. (**Patrium Carmen**, p. 156—157). Și marele muzicolog român sublinia în altă parte: „Din acele străfulgerări de muzică

tracă, pe care le descoperim pînă în zilele noastre în conștiința românească, străbătînd veacuri de transformări, s-a alcătuit cu vremea sufletul muzical al poporului autentic, caracteristic, mălțuriu vie și concludentă asupra firii, asupra geniului, asupra aspirațiilor noastre” (**Pagini din istoria muzicii românești**, vol. I, p. 85).

Mai mulți cercetători ai trecutului artistic al poporului nostru au descoperit prezența, în diferite momente din Evul Mediu, a unor vechi obiceiuri ce au aparținut și lumii geto-dacice. Este suficient să amintim obiceiul înfîlțit încă în practica tracilor, **Kolavrismos**, în care s-a identificat jocul **Călușarilor**. Astfel, în 1572, după relatările lui Nicolaus Isthvanfi, poetul Balassa Balint, la încoronarea regelui Rudolf, a dansat „jocul păcurăresc” pentru care „palamam obtinuit, quum Caesar et Rex coeteriue Principes non sine voluptatem spectavissent”. (**Istoria Regni Hungariae** ... Vienna, MDCCCLVIII, p. 326).

Miron Costin cita pe Topeltin pentru a argumenta originea dacică a obiceiurilor de înmormîntare: „Muerile Daților oasele părinților, a ficiilor, a bărbatilor și altor rudenie, cu bocet nespun merg după oase, cu plînsuri de mirat și cuvinte de jale cuprind oasele și cu glas mare toată viața omeniască o plîng. Scrie Varo în cartea 4 din **Viața Romanilor** cum ceea mueri care aveu glas mai bun de cînta la case, precum aceștia și aicea în țară se face pînă astăzi și cu alăute”.

Învățățul rus, Anatol de Demidof, ascultase prin satele muntene „cîntece tradiționale pe care urechile dacilor sau romanilor le-au putut auzi în timpul lui Decabal și al lui Traian” (**George Breazu Op. cit.** p. 90)

Marele muzician și folclorist maghiar, născut în România, **Béla Bontek**, cercetător consecvent al folclorului românesc, sesiza că multe din doinele culese de el din Bihor au o origine foarte veche.

Filologul și poetul **Martin Opitz**, autorul libretului operei compozitorului **Heinrich Schutz**, **Dafné**, lăsa și el mărturie despre vechile obiceiuri dacice, perpetuate de populația pe care a cunoscut-o în timpul când era profesor al Colegiului academic din Alba Iulia. Redăm un fragment din poemul său **Zlatna**, tradus în românește de **George Coșbuc**.

„În fiecare colibă cu pae-
acoperiță
Un singe nobil spune că limba
moștenită
Și azi e tot aceeași, că datinele
sînt
Păstrate cu credință, c-al
vostru-mbrăcămînt
Și jocul chiar e martor, c-aveți
trupină vechie
Un joc care-n frumusețe-abia-și
află pereche.
Acum se face-n horă, acum
se desparte,
Acum pășesc cu toții, de
mină prinși, spre o parte,
Acum spre cealaltă; se-nclină,
fac ocol,
Dintr-înșii fiecare e un dexter
capreol ...

Între primii etnomuzicologi, care pun în discuție fondul traco-iliric al muzicii românești, se numără moldoveanul **Teodor T. Burada**, neobositul căutător de valori spirituale românești, pînă în cele mai îndepărtate locuri locuite de români. El acordă o importanță deosebită acestui fond străvechi pentru perioada ce premerge formarea poporului român. La el găsim, mai ales în articolul **Miriologhi** (bocete), adunate din Macedonia, primele considerații privilegiate la raportul dintre

folclorul muzical românesc și cel al popoarelor balcanice.

În lucrarea **Muzica în Moldova**, unul din continuatorii lui **Burada**, **Gavriil Galinescu**, combat cu vehemență teoria, devenită la modă în timpul său, după care modurile vechi grecești ni s-ar fi transmis sub influența muzicii bizantine, argumentînd că multe din cîntecele grecilor „au fost aduse locmai de prin Dacia Felix ... căci în cîntecele noastre vechi moldovenești care se aud prin regiunile cele mai izolate găsim reprezentate modurile pe care grecii le prezintă ca ale lor proprii”.

Conform unui vers dintr-o lucrare atribuită lui **Plutarh**, poporul admirator al lui **Zamolxe** (zeu identificat cu un sclav din Ionia, devenit mai apoi învățăcel al lui **Pitagora** și înlocuind ca zeu pe **Sabazius** și **Gebeleizis**) se aduna în nesfîrșite hore, care ar fi avut darul să-l înalțe pe oameni pînă la zei. Se amintește astfel despre dansul piric, dansul zeului **Iacchos**, dansul bachic, numit **Sicinius**, după cuvîntul tragic de origine indo-europeană, derivat din **kig** = a sări, a sălta (**I.I. Rusu** — **Limba traco-dacilor**, 1959, p. 77), dansul lui **Zamolxe**, al lui **Sitalcas**, zeul luminii etc.

Cercetătorul amintit presupune derivarea numelui regelui **Scorillo**, tatăl lui **Decebal**, din cuvîntul indo-european **squer** = a sări, a sălta (**II. Russu** — **Op. cit.** p. 76), care ne trimite tot în domeniul coregrafic. **Xenofon** vorbește despre regele trac **Seutes**, care „ascultă pe cei ce cîntau din cimpoi” și execută un dans ostășesc, sau despre lupătorii traci văzuți în **Paflagonia**, care „în sunetele flautului, dansau cu armele pe ei, sărind și mînuind cuțitele cu multă îndemînare; la sfîrșit un trac lovi pe un altul în așa fel încît totii crezură că omul a fost rănit. Acesta se prăbuși cu di-

băcie. Paflagonienii scoaseră un strigăt. Cel care puse mîna pe armele partenerului său ieși cîntînd cîntecul **Silaikas**, în timp ce cițiva traci îl scoaseră afară pe celălalt ca pe un mort". Xenofon — **Anabasis**, VI, 1,5—6, 1964, p. 219).

În același timp, în muzica traco-dacilor își găseau loc texte eroice, cu un vădit caracter patriotic, elogiînd faptele mărețe ale unor luptători legendari pentru apărarea libertății și demnității poporului. Între aceștia vom reține pe Ressos sau Cotys. Asemenea cîntece ajung pînă în secolul VI e.n., cum ne informează Jordanes, făcînd trecerea spre cîntecul medieval ce glorifică faptele voievozilor români în lupta pentru independență și neatințare.

Diodor din Halicarnas, în capitolul XXXIII, 14, al **Istoriei** sale, amintește și de cîntecele tragice care exprimau dezaprobarea față de actele tiranice și samavolnice ale unui rege numit Dyegelis.

Muzica a jucat un rol excepțional în dezvoltarea teatrului antic ce se bucura de o mare prețuire la strămoșii noștri. În sprijinul acestei afirmații, O. L. Cosma aduce acroterele cu mască tragică descoperite pe teritoriul românesc și, pentru o perioadă mai tîrzie, amfiteatrele destinate unor asemenea producții artistice. Sînt amintite nu numai amfiteatrele pontice (Tomis, Histria, Callatis), dar și cele de la Sarmizegetusa, Porolissum. (**Ironicul muzicii românești** vol. I, p. 33).

Confirmarea multor știri referitoare la admirația strămoșilor noștri pentru frumosul muzical ne-o dau descoperirile arheologice. Deja în 1873 Cezar Bolliac descoperă la Islaz, resturi ale unei trompete dacice de argint, despre care ne dă detalii în **Trompeta Carpaților**

din 1/12 aprilie al aceleiași an. Între alte instrumente descoperite pe teritoriul de azi al României, trebuie amintite și mai multe fluieri de os. Dacă cea mai mare parte a acestor instrumente, confecționate din materiale perisabile, nu ni s-au păstrat, ne-au rămas, în schimb, imaginile lor pe diferite monumente sau măturii în diverse opere literare și istorice. O astfel de măturie ne-o oferă marile poezii latine exilate la Tomis, Ovidiu: „Cîntă-ncolțat pe-al său nai ce-i lipit cu rîșină păstorul" (**Tristia**, IV, Elegia XX, 25).

Pe nemuritoarea **Columnă a lui Traian**, întîlnim un buciurn și un dragon dacic, folosite, după cîte se crede, mai ales, pentru semnale de luptă.

Xenofon amintește în **Anabasis** (VII, 3) de cimpoi, salpinx, omoboea și de magadis, instrumente răspîndite la mai multe popoare antice și aflate și în practica muzicală a locuitorilor vechii Tracii.

Între **Mărturiile arheologice asupra vieții muzicale pe teritoriul românesc în perioada comunei primitive și a sclavagismului**, publicate în **Studii de muzecologie**, vol. I (1965), Viorel Cosma amintește basorelieful **Cavalerul trac**, purtînd o chitară cu 6 coarde în mîna stîngă și descoperit la Gilău, basorelieful din Muzeul de antichități din București, reprezentînd un dansator înarmat surprins într-un dans piric, precum și figurinele de la Callatis.

Documente epigrafice ne dau știri asupra organizării muzicale a celăților dobrogene în care întîlnim asociații de imnozi conduse de un **horostatis** (conducător de cor) și un **medahoros** (instrumentist).

Unele cercetări recente încearcă să investigheze situația muzicală din perioada etnogenezei poporului român. Tema este

tentantă, dar concluziile trebuie bine cîntărite deoarece în muzică, după cite se pare, nu se reeditează situația limbii române, muzica romană nefiind impusă populației autohtone în mod asemănător cu limba latină și neînlocuind în același procent arta sonoră a băștinașilor, care, astfel, a putut da dovadă de mai mult conservatorism, transmițîndu-se, în cele mai frecvente cazuri, fără esențiale modificări. Această nu exclude însă cuprinderea în noua limbă muzicală a poporului român a unor elemente specifice romane intrate în complexul proces de făurire a unei spiritualități ce nu se poate îndepărta nici de sorginea ei geto-dacică, dar nici de cea romană. Fenomenul ni se pare mai curînd comparabil cu cel al firii poporului român, a cărui dorință de libertate și demnitate nu numai că nu a fost estompată, de cuceritorii romani, dar a fost călîtă și pusă în evidență, fiind pregătită pentru marile încercări și confruntări ale perioadei medievale și moderne. Poate

tocmai de aceea idealurile lui Orfeu de bine, pace și fericire, idealuri intrate în conștiința poporului nostru au rămas mereu actuale și constituie sursa și a unor lucrări muzicale contemporane. Este suficient să amintim cele două lucrări muzical-dramatice ale compozitorului Gheorghe Dumitrescu: **Orfeu și Decebal**.

Un alt Orfeu, al României moderne, pe nume Ciprian Porumbescu, își va exprima entuziasmul său nemărginit de a fi cîntat, în perioada cînd poporul nostru își înscrisa în milenara-i istorie un nou cuvînt, Independență, Daciei întregi. Și cîntecul său va îmblîzi istoria unui popor silnicit să trăiască despărțit de granițe artificiale, pentru că acest popor cîntă și simte: „Pe-al nostru steag e scris: Unire!“ Strigătul de bucurie „Am cîntat Daciei întregi“ nu putea aparține decît unui muzician și nu unui muzician oarecare, ci unuia care era înrudit, chiar și peste generații nenumărate, cu Orfeu.

ELEMENTE CELTICE (?) ÎN CULTURA MUZICALĂ ROMÂNEASCĂ

ROMEO GHIRCOIASIU

Înregistrînd o amplă răspîndire europeană, de la Atlantic la Marea Neagră, celții se numără printre neamurile ce au adus numeroase elemente de cultură în spațiul carpato-danubian, păstrate într-o îndelungată evoluție pînă la spiritualitatea românească. Apărînd în preajma Daciei către

secolul V î.e.n., ei reprezintă — începînd cu secolul III î.e.n. — civilizația La Tène, a fierului. În evoluția socială și culturală a daco-geților s-a ajuns la o adevărată sinteză **daco-celtică**, reflectată în cele mai diverse domenii — credință, norme juridice sau mo-

rale, concepții de viață — și deopotrivă în cultura muzicală. }

Triburi pastorale și războinice, celtii au dat dacilor **trompeta carnix**, caracterizată printr-un pavilion de forma unui cap de lup. Elementul animalier al acestei forme, sugerează o sursă totemică ancestrală. O altă „unealtă” militară a dacilor, denumită **draco**, sugerează aceeași origine totemică. E alcătuită, de asemenea, dintr-un cap animalier, de lup (?), prelungit cu fișii de pînă sau piele. Înfipț în virful unei sulite, draco era purtat de călăreții ostași în timpul luptei, scoțînd în goana cailor un zgomot șuierător. (Este ceea ce astăzi am numi „muzică concretă”!)— Deci asemănarea dintre **carnix** și **draco** privește sursa totemică a acestora.

a)În forma animalieră, cît și

Un alt element comun tradiției traco-daco-gete și celtice ar putea fi dansul „Călușarilor”. Numit de către traci **Kolavrismos**, este în epoca antică un dans militar, jucat cu săbii și scuturi. Calul (Călușul) este elementul totemic legat de cultul fertilității. Practicile magice de această natură s-au păstrat în folclorul românesc prin tradiția acestui dans pînă în epoca modernă. În Marea Britanie, țară în care cultura celtică s-a păstrat prin welși, gali, scoțieni, britani (sau bretoni), un dans cu același caracter indică aceeași sursă totemică: „**Hobby-Horse**”, denumire care în traducere liberă ar însemna „Căluțul vesel”. Cele două dansuri, **Călușarul** și **Hobby-Horse**, sînt după muzicologia actuală (Curt Sachs) cele mai vechi dansuri europene.

De-a lungul întregii sale evoluții, dansul Călușarilor reflectă diverse ipostaze sociale și culturale, devenind pe rînd dans păstoresc, haiducesc, soldătesc, fecioresc, etc., cu recuzită adecvată lumii respective: ciomege,

bite, săbii, puști, securi. În multe regiuni central-europene, dansurile acestea se numesc „valahe”, fiind adoptate de diversele popoare, în cadrul unor multiple schimburi interculturale. Transhumanța explică, de asemenea, această cultură central și est-europeană, de mare complexitate etnică, în aia muzicală a diverselor zone.

În Marea Britanie, **Hobby-Horse** este denumit și **Morris Dance**, ceea ce ne face să ne gîndim la **Moresca** sau **Morisca** iberică menționată de Lope de Vega în lucrarea sa „Maestro de danzar”. Acest fapt ar putea sugera originea celto-maură a dansului. Se știe că autorii antici îi semnalează pe celți în Spania în contact cu ligurii și iberii.

Pe de altă parte, nu putem să nu menționăm în aceeași ordine de idei dansurile rituale ale bascilor. Bascii, care vorbesc limba euskara, cea mai veche limbă europeană originară din neolitic, păstrează vechi obiceiuri folclorice. Printre acestea **Maquildantza**, dans cu bastoane, care aparține ciclului ritual al fertilității pămîntului. Este dansat pînă în zilele noastre la Santander, de către confrerii masculine, în acompaniamentul exclusiv al unei mici tobe, fără nici o linie melodică, doar cu punctarea sonoră a unei scoici de Triton.

Fără să putem face legătura cu cultura celtică, am amintit acest dans, doar pentru a documenta ipostaza iberică a dansului **Moresca**.

De asemenea, se știe că pe teritoriul României grupurile lingvistice neolitice aparțineau fie tipului „jafetic” — caucazo-basc — fie celui mediteranean, ilustrînd ambele etape preinde-europene. Este un argument ipotetic pentru posibila înrudire, poate prin ascendență

comună dintre dansurile românești și cele ale bascilor.

O descriere franceză a unora din aceste dansuri, din secolul al XVI-lea ne informează asupra pașilor, costumului, recuzitei etc. Este cea transmisă de Arbeau în „Orchesographie” (1588), un adevărat tratat al dansurilor epocii. În analiza pe care o face Cantemir „Călușarilor”, reîntîlnim aspectele vestimentare (masacre, travesti), unelte recuzită (cioamege, zurgălăi etc-) asemănătoare cu cele ale dansurilor descrise de Arbeau: „Danse des Bouffons et de Matachins” și „Moresca”. Prin **Matachins** epoca înțelegea oameni mascați, travestiți, executanți ai acestor dansuri. Arbeau derivă dansul din ritualul de primăvară al saliiilor latini și din **Piricul grec antic**.

Este interesant de remarcat că Arbeau ne transmite și melodiile acestor dansuri dintre care una se mai păstrează pînă azi în folclorul românesc, ca „Bătuta” sau „Banu Mărăcine”. O altă variantă ne-o transmite Colecția poloneză a lui Jan din Lublin sub denumirea de „Hajduczki”. Pentru ca în secolul XVII **Codex Caioni** să ne dea alte trei melodii legate de aceste dansuri: „Dansul lui Lazar Apor”, „Dansul în șase” și „Choreea”. În fine, Fr. J. Sulzer la 1782 ne transmite melodia unui „Călușar”. Împreună cu descrierea amplă a jocului, precum și un „Dans mocașnesc sau soldătesc” (Mokaneshchi oder Kataneshchi”), cu aceeași semnificație.

O altă descriere de epocă ne vine din Belgia secolului XVI (1549). La Gand, la curtea reginei Maria a Ungariei, unde activase Nicolaus Olahus, s-a organizat o serbare în cinstea primirii unor oaspeți de marcă: Carol Cvintul și suita sa. În cadrul festivităților oaspeților le-a fost oferită a adevărată panto-

mimă înfățișînd lupta dintre europeni și sarazini, aceștia din urmă travestiți și machiați pentru autenticitatea spectacolului. Totul s-a desfășurat după modelul dansului cu săbii ce va fi descris de Arbeau ca dans al bufonilor. Epoca ne transmite și o pictură, care înfățișează atît pe dansatori, cît și pe oaspeții prezenți la serbare. Actorii erau desigur soldați ai curții, poate ardeleni români sau maghiari în a căror tradiții aceste dansuri erau adînc înrădăcinate.

Un ultim document pe care îl menționăm în contextul culturii celtice și a celei daco-romane este legat de **tema realizării unei opere prin sacrificii umane**. E o temă consemnată în cele mai vechi texte literare ale insulelor britanice. Este vorba de **legenda lui Voltigern** căpetenie a Britonilor din Țara Galilor. Tema este următoarea: „Voltigern se găsește în munți greu accesibili și stîncoși ai Eryri-ului (Snowdon) din Țara Galilor, unde poruncește să i se ridice un turn de apărare puternic . . . Zadarnică se dovedește truda meșterilor: tot ce clădeau ziua se prăbușea noaptea . . . magii adunați la sfat cer să se jertfească un tînar fără tată, deoarece numai singele acestuia va putea opri prăbușirea turnului în timpul nopții”.

Această temă a cunoscut o foarte largă răspîndire, sub diferite variante în scrierile britanice, germanice sau slave. Analogia ei cu **legenda Meșterul Manole** este evidentă. Economia acestui eseu depășește aria unei analize de literatură comparată. Vom reține în schimb faptul că toate aceste legende au constituit repertoriul **castei druizilor**, care, laicizîndu-se, au devenit ceata filizilor și mai tîrziu a **barzilor**. Prin baladele lor, creații epice cu temă mai cu seamă istorică, ei au perpetuat această literatură populară de veche origine. Baladele barzilor irlan-

dezi ne conduc înspre aspecte de limbaj muzical al cărui studiu aduce noi lumini în problema elementelor celtice din cultura muzicală românească. Literatura de specialitate arată că cele mai vechi stadii ale muzicii celtice se păstrează în insulele Hebride. Alături de pentatonica anhemitonică proprie muzicii celtice, în general, în unele insule ale acestei zone sînt cultivate vechi cîntece epice ossianice de un limbaj mai vechi decît pentonica. Sistemul lor pre-pentatonic este caracterizat printr-o tricordie majoră amplificată infe-

rior fie printr-o terță minoră, fie printr-o cvarță burdonică: La — do — re mi, sau Sol — do — re — mi. Aceste aspecte structurale ne conduc înspre importante considerațiuni. 1. În folclorul românesc tricordia majoră este proprie unui anumit tip de recitativ melodic, caracteristic multor balade. Este cel în care melodia începe pe treapta I-a, do, urcă pînă la mi, care va deveni așa numita coardă de recitare. Iată două fragmente care ilustrează acest fenomen, dintre care cel de-al doilea prezintă cvarța burdonică ce inițiază melodia:

cf. 12, p. 83

cf. 11, p. 177

Cît privește amplificarea tricordiei cu o terță minoră inferioară, aceasta poate fi întîlnită în

folclorul nostru ca finală eolică, sau frigică. În exemplul nostru, finala este glisată:

cf. 10, p. 163

2. Suprapunerea celor două structuri celtice de tip pre-pentatonic ne conduce înspre o altă structură cunoscută sub denumirea de **gamă scoțiană**. Astfel rezultatul suprapunerii structuri-

lor proprii baladelor din Hebride = SOL — LA — do — re — mi, va deveni gama scoțiană prin adăugarea unui ton inferior: Fa — Sol — LA — do — re — mi. E o structură alcătuită din

două tricordii (majore) separate printr-o terță minoră. Ea a fost identificată de Tr. Mirza în fol-

clorul bihorean ca un vestigiu arhaic în această bogată zonă. Iată un exemplu:

cf. 10, p.163.

Etnomuzicologul T. Mirza explică geneza gamei scoțiene în folclorul bihorean prin două posibile procese: a) amplificarea prin două elemente constitutive a **tetratoniei**: FA — SOL — do — re și b) amplificarea cu un element constituitiv a **pentatoniei** anhemitonice: FA — SOL — LA — do — re. Rezultă că în acest eseu am adoptat un alt proces, înrudit cu cel anterior. Considerînd într-adevăr că toate elementele celor două forme de pre-pentatonie din Hebride sînt elemente constitutive pentru o **pentatonie** SOL — LA do — re — mi, am dedus geneza gamei scoțiene din (ceea ce ar fi al treilea procedeu); c) amplificarea cu un element constitutiv a acestuia din urmă pentatonii. Ne întemeiem ipoteza noastră pe atestarea categorică a pentato-

niei anhemitonice în lumea celtică. Menționăm că denumirea de gamă scoțiană este preluată din muzicologia occidentală, (cf. P. Barbaud).

Se poate remarca faptul că toate exemplele date prezintă tricordia cu funcția recitativă a terței a 3-a. Este un idiom de o mare răspindire. Prezent în baladele borzilor irlandezi, ca și în baladele românești, fenomenul e atestat într-o lume străveche ce cuprinde muzica ebraică, bizantină, gregoriană, ca și numeroase culturi folclorice.

Acest ultim aspect ne permite să tragem unele posibile concluzii. Anume, trecînd în revistă aspectele menționate, putem deduce că elementele celtice în cultura românească pot fi grupate în cîteva categorii distincte: 1.

Fenomene de o certă origine celtică, ca de pildă **trompeta Carnix**. 2. Fenomene pe care descendenții traco-daco-geților și ai celților le păstrează într-o modalitate mai autentică decât alte popoare. E cazul dansurilor **Că-**

lușarii și Hobbi-Horse. 3. Fenomene de o mare răspîndire paneuropeană atestate în mod paralel în cultura românească și cea celtică. Meșterul Manole e un atare caz. |

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. C.C. Giurescu — D.C. Giurescu, **Istoria Românilor**, București, f.a.

2. Solange Corbin, **Musique celtique**, articol în „Encyclopédie de la musique”, Paris, vol. I, 1958.

3. V. Cartianu, **Urme celtice în spiritualitatea și cultura românească**, București, 1972.

4. Armand Machabey, **Genèse de la tonalité classique**, Paris, 1955.

5. R. Ghircoiașiu, **Contribuțiuni la istoria muzicii românești**, București, 1963.

6. Romul Vuia, **The Romanian Hobby Horse, the Călușari**, în „Journal of the Folk Dance & Song Society”, vol. II, London, 1935.

7. **Fêtes de la Renaissance**, to-

me II: **Fêtes et cérémonies au temps de Charles Quint**, redactor, J. Jacquot, Paris, 1960.

8. Thoinot Arbeau, **Orchesography**, traducere de Mary Steward Evans, cu o Nouă introducere și note de Julia Sutton și o nouă „Labanotation”, New-York, 1967.

9. C. Zamfir, V. Dosios, E. Moldoveanu, **132 Cîntece și jocuri din Năsăud**, București, 1958.

10. T. Mirza, **Folclor muzical din Bihor**, București, 1974.

11. G. Ciobanu, V. Nicolescu, **200 Cîntece și doine**, București, 1982.

12. **Vechi cîntece de viteji**, red. de A. Amzulescu, G. Ciobanu, București, 1956.

CĂLUȘARI. STRAT ȘI SUBSTRAT MITOLOGIC

Ion Ghinoiu

Călușarii este un spectaculos dans cultic sud-est european care a conservat simboluri și practici rituale atribuite de arheologie și istoria religiilor complexului spirital indoeuropean. Deși a fost atestat pe întreg spațiul locuit de români, la sfîrșitul se-

colului al XIX-lea dansul mai era performat în Oltenia, Muntenia de vest, Dobrogea, Banat, sudul și centrul Transilvaniei. |

Din analiza etnologică a calendarului popular rezultă că, sub influența creștinismului, jocul

Călușari a fost mutat din preajma echinocțiului de primăvară, unde forma împreună cu Căii lui Sintoader un amplu scenariu ritual de înnoire a anului, în preajma solstițiului de vară, la Rusaliile. Prin despărțirea și distanțarea în timp a celor două sărbători cabaline (Căii lui Sintoader la intrarea în postul Paștelui și Călușarii la ieșirea din ciclul pascal), biserica a reușit să dezorganizeze ceremonialul păgân incompatibil cu noua dogmă, în special cu sărbătoarea centrală a calendarului festiv creștin, Paștele. Suprapunerea Rusaliilor (Ielelor), reprezentări mitice feminine care dansau numai noaptea, cu Călușarii, reprezentări mitice masculine care dansau numai la lumina zilei, a fost sursa principală a confuziilor și interpretărilor fanteziste din literatura de specialitate. De altfel, aceste sărbători au vechime, origine și funcții diferite: Rusaliile sînt sărbătoarea romană a Rozelor celebrată în luna mai, dedicată spiritelor morților, în timp ce Călușarii sînt sărbătoarea tracică celebrată la Anul Nou, dedicată înnoirii anuale a timpului. Data comună de sărbătorire a generat, firește, un anumit sincretism religios.

Cercetătorii interesați de virtuțile coregrafice **senzaționale** ale călușarilor, de relațiile de confruntare dintre Iele (Rusaliile) și Călușari, dintre cultul cabalin și cultul morților, nu au sesizat elementul preistoric al scenariului de renovare a timpului, sacrificiul ritual. În societățile primitive schimbarea anului echivala cu moartea și renasterea timpului și a zeității adorate. O dată pe an, la sărbătoarea Anului Nou, trebuia deci sacrificat substitutul zeului suprem: un om (conducător, ostaș, fecioară, de obicei o persoană aleasă la sort), unanimal (cal, taur, țap, pasăre etc.) sau o efigie a acestuia (păpușă, mască, steag). Ori-

cît de curios ni s-ar părea, ceata de călușari sau numai unul din membrii cetei (vâtaf, mut, călușar) sau efigia lor (Ciocul Călușului, Steagul) jucau rolul condamnaților la moarte. Aproape fără excepție, dansul călușarilor se încheia printr-un ceremonial ezoteric cînd se îngropa, uneori cu mare jale. Călușul (Steagul sau Ciocul Călușului). Este semnificativ faptul că înmormîntarea Călușului se desfășoară într-o zi de marți, numită Marțea Ciocului, deci într-una din cele două zile ale săptămîinii dedicate morților (sîmbăta și marțea).

Dintre zeitățile zoomorfe care apar în ceremonialul Călușului, cel mai bine evidențiat este calul. Substratul cabalin al dansului este sprijinit de numele său („călucean“ în Moldova și Banat, „căluț“ în Banat și Transilvania, „căluș“ și „călușar“ în Oltenia, Muntenia și Dobrogea), de purtatul pintenilor de către membrii cetei de călușari, de scena „bătutul la tălpi“, care seamănă cu potcovitul cailor, de figurile coregrafice care imită tropăitul cailor, de alternanța, uneori, a strigăturilor specifice dansului călușarilor cu nechezatul cailor etc., etc. Intenția vădită a călușarilor este ca prin port, gest, dans, strigătură să semene și chiar să se contopească cu o herghelie. Uneori, vâtaful, conducătorul cetei, poartă și gîrbaci. Îngroparea Călușului la mături (motivele) care sînt, de multe ori, tumuli funerari, caracterul războinic al dansului (sabia sau arcul cu săgeți purtat de mut și, uneori, de vâtaf, beteale călușarilor, mișcările coregrafice și scenele războinice etc.), purtatul phalusului de mut, scenele virile și alte elemente vin, de asemenea, în sprijinul ipotezei originii indoeuropene a călușului românesc. În concluzie, Călușarii este un dans solar și războinic, specific comunităților patrilineare, executat la cea mai importantă săr-

bătoare calendaristică, Anul Nou, cu care prilej murea și renăștea simbolic zeul cabalin.

Călușul păstrează însă amintirea unor zeități cu mult mai vechi, probabil neolitice: Ciocul Călușului executat dintr-un lemn cioplit și îmbrăcat în piele de iepure seamănă, uneori, cu un cap de cal, alteori, cu un gît și cioc de pasăre de baltă; legarea și desfacerea călușului pe malul apelor, uneori, chiar în apă, adică în mediul (reședința) unui presupus zeu acvatic; executarea dansului ritual „Rața” de unele cete de călușari; abundența unor străvechi rituri de fertilitate,

precum mimarea actului sexual deasupra groapei unde se înmormînta Călușul (Steagul sau Ciocul Călușului); apariția în unele cete de călușari din Dolj și Gorj a femeilor, numite crăițe și altele. De la Călușul și Sintoaderul românesc la Cavalerul Trac și de aici în preistorie este un drum multimilenar care poate fi străbătut numai cu ajutorul multor călăuze: arheologi, etnologi, lingviști, antropologi. Ipotezele etnologice exprimate mai sus vor fi susținute, în comunicarea științifică, de un bogat și inedit material de teren, strict localizat (județ, sat, ceată de călușari).

ELEMENTE DE CULT SOLAR ÎN CONȚINUTUL SĂRBĂTORII ANULUI NOU — REFLEX AL MOȘTENIRII FONDULUI DACO-ROMAN

Germina Comanici

Rădăcinile noastre spirituale relevă existența unui cult solar în ambele componente ale procesului de etnogeneză: fondul autohton dacic și cel latin. Popor stabil, cu profil agro-pastoral, dacii au elaborat forme evolute de cult solar. În privința religiei geto-dacilor, istoricii au expus puncte de vedere convergente în afirmarea cultului solar, fie în structura monoteistă uranian-solară, fie în cea politeistă cu prezența unui zeu al soarelui, unul al focului și o divinitate ocrotitoare a vetrei.

Dovezi de ordin arheologic — pe care selectiv le vom enunța în comunicare — susțin cu proba incontestabilă a faptului material, existența unui cult urano-solar la daci. În cultul autohton s-a împletit — venit din

lumea romană — cultul lui Mithra, care se universalizase printr-o extensie teritorială și o aderență spirituală largă.

Dovada dimensiunii acestei străvechi forme de religie capătă în spațiul cultural românesc sensuri multiforme, deosebit de revelatoare în conținutul sărbătorii Crăciunului și a întregului ciclu sărbătoresc al Anului Nou, în plină lume modernă materialul etnografic și folcloric românesc probînd — după cum vom demonstra în comunicarea noastră — aceasta.

O componentă amplă a analizei noastre o constituie corelarea cultului solar cu simbolismul focului de la nivelul credințelor, actelor rituale, pînă la structura obiceiurilor. Dintre principalele forme care s-au modelat la nivel

cultural atestînd funcția solară a sărbătorii Crăciunului am prezentat: aprinderea butucului de Crăciun, scormonitul pițărăilor în vatră, aprinderea focurilor rituale în vatra sau hotarul satului.

O altă componentă relevantă a cultului solar în conținutul sărbătorii Crăciunului și Anului Nou o constituie prezența elementelor simbolice: cercul, roata atît în formele de modelarea aluatului de la colăceii pentru copii la colacii mari, festivi, pînă la actele rituale cu această traiectorie. Cercul este forma cea mai perfectă, delimitînd un spațiu al armoniei și echilibrului, care marchează o altă stare calitativă. Această mișcare simbolică apare în scenariul colindatului în mai multe secvențe: înconjurarea mesei cu daruri, în-

conjurarea casei și grădinii.

Dar descifrarea semiotică a cultului solar apare nu numai la nivelul actului, ci și al textului literar care ipostaziază același mod de gîndire, propriu colectivității folclorice.

Soarele nu apare în colindă umanizat, antropomorfizat, precum în legende, basme sau balade, ci sanctificat. Cele două simboluri solare, globul și raza, apar de asemenea evocate în colindă așa cum vom exemplifica prin cîteva texte.

Comunicarea noastră vine să susțină semnificația deosebită a documentului etnografic, menită proba cu forța incontestabilă a faptului viu și dinamic străvechi forme de cultură, perpetuate pînă în contemporaneitate.

CONTRIBUȚII LA DECRIPTAREA UNOR RITURI FUNERARE DE SUBSTRAT

Maria Duman

Despre strămoși noștri, Strabon a scris că „rîvna pentru cele divine le-a fost preocuparea de căpetenie“, ceea ce justifică pe deplin îndîrjirea cu care aceștia și-au apărat credința, în mod deosebit țărani — a căror denumire „pagus“ a determinat noțiunea de „păgîn“. Acceptînd — în final — noua credință, dăcii au păstrat și practicat în paralel și vechile lor ritualuri, mai cu seamă în domeniul atît de important al ceremonialului funerar axat pe incinerare. Ca adoratori ai Soarelui, socoteau că nu pot ajunge în cer, la Zalmoxis, decît prin arderea trupului

după moarte, ceea ce făcea ca sufletul, eliberat astfel de încătușarea corpului devenit inutil, să se înalțe la zeul suprem. Deoarece „păgînismul“ era în totală contradicție cu dogmele creștine, oficierea acestor rituri a fost posibilă doar pe calea criptării lor prin simbolizări ale elementelor esențiale, asigurîndu-li-se în acest fel și conservarea de-a lungul timpului.

La rîndul său, creștinismul a adus și o serie de obiceiuri funerare străine de dogmele sale, primite prin „contaminarea“ cu alte culte, și adoptate în stadiul de simbol.

Dintre acestea, menționăm antropofagia funerară, pe care am putea-o socoti drept o încercare de a recupera prin transfer viața și întreaga ființă a celui mort, un fel de ștafetă între generațiile aceleiași familii, la acest ritual participând doar rudele apropiate ale mortului. În afară de elementele menționate de Romulus Vulcănescu în „Mitologie română” (pag. 193—194), adaug: Credința că mortul își putea continua existența doar prin integrarea intimă în „sînul” familiei, făcea din ritualul ospățului funerar o datorie sfântă pentru urmași. Mai folosim și astăzi — evident, — cu altă valoare de înțeles — expresiile: „mînca-te-ar mama” (sau altă rudă apropiată) la adresa celor dragi, pe cînd — pe oameni care dovedesc răutate în comportament, „nu-i putem înghiți”, deci nu le a-cordăm această favoare rezervată doar celor care merită să trăiască mai departe prin noi.

Un alt obicei cu originea extrem de îndepărtată este aruncarea unui pumn de țărîină sau a unui bulgăre de pămînt peste sicriul unui prieten, în groapă. Păstrarea lui este o mărturie în plus a sfîințeniei cu care erau respectate toate tradițiile funerare pătrunse în credința oamenilor din popor. Obiceiul s-a născut din practicarea, în antichitate, a înălțării unui tumul deasupra mormîntului, la care contribuiau cu o piatră sau o mină de pămînt doar amicii celui mort, înălțimea tumulului dovedind mulțimea prietenilor. Pe aceleași considerente, răufăcătorii erau lăsați fără mormînt pentru a se arăta unanima desolidarizare de faptele acestora și — implicit — ruperea legăturilor de prietenie.

Pentru a reveni la vechea și adevărata credință a dacilor, spre a putea evidenția continuitatea în timp a unor ritualuri străvechi, trebuie să menționăm relatările lui Herodot din care

afllăm că tracii „în mortul la vedere trei zile și, după ce jertfesc animale de tot soiul, benchetuiesc, jelindu-l mai întîi; apoi îl înmormîntează arzîndu-l sau, în alt chip, îngropîndu-l în pămînt”. În ceea ce-i privește pe daci, cercetările arheologice au stabilit că ritul funerar predominant a fost cel al incinerăției, prezent pînă tîrziu, în perioada migrațiilor.

După cum am constatat, multe din practicile religioase ale dacilor le afllăm — la adăpostul simbolurilor — incluse în rînduieirile bisericii creștine, așa cum este de altfel și cazul ritului incinerării la care nu au renunțat niciodată și pe care îl folosim și noi în prezent. Factorul hotărîtor care l-a generat a fost cultul solar, regăsit astăzi și în: așezarea icoanelor spre partea de unde răsare Soarele, închinarea țăranilor la Soare cînd acesta răsare, precum și faptul că îl numesc „Sfîntul Soare”.

Ritul incinerării, prezent la toate ceremoniile funerare ale daco-romanilor creștini — de la care l-am preluat și noi — era simbolizat de arderea unei lumînări numită „toiagul mortului”, fără de care acesta nu putea ajunge în ceruri. Toiagul este o luminare „învîrtită” care trebuie să aibă exact lungimea mortului și se așează, cu un capăt aprins, într-o strachină de pieptul acestuia. Toiagul mortului simbolizează trupul său, iar prin arderea obligatorie înainte de înmormîntare, incinerarea din ritul străvechi. Mai mult, țărani aprind în Vinerea Mare — cînd se comemorează moartea lui Isus — un toiag numit „vîrtelniță”.

Din cartea „Geto-dacii în istoria militară a lumii antice” de Al. Vulpe și M. Zahariade (pag. 80), reținem: „ritul de înmormîntare al numeroasei populații geto-dacice (...) este practic necunoscut (...). Trebuie presupus că (...) ar fi practicat un rit

care nu lasă urme vizibile". Pornind de la această constatare, avansăm două ipoteze:

1. — Posibilitatea existenței obiceiului deshumării (la români și astăzi mortul se dezgroapă la șapte ani) și depunerea osemintelor într-o groapă comună, procedeu aflat din vechime la multe popoare. Ca exemplu, redăm din cartea „Omul preistoric” de John Lubbek (1901, p. 251): „Am putea în aceeași vreme să cităm „puțurile de oase” descrise de d. Sauier. „Unul din aceste puțuri (...) cuprindea oasele a vreo mie de indivizi” (...). Descrierea făcută de mai mulți autori vechi a „Sărbătorilor solemne a morților” explică de ajuns acele grămădiri de oase. Se pare că, la fiecare opt sau zece ani, indienii aveau obiceiul a se întruni la un loc de mai înainte hotărât; își dezgropau morții, adunau oasele și le închideau într-o groapă comună...”. Menționez că la mănăstirile noastre morții se deshu-mează la șapte ani, iar oasele se depun într-o „gropniță” comună.

2. — Cea de a doua ipoteză presupune încorporarea cenușei, rezultate din incinerare, în compoziția pastei din care se făcea urna funerară. În sprijinul acestei premise amintim și zicala „a ajuns oale și ulcele” în care nu este vorba de includerea întîm-

plătoare a resturilor pămîntesti ale morților în lutul din care se făceau vasele respective, cimitirele fiind inaccesibile — ca locuri sfinte sau necurate, în raport de concepția fiecărui popor despre morți. Am convingerea că expresia se referă la o tehnică rituală aparte, în aceste vase — care imitau trupul celui decedat — se depunea apoi mîncare sau se ardeau mirodenii. Este demn de remarcat un fragment dintr-o străveche rugăciune aflată în Pomelnicul mănăstirii Bistrița Olteană (Rev. Mitropolia Olteniei nr. 5—6/1966, pag. 482), care a reușit să ajungă pînă la noi chiar dacă, în conținut, este neortodoxă: „Pomenește Doamne sufletele celor ce zac în vase de lut ale părinților și fraților noștri” (...) din care rezultă că în anumite vase păstrate din generație în generație, zac cei pentru care avem datoria să ne rugăm.

Această ipoteză ne îndreptățește să nădăjduim că cei ce i-au rămas credincioși lui Decebal, i-au slobozit sufletul către Zal-moxis prin incinerare, iar cenușa au frămîntat-o cu pămînt, închipuind din acesta o cărămidă pentru temelia unui sanctuar, și un vas de cult. Pe ele, apoi, au dat meșterului olar — neștiutor în ale scrisului — să pună literele care vor putea mărturisi peste vreme sfințenia lutului din care au fost alcătuite.

Emilia Pavel

Cingătorile fac parte din componența costumului popular românesc. Aceste piese de port sînt atestate încă din neolitic, după cum susține arheologul Eugen Comșa: „Pe o piesă din faza de tranziție descoperită la Ipo-tești, este redată cu toată claritatea a fișie de țesătură de circa 0,15 cm. lățime și peste 1 m lungime, ornamentată cu câteva dungi longitudinale paralele. Bărbatul își înfășura mijlocul cu ea, în chip de briu, iar extremitățile erau lăsate liber în față și în spate.” (Eugen Comșa, **Neoliticul pe teritoriul României: Considerații**, Editura Academiei R.S.R., București, 1987, p. 102). Același autor susține existența briului, în acea epocă și în portul femeiesc: „Pe o figurină feminină se observă un fel de briu lat ornamentat cu două linii orizontale” (*Ibidem*, p. 123).

Cingătorile sînt atestate în epoca bronzului pe statuetele feminine din cultura Gîrla Mare — Cîrna, ca fiind importante elemente de podoabă ce făceau parte din componența costumului popular femeiesc din acel timp (Vladimir Dumitrescu, **Arta preistorică în România**, București, Ed. Meridiane, 1974, p. 348).

Cingătoarea de bronz de la Gușterița lîngă Sibiu, aparținînd unei femei, este și ea un document care confirmă continuitatea acestei piese de port. Este decorată cu linii punctate, care redau motivul micenian al scutului elipsoidal, scobit pe ambele laturi, alternînd cu seriile de roți „solare” cu patru spi-

țe, iar în mijloc cu roata cu șase spițe, cu zigzaguri și spirale.

Prima epocă a fierului, nord-adriatică, inaugurează la noi, încă de la începutul bronzului IV, raporturi intime cu lumea sudului, Italia de o parte și Grecia de alta (Vasile Pârvan, **Dacia**, Ed. științifică, București, 1967, p. 42).

Studii etnografice, întreprinse asupra culturii iliro-trace, confirmă prezența cingătorilor în portul ilirilor și al dacilor (Florea Bobu Florescu, **Monumentul de la Adamclisi**, București, 1959, p. 444). Briul este atestat și în secolul I î.e.n., pe figurinele feminine descoperite în cetatea geto-dacică de la Popești-Norvaci, Giurgiu, de Maria Comșa. Este vorba de unele dansuri rituale, care făceau parte din cultele agrare, care aveau loc în preajma secerișului, cînd griul se afla în pîrgă și la care participau numai femei: „La briu, toate trei (femei) poartă o cingătoare” (Maria Comșa, **Reprezentări de dansuri rituale gotice din secolul I, î.e.n.; în THRACO-DACICA**, Tomul VIII — 1—2, 1987, Ed. Academiei R.S.R.; p. 193).

Cingătorile au fost pictate pe frescele mănăstirilor medievale, ca de exemplu la Voroneț, odată cu frumosul port popular moldovenesc.

Din punct de vedere morfologic, aceste piese de port, se pot grupa în cingători de lînă, denumite briie și birnețe și cingători de piele, curele și chimire.

Sub aspect decorativ, ele se împart în: cingători cu ornamente simple, sau chiar neornamentate, folosite în zilele de lucru și cingători decorate artistic pentru sărbători. Diversitatea de motive reieșea din tehnicile de lucru, decorul fiind susținut și de o cromatică adecvată.

Ornamentele simple pe bîrnețe, liniile, vrîstele din urzeală sau cele realizate la țesut în alte variante, apar pe cingătorile din întreaga țară, plecînd pentru unitatea etnică a poporului nostru.

Motivele din nevedeală „în mozoare” sau „ozoare”, țesute în 4 ițe, „brădulește” sau în „roate” (romburi), răspîndite în Moldova, pot fi întîlnite și în alte provincii ale țării, fiind denumite motive naționale.

Nedeveala în 5 ițe, care decora cingătorile din sudul Moldovei — Vrancea, era folosită și în Clisura Dunării. Brîul roșu din Moldova extracarpatică există și în satele oltenesti, din jurul Mehedinților, așa după cum cureaua de piele cu ținte „sfășia”, din Pipirig — Neamț sau din Vrancea, apare în altă variantă în zona Pădurenilor denumită „balț”. Cureaua îngustă din piele simplă, fără rozete care se purta de către bărbați deasupra brîului s-a întîlnit în Muntenia și Oltenia în componența costumului popular. Curelele din piele bătute cu rozete erau lungi de cîte 4—5 metri și late de 5—6 cm. Ele se purtau deasupra brîului roșu. Cele mai deosebite erau în Podișul Central Moldovenesc — Zona Iași. Menționăm satul Muntenii de Sus — Vaslui, inclus în această zonă. Cingătorile de piele erau folosite numai de către bărbați, pe cînd cele din lînă, de bărbați și femei.

Chimirele (curele late) aveau o largă utilizare fiind cunoscu-

te în multe regiuni din țară, ca de exemplu în Transilvania, Valea Jiului, Oltenia. Chimirele se procurau din orașe, însă se confecționau și în sate de către meșteșugari. În zona Rădăuți, chimirul țărănesc se făcea din „toval” (piele tăbăcită). Erau ornamentate cu diferite motive „naționale” obținute prin presare, cu instrumente de metal speciale, ca de exemplu „ghiocelul”. În afară de ornamente, chimirele aveau capac fixat lîngă cătărâmi în dreapta, în care se păstrau banii. Chimirele erau late de circa 30 cm. și se încheiau cu 2—3—4 cătărâmi.

Cea mai frumoasă descriere a acestei piese de port ne-a rămas de la Dimitrie Dan: „Mijlocul și-l înceing bărbații în curele late roșii sau albe, cumpărate din oraș, sau cu bîrie din lînețuri țesute în casă” (*Com. Straja și locuitorii ei, Cernăuți, 1897, p. 35*)

Brîul se folosea și în scopuri magice, fetele avînd credința că brîul le va ajuta să-și viseze ursitul: „Briu, briușorul meu, arată-mi pe ursitul meu, / Care-i dat de Dumnezeu, / În vis să-l visez, / Aievea să-l văz” (*Tudor Pamfile, Sărbătorile la români, studiu etnografic, București, 1914, p. 31*).

În zona Iași brîul bărbătesc cu ornamente longitudinale realizate la urzit, denumite „ciubuce”, în culorile neagră și galbenă erau mai vechi decît brîiele roșii. În colinele Tutovei, ciubucele se numeau „fășii”. Peste brîul roșu se purtau bîrnețe alese. Brîul roșu cu alesături aparține creatorilor populari din zona Iași. Alesăturile se făceau la un crpăt, pe o distanță de 1 m. O importanță deosebită o prezintă motivele ornamentale, la care predomină romburiile de-

rivate din zigzaguri, motive străvechi întâlnite și pe ceramica din cultura Tripolie (Sovietskăia arheologia, nr. 2, Moscova, 1965, p. 20), Cucuteni (Mircea Petrescu — Dîmbovița, Cucuteni, București, 1966, p. 28), pe ceramica dacică (Silvia Teodor, Contribuții la cunoașterea ceramicii din sec. III—II, î.e.n. din Moldova, în SCIV, nr. 1/1967, p. 35, fig. 7), pe fragmente ceramice din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea (C.S. Niculăiescu Ploșor, M. Petrescu — Dîmbovița, Materiale și cercetări arheologice, Vol. VI, București, 1959, p. 74, fig. 10), pe ceramica neagră din Moldova, pe creștăturile în lemn, ca și pe lăicelele și covorele moldovenesti.

Bîrnețele sînt cingători mai înguste decît briiele. Cele mai variate motive pe cingătorile din Moldova erau pe bîrnețele din zona Iași.

Bîrnețele din zona Iași erau late de circa 8—9 cm și lungi de circa 3 m, ca și briiele. Predomină ornamentele geometrice și stilizările vegetale, zoomorfe, antropomorfe, cosmomorfe și scheomorfe. Descifrarea acestor semne ne duce cu gîndul la unele culturi străvechi, amintindu-ne de cultul soarelui, cu simbolul său, discul sau roata. Vladimir Dumitrescu (Necropola de incinerție din epoca bronzului de la Cîrna, București, 1961, p. 233) denumește semnul solar rozetă sau cruce cu raze, în descifrarea materialului de la Cîrna.

MOȘTENIRI CUTUMIARE VECHI ALE CIVILIZAȚIEI TRADIȚIONALE DIN ȚARA OĂȘULUI

Lucian Cucuiet

În intervalul de timp cuprinzînd perioadele feudală și capitalistă, creatoare și păstrătoare ale unui sistem de drept dublu (dreptul nescris și cel scris), Țara Oașului a constituit o unitate de viață socială și a cunoscut o concepție juridică obștească. Instituțiile, actele, faptele și norma comună juridică au alcătuit dreptul nescris, țărănesc, obișnuielnic sau cutumiar.

Prezentarea și caracterizarea unor coordonate locale juridice din zona Oaș evidențiază ome-

nia, dreptatea și orînduiala, componente ale exprimării sociale și morale în viața comunitară a așezării omenesti. În structura și dinamica lor socială și istorică, satele din Țara Oașului au menținut și transmis valoarea culturală și morală a expresiilor și formelor din dreptul cutumiar al poporului român.

Modul de acțiune și efectele exercitate în comunitatea sătească au întărit conținutul relațiilor juridice la nivelul întregii comunități și au sta-

tornicit continuitatea vie a tradițiilor juridice cunoscute sub numele de obiceiul pământului.

Îndeplinind cele două condiții menționate de Ioan D. Condurachi în legătură cu formarea obiceiului pământului, vechimea și consimțământul tacit au constituit și în Țara Oașului factorii care au dat dreptului nescris valoarea și puterea unei legi. Normă de bază în viața juridică a comunității sociale a poporului nostru, dreptul cutumi-ar sau consuetudinar a stat la temelia unui complex unitar de reguli și activități juridice.

Integrarea obiceiurilor juridice în legislațiile scrise în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, prezența și prioritatea obiceiurilor juridice în viața comunităților sătești din evul mediu și antinomia dintre legea scrisă și dreptul nescris, existență în epoca modernă, acest din urmă aspect fiind bine relevat de cercetătorul Liviu P. Marcu și conducând la soluția impunerii dreptului scris, dar și a recunoașterii validității vechilor obiceiuri juridice, sînt tot atîtea aspecte care au oferit în timp prilejul și au dovedit necesitatea unor studii și cercetări aprofundate.

La baza acestor cercetări întreprinse în domeniul obiceiurilor juridice vechi, s-au aflat preocupările lui Alexandru Sterca-Șuluțiu, B. Petriceiu Hașdeu, Nicolae Densușianu, A.D. Xenopol, Ioan Peretz, Nicolae Iorga, G. Fotino ș.a. continuate cu rezultate remarcabile, în ultimii ani, de că-

tre H.H. Stahl, Romulus Vulcănescu, Val. Al. Georgescu, Liviu P. Marcu ș.a.

În concepția juridică a poporului român, satul a fost o așezare economico-culturală, creatoare de norme juridice, așa cum menționează cercetătorul Romulus Vulcănescu. În Țara Oașului, casa satului era considerată un așezămint în care accesul era egal pentru fiecare dintre locuitorii săi, ea însemnînd casa tuturor locuitorilor. Satele erau rînduite corespunzător fazei familiale a obștilor sătești pe grupe mari de rude, unele dintre ele avînd o autoritate deosebită.

Obiceiurile juridice vechi din Țara Oașului au avut fundamentul în obiceiul pământului și întregesc imaginea culturii și civilizației populare din zona etnografică Oaș. Aceste obiceiuri ilustrează modul de funcționare a unor norme și instituții juridice cutumiare: sfatul obștei, adunarea întregului sat, instituția finilor și a nașilor, cînstea căsătoriei, puterea părintească, și maritală, logodna, cununia, egalitatea de sex la înzestrare, înzestrarea surorilor și colacțiunea dotelor, casa părintească, dreptul de protimis, semnele de hotar, jurămîntul cu brazda pe cap, datul sau bătuțul palmei, aldămașul, testamentul verbal, răzbunarea privată, modul de împăcare și strigarea peste sat.

Toate aceste elemente esențiale ale dreptului cutumi-ar românesc pot fi identificate și în procesele de evoluție socială și culturală din zona etnografică Oaș.

ANALIZA MATERIALULUI FAUNISTIC PROVENIT DIN FORTIFICAȚIA ȘI AȘEZAREA „GRĂDIȘTE” – HAȚEG (JUDEȚUL HUNEDOARA)

Silvia Burnaz

Materialul osteologic studiat provine din fortificația și așezarea feudală timpurie (sec. XI—XIII) descoperite în anul 1986, în punctul „Grădiște”, situat pe terasa inferioară de pe malul stîng al Riului Mare (afluent al Streiului), la cca 1 km Sud-Vest de orașul Hațeg (județul Hunedoara).

Deoarece rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse aici de către arheologii Mircea Dan Lazăr, dr. Ioan Andrițoiu, Tiberiu Mariș sînt deja cunoscute, prin prezentarea lor la sesiunea de rapoarte arheologice de la Timișoara (martie 1987), în prezenta comunicare ne vom rezuma la analiza materialului osteologic descoperit în așezarea menționată.

Aproape în exclusivitate, materialul este reprezentat prin resturi menajere, fragmentele osteologice prezentînd urme de arsură și tăiere. Un număr redus de resturi este reprezentat prin fragmente de coarne de cerb și căprior, rezultate în urma prelucrării acestora în vederea confecționării uneltelor.

Eșantionul analizat cuprinde 714 fragmente osteologice din care au fost determinate 662 piese. Din acestea, 659 aparțin mamiferelor și 3 piese aparțin păsărilor.

În cadrul materialului analizat, mamiferele domestice sînt reprezentate prin: *Bos taurus* L., *Sus scrofa domestica* L., *Ovicaprinae*, *Equus caballus* L., *Canis familiaris* L.

Pe primul loc se situează bovinele care cumulează 33,54% din totalul fragmentelor osteologice. Datele biometrice conduc la ideea că aceste animale erau de talie mică, cu coarne de tip „brachyceros”, asemănătoare cu cele provenite din alte așezări medievale timpurii românești (Bucov, Căpi-dava, Moldova Veche — „Rit”, Ilidia). Vîrsta la care erau sacrificate aceste animale relevă faptul că locuitorii așezării creșteau bovinele atît pentru scopuri utilitare, cît și pentru furnizarea cîrnii.

Pe locul secund, atît ca număr de fragmente (24,13%), cît și ca număr de indivizi prezumți (24%) se situează suinele, fapt ce denotă importanța acestor mamifere domestice în economia așezării, crescute în exclusivitate pentru obținerea cîrnii.

Ovicaprinele cu o frecvență mai mică decît cea a bovinelor și suinelor (19,42% pe fragmente și 20% pe număr minim de indivizi estimați) erau crescute de locuitorii așezării atît în scopuri utilitare, cît și pentru furnizarea cîrnii, laptelui.

Se remarcă frecvența scăzută a calului (5,92% din totalul fragmentelor osteologice determinate) și a cîinelui (1,20% din totalul fragmentelor osteologice determinate).

Un rol însemnat în economia așezării de la „Grădiște” — Hațeg îl avea vînașoarea, ocupație favorizată de prezența pă-

durilor din jur. Resturile osteologice ale mamiferelor sălbatice (*Cervus elaphus* L., *Sus scrofa ferrus* L., și *Capreolus capreolus* L.) dețin o pondere de 15,78% pe fragmente și 18,67% pe număr de indivizi prezumți. Vinătoarea avea ca scop principal completarea necesarului de carne, dar și obținerea materiei prime (coarne de cerb, căprior) în ve-

derea confecționării uneltelor.

Creșterea păsărilor era practică pe scară redusă, situație ilustrată și de numărul mic de oase descoperite (3 piese aparținând speciei *Gallus domesticus* L.).

Predominanța speciilor domestice față de cele sălbatice denotă caracterul de stabilitate al locuitorilor așezării de la „Grădiște” — Hațeg.

CERCETĂRI DE TEREN ISTORIOGRAFIE

CONSTATĂRI ÎN NORDUL COMUNEI TUNARI PRIVIND DINAMICA AȘEZĂRILOR OMENEȘTI

Vasilica Sandu

Observațiile s-au făcut pe un șantier de hidroameliorații al I.F.E.L.I.F. Voluntari, cu o suprafață de 4.200 ha, între localitățile Otopeni, Tunari, Ștefănești de Sus, Dascălu și calea ferată București — Urziceni din Sectorul Agricol Ilfov.

Geomorfologic, microzona este situată în jumătatea nordică a cîmpiei Vlăsiei, pe interfluviul dintre riurile Cociovaștea și Pasărea, segmentat de vilcele secate și ramificațiile acestora, de grinduri și crovuri.

Cercetările de suprafață coroborate cu datele obținute în profilele secțiunilor, săpate mecanic, au dus la descoperirea a 34 stațiuni arheologice, însumînd 40 de așezări, 2 necropole și o înmormîntare izolată (?).

Cronologic s-a înregistrat următoarea situație:

— O așezare din epoca neolitică, cultura Gumelnița;

— 20 așezări din epoca bronzului: 5 — cultura Glină III, 15 — cultura Tei.

— O așezare din perioada de tranziție de la epoca bronzului la Hallstatt.

— 11 așezări din epoca getodacică: 1 — sec. IV—I î.e.n., 1 — sec. III î.e.n., 6 — sec. II—I î.e.n., 3 — sec. I î.e.n.

— O necropolă plană de incinerare, sec. II—I î.e.n.

— 3 așezări din sec. II—IV e.n.

— O așezare din sec. IX—X.

— 3 așezări din sec. XVI—XVIII.

— O necropolă din sec. XVII și un mormînt izolat din aceeași perioadă.

Din cele 34 de stațiuni, 4 sînt amplasate pe terasa joasă a

malului stîng al riului Pasărea, restul pe grindurile, în prezent aplatizate, din interiorul zonei.

În toate stațiunile, șanțurile au străpuns locuințe de suprafață, gropi de bordeie, menajere și de morminte, vetre de foc.

Materialul arheologic constă din fragmente ceramicie, majoritatea corodate, resturi osteologice, inventar funerar și cîteva unelte din silex, piatră și lut.

Pe lângă fenomenul de continuitate se înregistrează în cultura Tei și în sec. II—I î.e.n. cîte o explozie demografică, reflectată în creșterea numărului de așezări față de epocile precedente.

În cele două civilizații avem așezări atît pe malul riului Pasărea, cît și la o distanță mare (circa 5 km) de cele două riuri, deci de o sursă relativ constantă de apă.

Se cuvine făcută mențiunea că, așezările de pe grinduri au un caracter stabil, unele din ele avînd o existență lungă în timp (întro așezare Tei se locuiește neîntrerupt din faza Tei II pînă în Tei IV, iar într-una dacică, de asemenea, din sec. IV pînă în sec. I î.e.n.).

Distanța dintre așezări, nefiînd prea mare, considerăm că este vorba de o roire a populației, pentru noi surse de trai, în locuri nu prea îndepărtate de așezarea-mamă.

Cum fără apă se pune problema existenței însăși a unei așezări omenești, se pare că viețuirea a fost posibilă folosindu-se rezervele reduse din crovuri unde, pînă la lucrările de drenare și desecare, efectuate cu cîteva ani în urmă, apa băltea aproape tot cursul anului.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ENDOCARSTUL DIN BANAT*

Petru Rogozea

Cercetările arheologice în formele endocarstice au o tradiție îndelungată, fiind descoperite urme de locuire ale omului în peșteri, grote și avene în mai toate zonele carstice de la noi din țară.

În zona Banatului există cea mai întinsă zonă carstică, cu o suprafață de 780 kmp, cu aproape 1.500 de peșteri, grote și avene, din care 300 de peșteri au fost cercetate de-a lungul anilor, un număr de 88 peșteri având urme de locuire. Cercetarea arheologică a fost epuizată în peșterile, grotele și avenele din bazinul Bîrzavei, bazinul Rîul Alb, V. Vornic, bazinul Ciclova, V. Gîrliștei și bazinul Buhui-Luca, rămînînd în continuare în atenție cercetarea sistematică a formelor endocarstice din Clisura Dunării, V. Nerei, V. Carașului, V. Cernei (versantul stîng, în amonte de Băile Herculane), bazinul Pogăniș, bazinul Căprionișca, V. Lăpușnicului, bazinul Belareca (zona Cornereva), bazinul Bega, bazinul Nădrag și bazinul Rîul Mare.

Faza de repertoriere a acestor forme endocarstice cu urme de locuire necesită o cercetare interdisciplinară (arheologică, geologică, geomorfologică, paleontologică și speologică), dezierat care a fost aplicat parțial pînă în prezent¹.

În urma cercetării arheologice atît pe teren, cît și din bibliografie se desprind unele concluzii cu privire la locuirea în formele endocarstice din Banat:

1. În proporție de 50 la sută în peșterile cercetate s-au găsit urme de locuire din perioada de tranziție spre epoca bronzului.

2. Menționăm că în cadrul cercetărilor efectuate de noi, ne-am limitat la adunarea fragmentelor ceramice de pe podeaua peșterii, numai în foarte puține cazuri am efectuat sondaje de mici dimensiuni, astfel încît nu am reușit să spargem acel „sigiliu de peșteră” pentru a identifica eventualele nivele paleolitice.

3. Se observă două complexe de locuire dacică din Banat (valabile pentru zonele carstice), primul complex cuprinde Clisura Dunării și Valea Cernei și al doilea complex cuprinde Valea Carașului, Valea Gîrliștei, Valea Ciclovei și Valea Rîului Mare, material arheologic ce va constitui obiectul unui studiu separat.

4. Nu am identificat necropole sau depozite de bronzuri pînă în prezent, ca în alte zone carstice din țară, referiri la acestea am extras din bibliografia arheologică și speologică.

5. Datorită condițiilor geografice și speoclimatice favorabile, peșterile au fost folosite de către om ca loc de refugiu și adăpost (cu ocazia diferitelor ocupații tradiționale), cît și ca loc de cult.

Fișa de cercetare a formelor endocarstice din punct de vedere arheologic:

I. Numele, codul peșterii (dacă este cunoscut)

a) orizontală

— tipul

b) aven

c) orizontală + aven

II. Amplasare

a) vale (cod)

b) versant (cod)

c) cale de acces
(repere)

e) accesibilitate
d) altitudine relativă
III. Tipul (din punct de vedere geomorfologic)

- a) de fisură (falie)
- b) tunel de presiune
- c) de prăbuşire
- d) de contact
- e) curs de apă părăsit

IV. Deschiderea intrării

- a) orientare
- b) formă
- c) dimensiuni
- d) accesibilitate

V. Galerii, săli

- a) înclinare ascendentă
 orizontală
 descendentă
- b) existenţa de hornuri sau puturi
- c) înălţimea medie, lăţimea, lungimea lor
- d) lungimea totală a peşterii (grotei).

VI. Date fizico-geografice

- a) luminozitate (adâncimea iluminării prin intrare, prin deschideri în tavan } sau laterale)
- b) temperatura caldă
 rece
- c) umiditatea la intrare
 spre fund
- d) curenţi
ce depind de alte ieşiri
ce depind de alte galerii
- e) activitate
activă (pe toată lungimea ei)
semiactivă (pe o anumită porţiune sau perioadă)
subfossilă (în curs de — sau reactivare parţială)
fossilă
- f) formaţiuni speo:
coloane, stalagmite,
stalagtite, scurgeri
scurgeri parietale
gururi
- g) apartenenţa (iniţială sau actuală) la un grup de peşteri, la o peşteră mare prăbuşită, sau este singulară)

VII. Depuneri (patul — nivelul actual de călcare)

- a) material clasic (căzături)

- b) pământ infiltrat (colmatare)
din interior
din tavan
de la intrare
- c) depozite de guano
- d) dejecţii animaliere
- e) vegetaţie (resturi)

VIII. Surse de apă

- a) din peşteră
curs activ
temporar
bazinete (gururi)
lacuri subterane
- b) din vecinătate
izvoare
riuri
din alte peşteri (accesibile)

IX. Condiţii de locuire

- a) permanentă — sezonieră
- b) ocazională — popasuri, refugiu

X. Grad de importanţă arheologică (se menţionează şi locul descoperirilor în peşteră)

- la intrare
în zona centrală
spre fundul peşterii
- a) foarte important — cu urme masive
- b) important — cu urme sporadice, restrinse
- c) fără descoperiri (deocamdată) — cu condiţii bune de locuire
- d) fără nici o importanţă — fără condiţii de locuire

XI. Descoperiri arheo—paleontologice

- a) material ceramic + litic prelucrat
- b) vetre (adâncimea lor)
- c) oase preistorice
fosile
nefosilizate

XII. Schiţă de mină (eventual cartare) — ce trebuie să cuprindă obligatoriu:

— orientarea nordului geografic

— date despre L, l, h şi existenţa

puţurilor

- hornurilor
- indicarea pe schiță a unor săpături vechi (gropi)
- indicarea pe schiță a des-

coperirilor arheologice (eventual a sondajelor)

- sugestii asupra locului celui mai indicat pentru sondare.

N O T E

* Datele speologice au fost preluate după C. Goran, **Catalogul sistematic al peșterilor din România**, 1981, 1982, p. 139—183; Cf. M. Olaru, St. Cădăriu, **Banatica**, IV, 1977, p. 15—18; R. Petrovsky, **St. Com. C.**, III, 1979, p. 229—260; R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogoza, **Banatica**, VI, 1981, p. 429—462; P. Rogoza, **Tibiscum**, VI, 1986, p. 173—189; P. Rogoza, **Banatica**, VII, 1985, p. 140—141.

1. Vezi seria **Buletin speologic**, I/1979 și urm.; xxx, **Lucrările Institutului de Speologie „Emil Racoviță”**, III, 1964, p. 131—199 și urm.; M. Bleahu și colab.,

Peșteri din România, 1976, xxx, **Speologia**, 1979; T. Orghidan și colab., **Peșteri din România**, 1984; L. Botoșăneanu, St. Negrea, **Drumetind în Munții Banatului**, 1968; M. Cîrciumaru, **Mărturii ale artei rupestre preistorice în România**, 1987; Idem, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980; F. Mogoșanu, **Paleoliticul din Banat**, 1979; P. Roman, **Cultura Coțofeni**, 1976; A. Păunescu, **Tibiscum**, V, 1978, p. 11—56; C.S. Plopșor, **Porțile de Fier**, 1968; V. Boroneanț, **Dacia NS**, XVII, 1973, p. 7—15.

Repartiția pe epoci și perioade istorice a urmelor de locuire în endocarstul din Banat

Nr. crt.	Bazin hidrograf. Zonă carstică	Fosile	Cer. atipica	Paleolitic	Neolitic	Eneolitic	Per. tran.	Bronz.	H.A. A—B	H.A. C	Latene	Roman	IV—XIV	XV—XVIII	Morminte	Monete	Dep. bronzuri	Total peșteri	OBS.
I.	Clisura Dunării	2	2	7	10	6	9	7	9	7	9	6	9	12	1	4	1	15	DC
II.	V. Nerei	1	3	1	1	7	3	1	1	2	1	1	2	6				9	DC
III.	V. Carașului	6	4	1	1	2	7	2	2	2	4		2	17				19	DC
IV.	V. Cernei	2	3	1	4	6	9	3	2	2	1	2	2	6				17	DC
V.	Baz. Bîrzavei					4	4		1									4	C
VI.	Baz. Riul Alb		1			1								1				1	C
VII.	V. Vornicului				1													1	C
VIII.	Baz. Pogăniș					1												1	DC
IX.	Baz. Căprionișca			1	3											1		4	DC
X.	Baz. Ciclova		4								2			2				4	C
XI.	V. Lăpușnicului		1															1	DC
XII.	Baz. Belareca		1			1												2	DC
XIII.	Baz. Bega		2		1	1	1	1										3	DC
XIV.	Baz. Nădrag						1											1	DC
XV.	Baz. Riul Mare				1		1	1			1		1	2				2	DC
XVI.	V. Girliștei						2	1		1			1					2	C
XVII.	B. Buhui-Luca		1				1											2	C
TOTAL		11	22	11	22	25	40	15	16	13	19	9	16	47	1	5	1		
TOTAL		peșteri cercetate și identificate cu urme de locuire																	88

Emil Păunescu

Muzeul județean Giurgiu

G. G. Mateescu a fost unul din tinerii savanți români a căror carieră a fost curmată prematur de o soartă potrivnică. A murit la 37 de ani, atunci când preluase de puțină vreme ștafeta din mîna magistrului său, Vasile Pârvan, și el prea de timpuriu plecat de la conducerea atitor instituții culturale.

Se născuse în 1892, în orașul Giurgiu, ca fiu al unui mic negustor. S-a afirmat, în anii 1910—1916, ca student strălucit și apoi colaborator al lui Pârvan la săpăturile arheologice din Dobrogea, publicînd în „Buletinul Monumentelor Istorice” cîteva lucrări care-i prevesteau un viitor frumos. Între 1915—1919 a fost asistent la Muzeul Național de Antichități din București.

După război își reia activitatea, probabil urmînd sfatul mentorului său, în capitala Transilvaniei reunite cu patria-mamă, desfășurînd-se pe mai multe fronturi: profesor la Liceul „Gheorghe Barițiu” și la Seminarul pedagogic universitar, popularizator al istoriei și geografiei României Mari, asistent la Institutul de studii clasice și apoi la Facultatea de litere și filosofie, membru al „Astrei” și al Școlii Române din Roma, colaborator al lui Nicolae Iorga la Universitatea populară de la Vălenii de Munte și al Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Banat la Caransebeș (în apropiere de care conduce șantierul arheologic de la Tibiscum). Deseșnat urmaș al lui Pârvan la conducerea Școlii din capitala Italiei datorită reputației cîștigate în lumea științifică de acolo, doctor la 32 și docent la

36 de ani, conferențiar la catedra de epigrafie și antichități a Universității clujene, participant aureolat de măgulitoare aprecieri la Congresul Internațional de Preistorie de la Oslo (1922) dispare brusc — victimă a unei pneumonii galopante pe un fond ereditar.

Fratele și sora — care demonstraseră în studenție posibilități intelectuale remarcabile — au pierit, de asemenea, în plină tinerețe. O parte din manuscrisele păstrate de soție s-au risipit de către moștenitori. Documentele și corespondența de familie, rămase în casa părintească, au încăput pe mîna unor alienați mintali. Nu i se mai cunoaște nici locul mormîntului din cimitirul Clujului.

Opera lui George Mateescu este restrînsă. După rapoartele arheologice și epigrafice din Dobrogea, după manualele din primii ani clujeni, au urmat studiile savante care l-au consacrat: cele apărute în „Ephemeris Dacoromana”, precum și cîteva colaborări la enciclopedii și reviste italiene.

În țară, a publicat în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj” și în „Revista Istorică” a lui Iorga. Amintim și activitatea de conferențiar sub auspiciile „Extensiunii Universitare”, „ASTREI”, „Universității populare” și „Comisiunii Monumentelor Istorice” (secția bănățeană).

Destinul tragic i-a urmat și opera nepublicată. Aminteam despre manuscrise și corespondență pierdute. Raportul de săpătură de la Tibiscum a dis-

părut în condiții strănii. Dat fiind că și asistentul lui Mateescu, Ion Buzea, a ieșit prematur din cursa vieții — oameni fără de rușine au utilizat rezultatele obținute de regretatul savant pentru a se împodobi cu lauri nemeritați.

Deși la Congresul internațional de tracologie din 1976 cineva i-a pus numele alături de cele ale ilustrilor Hașdeu, Tocilescu și Pârvan, într-un mesaj oficial, doi ani mai tirziu o ine-

xplicabilă omisiune face să nu-l întâlnim pe G.G. Mateescu în „Enciclopedia istoriografiei românești”.

Apreciat de Iorga, Bianu, Pârvan, Ghibu, Lupăș, Sacerdoțeanu, Vulpe și mulți alții, considerat de I.I. Rusu „cel mai mare tracolog român”, cel căruia i-am schițat un portret în aceste rânduri merită o atentă și pioasă reconsiderare.

Fie ca apropiatu-i centenar să o prilejuiască!

TROIA ȘI ARHEOLOGIA PREISTORICĂ EUROPEANĂ DE LA SFÎRȘITUL SEC. XIX ȘI ÎNCEPUTUL SEC. XX

O evocare

In memoriam Henrici Schliemann
et Sophiae Torma

Attila László

În acest an, la 25 decembrie, se împlinește un secol de la moartea unuia dintre cei mai de seamă pionieri ai arheologiei moderne, Heinrich Schliemann (1822—1890). Aniversarea este comemorată în lumea savantă internațională prin congrese și simpozioane, dedicate vieții și operei acestei personalități originale ale științei Antichității, importanței săpăturilor și descoperirilor sale în impulsianarea unor domenii de cercetare înrudite. În acest spirit, comunicarea noastră își propune evocarea unui moment din istoria arheologiei preistorice europene, transilvane în special, moment legat atît de numele lui Heinrich Schliemann, cît și de munca pasionată a unui alt cercetător amator, mult mai puțin cu-

noscut: Zsófia Torma (1840—1899), prima femeie-arheolog a acestor meleaguri, de la a cărei naștere se împlinește în acest an un secol și jumătate.

★

Importanța majoră a cercetărilor lui Schliemann este bine cunoscută: el a scos primul la iveală monumentele lumii miceniene, cunoscută pînă atunci doar din relatările poemelor homerice, socotite vreme îndelungată ca opere pur literare. Nu este de mirare că Michael Ventris și John Chadwick, care, prin descifrarea scrierii linia-re B, au oferit lumii științifice și civilizației umane, în general, o limbă greacă prehomerică, nebănuită pînă atunci, și-au dedicat opera „Părintelui arheo-

logiei miceniene, memoriei lui Heinrich Schliemann", publicând, sub această dedicație, o pagină întreagă din autobiografia predecesorului lor.

Schliemann a devenit celebru înainte de toate, datorită săpăturilor sale efectuate în cetatea de pe dealul Hissarlik, aflată pe valea râului Skamander, în nord-vestul Asiei Mici, nu departe de Hellsfont, cetate identificată de el cu Troia cîntată de poetul Iliadei și al Odiseei. După un prim sondaj, efectuat în aprilie 1870, Schliemann a organizat la Troia șapte campanii de săpături (1871—1873, 1878—1879, 1882, 1890). După moartea sa, săpăturile au fost încheiate de arhitectul german Wilhelm Dörpfeld, și el „descoperit” de Schliemann, cu care a colaborat la Troia din anul 1882, și care va conduce lucrările ultimelor două campanii (1893—1894).

Patru decenii mai târziu, între 1932—și 1938, săpăturile de la Troia sînt reluate într-o manieră cu adevărat științifică de o echipă de arheologi americani de la Universitatea din Cincinnati, condusă de Carl William Blegen (campaniile 10—16). În ceea ce privește evoluția așezării, respectînd împărțirea în nouă perioade mari, făcută de Dörpfeld, Blegen va stabili o stratigrafie mai nuanțată, distingînd în cadrul acestora 46 de niveluri de locuire. Poziția cronologică a acestora poate fi schițată în felul următor: Troia I a—j: Bronz Timpuriu II; Troia II a—g: BT III a; Troia III a—d și IV a—e: BT III b; Troia V a—d, VI a—h, VII a—b: Bronz Mijlociu și Tîrziu; Troia VIII—IX: epoca greco-romană. Istoria îndelungată a cetății începe pe la 3000 î.e.n. și se sfîrșește în secolul IV e.n.

Schliemann identifică Troia homerică cu „orașul incendiat”, corespunzînd nivelului II g, în ruinele căruia el a descoperit

mai multe tezaure, printre care și celebrele podoabe de aur, atribuite frumoasei Elene. Dörpfeld a precizat însă că straturile inferioare ale așezării de pe dealul Hissarlik aparțin unor perioade mult mai vechi, și că abia puternica cetate Troia VI, în care apar primele vase și fragmente ceramice miceniene, poate fi socotită drept cea homerică. De altfel, rămășițele acestei fortificații au fost descoperite de însuși Dörpfeld, atunci cînd săpăturile au fost extinse și asupra zonelor de margine ale dealului Hissarlik, părțile centrale ale nivelurilor post Troia V fiind distruse cu prilejul amenajărilor din epoca elenistică și romană. La rîndul lor, arheologii americani au socotit că Troia VI fiind distrusă de un cutremur (și nu în urma unor asedii), cetății cîntate de Homer i-ar corespunde nivelul Troia VII a, victima unui incendiu după o existență de scurtă durată. Mai nou, în urma revizuirii cronologiei egeene și a contactelor Troiei cu lumea miceniană, nivelul VII a pare a fi prea recent pentru a putea fi pus în legătură cu evenimentele unui război, care ar fi fost purtat de ahei împotriva cetății lui Priamos. Această revizuire afectează în egală măsură și datarea nivelurilor Troia VII b 1—2, ceea ce nu este lipsită de consecințe asupra cronologiei trecerii de la epoca bronzului la epoca fierului în regiunile balcano-ponto-danubiene.

★

Datorită poziției sale geopolitice deosebite, Troia controla nu numai legăturile maritime, prin Hellespont, dintre Marea Egee și Pontul Euxin, dar și rutele de uscat ce legau, prin intermediul Asiei Mici, Peninsula Balcanică de Orientul Apropiat. În tot cursul existenței sale îndelungate, Troia a avut rolul unui centru intermediar, de re-

cepționare și difuzare a unor bunuri materiale și spirituale, un important punct de contact între culturile balcano-danubiene și civilizația egeeo-anatoliană, ceea ce a făcut să devină, mai ales pentru arheologia preistorică sud-est europeană, un etalon de cronologie relativă și absolută. Acest rol, păstrat într-o anumită măsură pînă astăzi, a fost cu atît mai pregnant la sfîrșitul secolului al XIX-lea și chiar la începutul celui următor, cînd Troia constituia, practic, singurul obiectiv arheologic de referință, ce putea oferi puncte de sprijin în cronologia preistorică sud-est și chiar central-europeană. De asemenea, trebuie să avem în vedere și influența cercetărilor de la Troia asupra discuțiilor purtate la nivelul științei din acea vreme, asupra apartenenței etno-lingvistice a populațiilor Europei preistorice.

Nu este, deci, de mirare că după apariția primelor publicații despre Troia, descoperirile făcute în siturile europene — cele neolitice mai ales — vor fi adesea comparate cu antichitățile scoase la iveală de Schliemann la Hisarlik. Nu constituie o excepție nici descoperirile din Transilvania devenind celebre atunci, dar aproape uitate astăzi, discuțiile purtate pe plan local și internațional în jurul așezării de la Turdaș, făcută cunoscut lumii științifice de un pasionat cercetător al trecutului îndepărtat al Transilvaniei, Zsófia, Torma.

Provenită dintr-un mediu familial în care interesul pentru Antichitate era la loc de cinste, după stabilirea ei la Orăștie Zs. Torma va deveni unul din pionierii arheologiei din părțile Hunedoarei. Potrivit datelor de care dispunem, ea a vizitat sistematic așezarea de la Turdaș începînd cu anul 1875, supraveghînd stațiunea, adunînd descoperirile ieșite la iveală și efectuînd chiar săpături sumare. Din

aceste descoperiri, ca și din altele, provenite în principal din aceeași zonă a Hunedoarei, se va constitui în casa sa o valoroasă colecție, aflată astăzi, împreună cu manuscrisele și bogata ei corespondență de mare interes științific, în patrimoniul Muzeului de Istorie a Transilvaniei.

Orientarea activității Zsófiei Torma spre cercetarea trecutului îndepărtat a fost impulsionată de pregătirile pentru cel de al VIII-lea Congres Internațional de Arheologie Preistorică și Antropologie, care a avut loc la Budapesta în septembrie 1876. Îndemnată de organizatori, ea adună descoperiri și furnizează informații cu privire la antichitățile din fostul comitat Hunedoara, trimite exponate, inclusiv de la Turdaș, care vor stîrni interesul participanților la congres. Ea însăși participă la această întrunire științifică internațională, face cunoștință cu eminienți specialiști, se informează despre stadiul cercetărilor arheologice, despre principalele curente ce dominau știința preistorică a vremii. Pentru formarea concepțiilor sale sînt importante mai ales cele aflate despre rezultatele primelor campanii de săpături ale lui Schliemann de la Troia; acum începe să se contureze în ea ideea înrudirii descoperirilor de la Turdaș cu cele ieșite la iveală din presupusa cetate a lui Priam.

Ca un semn de prețuire, Zs. Torma este invitată la adunarea generală a asociației sașilor transilvăneni pentru promovarea cercetărilor privitoare la pămîntul natal (Verein für Siebenbürgische Landeskunde), întrunire care a avut loc în august 1877 la Sibiu. Comunicarea, în care își prezintă descoperirile, este urmărită cu atenție și va face obiectul unui raport publicat de Carl Gooss, iar Torma fiind aleasă membră de onoare a aso-

ciației. Într-o scrisoare, adresată lui Gábor Téglás la 7 septembrie 1877, vorbind despre impresiile sale, ea menționează și foarte utila vizită, pe care a făcut-o la Muzeul Brukenthal. Privind scenele reproduse după columna lui Traian, se gîndește la posibilitatea identificării dacilor, de neam tracic, respectiv a tribului „scito-trac” al agathirșilor, menționați de Herodot, cu populația așezărilor străvechi din Transilvania, a Turdașului inclusiv, ideea care va deveni un alt leit-motiv, alături de teza despre înrudirea cu Troia, al lucrărilor sale ulterioare.

În anii 1879—1880 Torma își publică primele studii prilejuite de descoperirile sale din zona Hunedoarei, de la Turdaș, Nandru și Nandru-Vale mai ales. În august 1880 pleacă la Berlin, participă la cea de a XI-a adunare generală a Societății Germane de Antropologie, Etnologie și Preistorie, expunîndu-și cele mai importante descoperiri. Printre cei care îi apreciază favorabil activitatea se numără Albert Voss, Rudolf Virchow și însuși Heinrich Schliemann, pe care îl cunoaște acum personal, împrietenindu-se cu tînăra soție a acestuia, Sophia Engastromenos. Are prilejul nu numai să-l audieze pe Schliemann, care prezintă o comunicare despre „Troia și mormintele eroilor” dar să și studieze direct unele descoperiri provenite din săpăturile de la Hissarlik, care i-au stîrnit de mai multă vreme interesul, și care au putut fi văzute acum la Berlin, cu ocazia acestei întruniri.

În același an, 1880, se află printre cei care întemeiază Societatea de Istorie și Arheologie din comitatul Hunedoara, al cărei membru de onoare va deveni și cunoscutul cărturar român, Gheorghe Barițiu. Societatea și-a fixat ca scop, alături de cercetarea trecutului și a tradi-

țiilor, de protecția monumentelor istorice, și promovarea prieteniei dintre popoarele Transilvaniei. Statutul societății subliniază că ea nu dorește „... să facă politică națională; politica, în sensul insistării asupra problemelor naționale este în afara sferei de activitate a societății. Noi căutăm doar adevăruri istorice, pe care le facem publice, fără a avea în vedere dacă acestea îi fac plăcerea cuiva sau nu, dacă sînt favorabile nouă sau altora!”

În vara anului 1882 Zs. Torma pleacă din nou în Germania. Participă cu o comunicare și cu exponate la cea de a XIII-a adunare generală a Societății de Antropologie, întrunită de data aceasta la Frankfurt pe Main; la invitația familiei Lindenschmit se deplasează la Mainz, unde vizitează Muzeul Central Romano-German; în sfîrșit, se grăbește la Berlin pentru a studia Colecția Antichităților Troiene (incluzînd și celebrul „Tezaur al lui Priam”), donată de Schliemann în decembrie 1880 popoului german, și expusă în două săli mari ale Muzeului de Artă Aplicată (Kunstgewerbemuseum). După Berlin urmează muzeele Vienei, atenția ei fiind îndreptată mai ales asupra antichităților cipriote cuprinse în colecția Ambrasi. Se oprește apoi la Budapesta, Cluj și Aiud întorcîndu-se acasă, la sfîrșitul lunii noiembrie, după o călătorie de studiu ce a durat patru luni, plină de impresii și cu o bogată documentație, utilizată în viitoarele sale cercetări.

Urmează ani de muncă intensă, în care contactul cu reprezentanții lumii științifice va fi asigurat mai ales prin bogata sa corespondență. Sfera preocupărilor sale se lărgeste, remarcîndu-se, pe de o parte, interesul ei crescînd pentru civilizația mesopotamiană, ca sursă primară ce a influențat, prin intermediul

Asiei Mici și a Egeii, cultura popoarelor Europei preistorice, inclusiv cea a tracilor intracarpatici, iar pe de altă parte apelul la o nouă metodă de investigație, cea a analogiilor etnografice.

În vara anului 1889 mai participă la cea de a XX-a adunare generală a Societății Germane de Antropologie, Etnologie și Preistorie, întrunită la Viena, prezentând o comunicare axată, în spiritul celor menționate mai sus, pe comparațiile între anumite descoperiri dela Turdaș și din Asia Anterioară. Spre dezamăgirea ei, expunerea este primită cu răceală. După cum observă cunoscutul arheolog austriac Matthäus Much (în scrisoarea sa din 12. II. 1890.), acest insucces se datorează atât auditoriului — cu puține excepții în necunoștință de cauză —, cât și subiectului ales, foarte dificil, privind „...reprezentările culturale încă atât de neclare ale Orientului precreștin nonarian și influențele acestora asupra Occidentului“. El atrage atenția autoarei comunicării că un astfel de subiect trebuie tratat mai degrabă în scris și susținut de o ilustrație comparativă cât mai bogată și convingătoare. Poate și sfatul lui Much a grăbit definitivarea studiului său de sinteză, publicat în limba germană la Jena, în 1894, precedat de câteva lucrări de mai mici proporții privind „cultul planetar“, semnele de scriere și simbolurile „ori roțile solare și „urnele“ cu fețe, socotite de ea traco-dacice.

Datorită și lipsei de sprijin din partea unor reprezentanți ai arheologiei „oficiale“ din țară (J. Hampel, B. Pósta, de pildă), care au considerat-o doar o diletantă, dar și intrigilor tinărului și foarte ambițiosului Paul Reinecke, ea nu-și va mai publica colecția, devenită între timp foarte bine cunoscută în Europa, rămânând în manuscris și lucra-

rea, pe care a socotit-o drept opera sa principală, despre „Dacia înainte de cucerirea romană“, însoțită de 86 de planșe cu desenele a peste 2000 de piese.

În ultimi ani ai vieții trăiește retrasă, resemnată, cu sănătatea slăbită. Vizita deosebit de onorată a bătrînului Rudolf Virchow în 1898, ca și cea făcută de Hampel imediat după aceea, o înviorază puțin, dar vestea acordării, la 24 mai 1899, a titlului de Doctor honoris causa al Universității din Cluj nu o mai poate bucura cu adevărat. Moare încă în același an, la 14 noiembrie, în orașul său adoptiv, la Orăștie.

Această modestă evocare nu-și poate propune o analiză temeinică a activității și a operei Zsórfiei Torma; vom încerca doar să rezumăm și să apreciem pe scurt ideile sale principale legate de problema anunțată în titlul comunicării noastre.

Una din tezele de bază ale autoarei, susținută, cu firești nuanțări ulterioare, începînd chiar cu prima sa lucrare, publicată în 1879, este cea a legăturilor între cultura reprezentată de așezarea de la Turdaș și cea troiană. Aceste legături presupun, în concepția ei, contemporaneitate în timp, o mare afinitate spirituală și, nu în ultimul rînd, o identitate etno-lingvistică, tracică, în sensul larg al cuvîntului. În privința acestui ultim aspect, locuitorii Troiei sînt numiți în mod consecvent traci, iar pentru desemnarea populației străvechi a Transilvaniei, inspirîndu-se din relatările autorilor greci și romani, folosește, alternativ, termenii de traci, traco-geți, geți de origine tracică, traco-daci ori daci.

Contemporaneitatea presupusă de Zs. Torma trebuie înțeleasă astăzi ca una parțială, căci complicata stratigrafie a Troiei și îndelungata evoluție a așezării a început să devină evidentă abia

în urma campaniilor de săpături conduse de Dörpfeld în 1893—1894 și publicate cîțiva ani mai tîrziu. După cum am văzut, el a ajuns la concluzia că abia Troia VI putea să corespundă în timp cetăților aheene din Argolida, Micene și Tirint. În ce privește poziția cronologică și apartenența culturală a straturilor anterioare, această problemă a început să fie clarificată mai bine doar în primele decenii ale secolului nostru, datorită cercetărilor privitoare la Bronzul egeean și, nu în ultimul rînd, periodizării propuse de Evans în urma săpăturilor sale de la Knossos. În asemenea condiții nu putem decît să socotim ca un merit deosebit al cercetătoarei de la Orăștie că ea de la bun început a determinat corect așezarea de la Turdaș, respectiv cultura reprezentată de acesta, ca neolitică. (Să nu uităm că însuși conceptul de neolitic a fost definit abia în 1865, de către John Lubbock.) Faptul că ea a raportat descoperirile sale la antichitățile troiene își are, de asemenea, explicația în stadiul de atunci al cercetărilor, în lipsa unui alt „etalon“, mai autentic și mai apropiat din punct de vedere cultural și cronologic. De altfel, ideea unui paralelism (parțial, desigur) între neoliticul balcano-danubian și Troia, susținută de Torma, a devenit una dintre cele mai rezistente teze ale preistoriei sud-est europene, teză care a început să fie abandonată, practic, abia în anii '60. (Este suficient să menționăm că, de pildă, pe baza presupusei origini troiene a idolilor cucutenieni „en violon“ chiar și după 1960 s-a mai susținut sincronismul între Troia II și faza A a culturii Cucuteni.)

În concepția autoarei, înruditrea celor două centre de cultură, din Asia Mică și de pe Mureș, este susținută de analogiile ce pot fi observate între diferitele tipuri de descoperiri, întîlnite atît la Troia, cît și la Turdaș:

semne și simboluri incizate pe vase și alte obiecte de lut, statuete antropomorfe (idoli), diferite motive ornamentale și forme de vase (capacele prosopomorfe, mai ales), unelte de os și de piatră, rișnițe, fusaiole, greutăți de război de țesut etc. O atenție deosebită le-a acordat de la bun început semnelor incizate, pe care le-a interpretat drept semne de scriere, cele mai vechi monumente de acest gen din Europa. Dacă avem în vedere și faptul că după 1882—1883, poate sub influența lui Sayce, Torma începe să susțină că Troia și Egeea, în general, au avut doar un rol intermediar, sursa primară a elementelor de civilizație, inclusiv a scrierii, trebuind căutate în Mesopotamia, în lumea asiro-babiloniană și chiar sumero-accadiană, ea a dat dovadă de o admirabilă intuiție, pe care o putem aprecia ca adevărat abia în zilele noastre, cînd, în urma descoperirii tăblițelor de la Tărtăria, cercetarea problemei a luat o amploare nebănuită.

La început, comparațiile au fost făcute de Zs. Torma pe baza primei publicații cuprinzătoare a lui Schliemann asupra săpăturilor de la Troia, apărută la începutul anului 1874, și însoțită de acel „Atlas“ al antichităților troiene, constînd din 218 planșe cu fotografii. O altă sursă a comparațiilor devine ceva mai tîrziu *Iliosul* lui Schliemann, publicat în limba germană în anul 1881, fiind deosebit de utilă pentru Torma anexa a III-a a lucrării, privitoare la inscripțiile de la Troia, întocmită de Archibald Henry Sayce. Pe de altă parte, drept dovadă a ecoului stîrnit, încă de la început, de descoperirile de la Turdaș, în paginile *Iliosului*, citînd raportul deja amintit al lui Carl Gooss, la rîndul său și Schliemann se referă la trei dintre semnele incizate pe vasele colecției Torma.

La datele culese din literatură se adaugă apoi contactul direct cu descoperirile de la Troia, cu prilejul celor două călătorii de studii, efectuate în Germania, la Berlin, în 1880 și 1882. Și, în sfârșit, nu putem neglija nici importanța schimbului de informații și de idei, prin contacte personale ori prin corespondență, pe care le-a întreținut, printre alții, cu însuși Schliemann.

Pentru a ilustra comunitatea, sau, în orice caz, apropierea de vederi între cei doi cercetători, de la Hissarlik și Turdaș, vom cita câteva pasaje din scrierea lui Schliemann, adresată Zsófiiei Torma la 9 februarie 1882 de la Atena. După o introducere în care vorbește despre pregătirea ediției franceze a lucrării sale *Ilios* și despre reluarea, în curs, a săpăturilor de la Troia, Schliemann scrie următoarele: „... Dacă semnele și simbolurile incizate, întâlnite pe descoperirile Dumneavoastră nu au fost corect înțelese la congresul de la Berlin (este vorba de mai sus menționata adunare generală din 1880), acestea cu siguranță nu vor mai fi greșit înțelese de acum înainte, după apariția *Ilios*-ului meu, și de când o mare parte a colecției mele troiene a fost prezentată poporului german și expusă în muzeul din Berlin. În noua Dumneavoastră lucrare va trebui, deci, doar să vă referiți la analogiile întâlnite în *Ilios*ul meu. „Urmează un pasaj mai lung în care Schliemann, pornind de la ilustrația întocmită de Zs. Torma, și, referindu-se, în același timp, la materialul cuprins în *Ilios*, discută analogiile, nu puține, pe care le găsește între descoperirile de la Troia și Turdaș. Unele semne, atestate în această din urmă așezare, sînt considerate și de el ca semne de scriere. O sfătuiește pe Torma să compare cu atenție semnele de la Turdaș cu cele de la Troia, cuprinse și discutate în Anexa *Ilios*ului, realizată de Sayce.

Într-un post-scriptum mai adaugă următoarele: „... Este în afară de orice îndoială că troienii au fost traci și că odinioară, în epoca preistorică, Transilvania și Ungaria au fost locuite de un trib tracic; numai în felul acesta poate fi explicată prezența atât la Troia cît și la Dumneavoastră a mai multor semne, care nu au fost încă atestate în altă parte...” |

Sînt la fel de relevante și opiniile cunoscutului orientalist A.H. Sayce, profesor la universitatea din Oxford. Într-o scrisoare, datată 12 noiembrie 1883, adresată Zsófiiei Torma, după ce face câteva aprecieri generale în legătură cu importanța descoperirilor acesteia, se referă la semnele identificate de ea. Consultîndu-se și cu E.B. Tylor, el afirmă că acestea pot fi considerate, cu puține excepții, drept semne de scriere sau imitații ale unor asemenea semne. Discutînd apoi semnele de pe un cilindru, pe care le reproduce și în desen, el constată că acestea, privite în șiruri orizontale, se aseamănă minunat cu semnele silabice „asiatice”. Remarcînd prezența pe obiectele de la Turdaș și a semnului svasticii, Sayce scrie următoarele, cuvintele sale reflectînd foarte bine de-orientarea ce domnea, chiar și în rîndul marilor specialiști ai vremii, în problemele care o frămîntau pe cercetătoarea amatoare de la Orăștie. Cităm: „... Acesta arată, fără echivoc, spre Asia Mică. Într-adevăr, asemănările dintre teracotele Dumneavoastră și cele de la Hissarlik devin din zi în zi mai evidente. Mie mi se pare că în această privință pot fi formulate doar două ipoteze: 1) ori a existat un drum comercial preistoric, ce a legat Asia Mică cu Transilvania prin intermediul Tracilor din Troada, drum ce a traversat valea Dunării și a avut ca rezultat aceea artă orientalizantă de la Hallstatt și din Krain, și care s-a răspîndit de

aici spre sud, spre Italia, în loc să fi fost originară din Italia; sau, 2) poporul, ale cărui urme le-ați descoperit, a fost un popor barbar, contemporan cu epoca romană, primind de la romani unele motive în formă de svastică și ceva idei despre semnele de scriere. Această a doua ipoteză pare însă a fi exclusă, avînd în vedere adîncimea și poziția în care rămășițele au fost descoperite, precum și datorită lipsei totale a fierului și a altor obiecte de epocă romană...”

În 1890, într-o scrisoare adresată Zsófiei Torma, Francis John Haverfield, istoric al Antichității, colaborator al lui Mommsen în editarea inscripțiilor romane din Anglia, reafirmă interesul manifestat de arheologii englezi și de Societatea de Antropologie din Londra pentru descoperirile cercetătoarei din Transilvania, menționînd că cei mai însemnați specialiști, ca profesorul Sayce și dr. Arthur J. Evans înclină să accepte identitatea acestor descoperiri cu cele ale lui Schliemann de la Troia. A.J. Evans, de altfel, într-o lucrare referitoare la noile descoperiri privind scrierea cretană și egeeană, publicată în 1897, alături de paralelele „proto-egiptene” și troiene ale semnelor minoice, menționează și unele analogii ale acestora, cunoscute de la Turdaș.

În sfîrșit, mai trebuie menționat în același context, că Hubert Schmidt, care a inventariat colecția antichităților troiene a lui Schliemann, a elaborat și o primă clasificare competentă a semnelor incizate observate la Turdaș, comparîndu-le cu semnele de scriere atestate la Troia, în Egeea și în Egiptul predinastic, respectiv în perioada dinastiei XII. Nu este mai puțin important pentru justă înțelegere a problemelor discutate aici că Hubert Schmidt a fost și un prestigios susținător al tracismului populației neolitice din estul Europei.

Rezultă din cele de mai sus că ideile de bază ale Zsófiei Torma, privitoare la legăturile Turdaș-Troia, au fost împărtășite de cei care au colaborat la cercetarea așezării de la Hissarlik și a descoperirilor scoase la iveală în cursul săpăturilor, ori au studiat sistemele timpurii de scriere din Mediterana răsăriteană. În încheiere, să aruncăm o scurtă privire și asupra modului în care descoperirile și concluziile ei au fost privite din perspectiva preistoriei europene.

Primul arheolog care discută descoperirile de la Turdaș într-un context mai larg, a fost Albert Voss (1895), care studiasse „pe viu” colecția Torma încă în anul 1876 și consultase toate lucrările cercetătoarei, pe care le și citează cu corectitudine. Elementul nou pe care îl introduce, este ideea (care s-a dovedit ulterior falsă) a înrudirii Turdaș-Butmir, în cadrul cercului cultural bandceramic. Paul Reinecke, care s-a bucurat de două ori (în 1893 și 1896) de ospitalitatea Zsófiei Torma, putîndu-i studia colecția și obținînd toate informațiile solicitate, s-a ocupat în trei studii de descoperirile de tip Turdaș (1896 și, în special, 1898, 1899). Citînd doar o singură lucrare a autoarei (1894), el reia, în fond, ideile susținute timp de două decenii ale cercetătoarei de la Orăștie, admitînd că semnele incizate de la Turdaș sînt singulare în neoliticul european și că, la aceea oră, analogiile lor cele mai apropiate sînt cele troiene. Așezarea de la Turdaș este inclusă și de el în cultura ceramicii bandate. Avînd în vedere deja precizările stratigrafice ale lui Dörpfeld, Reinecke se referă mai ales la afinitatea culturală între Turdaș și Troia I, această din urmă așezare fiind socotită ca strîns înrudită cu bandceramica central-europeană. Persistența, în continuare, a

unor confuzii cronologice ne este demonstrată de comparațiile făcute de autor între Turdaș și descoperirile provenite, de pildă, din mormintele în formă de puț miceniene ori din monumentele funerare ale Egiptului predinastic (vezi și Reinecke, 1902).

Hubert Schmidt a studiat, de asemenea, în anul 1902, colecția Torma, publicând apoi un studiu special, dedicat descoperirilor de la Turdaș (1903). Așeza ea este apreciată și de el ca una din cele mai importante stațiuni bandceramice, dar respinge opinia lui Reinecke și a altora, (A. Götze, de pildă) potrivit căreia și Troia I, respectiv II—V ar face parte din această cultură. Mai mult, el susține anterioritatea culturilor neolitice din regiunile balcano-danubiene față de cel de al treilea nivel de locuire al Troiei II, admitând o contemporaneitate cel mult cu Troia I. El presupune totuși existența unor legături intime între anumite descoperiri europene (Turdaș!) și microasiatice, sugerate mai ales de vasele și capacele prosopormorfe, de semnele incizate pe ceramică ori alte obiecte. Spre deosebire însă de predecesorii săi, Schmidt consideră că între Troia și Turdaș, de pildă, nu există conexiuni directe, genetice, fiind vorba, mai degrabă, de o moștenire comună, izvorită dintr-un al treilea centru cultural (vezi și: 1904, 1907).

Odată cu punerea în circulație a rezultatelor săpăturilor de la Vinca, scade interesul pentru așezarea evident înrudită de la Turdaș, necercetată metodic, cu descoperirile doar parțial publicate. Dar, în ciuda înmulțirii și a unei mult mai bune sistematizări a materialului documentar, în ceea ce privește interpretările, inclusiv acelea care privesc raporturile cu Troia, în loc de progrese observăm mai degrabă un pas înapoi față de concluziile lui Hubert Schmidt. Astfel, au-

torul săpăturilor de la Vinca, Miloje M. Vasić (1907—1908, 1910, 1911, 1932—1936), apelează, în fond, inclusiv pentru mult discutatele semne incizate, prezente și la Vinca, la aceleași comparații, la care s-a apelat în trecut și pentru descoperirile de la Turdaș. În ceea ce privește periodizarea și cronologia, cele trei faze, stabilite inițial de el, sint interpretate în felul următor: Vinca I (neolitic-eneolitic) este paralelizată cu Troia II—V; Vinca II (epoca bronzului) cu Troia VI—VII (epoca miceniană), iar Vinca III este socotită ca evoluind pînă în epoca La Tène. Mai mult, el a considerat Vinca drept o colonie ioniană, întemeiată de coloniști troieni! I

V. Gordon Childe (1927, 1929) observă corect asemănările între descoperirile de la Turdaș și cele de tip Vinca I și, în parte, II (după clasificarea menționată a lui Vasić), stabilind că este vorba de aceeași cultură arheologică. Semnele incizate care apar pe vasele celor două așezări, dar și la Coka, în Banatul Jugoslav, sint considerate și de Childe ca fiind analoage cu semnele cunoscute de la Troia II și din Egiptul predinastic. Vinca I este paralelizată în principal cu Troia II, dar respingându-se — poate și sub influența lui Schmidt — ideea unei filiații directe, susținute de Vasić. Înrudirea Troia—Vinca (și, implicit, Turdaș) este explicată prin identitatea de neam — nedefinit mai de aproape — a întemeietorilor Troiei și ai Vincei. Aceștia ar fi migrat dinspre sud în zona Dunării Inferioare și în valea Mureșului, exploatînd arama din Serbia și aurul transilvan, „exportat” apoi spre regiunile mai sudice.

Cel care va rupe pînă la urmă cu teoria „tradițională” a înrudirii și contemporaneității

Vinca (Turdaş) — Troia este Friederich Holste, care elaborază şi o nouă periodizare a culturii Vinca (1939). În condiţiile anilor de război, a căror victimă va deveni însuşi autorul, concluziile lui Holste rămîni în parte, fără ecou. În anii postbelici, Vladimir Milojevic va prelua şi adînci periodizarea propusă de Holste, dar, în acelaşi timp (în cadrul unui amplu sistem cronologic al neoliticului central şi sud-est european) el revine la teoria mai veche a contemporaneităţii Vinca—Troia, paralelizînd Vinca A cu Troia I, iar Vinca B cu sfîrşitul Troiei I şi începutul Troiei II. Datorită prestigiului de care se bucura autorul, acest sistem, cu unele nuanţări şi adaptări fireşti, devine foarte viabil, independenţa şi anterioritatea neoliticului sud-est european faţă de succesiunea aşezărilor troiene fiind aproape unanim acceptată abia în anii '60, şi sub influenţa mărturisită sau nu, a cronologiei radiocarbon.

★

Judecate în contextul mediului şi al epocii în care a trăit, se poate afirma că, în ansamblu, vederile Zsófiiei Torma, cercetător autodidact, se înscriu în con-

ceptiile ce dominau ştiinţa preistorică a vremii, ideile şi intuiţiile ei privilegînd la raporturile neoliticului sud-est european cu Troia şi Asia Anterioară fiind, uneori, chiar prioritare. Adeptă a difuzionismului, a dependenţei culturale a Europei preistorice faţă de civilizaţiile Orientului — concepţie îmbrăţişată de arheologi şi istorici de seamă ca Sophus Müller, Oscar Montelius, Eduard Meyer, pentru a numi doar cîţiva — ea şi-a dat seama că în acest proces Asia Mică şi Egeea au avut mai mult un rol intermediar. În acelaşi timp, din primele sale lucrări a susţinut caracterul indo-european, tracic, al populaţiei neolitice din regiunile noastre, idee îmbrăţişată şi de Hubert Schmidt şi, ceva mai tîrziu, de elevul acestuia, Ioan Andrişescu. Această teză, respinsă în ultimele decenii de marea majoritate a reprezentanţilor ştiinţei preistorice româneşti, are astăzi şanse să fie reactualizată, dacă avem în vedere recente ipoteze cu privire la marea vechime a comunităţilor indoeuropene, a căror diferenţiere lingvistică ar fi început încă în neolitic.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death. International Congress, Athens, Greece, April 14—22 1990. Programme. Summaries of the communications.

C.W. Blegen, *Troy and the Trojans*, Princeton, 1963.

V.G. Childe, *The dawn of European Civilisation*, 2 London, 1927.

V.G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929.

W. Dörpfeld, *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen Schichten von Ilion, 1870—94*, 2 vol., Athen, 1902.

C. Gooss, Bericht über die von Fräulein Sofie v. Torma in der Sitzung der historischen Sektion des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde im August 1877 ausgestellte Sammlung prähistorischer Funde, in Archiv VSL, 14, 1878, 3, p. 592—626.

Fr. Holste, Zur chronologischen Stellung der Vinca-Keramik, WPZ, 26, 1939, p. 1—21.

J. Makkay, The Late Neolithic Tordos group of signs, in Alba Regia, 10, 1969, p. 9—49.

Makkay J., *A tartarai leletek* (Descoperirile de la Tărtăria), Budapest, 1990.

V. Milolcic, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949.

Chr. Podzuweit, *Die mykenische Welt und Troja*, in *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, p. 65—38.

P. Reinecke, *A neolitikori szalagdiszú keramika magyarországi csoportja* (Grupul din Ungaria a ceramicii bandate neolitice), *Arch Ert.* 30, 1896, p. 289—294.

P. Reinecke, *A tordosi őstelep agyagműveiről* (Despre obiectele de lut ale aşezării preistorice de la Turdaş), *Arch Ert.* 32, 1898, p. 98—103.

P. Reinecke, *Tordos és Trója* (Turdaş şi Troia), *Arch Ert.* 33, 1899, p. 115—123.

H. Schliemann, *Trojanische Alterthümer, Bericht über die Ausgrabungen in Troja. Mit dem Atlas trojanischer Alterthümer. Photographische Abbildungen zu dem Bericht über die Ausgrabungen in Troja*, Leipzig, 1874.

Heinrich Schliemann, *Ilies. Stadt und Land der Trojaner* (Anhang III: A.H. Sayce, *Die Inschriften von Hissarlik*, p. 766—781), Leipzig, 1881.

H. Schmidt, „Tordos“, *ZfE*, 35, 1903, p. 433—469.

H. Schmidt, *Troja-Mykene-Ungarn*, *Archaeologische Parallelen*, *ZfE*, 36, 1904, p. 608—656.

Torma Zs., *Neolitik kökorszakbeli telepek Hunyad megyében*.

(Aşezări neolitice în comitatul Hunedoara), în *Erdélyi Múzeum*, VI, 1879, p. 129—155, 190—211.

Torma Zs., *A nándori barlang csoportozat* (Grupul de peşteri de la Nandru), *Erdélyi Múzeum*, VII, 1880, p. 153—171, 206—209.

Torma Zs., *A római uralom előtti Daciának planeta-cultusáról* (Despre cultul planetar în Dacia preromană), *Erdélyi Múzeum*, 14, 1887, p. 73—78.

Torma S., *Ethnographische Analogien. Ein Beitrag zur Gestaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Religionen*, Jena, 1894. (O variantă în limba maghiară a lucrării, în traducerea lui I. Foyta: *Sumén nyomak Erdélyben*, Buenos Aires, 1972).

Torma Zsófia *levelesládájából* (Din corespondenţa Zsófiei Torma). Selecţia scrisorilor, introducere şi note de P. Gyulai, Bucureşti, 1972.

Troja, Heinrich Schliemanns Ausgrabungen und Funde. Ausstellung des Museums für Vor- und Frühgeschichte Preussischer Kulturbesitz und der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin, 1982.

Troja und Thrakien. Katalog zur Ausstellung, Berlin — Sofia, f.a.

A. Voss, *Siebenbürgische und bosnische Funde* (Tordosch und Butmir), *ZfE*, 27, 1895, p. 125—135.

MĂRTURII ARHIVISTICE PRIVIND DESCOPERIRI TRACO—DACE ÎN OLTEŢIA

Corneliu Tamaş

Pământul patriei, atât de bogat în vestigii ale trecutului, dă la iveală noi şi importante urme ale civilizaţiei traco—dacice. Tezaurul arhivistic deţinut de filialele Arhivelor statului din judeţele Olteniei conţin informaţii preţioase despre descoperiri arheologice întâmplătoare ce datează de la sfîrşitul secolului

al XVIII-lea (6 februarie 1793). Printre descoperiri amintim cetăţuia dacică de la Căciulaţi, judeţul Dolj, descoperită în anul 1853. Presupusul castru (schitul Roboiaia) este în realitate o fortificaţie de pământ dacică. În 1834 căutătorii de comori ce săpau la Copăcelul — azi înglobat în municipiul Rîmnicu

Vilcea — se oprese deoarece descoperă pe o suprafață destul de mare „la trei palme sub pământ un zid vechiu”. În anul 1846, în comuna Slătioara Vilcea s-a descoperit un depozit de obiecte dacice.

Foarte multe descoperiri monetare provin din epoca dacică, ca cel din Sălcuța, jud. Dolj, precum și cele din Fometești și Dobricani din Vilcea, descoperite în 1833.

Este foarte greu de semnalat

din mulțimea obiectelor descoperite care sînt de factură traco—dacică datorită descrierii cu totul necorespunzătoare a lor. Autoritățile județene au căutat ca aceste descoperiri să ajungă în posesia statului pentru a fi depozitate la Muzeul Național.

Informațiile arhivistice aduc astfel elemente deosebit de prețioase cercetării arheologice din Oltenia.

CETĂȚIILE ANTICE ȘI MEDIEVALE TIMPURI DIN SPAȚIUL PRUTO—NISTRIAN

Ion Hincu,
Gheorghe Postică
(Chișinău)

În spațiul Pruto—Nistran în etapa actuală sînt cunoscute peste 70 de așezări fortificate. Majoritatea absolută a acestor obiective au fost construite în secolele IV—III î.e.n. de către geto—daci, cele mai multe dintre ele fiind refolosite și în evul mediu timpuriu (secolul X—XI). Aceste cetăți au fost amenajate în bazinul râului Răut, pe ambele maluri ale cursului superior și mijlociu al Nistrului și, îndeosebi, în zona de codri din centrul Moldovei.

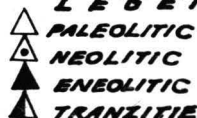
Fortificațiile în cauză se află de regulă în locuri denumite de către localnici cu toponimile „Cetate”, „Cetățuie”, „Horodea”, „Horodiște”, „Zamecă” etc., denumiri foarte importante în susținerea permanenței și continuității neamului românesc pe aceste pămînturi.

După modul de dispunere al lor pe teren se evidențiază fortificațiile amenajate pe promontorii de formă inelară sau ovale-alungite, pe maluri abrupte sau pe povîrnișuri. Cetățile de pe promontoriile inelare au formă rotundă sau pătrată. Pri-

mele sînt întărite cu un val de apărare în partea accesibilă, iar cele pătrate (Hansca) sînt întărite cu val de pământ pe toate laturile. Cetățile de pe promontoriile alungite sînt întărite în zona accesibilă cu unul pînă la patru valuri de apărare flancate în exterior, în mod obligatoriu, cu cîte un șanț. Asemenea cetățui au incinte de formă triunghiulară sau rectangulară alungită (Butuceni, Hlijeni — La șanț, Horodiște etc.).

Cetățile de pe terasele riurilor au formă semiovală și sînt apărate parțial de maluri ripoase, iar în rest de unul pînă la trei valuri cu șanțuri adiacente (Potîrca, Saharna-Revișche, Iorjnița). Cetățile de pe povîrnișuri au formă circulară și sînt întărite cu un singur val și șanțul respectiv (Durlești, Rudi, Mateuți, Hlijeni — La lacuri).

Cercetarea acestor vestigii ne permite să demonstrăm cu elemente concrete unitatea și continuitatea neamului nostru pe aceste meleaguri din cele mai vechi timpuri și pînă în prezent.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN PALEOLITIC, NEOLITIC, ENEOLITIC, SI PERIOADA DE TRANZIȚIE LA EPOCA BRONZULUI ÎN JUD. SATU MARE.

1. ACIȘ	▲	34. LECHINTA	△
2. ADRIAN	△	35. LIVADA	△
3. ANDRID	△	36. LUCĂCENI	△
4. APA	△	37. MEDIEȘU AURIT	▲
5. ARDUD	△	38. MEDIEȘ - VII	△
6. BELTIUG	△	39. MOFTINU MARE	△
7. BEREĂ	△	40. MOFTINU MIC	△
8. BERVENI	△	41. NORDIENI	△
9. BICSAD	△	42. ORĂȘU NOU	△
10. BOINEȘTI	△	43. ORĂȘU NOU - VII	△
11. BLAUA	△	44. P I R	△
12. CĂREI	△	45. PIRU NOU	△
13. CĂLINEȘTI	△	46. PIȘCOLT	△
14. CĂMIN	△	47. PRILOȘ	△
15. CĂPLENI	△	48. RAȚĂ	△
16. CĂUȘ	△	49. REMETEA DĂRULUI	△
17. CEHĂLUT	△	50. RESIGNEA	△
18. C I Ș	△	51. SANISLĂU	△
19. CIUMEȘTI	△	52. SATU MARE	△
20. DINDEȘTI	△	53. SĂRĂȘDARA NOUĂ	△
21. DOMĂNEȘTI	△	54. SĂRĂVĂZEL	△
22. DRĂGĂȘENI	△	55. STÎNA	△
23. DUMBRĂVA	△	56. SUPURU DE JOS	△
24. ERIU - SÎNCRAI	△	57. SUPURU DE SUS	△
25. FOIENI	△	58. TĂȘNAD	△
26. GHENCI	△	59. TIREAM	△
27. GHILVACI	△	60. TÎRȘOLT	△
28. HOMORODU DE SUS	△	61. TURULUNG	△
29. HOMORODU DE MÎNLOC	△	62. TURULUNG - VII	△
30. HOTOAN	△	63. UNIMĂȚ	△
31. HOREA	△	64. URZICENI	△
32. IRINA	△	65. VEZENDIU	△
33. LELEI	▲	66. VIȘOARA	▲

UNDE TUL SATU MARE
SCALA 1:400.000

U
N
G
A
R
Ă

REPUBLICA

S
E
R
B
I
E

R
U
M
Î
N
I
E

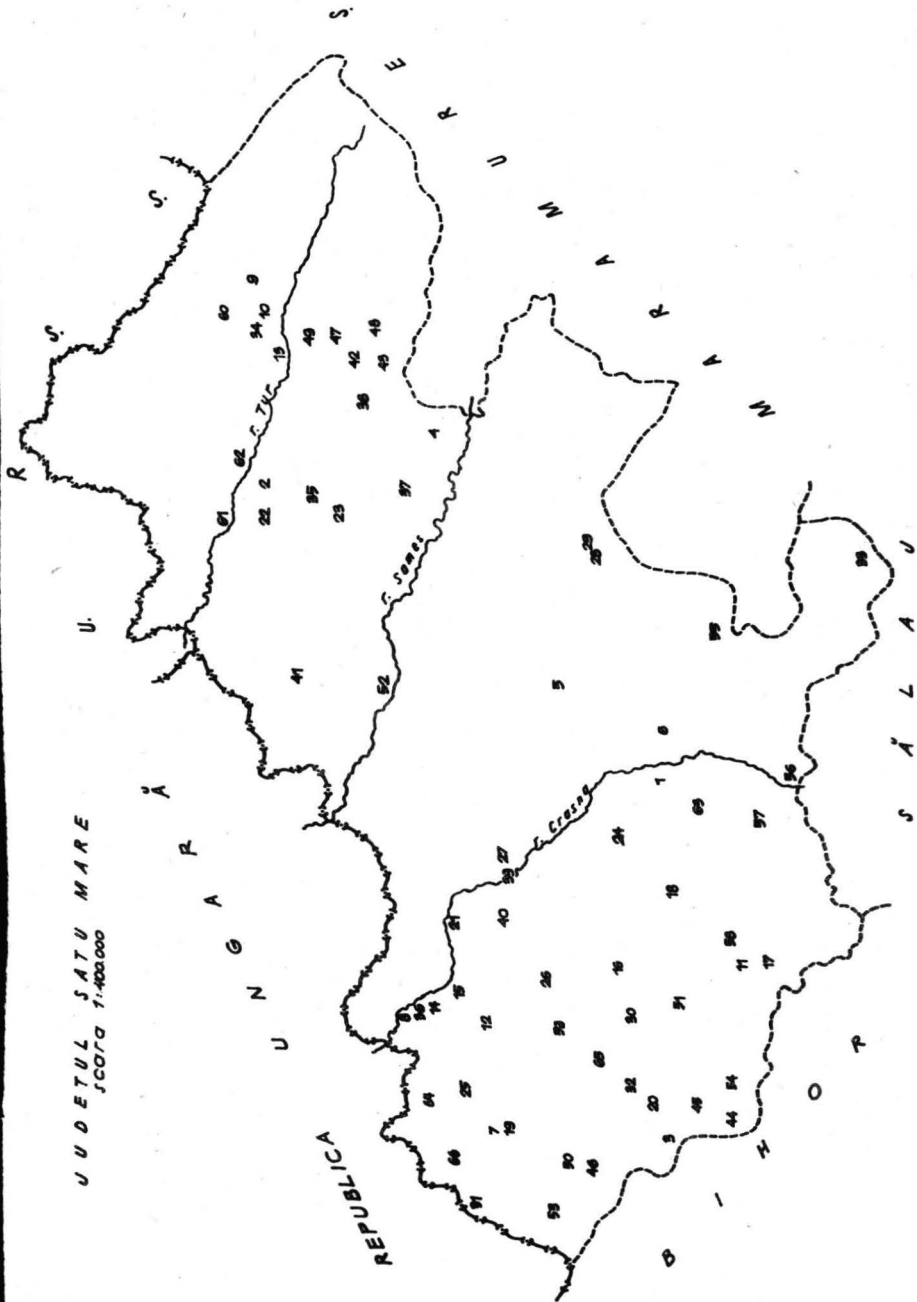
S
Ă
L
A
V
A

P

O

H

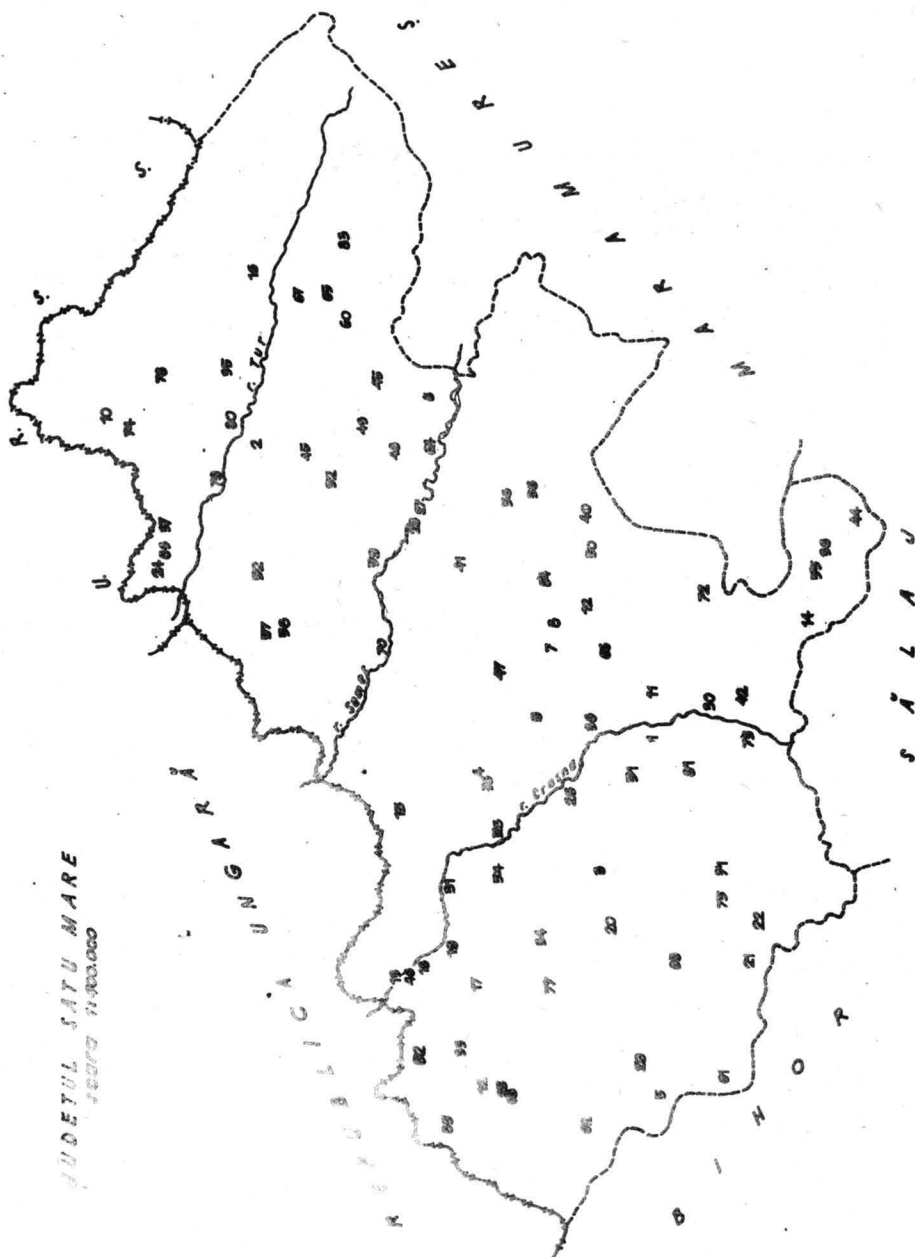
Q

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN EPOCA
 BRONZULUI PE TERITORIUL JUD. SATU MARE

1. ACIȘ	○ (A)	44. LELEI	○ (A)
2. ADRIAN	○	45. LIVADA	○ ○
3. ADY ENDRE	○	46. LUCĂCENI	○
4. ALIZA	○	47. MĂDĂRAȘ	○
5. ANDRID	○ ● ○	48. MEDIEȘU AURIT	○ ●
6. APA	○ ○	49. MEDIEȘU RÎTURI	○
7. ARDUD	○ ● ○	50. MEDIȘA	○
8. ARDUD VII	○	51. MIHĂIENI	○
9. SABA NOVAC	○	52. MICULA	○ ● ○
10. BĂTARCI	○ (A)	53. MOFTINU MARE	○
11. BELTIUG	○ ○	54. MOFTINU MIC	○ ○
12. BERBA	○ ● ○	55. NADIȘU HODODULUI	●
13. BERVENI	○ ○	56. NECOPOI	○
14. BOGDAND	○	57. NISIPENI	○
15. BOGHIȘ	○	58. NOROIENI	○
16. BOINEȘTI	○ ○	59. ODOREU	○
17. CAREI	○ ○	60. ORAȘU NOU	○
18. CĂMIN	○	61. PIR	○ ● ○
19. CĂPLENI	○ ○	62. PIȘCOLT	○ ● ○
20. CĂUAȘ	○ ○ (A)	63. PORUMBESȚI	○
21. CEAN	○	64. POTĂU	○ ○
22. CEHĂLUT	○ ○	65. PRILOG	○
23. GHERĂUȘA	○	66. RĂTEȘTI	○
24. CIDREAG	○	67. REMETEA ORĂȘULUI	○
25. CIUMEȘTI	○ ● ○	68. SANISLĂU	○ ● ○
26. CRĂDOROLT	○	69. SANTĂU	○
27. CULCIU MARE	○	70. SATU MARE	○ ○
28. CULCIU MIC	○	71. SĂRĂUAD	○
29. DINDEȘTI	○ ○	72. STÎNA	○
30. DOBRA	○	73. SUPURU DE JOS	○ ○
31. DOMĂNEȘTI	○ ○	74. TĂMAȘENI	○
32. DUMBRAVA	○	75. TĂȘNAD	○ ○
33. FOIENI	○ ○	76. TEREBEȘTI	○
34. GNENCI	○ ○	77. TIREAM	○ ● ○
35. GHERIA MICĂ	○	78. TURȚ	○ ○
36. GHIKIȘA	○	79. TURULUNG	○
37. HALMEU	○	80. TURULUNG VII	○
38. HODOD	● ○	81. UNIMĂȚ	○
39. HOMORODU DE JOS	○ ○	82. URZICENI	○ ○
40. HOMORODU DE SUS	○	83. VAMA	○
41. HRIP	○	84. VIILE SATU MARE	○
42. HUREZU MARE	○	85. VIIȘOARA	○
43. IOUÎB	○ ○		

JUDEȚUL SAYU MARE
1:500,000

LEGENDA:

HALLSTATT - AȘEZARE

HALLSTATT - DESCOPERIRI FUNERARE

HALLSTATT - DEPOZITE DE BRONZURI

LATENE - AȘEZARE

LATENE - DESCOPERIRI FUNERARE

**LATENE - DESCOP. MONETARE DIN
SEC. III - I L.E.R.**

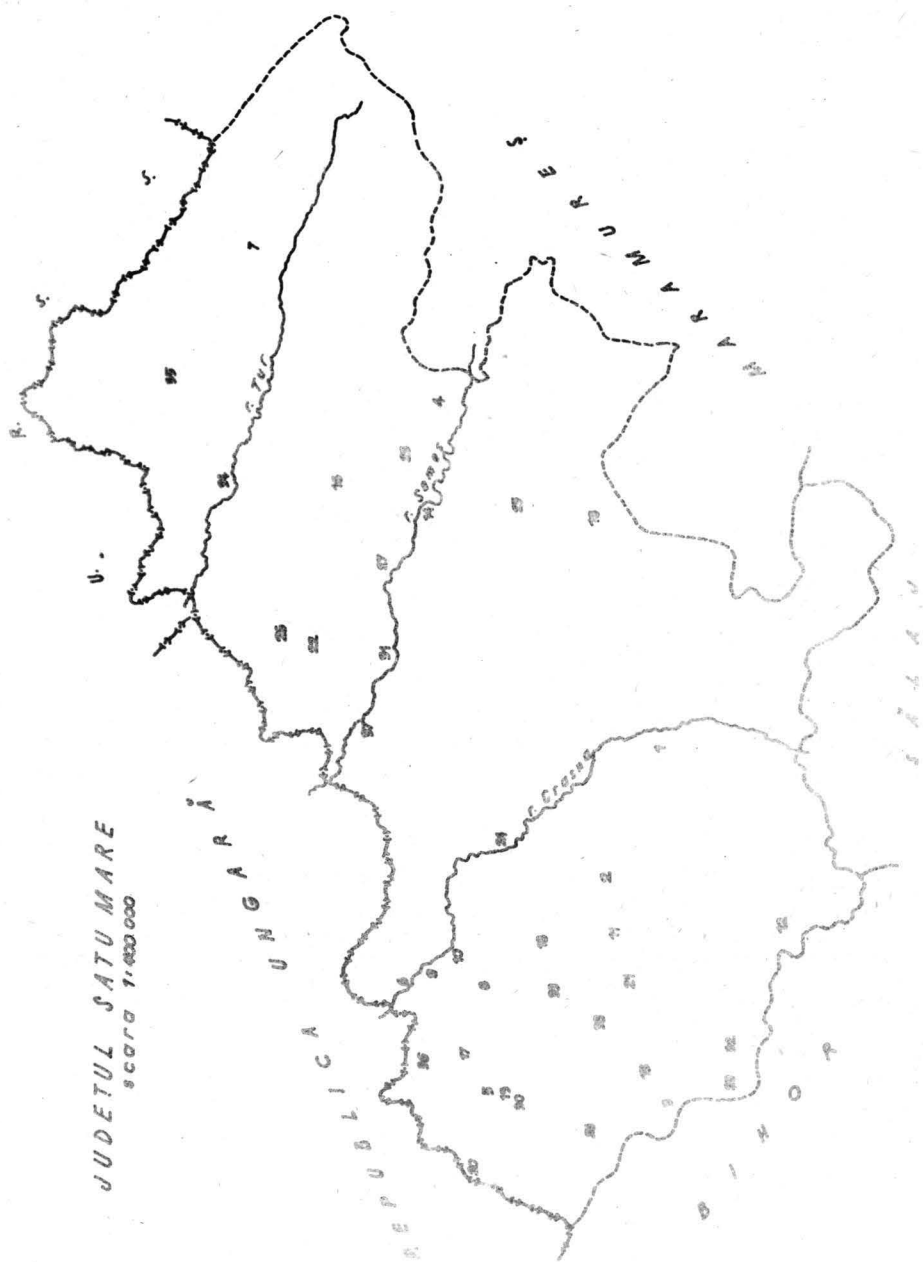
**DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN
EPOCA FIERULUI PE TERITORIUL
JUDEȚULUI SATU MARE.**

1. ACIȘ
2. ADY ENDRE
3. ANDRID
4. APA
5. BEREA
6. BERVENI
7. BIXAD
8. CAREI
9. CĂMIN
10. CĂPLENI
11. CĂUAȘ
12. CENĂLUȚ
13. CRIMEȘTI
14. CULCIU MARE
15. DINDEȘTI
16. DUMBRAVA
17. FOIENI
18. GHENCI
19. HOMORODU DE SUS
20. HOREA
21. HOTOAN
22. LAZURI
23. MEDIEȘU AURIT
24. MOFTINU MIC
25. NECOPOI
26. MOROVENI
27. ODOREU
28. PIȘCOLT

29. PIR
30. SANISLĂU
31. SATU MARE
32. SĂRVĂZEL
33. TIREAM
34. TURULUNG
35. TURȚ
36. URZICENI
37. VETIȘ
38. VEZENDIU

B J D 3 8 1' 000 000

B J D 3 8 1' 000 000

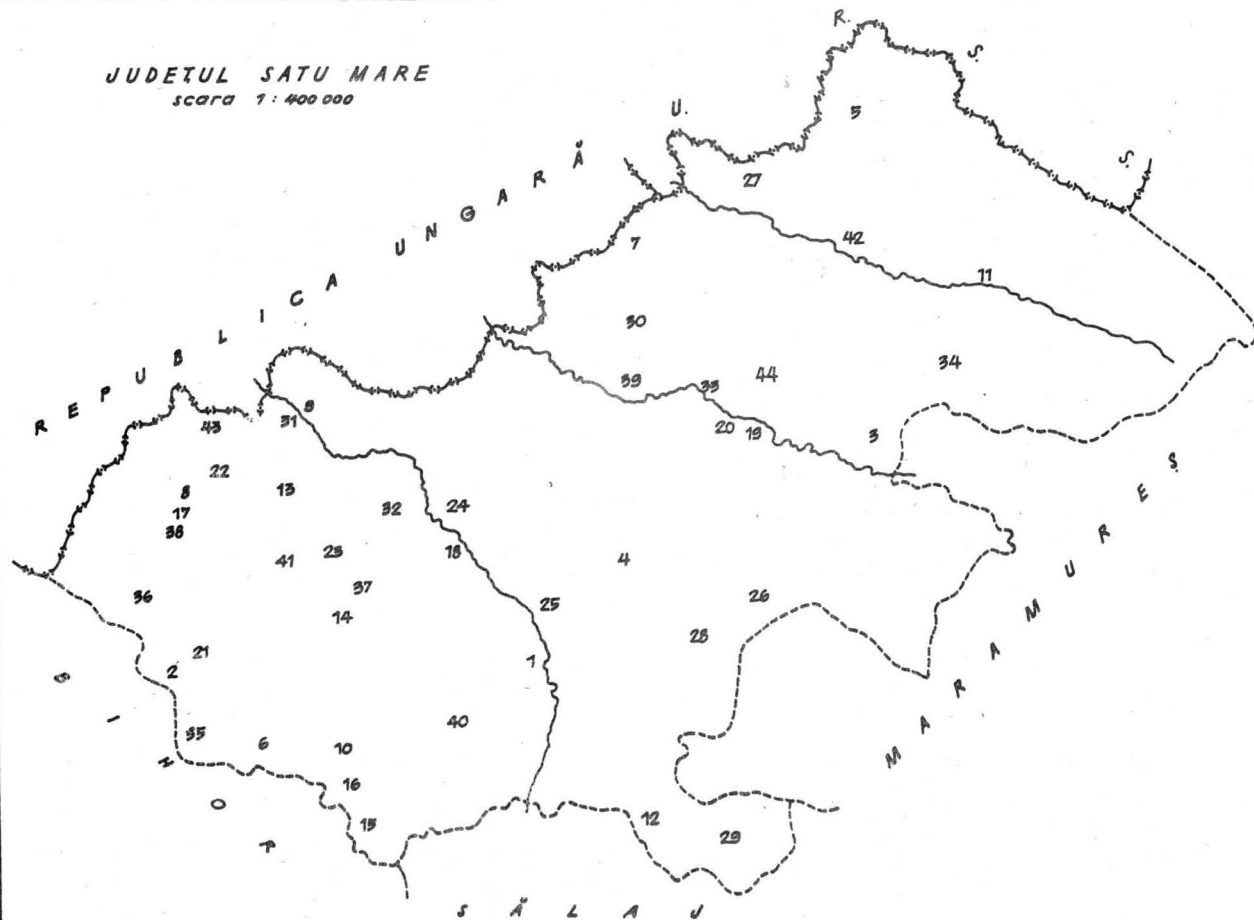

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE
DIN SEC. II - IV e.n. IN JUD. SATU MARE

1. ACÎȘ	◆	23. GHENCI	◆ ◆
2. ANDRID	◆	24. GHILVACI-VII	◆
3. APA	◆ ◆	25. GHIRIȘA	◆
4. ARDUD	◆	26. HOMORODU DE SUS	◆
5. BATARCI	◆	27. HALMEU	◆
6. BECHENI	◆	28. HODIȘA	◆
7. BERCU	◆	29. HODOD	◆
8. BEREĂ	◆ ◆	30. LAZURI	◆
9. BERVENI	◆	31. LUCĂCENI	◆ ◆
10. BLAJA	◆	32. MOFTINU MIC	◆
11. BOINEȘTI	◆ ◆	33. ODOREU	◆
12. BOGDAND	◆	34. ORĂȘU NOU	◆
13. CAREI	◆ ◆	35. PIR	◆
14. CĂUAȘ	◆	36. PIȘCOLT	◆
15. CEHAL	◆	37. RĂDULEȘTI	◆
16. CEHĂLUȚ	◆	38. SANISLĂU	◆ ◆
17. CIUMEȘTI	◆	39. SATU MARE	◆ ◆ ◆
18. CRIȘENI	◆	40. SĂCĂȘENI	◆ ◆
19. CULCIU MARE	◆ ◆	41. TIREAM	◆
20. CULCIU MIC	◆	42. TURULUNG-VII	◆
21. DINDEȘTI	◆ ◆	43. URZICENI	◆
22. FOIENI	◆	44. MEDIEȘU AURIT	◆ ◆ ◆

JUDETUL SATU MARE

scara 1 : 400 000

SYMPOSIA THIRACOLOGICA: VIII

ANEXA : 5

ÎNTOCMIT : GHEORGHE LAZIN

LEGENDA :

- AZEĂRI, NECROPOLILE ȘI MONUMENTE ISOLATE
DIN SEC. V - VII d.n.
- M DESCOPERIRI MONETARE
- P OBIECTE DE PODOBNIĂ DESCOPERITE ISOLAT
SEC. V - IX d.n.
- AZEĂRI, CRĂNTIRE ȘI MONUMENTE ISOLATE
DIN SEC. VIII - IX d.n.

**DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN SECOLELE V-IX
DE PE TERITORIUL JUDEȚULUI SATU MARE**

1. AOȘ		
2. ANDRID		
3. BEREĂ		
4. BABA NOVAC		
5. CAKEI		
6. CĂMIN		
7. CĂUAȘ		
8. CĂPLENI		
9. CRĂȘENI		
10. CULCIU MARE		
11. CULCIU MIC		
12. CÎB		
13. CIUMEȘTI		
14. DINDEȘTI		
15. DOKOLT		
16. FOIENI		

17. GHENCI		
18. IRINA		
19. LAZURI		
20. LIVADA		
21. PIR		
22. PIȘCOLT		
23. RĂDULEȘTI		
24. SANISLĂU		
25. SATU MARE		
26. SĂCĂȘENI		
27. TĂTĂREȘTI		
28. TIREAM		
29. TURULUNG-VII		
30. UNIMĂȚ		
31. VAMA		
32. VILE SATU MARE		

JUDETUL SATU MARE

scara 1:400.000

